

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА:

Љубомир Симовић, Ранко Рисојевић, Лучијан Блаџа, Мирча Динеску, Дејан Медаковић, Никола Шанџа, Анђелко Анушић, Марија Јаким, Борис Над **ОГЛЕДИ:** *Ранко Појовић, Предраг Лазаревић, Бранко Брђанин Бајовић*

СВЕДОЧАНСТВА: *Дејан Медаковић, Пејтар Сарић, Драган Недељковић, Јован Делић, Славко Гордић, Рајко Петров Ноџо, Предраг Пијер, Александар Младеновић, Драгомир Брајковић, Мирослав Еџерић, Ранко Рисојевић, Ранко Павловић, Ранко Јововић, Драгољуб Петровић, Милан Ненадић, Борђо Сладоје, Славомир Гвозденовић, Ненад Грујичић, Иван Неџриџорац, Лазар Чурчић, Селимир Радуловић, Мирослав Тимојијевић, Михајло Панићић, Стиван Тонићић, Живко Малешевић* **КРИТИКА:** *Милеџа Аћимовић Ивков, Александар Б. Лаковић, Сања Маџура, Јован Појов, Наџалија Лудошки, Радојка Вукчевић, Слободан Милић, Жарко Буровић, Борђе Десић, Драган Тасић*

Министарство културе Републике Србије
и Покрајински секретаријат за образовање и културу
омогућили су редовно објављивање
Лейојиса Мајице српске.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Покренут 1824. године

Уредници

Георгије Магарашевић (1824—1830), Јован Хаџић (1830—1831), Павле Стаматовић (1831—1832), Теодор Павловић (1832—1841), Јован Суботић (1842—1847), Сима Филиповић (1848), Јован Суботић (1850—1853), Јаков Игњатовић (1854—1856), Субота Младеновић (1856—1857), Јован Ђорђевић (1858—1859), Антоније Хаџић (1859—1869), Јован Бошковић (1870—1875), Антоније Хаџић (1876—1895), Милан Савић (1896—1911), Тихомир Остојић (1912—1914), Васа Стајић (1921), Каменко Суботић (1922—1923), Марко Малетин (1923—1929), Стеван Ђирић (1929), Светислав Баница (1929), Радивоје Врховац (1930), Тодор Манојловић (1931), Жарко Васиљевић (1932), Никола Милутиновић (1933—1935), Васа Стајић (1936), Никола Милутиновић (1936—1941), Живан Милисавац (1946—1957), Младен Лесковац (1958—1964), Бошко Петровић (1965—1969), Александар Тишма (1969—1973), Димитрије Вученов (1974—1979), Момчило Миланков (1979), Бошко Ивков (1980—1991), Славко Гордић (1992—2004)

Уредничтво

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

(Драган Станић, главни и одговорни уредник)

МИХАЈЛО ПАНТИЋ, ЈОВАН ПОПОВ, САША РАДОЈЧИЋ

Секретар Уредничтва

ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Лектор

ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Коректор

БРАНИСЛАВ КАРАНОВИЋ

Технички уредник

ВУКИЦА ТУЦАКОВ

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од по десет штампарских табака: шест свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 2.000 динара, а за чланове Матице српске 1.000 динара. Претплата за иностранство износи 100 €. Цена по једној свесци у књижарској продаји је 200 динара. Претплата се може уплатити у свакој пошти на жиро рачун број 355-1056656-23, са назнаком „за Летопис”. Адреса: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1, телефон: 021/6613-864 и 021/420-199, локал 112, факс: 021/528-901.

Е-mail: letopis@maticasrpska.org.yu
Интернет адреса: www.maticasrpska.org.yu

Издаје: Матица српска

Компјутерски слог: Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа: БУДУЋНОСТ, Нови Сад

Тираж: 1.000

РУКОПИСИ СЕ НЕ ВРАЋАЈУ

Ранко Павловић, <i>Видовданска православна књиџа</i>	590
Ранко Јововић, <i>Сањај срце</i>	591
Драгољуб Петровић, <i>Демократија као ѿсовка</i>	592
Милан Ненадић, <i>Издајници у народној ношњи</i>	595
Ђорђо Сладоје, <i>Дођодине у Призрену</i>	598
Славомир Гвозденовић, <i>На косовској раскрсници</i>	599
Ненад Грујичић, <i>Жртва и слобода</i>	600
Иван Негришорац, <i>С душом на Косову, с Косовом у души</i>	601
Лазар Чурчић, <i>Животи са књиџама Захарије Орфелина</i>	604
Селимир Радуловић, <i>Свијетло у свим српским тминама</i>	616
Мирослав Тимотијевић, <i>У сусрети 500-годишњице Крушедола</i>	621
Михајло Пантић, <i>О пошайнику</i>	626
Иван Негришорац, <i>Сенима предака</i>	628
Јован Делић, <i>Страх од пошайа (О једном шемајском рукавцу у ѿјесништву Љубомира Симовића)</i>	634
Славко Гордић, <i>С ѿсницима, између два круџа</i>	640
Стеван Тонтић, <i>Пјесништво Ранка Рисојевића</i>	658
Живко Малешевић, <i>Дубине бића (Разговор са Ранком Рисојевићем)</i>	670

КРИТИКА

Милета Аћимовић Ивков, <i>Драма љубави (Гордана Ђирјанић, Пољубац)</i>	692
Александар Б. Лаковић, <i>Језик живих ѿредстава (Душко Новак-овић, Тујан и његов ѿдагођ)</i>	694
Сања Мацура, <i>Сећање као дубок временски захват (Ранко Рисојевић, Симана)</i>	698
Јован Попов, <i>Шекспир између теорије и историје (Зорица Бечановић Николић, Шекспир иза огледала)</i>	700
Александар Б. Лаковић, <i>Песник „у џворном рову“ (Драган Хамовић, Албум раних стихова и Мајична књиџа)</i>	706
Наталија Лудошки, <i>О ѿрејисци српских ѿсаца (Миливој Ненин, Ситне књиџе)</i>	711
Радојка Вукчевић, <i>Хетероѿија конѿиненѿа Владиславе Гордић Пешковић (Владислава Гордић Петковић, На женском конѿиненѿу)</i>	713
Слободан Милић, <i>Фактографија и фикција (Миодраг Ђупић, Повратак у Елдорадо)</i>	717
Жарко Ђуровић, <i>Зборена као ѿдуирачи животи (Живко Ђурковић, Зборовање)</i>	719
Ђорђе Деспић, <i>Поетичке вежбе (Жарко Золотић, Magica laterna)</i>	722
Драган Тасић, <i>Два града Саше Хаѿи Танчића (Саша Хаѿи Танчић, Корен, копрена)</i>	726
Бранислав Карановић, <i>Ауѿори Летиѿиса</i>	729

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ • АПРИЛ 2008

YU ISSN 0025-5939 | UDK 82(05)

ЉУБОМИР СИМОВИЋ

ЗИМСКО РАЧУНАЊЕ ВРЕМЕНА

ПРОДАВАЦ КУПУСА

*Продавац кујуса узима са шезге
и на канџар сџавља жлавицу кујуса,*

*реј канџара јосџавља водоравно,
ко да исјод свежа јодвлачи црџу,*

*и, као да им са канџара чииа,
домаћици и јошџару каже:*

*Некад смо били два ока у жлави!
А сада смо два ока у две жлаве!*

СЕОСКИ ДУЋАН

*Овде, у овом дућану, два са два,
у који се силази низ џри сџејенице,
овде на шезгама, у рафовима, на ваџи,
у џаковима, у сандуцима, у шежлама,
у домаћим и сџраним конзервама,
у малим и великим куџијама и кесама,*

*од А до Ш, од ама до џијурка,
од алве и авана до џијукe и џунке,
од амрела до џибице и џерје,
од слајкоџ до сланоџ, има свежа за све!*

*Из овоџ боџаџсџва и обиља и ја
изађох, с кафром, секиром, сајуном,
с мишоловком, свећом и џаџаџем*

*— са свим џџо ми џреба за живои
и смрџ! —*

*ал без наде да ћу икада сџвориџи,
и икада вам џонудиџи неџџо
универзално као сеоски дућан!*

КЛОШАРСКИ ТРАКТАТ О ХЛАДНОЋИ И ТОПЛОТИ

По Лао Цеу

*Можда џоследња у овој џодини,
сија и зуји јесења осџца.
Пламџи, џаси се и уџащен џруне
међу жуџим џиквама сунцокреџ,
доџорева и осџа се невен.*

*Прелазимо на зимско рачунање времена:
суџра ће у 9 биџи 8.
Зиму сџокојно дочекује онај
ко је дрвима најунио џодрум,
онај ко је сџремџо зимницу,
ко је џоџло обувен и одевен.*

*Одевен у косџреџи, међуџим, и обувен
у расџарене цокуле, ја зиму
славим као доба и царсџво џоџлоџе!*

*У снеџу исџод џанчевачкоџ мосџа,
над ваџром у бурейџу џрејући дланове,
као да џу ваџру блаџосџљам,*

*вама у ваџим џословним ценџрџма,
вама у ваџим резиденџџама,
с камерама, каминџма и чеџинарџма,*

*озарен овом блаџословеном ваџром,
из које коџава разноси варнице,*

могу да вам кажем и поштом свима:
ништа није пошло тако као зима!

ЧУДО СА ВОДОМ

Жив заокан, сужањ у шамници,
давно је заборавио када су га,
у деветом ил двадесетом веку,
наоружани — мачевима и кољима
или хеклерима и електроником —
с кесом на глави, с лисицама
на рукама и ногама, сиражари,
лифтџом или конойцем, сусишли
крџ седми и осми у девети круж.
И, осављајући га у поштом мраку,
— тако да је зазвонило,
и крџ подруме и облаке одјекнуло —
залуили му над главом поклопац.

У мраку, у ћелији,
у којој су га сви заборавили,
заборавио је и он све:
заборавио лица, предмете, речи,
не сећа се жрљавине и севања,
заборавио је, не сећа се, не зна
шта су ширина, даљина и висина,
не сећа се, не зна шта је ведрина.
А када је, до последњеж зрна,
до последњеж слова, прогушала све,
несшала је на крају и празнина.

Али једне ноћи, иза оноћи,
пробудио се у мраку, усшao,
дошao до чесме, окренуо славину,
на шта се смешта одазвала вода.
Као да је чекала само њега,
појурила је, најунила му шаке,
охладила чело, угасила жеђ.

Учинила је при шом и много више:
својим га је свешлуцавим млазом
повезала са својим изворима,
са пришокама, вировима, брзацима,

у којој почиње и завршава се
онај велики венац или видик,
који склањају коџрива, маслина,
невен, грашак, леџир, канџарион,
орао, Хомер, Арарџи и боџ!

МИШОЛОВКА

Ја моџу да разумем закон
џо коме џраво на миџа џолажу
мачка, змија и сова уџара.

Такође знам да, џо исџом закону
џо коме змија џолаже џраво на миџа,
џраво на змију џолаже орао.

И да, држећи се џоџ исџоџ закона,
џраво на орла џолаже мравињаџ.

Али не знам џо коме закону
џраво на миџа џолаже миџоловка!

Шџа међ овим живим Божјим стџворењима
џражи ова мрџва џудска џворевина?

По коме закону
мрџво лови живо?

РАНКО РИСОЈЕВИЋ

ХОТЕЛ БАЛКАН

1. дан

Штета што нисам сликар да опишем како је изгледала моја мајка Јованка у великој сали хотела Балкан. Свјетлост је надирала кроз велики прозор, највећи који сам до тада видио, грлила је и напросто се ваздизала од тла, свијетлила је као да није обична жена него Богородица. С великим шеширом, какве је обожавала, изгледала је напросто очаравајуће. Нисам могао да је се нагледам. Чудио сам се како други нису одушевљени њеним изгледом, нарочито жене које су јој приговарале на одијевању, па је то стизало до мужава, трговаца који су онда индиректно приговарали моме оцу на томе како му се жена одијевањем одваја од осталих Бањалучанки, што не ваља и није ред. Не све, наравно, само неке од оних које су јој биле ближе, па су се и кумале.

За српских празника, облачиле би се оне по србијански, у народну ношњу коју овдје заправо нико никада није ни носио, можда се још неко сјећао да су се тако облачиле Херцеговке. Тада су изгледале више као културно-умјетничко друштво него као госпође из грађанских, трговачких породица. Али, такав је био обичај, да се своје не заборави, како се говорило. Тада се баш моја мајка жестоко залагала за такву одјећу — свако друго облачење сматрала је готово издајом српских националних интереса. Само што ја те слике не држим у свијести, оне саме ријетко када искачу и траже својих пет минута. Само када бих овако, као што нас двојица сада гледамо, узео фотографију у руке и загледао се у њу, вратио бих се у то вријеме.

Не, не можете да доживите слику коју сам вам описао са фотографије коју је начинио Пацел, ма колико она била вјерна и умјетнички високопрофесионално урађена. А јесте, свака је

фотографија тада била мало умјетничко дјело. Ипак, фотографија има све осим оног што сам ја тада стварно видио, не треба да је гледам да бих се поново вратио у то вријеме, и у хотел Балкан, митско мјесто мога дјетињства. Чим га неко спомене, ја видим у њему моју мајку Јованку, обучену по бечки, као да је у хотелу Риц, а не овдје, гдје ће, чим изађе на сокак загазити у блато.

Само помислим на тај тренутак, и одмах осјетим једнако задовољство као када чујем народну пјесму. Можда и веће.

2. дан

Натрунио се писак! Као узвик, те три ријечи долазе из нечијих уста, скривених, али не и непознатих. Мени није важно ко говори, него како говори. Ријеч писак је наглашена за два тона више. Па ме засјече дубоко, не знам гдје је повреда јача, гдје више боли, пече, крвари. Напросто физички. Све то дешавало се касније, али ја морам ове наше разговоре тим да почнем, као темељем мог доживљаја свијета. Као што су то и бакине узречице. Искоче преда ме кад им се не надам, нисам их призивао ничим, али оне за то не хају, шта их брига, само тако искоче и обиљеже цијели дан. Да ли само тај дан, не знам.

Свако носи у себи неку дубоку повреду коју не може цијелог живота, ма како он дуг био, да зацијели. Мени се то десило веома давно, када сам тек улазио у професионално бављење музиком, као диригент СПД „Јединство”. Интонацију ми није био примио хор и то је била чиста катастрофа. Знам да се то дешава и већим диригентима од мене, да се готово свакоме једном десило, све то знам, али та повреда остаје. Она је тада одредила да се плашим сваког новог посла и да лако одустајем. Ја то тада још нисам знао, али с временом постајало ми је све јасније моје често плаховито понашање.

Али, да се вратим првој узречици, ако се она може тако крстити. Томе писку који се натрунио. Зашто сам то рекао? Због ријечи писак, тонске висине. Шта год да чујем, ја одмах доживљавам као одређени тон. Узмимо нешто љепше од ове повреде, што ми је доносило озарење какво ћу осјећати такође цијелог свог живота, када га било гдје чујем. Било какав глас, танак, немоћан, али одважан да пјева. Да пјева једноставну народну, градску, севдалинку. Увијек исто узбуђење, које се, супротно оној повреди, диже из утробе према глави. Рекло би се да та раздраганост иде напријед, сама за себе, али није тако. На првом мјесту су само тонови, њихово одређење, смјештање на клавијатуру, рецимо.

Пјесму из нашег дворишта осјећао сам као низ изломљених тонова. Ево их, нешто ми је говорило, и још ми говори, како су се само поредали по висини, исти су. Рекло би се да и нема пјесме, а она је ипак ту. У чему је, онда? То ће се питање касније само одгонетнути, а одговор ће бити мој посао. Развио сам слух до краја, мислим да више не може — чујем врапца, грлицу, шкрипу кочница, могу то да забиљежим, на свој начин. Слушам пјевање старе жене и начрчкам у ноте безброј ситних, другима непотребних ознака. То ме никако не пушта. Знам тачно тоналитет вашег баритона. Пратим како спуштате и дижете глас. Је ли то утицало на мој доживљај свијета, на моје мисли? Вјероватно јесте. То се није могло избјећи. И зашто би. Музичар треба да доживљава свијет тако, звучно, мада га ја осјећам и као пјесму, цјелину, ријечи које иду напријед, и музика за њима, баш тако, да им не смета. Може да се разговарају, споре, потпомажу, али не смију да се оспоравају. Нисам сигуран да сам то успио увијек да изразим јасно, овако како могу да опишем. Нисам те висине достигао, с оне стране су великани. Нисам међу њима, шта могу. Мени то не смета. Није ми било суђено.

Знам да ви немате способност тог музичког доживљаја, ма колико се трудили око музике, као љубитељ, наравно. Остајете изван ње, њене магије, споља, па је можда толико и волите. Никада вам није оптерећење, као што нама, музичарима првенствено, често јесте.

3. дан

Као страстан читалац, знам добро да је свака прича бескрајна и да је људска бескрајност краткотрајна да би исцрпила приповједну стварност. Она се стално обнавља, допуњава, па и мијења. Није ту ријеч само о непоузданости сјећања, него о усмјерености, сталном меандрирању, када се нека мала тема успротиви намијењеној улози мале теме, она би хтјела да бар тог дана буде главна — није ли и тада, када је створена, била, бар тог дана, најзначајнији догађај. Је ли могуће да је потиснута у дубоке лагуме не сјећања већ заборављања? Узбуђена, она напросто не допушта да се иде даље, него хоће само себе, ма куда то водило и ма шта значило. Немогуће је представити упорност мале теме, која нема више од неколико редака када се напише, али која се с времена на вријеме јавља упорношћу хроничне болести. Хоће да се дода још само једна ријеч, глаголчић који ће, наводи она, све то боље освијетлити. А стари професор, музичар, има разумијевања према њеној жељи. Зар и сам није бар два пута пропао на погрешној интонацији.

(Моја опаска: Тако он зна самог себе да ословљава — стари професор, остарјели професор. Ein Lehrer. Био сам запањен његовим сјећањем, до у детаље, толико деценија уназад, цитирањем неких давно прочитаних књига или само новинских текстова, описима људи, чак и простора у којем се нешто десило. Чинило ми се да зна напамет све оне силне народне пјесме које је скупљао деценијама. Обично се каже да је ријеч о старачком сјећању, којем је ближе оно што је временски даље, али то за њега није важило. Свијет јесте тада био мањи, битни догађаји рјеђи, али свако их не памти тако јасно и свеобухватно као мој пријатељ, стари господин кога цијели град зове присно чика Владо.

Долазио сам код њега свакодневно, око поднева, да попиемо по чашицу пића и да разговарамо. Од првог дана, сводио сам своју улогу на слушање, подстицање и усмјеравање његове приче, која се кретала свим могућим смјеровима, враћајући се увијек на почетак, било његов, његове мајке, баке Савке, или митске Симане. Због нечега није брзао напријед, меандрирање и фусноте биле су код њега резервисане само за освртање према ономе што је већ рекао, можда изоставио и прескочио. Савременост није уопште дотицао, као да је губава, држао се по даље од ње. Можда је мислио да је то моја прича која се њега много не тиче, ма колико изгледало да је он главна личност.

Гледао сам пажљиво његов профил, јак нос, очи усмјерене себи у крило, заправо нигдје, у себе, гдје виде оно што он својим гласом и приповиједањем покушава да дочара мени. Тај нос, чији је? Цинцарски, можда. Тако савијен, као кљун код птица грабљивица, са битном разликом у карактеру, био је на супротном полу од било каквих грабљивица и штеточина.

Сједио је у фотели, мирно, сам за себе свијет, испредајући дијелове моје приче. Јер ја сам хтио да створимо град, бар једну улицу тог града, једну зграду, каква је била, на примјер, на сјеверној страни ондашње Herrengasse, а које више нема. Хтио сам да је саградимо, онако како једино можемо — његовом причом. Хотел Балкан, власништво брачног пара Узуновић, кроз чије су високе прозоре на пролазнике гледали људи којих као ни хотела више нема.)

Више у Сарајеву, у хотелу Европа, питао сам се, зашто је овај наш хотел назван Балкан. Имали смо Босну, Аустрију, потом Палас, пандан Европи, гдје су одседали путници из свијета — Балкан је био више за нас, одмах ту покрај српске читаонице и Јединства. Нама ђацима није било дозвољено да улазимо у хотелску кафану, али ја сам долазио тетки и течи, тако да сам био привилегован. Не сједајући, могао сам да ви-

дим посјетиоце, да их понекад чујем. Чешће ујутро него увече, јер су тада долазили гимназијски професори којих сам се кло-нио. Нарочито професора Илије Мухића, филозофа, који је био у вјечном сукобу са мојом мајком. Али, доћи ћу на то. Њега не могу да промашим, стално се врпољи у мени, те јесте било овако, те није него онако. Јер њих двоје нису били само политички противници, него два свијета у сталном сукобу. Зар су обоје Срби? знао је да упита Коста Мајкић. Наравно, сам је одговарао, тако би и Масарик рекао. Али, гдје је нама овдје Масарик?

Ови наши разговори воде само једном — да ја причам а ви да слушате и све то запишете. Зато би требало, попут мога оца, сваки пут рећи „Боже, помози”. Он је то писао на почетку сваке пословне књиге коју је отварао и уредно водио њемачки. То је важно да запамтите, јер је и сву кореспонденцију водио на њемачком. Осим оне што је ишла у Србију. Само, овај мој виски и ваш коњак некако се не слажу са молитвом, па нећемо да изазивамо провиђење. Ипак, Боже, помози, да добацимо до краја, а да то не буде попут фуге, да се бјезимо и бјезимо, и да се никада не сусретнемо.

4. дан

Пробудим се понекад, док је још ноћ, а старом се човјеку то често догађа, гледам у мрак и видим Симану као продужетак сна. Али, као да сам ја она, или као да је моја мајка она — тако се наши ликови преклапају. Иако је нисам познавао, умрла је давно прије мог рођења, знам да је то она. Бог ће га сам знати како и зашто ми долази у сан. Два-три пута као да сам чуо мајчин глас и причу о њиховом авлијском момку, звао се Никола, који се био тешко разболио од упале плућа. Обично се умирало од те болести, врло ријетко би неко успио да спасе болесника. Мајка је бдјела крај тог Николе, стављала му хладне облоге, држала за руку, као да га држи да не оде на онај свијет. Нисам га дала, говорила ми је, и ја чујем ту њену реченицу, како ми капље у душу и грије је. Ко ме? питао сам је. Њој, проклетници, која све одреда коси. Само што сада не зна с ким се ухватила у борбу. Не може са мном као с другима. Као што није могла ни са Симаном. Тада је већ била мртва бака Савка, за коју се говорило да се посљедњих година свог живота и сама била претворила у Симану. Никола је остао жив, али је јадничак настрадао једног љета на Врбасу. Носили су рубље да перу, било је љето, око Илиндана, врело. Он скочио да се освјежи и више га нико није видио. Мајка га звала, скупило се пола вароши, али Никола је остао под водом. Некад можеш

а некад не можеш, говорила је моја мајка. Таква је ваљда судбина.

Као у руским романима, кроз кућу нам је пролазило много свијета, сада се више и боље сјећам убогих који су се хранили у дворишту, у неком ћошку, гдје су најчешће и спавали. То наше двориште било је као какав средњовјековни град, врата до врата, када се отворе видиш унутра све. Видим их и сад све — слијепу Василију, како се чешља а коса јој до паса, малу Емиру која поваздан пјева у по гласа, али ја је чујем, будећи се и заспивајући, често на истој пјесми, онда ујаке и стричеве, који преспавају час у кући час у радњи.

Не само вас, готово све који су овдје долазили занима шта се догађало тих давних дана када се у Бањалуци појавио Петар Кочић. Та радозналост ограничава се само на његову улогу, као да у то вријеме у граду није било других, значајних људи који су и прије њега нешто врједили и радили. Али, постојала је та стална напетост између рођених Змијањаца и Бањалучана, оних који су ту били бар једну генерацију. Без обзира на вјеру, нису се вољели. Као да су стални противници и као да већ својим постојањем једни друге угрожавају. Још у вријеме дједа Миливоја, мајчиног оца, кога су вољели, говорило се да они друге не прихватају срцем, да им не вјерују и да од њих зазиру једнако као од Турака.

Да, говорио сам о том времену које је било тако кратко, двије године, потом можда још неколико као посљедице тих година, послјије којих град више није био исти као раније. Рекло би се да ништа у људским односима није остало исто као раније. Све до породице која се увијек чини најтврдокорнија на промјене. Моја је породица била наизглед удаљена од свих тих збивања, нисмо били ни највећи финансијери листа, нити се било ко од нас ангажовао у редакцији, готово нигдје нема наших имена и презимена, као да нисмо ни постојали, или смо били утопљени у, како се то обично каже, сиву масу народа, али то је тако било, како рекох, само наизглед. Није то једино кривотворење историје, то свођење свега само на десетак људи, па су једни жестоко за, други још жешће против.

Послије тих догађаја, дакле, и у нашој кући све је постало другачије. Све, од родитеља, нас дјеце, до свих осталих који су нас окруживали и с нама живјели на било који начин. Отада је прошло много година и деценија, свако вријеме је истицало своје виђење које је било непотпуно, напросто тог тренутка корисно за дату политику и водећу елиту — сâм сам прошао тај пут, час прихватајући, час одбијајући наметање једне истине и једног погледа на те догађаје. На крају, објективност није ништа друго него претежан скуп субјективних виђења.

Само, има појединости које ће остати као тајна, ма колико се ми трудили да ту тајну одгонетнемо. Али, није све тајна, треба се увући у актере, у сваког посебно, у њима је једина истина. Често мислим да је и сам себи откривам — ма колико ми се повремено чинила сасвим јасна, или, пак, до краја затамњена. Понекад ми није лако да прихватим неку своју помисао, која би могла бити истина — питам се да ли је могуће да ја то нисам тада видио. Нисам могао да видим, или нисам хтио да прихватим да је тако, па сам или заборавио, или напросто превидио чак и очигледне ствари. Ништа чудно, свакако.

5. дан

Да почнем од једног значајног датума који је познат више по конфидентском извјештају него по неком нашем сјећању или причи. Дочек Српске нове године 1907. у хотелу Балкан, када се десило помирење српских трговаца, све у циљу борбе за српске интересе. Али и ту се већ видјело да суштинског помирења нема. Једни су претјерано србовали, други се повлачили у себе, или се млако противили томе. Ово је битан тренутак радикалне политичке иницијације омладине која готово листом стаје уз Кочића и његове идеје, сукобљавајући се било отворено, било увијено, с родитељима који су били не толико против њих, колико против таквог јавног и директног испољавања тих идеја. Те Нове године, породица је била на окупу, чак и дјеца, све је одисало хармонијом, али сјенке будућих догађаја биле су ту, по ћошковима и прикрадале се да покваре добре трговачке билансе.

Ко су ту били главни протагонисти? Прије свих, моћни Милићи, Лазар, који је тада био замјеник градоначелника, и његов брат Коста, обојица дијаболичне личности, рећи ће Кочићевци. Лазар је био мајстор политичке игре, сплетке и демагогије, али је, поред тога, био зрео политичар — једва да смо тада још којега имали њему дораслог. Ипак, могле су се видјети двије странке, једна Милићева и друга, тзв. аутономаша, не аутономаша од стране Аустрије, а у корист Босне, него бораца за црквено-школску аутономију. Било је и оних који су иначе јогунасти, нису ни за кога, на крају ни за себе.

Мене су звали да се појавим с Кочићевим ликом на капуту, као представника омладине, школараца, гимназијалаца углавном, који су били опчињени Кочићем који је дошао из Сарајева у своју Бањалуку не само својом вољом, него због одлуке власти да се протјера из Сарајева и да му се забрани тамо рад. Нешто од тога се зна, ово што говорим само дјелимично. Као

конфидентски извјештај, на њемачком, мада је поред њега сачуван и званичан извјештај представника власти који је био на свечаности по службеној дужности. Тако су једино могле да се одржавају такве свечаности, прво се пријаве, онда власт одреди свог представника који је тамо не да чува ред и мир, него да спријечи било какве политичке говоре. Они су били на опрезу нарочито кад би у град дошла нека особа њима политички сумњива, или интересантна, како се то каже полицијским језиком. За представника власти, то вече било је ужасно. По његовим ријечима, помирили су се и ујединили људи који су годинама били непријатељи.

Тачно у поноћ свечани говор одржао је доктор Милић, адвокат и замјеник градоначелника, доградоначелник како су га називали Нијемци и њихова администрација. Летјеле су српске ријечи, обећања и заклињања, испијале се чаше и чаше пива и ракије — алкохол је чинио своје, температура је расла, на крају су Кочића дигли на рамена, морао је да говори. Видио сам Аустријанца како скаче са столице да спријечи Кочићев говор, али галама је била таква да се његов протест није чуо, па се повукао и извадио биљежницу спреман да запише сваку ријеч тог младог и опасног човјека. А Кочић је говорио одмјерено, не дижући глас. Што је он утишавао глас, то се утишавао и околни жамор. Ја сам запамтио ријечи које је упутио лично мени као представнику омладине, мада није знао ни ко сам ни чији сам, ни како се зovem. Или се варам, морао је да зна, све се тада знало у малој Бањалуци. Говорећи о српској омладини, окренуо се према мени и рекао ријечи довољно јасне али и довољно опште да га због њих не прогоне, као „српска омладина мора да се заузме да се оствари слобода за ову кроз толико вијекова заробљену земљу”. Још је додао једну реченицу којом је изазвао још веће одушевљење: „Бањалука се сада схвата као центар Српства и таквим понашањем овдашњих Срба који дају примјер јединству, Сарајево се може пребољети.” Ја сам се дуго питао шта му то на крају значи? Ко треба да преболи Сарајево? Сарајевски Срби, или ми из Бањалуке, који смо ваљда раније у Сарајеву видјели свој центар? Или, што ми изгледа и данас једино тачно, он сам може да га преболи. Зашто преболи, премегао сам по глави? Зар му је то Сарајево значило више од Бањалуке? Ако је тако, онда он сигурно није искрен. Сарајево, он не може да преболи, Бањалука му је само пролазна станица коју ће и касније посјеђивати, али ту се неће дуго задржати. Њему треба ширина, више народа на који ће дјеловати.

С ким сам о томе могао да разговарам? Са друговима који су ме тамо били и послали, Кеџмановићем и Пувачићем прије

свих. Илијин отац, прото Душан, био је срцем и душом за црквено-школску аутономију, али и за више, само ако се за то укаже било каква могућност. Одједном, у Бањалуци, до тада прилично мирној, гдје је Коста Мајкић издавао новине које нису биле забрањиване, долази нови дух, као да је сврнут са небеса и нови ваздух па се дише пуним плућима а срце бије ли бије. Али, ма колико био подстицајан, наизглед храњив, тај је ваздух опасан — он дигне човјека тамо одакле се може само стрмоглавце према земљи, нема другог начина да се сиђе. То је пад, рећи ћемо. Јесте, то је пад.

Не укључуј се у политику, сутрадан ми је суво рекао отац. Имаш ти другог посла.

Да би се оправдао што је ипак користио јаке ријечи, Кочић на крају простодушно заглами да га више не прозивају јер кад мало попије ни сам не зна шта говори.

Шта се десило током његовог говора, можда већ при првој његовој реченици? У салу су ушли још неки гимназијалци и стајали уз врата, само да га чују и да оду. Е, они нису одмах отишли, него су се мували околу тражећи да Кочић поново говори. Њихово присуство и ријечи забиљежио је званични представник власти и доставио управи гимназије. Тако су с једне стране почела испитивања и сумњичења која ће се настављати све до краја рата, али, с друге, у нас је ушао грозничави дух новог времена. Те ноћи Бањалука се промијенила, као да је нека виша сила у људе удахнула неумјереност и усплахиреност. Осјећало се у ваздуху, како се то обично каже, да се спремају нови, значајнији догађаји и да нико не зна куда ће све то да нас одведе. Али, још неко вријеме, људи су међусобно били помирљиви. Неко вријеме, кажем, не дуго.

Из романа *Хошел Балкан*, другог дијела *Бањалучке трилогије*)

ЛУЧИЈАН БЛАГА

СТАЛАКТИТ

ХРАСТ

*У чистим даљинама чујем како у ђрудима шорња
Као срце куца звоно
И у слајкој звоњави
Чини ми се
Да ми кроз вене теку каји тишине, не крв.*

*Храсте с краја шуме,
Зашто ме надвладава
Меким крилима толики мир,
Кад лежим у твојој сенци
И кад ме милујеш својом разиграном крошњом?
О, ко зна? — Можда ће ми
Од твога дебла ускоро
Свесати ковчеж,
И тишину
Коју ћу окусили међу тим даскама
Осећам већ од сад:
Осећам како ми крошња твоја каја у душу —
И нем
Ослушкупем како у твом деблу расте ковчеж,
Мој ковчеж,
Са сваким тренем који пролази,
Храсте, с краја шуме.*

1919

ХЕРАКЛИТ КРАЈ ЈЕЗЕРА

*Крај воде зелене скуйљају се сшазе.
Ту су шишине шешке, найушишене од човека.
Буши, йсу, који њушиш ветрове, ћуши!
Не разгони сећања шшо навиру
Да йлачући укојају лица у свом йейелу.*

*Наслоњен на йањ чишам судбину
Са длана јесењеџ лисша.
Време, кад решиш да кренеш најкраћим йуштем.
Куда ћеш кренуши?*

*Моји кораци одзвањају у сенци
Као да су шрули йлодови
Који йадају са невидљивоџ дрвеша.
О, како је йромукао глас сшароџ извора!*

*Свако йодизање руке
Само је још једна нейријашносш.
Болови шешје ка најнижој шашни земље.*

*Са обале бацам шрње у језеро,
Са њим се у круговима ошварам.*

1922

АУТОПОРТРЕТ

*Луцијан Блага је нем као лабуд.
У својој домовини
Захваша снеџ бића умесшо речи.
Његова душа је у шрагању
Немом, вековном шрагању,
У веке векова,
До крајњих граница.*

*Он шражи воду коју пије дуџа,
Он шражи воду
Из које дуџа
Пије своју лейошу и небиће.*

1942

СТАЛАКТИТ

Бушање ми је душа —
Скамењен како стојим и миран
Као аскеџа од сџене,
Чини ми се
Да сам сџалакџиџи у оџромној џећини,
Којој је небо свод.
Тихо,
Тихо,
Тихо — каџи свеџлосџи
И каџиџице мира — џадају неџресџано
Са неба
И скамењују се — у мени.

1919

ТИШИНА

Толика џиџина око мене да ми се чини да чујем
Како се одџија о окно зрак месеца.

У џрудима
Пробудио ми се џлас сџранца
И џесма џева у мени џуџу, која није моја.

Каже се, да џреци, који су умрли џре времена,
С младом крви у венама,
Са великом џаџњом у крви,
Са живим сунцем у џаџњи,
Долазе,
Долазе да џроживе даље
У нама
Живоџ неџроживљени.

Толика џиџина око мене да ми се чини да чујем
Како се одџија о окно зрак месеца.

О, ко зна — дуџо у чијим џрудима ћеџ џеваџи
И џи једном кроз векове
По слаџким сџрунама џиџине,

*На харфи од мрака — ѿуѣу заѣуѿујућу
И разбијену срећу живоѿа? Ко зна? Ко зна?*

1919

Превеле с румунског
Офелија Меза и Марија Ненадић

МИРЧА ДИНЕСКУ

ВАМА НА РАСПОЛАГАЊУ

ПСАЛМ АТЕИСТЕ

*Што се ситидиш да будеш генијалан
Кад неки вуку дузу кроз слине
Кад мацу марамицама преко твојих рана
Као пред сељацима са коњском кожом
Зашто се ситидиш да будеш генијалан
И ћутиш као херој убијен похвалама
Када пада завеса од мува у халама
И месари ходају у балским оделима
Зашто се ситидиш да будеш генијалан
Кад је планина приморана да осјори долину
И цвети да гризе сојствене латице
И море је оштивено на обали вал за валом
Зашто се ситидиш да будеш генијалан?*

БУЛДОЖЕР

*Чему служе пријатељи
Када јун досаде јутром пустиш илин
Да подгрејеш чај
И са шибцом у руци
Исушујући
Одједном се играш са смрћу?
Они увек прошив рака имају кесу наранџи
Расположени су да дуго шеби лепо зворе
Понекад се сеће да разбију коју чашу
Дају што грама крви*

Коју ће ти набити на нос при првом пијанству
Губе твој лик у пољу шећерне турске
А кад се докаже да рак није рак
И чуђење се претвори у разочарање
А оздрављење се чини глупо и некусно
И све што ће те од шад обрадоваши
Што ће те обрадоваши заиста
Неће бити куцање сања
Ни музика
Ни слобода
Већ само булдожер
Који ти помера столицу.

САВРЕМЕНА КОЗА

Коза брсти руже из градских паркова
Мрви шамваје као шаргареје
Не иде ујутро у канцеларију
Не чита увече новине
Скида телефонске стубове као дудове
Срамно занемарује семафоре
Не жели лимузину и кунем се
Још није пајентирирала вештачку праву
Иако зна још понешто о шумама.
Сјоменик из центра је промењен
Град се љуља у чинији од дима
Само ова шврдоглава коза
Даје млеко и не пића се како.

ВАМА НА РАСПОЛАГАЊУ

Несрећа шта у мојој наранџастој кошуљи кроз кварти
И пријатељи је поздрављају забављени призором
А ја који музет целине што су се повукли у ваздух
Између два раја
Одговарам им пресући кошлову изнад побеснеле руље
Која виче и показује на мене прстом и исује:
„овај појединац бежи од стварности“
„шта си се етирао жосјодине
Шта изводиш
Шта то желиш с тим млеком целина?“
„Добродшао би један лекар

Да ти њамећ сѡави у ѓићс”
 „ајд до ѓавола”
 „уа”
 „имаш ли дозволу?!”
 На крају сам морао да сиђем.
 Досадило ми је да будем млад.
 У болници њећ лекара је буљило у моју смрћ
 Као кроз ѡрозор.
 Један ме је куцнуо ѡ ѡрсима.
 Одђоворио сам да уђе иако већ дуже
 Не сѡанујем у себи.
 „Тим боље”, одђоворио је, „даћемо ѡе у закућ”
 И ево ме сад вама на расѡолађању:
 Јефѡин,
 Комфоран,
 Несѡрѡљив
 да ѡрокоцаћте моју наранѡасћу кощуљу на лућрији.

МОГУЋЕ ПРЕТВАРАЊЕ

Одведиће ме, смилујће се,
 У азил за мађарце на јуђу Енђлеске,
 Тамо је и клин-чорба сиђурно заслађена
 И могу носити свој ѡајирнајти скелећ
 Моје косити скоро женске,
 Преко ѡљане без сѡраха од цензуре.
 А кад ме сѡарци милионери
 Буду чещкали између ушију
 И ѡнудили чорбом,
 Или кад ми њихова дечица
 Буду дрљала десни коцком шећера,
 Будитиће сѡокојни — нећу им рећи ни реч,
 Бушаћу као щѡо ћућим у Румунији.

АПСУРДАН ШАХ

Слатка наивностити
 Верујеш да ѡезија може ѡѡравити свети.
 То је као да убациш коцку шећера
 У кавез,
 А ѡиђар ѡчне да чииа Шексѡира.
 Ти ѓојећи сојсѡвену ѡројасћ

*(Као да ручаш у огледалу)
Звиздиш као воз у сџаницама
Док те мноштво гази ногама
Ужурбано да заузме шойло месџо на шемџу.
И зашто шџо је сан деџе цвећа
Сџварносџи,
Сеџи се айсурдоџ шаха
У којџм лудак џомера села
Жрџвџујући џрво коње
И хиљаду џих се уџркују да му хвале иџру.*

ПРИСТУПНА БЕСЕДА ПРИ УЛАСКУ ИСТОЧНЕ ЗЕМЉЕ У ЕВРОПУ

*У цркви,
Посџићџен лоџов крије руке у џеџу владике
Да их не види добри Боџ.
Паор виче сину са оџромним сџоџалима
Да сакрије баканџе заборављџне џоред шџџе,
Јер долазе џосџи
И, шџо би се рекло, имамо и ми наш национални џонос,
Јер долазе јаџански шџурисџи
Са ногама као у врайџа,
Џџџ, џџџ,
Да кљуџају жиџо, сунџокреџи, Ван Гоџове очи.
Одједном, сџџџџа се час блаженсџџа на оџружну болницу
И алџохоличар доведен на шџрежњење
Милује медицински алџохол заборављџн на ноћном ормарићу
Зовући џа: „ликером од џубичиџа“,
„збоџом мајко“, „сџазио сам те међу џробовима“,
Зайџим оџвара џрозор и урла:
Добродошџло џоџрошџачко друшџтво,
Зајеби нас и џџи,
Смаџрај нас будалама,
Од камења из наших бубреџа
Клеџи коџкиџе за јамб.
Од данас нећемо џоворџџи друже неџо Ви,
Од суџра ћеџе ме избаџиваџџи из кафане
Теже неџо Шексџира из Енџклопџедије Бриџаника.*

Превели с румунског
Илеана Урсу и Милан Ненадић

ДЕЈАН МЕДАКОВИЋ

МАТУРАНТ ВОЛИ ЛАТИНСКИ

Одувек сам невољно, готово силом долазио на јубиларне састанке бивших матураната. Прво непријатно сазнање било је оно кад смо утврђивали и прозивали одсутне другове, најпре умрле, а затим и оне који су ко зна када и где ишчезавали у великом свету. После те прозивке тек је почело међусобно препознавање, подсећање где је ко седео, када је одговарао неке предмете. Ницале су и уобичајене школске анегдоте и разни несташлуци који ће се поновити код поновљеног сусрета. Имао сам утисак да ови сусрети не исцрпљују и не гасе неку давну присност, а њихови тренутни и немушти тренуци, брзо су ишчезавали у све бучнијим упадицама. Као да смо одједном постали свесни да нам време свима измиче а ми остајемо недоречени, прикраћени, свесни и приморани да се ко зна када и у којем животном стању нађемо у некој неизвесној, магловитој будућности.

И тако, над том гомилом веселих људи полагаано, као завеса у позоришту, спуштала се нека тиха сета, ушуњало се сазнање да живот пролази и да ми више никада нећемо бити исти, једнако живахни и присни. Хладна језа отуђења приближава се оваквим скуповима као нека злокобна неминовност, коју намећу свакодневне бриге, монотono капање дана, као вода из пробушеног олука.

По неком утврђеном ритуалу следили су на оваквим скуповима старих пријатеља и тренутне потребе за исповедањем, откривањем и неких строго чуваних тајни, па и оних које је требало заборавити, чију изворну тачност увелико је замутило давно протекло време.

„Реци ми сада, када је све то давна прошлост, да ли си ти имао неки озбиљнији однос са Наташом, оном вижљастом

црнком из друге клупе лево? Знаш ли где је она сада, а изгледали сте као људи који су се заклели на вечиту верност.”

„Лепо си се сетио. Било па прошло, ништа озбиљно, обично ђачко ашиковање”, одговорио би упитани, узвративши школском другу неком својом неразрешеном недоумицом.

„После толико година, шта још да се сећам”, гласио је одговор. „Ипак да не кажеш да сам притворан рећи ћу ти све.” И поче исповест.

„Можда се сећаш часа када је у разред ушла нова наставница латинског језика. И данас памтим ту високу плавојку са бујном косом и као да осећам њену лаку дрхтавицу и скривену узнемиреност због свог првог часа међу нама матурантима који су већ увелико напустили своје момачко доба. Памтим њен покушај да нам се представи као добар наставник као и све њене несигурне покрете, па и очајничке погледе по разреду као да тражи охрабрење и савезнике у тој немирној гомили младића. Био је то сусрет са обостраном пробуђеном радозналешћу. Кратко речено, непрестано су расле наше симпатије према овој лепој жени са изазовним телом које је узнемиравало нашу машту. Тешко да је у разреду било икога који је одолео њеном тихом, мазном гласу, плавим, увек зачуђеним очима као да нешто испитују и траже. Она је међу нама успоставила неки невидљиви додир, утисак раздраганости која се повећавала њеним измицањем, свесним склањањем пред нашим немирним очима.

Због ове лепе жене чврсто сам одлучио да се још више истакнем као одличан латинац, а све моје сјајне одговоре заправо сам посветио мојој наставници латинског језика. У томе сам имао успеха јер ме је она, а звала се Радојка Гаврић, приметила уз неки тајанствени смешак.

После толико година и данас мислим да је то био смешак зреле жене жељне нежности и пажње, са траговима које остављају изгубљене илузије. У мени је све више расла она невидљива снага која ме је привлачила лепој професорици. Приметио сам да она и подстиче скривена узбуђења и да ствара немир и чудне, понекад и смешне покрете околине. Њено бојаљиво склањање од погледа који су је пекли као жеравица, сведочило је да професорка латинског језика грчевито тражи заклоне од туђе радозналости и наметљивости. Ја сам и даље био најбољи латинац и још више уверен да је она приметила и коначно схватила да ја то чиним због ње. Дубоко сам био уверен да моје учење није узалудно. То моје уверење најзад се и потврдило.

Случајно сам замољен од секретара школе да професорки Радојки Гаврић однесем у стан хитно писмо директора Гимна-

зије. Као у грозници отишао сам до њеног стана. Отворила ми је врата искрено изненађена. Изволите ово писмо, рекао сам сасвим збуњено. Хвала, тихо је одговорила. Пред вратима стајали смо немо и збуњено као укопани. Онда је професорка прва проговорила како би прекинула мучну тишину: Уђи да попијеш чај, вани је хладно, да се мало загрејеш. Ушао сам. Осетио сам да горим. Имаш ли температуру?, упитала ме је бржично. Немам, одговорио сам одуговлачећи речи, као да сам желео да их што дуже задржим у овој соби. Потом ми је додирнула чело и рекла: Да проверим. Нећу да због мене озебеш. Следило је ново ћутање и нови таласи узбуђења. Готово нагонски задржао сам њену руку на мојем челу. Није се бранила. Узела ме је за руку и рекла: Диван си дечак, приметила сам те. Био сам у трену најсрећнији човек на свету. И ја Вас, смело сам одговорио. Да је уверим у истинитост мојих речи јаче сам јој стиснуо руку, а затим још јаче. Стегао си ми руку до бола, рекла је, баш си снажан. Затим, сасвим неочекивано унела се у моје лице и запитала са неком дирљивом чедношћу: Јеси ли икада био са неком женом? Потпуно сам занемео. Једва сам прошапутао: Никада. Учинило ми се да је моју истину примила са неком нескривеном радошћу, као жељан поклон.

Без устручавања почела је да ме љуби, да милује, да изговара нежне речи, да ме све више привлачи себи. Ти си мој дар са неба, говорила је задихана. У правом грчу стезао сам је све више, а она ми се предавала као да је то одувек чекала. Одједном је заплакала. Упитао сам је: Зашто плачете? одговорила је покорно: Ослобађам се свих понижења моје младости, свих грубости у мом несрећном браку.

После ове исповести наставила је да ме још жешће грли и љуби. Осећам да ме ослобађа твоја чедност, рекла је задихано, као да се гуши од узбуђења. Први пут нисам отишао на свој конак. Остао сам до зоре. Волели смо се целу ноћ. Ни тренуо нисам. Био сам као гоњен да се што више и потпуније предам на милост и немилост ове жене.

Ујутро, опоменула су нас звона саборне цркве да је отпочео нови дан. Рекла је скоро шапатам: *Quam multi sund indigni luce et tamen dies oritur*, знаш ли да преведеш? Невољно, извлачили смо се из постеље. Били смо онеспособљени да обуздамо радост.”

„А после, да ли сте се поново срили?”, упитао ме је друг из разреда. „Баш си баналан кад ме то питаш. Да, поновили смо наше сусрете кад год је то било могуће и сваки пут било је другачије. Добио сам неку, нову исконску снагу. Грлио сам је све јаче као да ми измиче, као да ћу је изгубити. Рекла је: Не

брини, нећу побећи, зар не осећаш да сам ти се потпуно предала? Сва као никоме.”

На врхунцу наше среће је млада наставница латинског језика изненада премештена у неку херцеговачку гимназију, колико се сећам било је то Требиње.

„Ви сте се мелодраматично растали? Зар не?“, питао ме је друг.

„Не, није било мелодраме. Као по договору избегли смо патетику коју обично изазивају овакви растанци. Доиста на необичан начин смо последњи пут исповедили своју љубав. На матури добио сам из латинског Тацита. Одлично сам одговорио. Тада ми је рекла: Дивни сте били. Сачувајте и у Вашем будућем животу љубав за латински. Памтићу Вас као одличног латинца. Обећајте! Шапатом сам одговорио само једну реч: Хоћу, заувек. Разишли смо се као добитници, којима је живот подарио сазнање о великој, реткој, јединственој срећи.

У животу, сретао сам пуно жена, али сусрет са професорком латинског језика чувам у себи као закопано благо на неком скривитом месту. Сада си једини који можеш да наслутиш шта скривам, верујући да сам заувек прећутао своју тајну. Чак и мени самом као да је била одузета моћ да је било коме откријем. И чему? Не причај о томе никоме. Јер други људи нити хоће нити треба да верују у моју причу. Немој да моју исповест скрнавиш вулгарним љубопитством. Уосталом, није сваки човек ни достојан, ни вредан да свакоме открива своје тајне.”

Своје казивање доживео сам као да је заустављен смртносан загрљај времена.

НИКОЛА ШАНТА

СТРУНА НА ВИОЛИНИ

ЦЕО НАШ СВЕТ

*Да је твој отац
Те ноћи, уморан, заспао
Тебе не би било*

*Остала би у заборављеном пра-свећу
Без будућности, твоје и моје*

*Веруј драга, подвесит је
Изнад нашег пренушног постојања*

*Мисли и осећања
Не припадају у пошћуности нама*

*Веруј, да је први додир
И цео наш свет
Предодређен вишом силом
О којој човек, још увек, само слуша*

ГДЕ ЈЕ БОГ?

*Да ли онај коме у наручје
Син не пријичава
Божју милост познаје?*

Где је Бог?

*У храму светиом,
На небу или у души?*

*У радости радосних
Или у шужи шужних?*

*Или у сунцу, после лећње кише?
Или у тихој радости сељака
Када ослушкује жићо у зрењу*

*Или у души песника
Који песни живој даје*

ШКРИЊА

Владимиру Гарјанском (1959—1996)

*Човек је шкриња
Слична оној у којој се чувају девојачки дарови
Сјоља је украшена
За унушрашњост је пошребан кључ
А кључ је увек на другом месту
Код неког другог
Никада код власника шкриње
Ако би хтео да сазнаш шта је сачувано у њој
Од других шражиш кључ
Сви имамо кључеве, али не од својих шкриња
У сусрећању уознајемо једни друге
Синоћ сам срео пријатеља
Као пред огледалом, протрли смо пред нас све што
смо имали
Од преходног откључавања наших шкриња, до данас
Благо се умножило
С мојим кључем све више шкриња откључавам
Привезани кључеви око појаса звоне-одзвањају
Као складни гласови мајерње језика*

ИМАМ ЛИ ПРАВО НА ТРЕНУТАК СРЕЋЕ?

*Имам ли право на тренутак среће, тај сан Божији?
На љубав која изазива зависит сведока?*

Имам ли право на варку
Сшаро искуство да проживим још једном?
Имам ли право на илузију која ишчезава
Као несирејино исписана кривуља у свесци ћака првака?
Имам ли право да учим, ненаучену азбуку?

УБРАНА ЈАБУКА

Овај свети није случајности
Као ни круна шљиве која расте под прозором
Зашто кажем: несхватљива је мудрости Створишела
Несхватљиво је време од постанка бића
То је тренутак који траје
Како је болно бити свесно биће на земљи
И умирају са сазнањем да земља осћаје мртва
Како је болно бити онај који свој мајерњи језик не
говори

И гаси трајање
Народи су жива маса која се прелива
Из једног језика у други
Осћају ли игде изговорене речи језика који је ишчезао?
Осћаје ли игде смисао који само оне граде?
Или су заувек изгубљене речи
Којима је младић угащеног језика љубио своју драгу?
Да ли су заувек изгубљене варке љубави, шај шећер и
бибер живоћа?

Јесмо ли ми само зрна Створишела који све ствара
и памти?
Хоћемо ли икада схватити сложености света?
Хоћемо ли икада појести, убрану јабуку?

ЖЕЛИМ ДА НАПИШЕМ ПЕСМУ

Желим да напишем песму
Песму која ће искочити из душе
Као дух из боце

Песму која ће те наћерати
Да бацис иаир, као жеравицу са длана

*Песму која ти крвоџок покреће
И шело ошказује послушности
И растрчи се по ђољу*

*Желим да наишем песму
Која ће шакање звездане музике бићи
Песму која ће се с хармонијом Васељене
Сјединићи*

СИЛА РЕЧИ

*Сило речи, ако те још има
У моме уму или изван њега
Заблестијај као румено лице девојке*

*Само ме ти можеш узнећи у висине
Одакле ћу гледаћи
Лелујава ђоља која нас хране*

*У делу Творца огледаћу се
Са Њежове висине*

*Снаго речи, ако те још има
У моме уму или изван њега
Доведи ме до Њега
Пушељцима нейроходним*

*Води ме између оштрих сивена искушења
Тело им се радује*

*Душа нека буде ђошок који шежи
Њему, извору*

ВРАЋАМ ТИ СЕ, ПОНОВО, ХАРТИЈО

*Враћам ти се, ђоново, хартијо
Теби, која дозиваш самоћу, сјокој, меру и ђошшење
Теби, која си савести, молишва и искушење
Враћам се ђосле заблуда и лушања
Да се суочимо
Теби, која си на небу још неистисана*

Истинољубива и вечнија од свега
Исисујем реч ко зна колико јуџа изговорену
Сричем је још једном и шражим корен смисла
Изврћем реченицу, врућ кромџир јод језиком
Док се не истиоји и не каже више од онога што душа види
Док ме благослов Твој као киша жедну земљу не омекша
Враћам се Теби да ме мењаш и ствараш
Твоја моћ је већа од звезда и небеса
Од љубави и мржње

ДАР

Према јананском обичају
Сече се јрсти и даје на дар
Ја себи сечем руку до лакша

Поклањам ти је
И доказујем да се и без руке
Може сасвим добро живети

Ако човек има ослонац у животи
Одсечена рука више оштерењује шебе,
него мене

Свест о необичном поклону
Прилипка и привлачи земљи
Као цак цементи на рамену
Пошрчи онда, уברי цвети

СТРУНА НА ВИОЛИНИ

Много је мудрих шекстова прочишано
Који више слуше, него што шумаче

Тајне свети хтео сам да откријем
Био сам на трагу
Животи да разоткријем
Барем себи, ако не другима

Поново осећам немир
Тајна постоје моја немоћ

*Свестѣан хлада својих зрелих година
Схваћам да сам само сѣруна на виолини
Коју маестро зашеже и појућѣа пре концерѣа*

*Сѣруна која само шѣо није ѣукла
У одјеку своѣ најлејшеѣ звука*

Превела с русинског
Даница Вуков

АНЂЕЛКО АНУШИЋ

ДУВА ДА ОДУВА

Врућина је несносна, август под отвореним небом канда држи паганско опело своје римском куму. Отворио је свих седам својих владарских печата и бљује ватру из самог средишта небеске круне. Легије запаре слузаво полегле по градићу, са знојном тогом на свачијим плећима. Тесно је у властитој кожи, одавно продатој деветорупом ђаволу за шаку звекетана, тесно и под богаташким кровом. Дахћу и трепере животиње и ствари, немоли неће омамљени поданици.

Он већ од јутра бауља из угла у угао невелике, замрачене собе, али свуда је исто: топлота не спушта своје жезло. Држи га на темену, дуго, до несвестице, гура у зенице, у душник, истерује Творчеву намеру из глиненог суда. Ово су дани и часови кад се слаб у вери олако запућује из *дома оца својега*. Са страхом и гађењем што их је врућина сад већ отупила у равнодушност, обилази столић на коме се налази даљински управљач клима-уређаја, окреће и главу од погледа на њ, иако зна да би ова справица, пластични војник, једина могла да заустави поход августове легије макар на његов собичак. Не узима му се Пластко у руке као што се ни змија не узима, ни каква огубана и окужена стварца као што се не дотиче. Чим су почеле врућине, син је купио климу и уградио је у његову собу, у доњем делу куће која је још у изградњи. Кућно згариште и големо окућиште, шуму и ливаду тамо у бившем завичају, државна агенција искамчила је, он се жалио — отела, упола цене. *Боље ишћиа него нишћиа! Хоћеш ли да ти бујад и куйина, бурјан и айшовина њоједу дедовину*, љутнуо се, кобајаги, државни агент. Син је скуцао нешто новаца, од надничења код црно-травских мајстора и посудбе, и ево, градња њиховог Скадра у долини Мораве траје већ десет година. И нема сигурног знака кад ће завршити. Горњи део је од слепих зидних скелета, са

кровном капом под којом су сенице и ласте уцртале своје небеске минијатуре. *Срећан је дом њод којим ове чудеснице лоџ шраже*, казао је комшија, староседелац који је једини прихватио новајлију, дошљака који се овде доживљава као непозната болест. *Гнездиле су се и у сџарој домаји, висиле о ѓредама ко њчелиња ројишџа, ња ми црна селица заѓреба на враџа*, задржао је у себи одговор. *Проџив дошље нема лека, осим једноѓ!* освануо је једног јутра графит на свежој фасади, црном бојом коју је син једва замаскирао, његов бледуњави костур још се назире и опомиње да једна непозната, црна рука претеће виси у ваздуху. *Све најѓоре шџто ми се моѓло десџишџи, десџло ми се у авѓушџу*, пребира нејасно у себи.

У шоме месецу сам рођен. Тоѓа месеца је задувало да ме одува, оно кад се римски кумашџин окумио у Заѓребу и срећна кумчад, славећи, од свеџоѓ Илије њожелела олују и ѓрома блесак, шџто им се и даде, из чисџа мира. И намесник свеџоѓ Пеџра на земљи благословио је шражњу, и задувало је и заџлалацало да одува и сџржи. А шоѓа месеца умало ме не уби и Арбанас. Сџасао би ме да ме је за нараменицу скраџио, не би ником ни њолаѓао рачуна. Он је ловио, олињале шайе висиле су му низ рамена, а ја беџах ловљен. Живинче у ловачком рачуну. Јер мене је већ одувало. Виџао сам се као кокошиџи очеруџак у ваздуху који је смрдео на лој и сумџор. Сламка, шџџа сламка — сламка је златџна сџруна — шџрун њрашнасџи, на њоду дворане Боро и Рамиз, био сам! Не знам ко ми од оне двоџице умало не дође ѓлаве, Боро или Рамиз. Несрећно име и једноѓ и друѓоѓ. И њреко ѓроба њроводе ону своју револуџију.

Био је изашао, први пут, до поште да се телефоном распита о судбини сестре и њене породице који су остали у последњој избегличкој колони. Салетели их с бочне стране, жестоко кљуцајући, агаренски јастребови и кобци, на самом домаку спасоносне Уне. Реке са које су се напили Наполеонових коњи. Боји се најцрње вести, јер су такве само стизале. Тешко се споразумео са онима у пошти, на папирићу од новина које су биле на неком страњском језику, неколико пута је шврљао латиничио име свога адресата, потурао цедуљку кроз ниски шалтер, не већи од уста шалтерског службеника, уста са израженим зубним потковицама, изговарајући кришом, неколико пута *Милица — Крушевац*, али они тамо иза прљавог стакла, као са друге стране света, ништа нису разумели, или су се таквима градили. Говорили су нешто неразумљиво, одмахивали руком, грлато се смејали, онда је нека штркљаста сподоба ушла, можда случајно, у онај собичак, зубало шалтерског прореза мутно се зацаклило сечивом ножа, и зачудо, позивање царског града могло је да отпочне. Ништа није сазнао, јер и оне које је

звао сатирала је иста црномислица. О судбини последње колоне, као о последњим стварима, још се ништа није знало, иако је од збеговлука прошло скоро двадесет дана.

Онда му је у повратку нека сила замрсила оријентацију, погубила и испомерала улице, ниједна више није била на малопређашњем месту; и називи се укрили, а улицу са његовим Сабирним центром као да је неки мангуп смотао у ролну и бацио на сметилиште које се брдило, приштало и гнојило поред поште, усред града, ширећи неподношљиви смрад. Лутајући, избио је на неку раскрсницу на којој је стајала табла са латиничним натписом *Pristina*. Сетио се гатаре Сабине која је однекуд банула у његово село, има томе и више од педесет година, и прорицала судбину многим, па и њему, замолила је бака, дечарцу кога је пубертет тек китио мушким венчићима. Он се опирао, што због неверице, што због стида, али баки се није могло опрети. Гатара је извукла однекуд некакве карте, можда из огромних недара које су се преливале преко прљаве тканине као прекипело тесто преко посуде, пожутеле и искрзане пророчнице, поредала их у некакав чудан облик, и после неког времена, казала: *Маломе видим шћай на џућу, џод сћаре дане. Обреће се, а да га нико неће џићати, у граду чије ће име џодсећати на реч џрић и...*, ту је стала. Понестало јој пророчког дара, у трену! *Шћа „и”, зајићала је ућлачено бака. Нишћа, нишћа. То је све,* збрзала је Сабина, и брзо покупила карте. Насмејао се, сећа се добро, глупостима те одрпане врачарице, јер ни на крај памети му није било да ишта поверује.

Други натпис који је стајао испод свог близанца замрљан је, до непрепознавања, плавим спрејом. Сретао је неке мрке, погурене људске прилике с капом на глави налик преломљеној љуспини нојевог јајета, заустављао их руком и мрмљао: *Боро... Рамиз... дворана... сћорћ*, али сподобе су лагано и нестварно промицале у глумом мимоходу. Имао је осећај као да су са неке друге планете. Или као да је њега она црна селица спустила на непознату земљу. Можда га је нека прилика и косимице погледом ошинула, као угарком који се још дими, и заиста, љутина дима убрзо га је и сустигла. Угризла за очи и стегла гушу. Наишла је група младића, старости између петнаест и шеснаест година, било их је можда петоро-шесторо, можда и више. Ишли су у неком свом борбеном распореду, целом ширином коловоза, широко веслајући ваздух испред себе, као да иду преко какве утрине и секу таласе пустоши. Помислио је да су чобани, али где им је стадо, питао се. Можда су га погубили, големо је и загубно поље које пресеца друм с покојом кућом ограђеном високим зидом. *Могле би се две највеће војске на шоме џољу закрајинићи и самерићи све своје вешћине.*

Није морао да их зауставља. Зауставили су они њега. Испречили се као кордон, збили редове и потом га окружили. *Боро... Рамиз... дворана... сјорџ*, муцао је. Искочоперио се један из групе, најнижи у дружини, и уперив прстом у себе, запалацао као бичем, језиком кога изгубељник није разумео: *Рамиз! Рамиз! Рамиз!* Онај који је тражио Сабирни центар збунио се, и ништа не разумевајући, наставио да вергла: *Боро! Боро! Боро!* Кочоперник се разбеснео, унео се у лице ономе за кога је мислио да се представља као Боро, и палацање са бичастиг језика пренело се на његове дугуљасте, мршаве руке. Боро је наједном посрнуо и пресамићено се скљокао на цесту као продрта врећа кромпира испала из руку пијачног човека. Рамиз је остао стојећке, шутајући ногом подеротину из које је нагло исцурела ринфуза. *Ту су се Боро и Рамиз разбрађили и заувек расиђали, и мора да се у њој часу и мрђиви џарђизански вођа нелађодно осећао, џокајнички се лецнув, у својој џразном маузолеју.*

Касније се сећао како се један цепни сат клатио, лево-десно, над његовом главом као некакво мутно сунашце испало из своје кочије, и човека који се надносио над њим и нешто говорио језиком који му је био познат, али ништа није могао да каже. Подигао га је, узео за руку ко какво дете и посео у коњску запрегу власник цепног сунашца. *Расџуђиђени џси*, процедио је кратко, и одвезао га пред Сабирни центар Боро и Рамиз. Мршавао кљусе које као да је побегло из тифусног карантина, дуго је каскало до Центра; кочијаш је седео усправан, мрк, закопчан у ћутњу као далеке, околне планине над градом који се паклено пушио, исцеђен из свог августовског пришта. Капа, налик полуљусци нојевог заметка, падала је кочијашу до очију и разведравала ону мрклину. На уласку у центар града испречио се милицајац, замлатарао рукама у знак како је коњској запрези забрањен улазак, човек са белом капом је подигао камџију високо, као да ће њеном муњом расцепити ваздух и просути олујни дажд — *сикџер, џонџе оне џсе џо улицама* — и руком показао на човека окрвављене главе који је седео до њега. Редар је остао збуњен, нешто довикнуо, али она камџија у међувремену је блеснула по леђима карантинског кљусета и згромила онај повик.

Кад је син отпаковао клима-уређај, амбалажу је оставио, затребаће за нешто чврста картонска кутија, макар за потпалу у зимске дане. Он је узео да је спреми у шупу, и док је ишао до дрвене баракe поглед му је склизнуо на логотип фирме „Дува да одува”, отиснут плавом бојом, адреса *Прве џарђиђске бриђаде, С.*, власник *Домађој Крамџи*. *Прва џарђиђска, Домађој Крамџи!* Картонска кутија повукла га је земљином магнету, посрнуо је, у глави се заковитлало и хладно задувало. Па прва

гардијска га је одувала из старог завичаја! Из С. је забурило, и буру је донео, у устима, Домагој Крамп, заповедник! *Да нишша не оштане! Ни њихова мачка, ни њас! Ни њихов миш! Ни брабоњак њиховоџ миша! Разумијеше! Нема шраџа! Никад их овдје није ни било! Хоћу шако да буде! Је л јасно!* Урлао је заповедник кога је пратио одјек: *Јаснооо!* Иза Крампових чистача трагова ишли су људи са белим рукавицама на рукама и заштитним маскама на лицу. Нису били наоружани. Помислио је да су болнички људи. Један од њих отишао је до његовог бунара, подигао поклопац, и из канте са које се церила мртвачка глава три пута сунуо, лименом кутијом међународног црвеног крста у којој је некада био грашак, некаквог праха. Потом је спустио поклопац, и два пута прилазио повећем камену који је стајао поред бунара, смерајући нешто. Камену громаду беле, глатке површи, домаћин је стављао у голему кацу с купусом, сваког децембра, да покори, до потпуне тлаке, потопљене главице, подбуњене сољу и завереничким кисом. Он је дотле био сакривен у говеђим јаслама, под пшеничном сламом, одакле је кроз пукотине брвана гвирио на оне које је очекивао, злослутно се њихов препадни поход у ваздуху, а који су раног августовског јутра бучно нахрупили у двориште. Они што су пословали око бунара, посебно су га занимали. Призор је био прегледан, отворен на авлију, видео је, јасно, заповедниково лице и лица још неких његових људи. Два гардијца, јер чуо је два гласа, упала су у шталу, одвезала његове краве, троје телади и кобилу која је фрктала и рзала, била се укопала баш на месту где је он био сакривен, није се дала туђиновој руци, и истерали на двориште као ловину, јер су они болнички људи већ подигли цераду камиона и најпре товарили *шеоце*, приносећи их на жртвеник своме богу. Онда се један вратио назад и рогуљама неколико пута снажно забадао у јасле. Осетио је кад је парашак рогуља склизнуо између раскречених ногу, умало да га запара у десну потколеницу, срећа да онај копљаник није био претерано реван у своме спорту, и срећа да је био у том положају, као да ће запливати. Да су јасле сад Обудовица у којој се толико пута купао као дечарац, па да шмугне у њене вирове потопљеног лана што су се јатачки склонили у удовичка недра врба и јоха! Случај или провиђење наместили су тако да је само пре три дана супругу послао у Србију, по децу која су била на летовању код деде и баке, жениних родитеља. До краја недеље требало би да се врате. *А данас, који је дан? Среда? Је ли среда? Јесте! Среда је, а као да није никоји дан. Наједном је све иззубило своју кршћеницу. И као да је све сшало у своме прошицању.*

Пресекао га је Крампов глас који је питао своје саборце *јесу ли нацли којеџа йса*, и пошто је добио одречан одговор, наредио је да све предају огњу. *Хоћу да у йейелу видим йасји лоџ!* Гардијци су се разлетели по дворишту, видео је како упалачем ужгају некакве громуље налик повесму вуне од црне овце које је споро хватао огањ, засмрдело је на катран и бензин, неко је унео главњу у шталу, једну је бацио у јасле, зацвркулала је слама као мишји накот, а извана су допирали гласови ватроноша: *Боце с бензином у кућу. Немој заборавити сѣоџове сијена. Свињац. Кокошке. Кукурузану. Све! Све!*

Ни до данас му није јасно како се могао провући кроз онај узани отвор на стражњем делу штале кроз који се избацује ђубре. Испао је на ђубриште као балега, као коњско говно. Као глиста изметна. Никад није могао помислити да ће баш туда спаса глави тражити. Извукао се у последњем трену, шталу је већ у целости обузела огњица црне овце; стогови сена су буктали као на сликама наиваца, кућа је исплазила пламени језик на електрични стуб у дворишту, укроо ће се две ватре похватати за гроца, а само двестотињак метара ваздушном линијом од његовог имања, под брдашцем, Крампови тулумаша играли су своје криво коло у авлији комшије Лује Матавуља. *Боже, све ће их на сѣавању йохвайити и йобити, йа онда сѣали-ти!* Како их нисам йробудио, мајко моја! Укопао се у ђубрену кулу као балегар, оставио малецни отвор за нос и очи, и ту се притајио све до ноћи која је била једина његова заштитница на земљи. Обучен у мрклину, избауљао је из свог ђубреног дворца и ушуњао се у башту где је са страшила за чворке, врапце, креје, ране и свраке скинуо одећу, хлаче рашчијане на коленима, карирану кошуљу без половине левог рукава и крагне, црни шешир на коме су се *йишице небеске* потписале белим, и пресвукао се. Стару одећу, умрљану стајњаком, вратио је на страшило које су деца називала Туђман. Ни он се није много разликовао од баштенског страшка: дугуљаст, сувоњав, рукат и ногат, издужене главе и големог носа, очурде ко два кромпира. Мирне душе, и скоро без грижње савести, могао би га посадити у свако кукурузиште, у пшеничиште и врт још понајбоље, да плаши и тера од себе све што лети и четвороножује. Да га сад деца виде гађала би га камењем и погрдама, и ко зна како би прошао. Преноћио је у својој Ували, големих стабала и бујних букових и храстових крошања, последњи пут, и кренуо даље, леђима окренут, заувек, родним Ракама.

После се, у изгнанству, за бесаних ноћи, чудно како је онолики, оно страшило у његовим стопама, могао стати у ону невелику ђубреницу. А ђубре као да беше остало без свога воња; зачудо, мирисало је на разне траве, на њихов пољски за-

вичај, пре суђеног путоштва кроз говеђе царство. Цело село било је под окупацијом Крампових људи, а и у суседним, лево и десно од његовог села, у Доњој и Горњој Мучни, чуло се халакање Домагајевих чистача и видели големи димни чибуци. Плашио се да се не врате и почну проверавати да ли је све уништено по плану.

Шест или седам дана, не зна тачно, батргао је, ноћу углавном, кроз шумарке и кукурузишта, преко удоља и стрмина, претрчавајући, зечке, чистине, путељке и цесте. Дању би, сакривен у јарузи или грмљу, или утврђен у каквој бујној, нависитој крошњи, жвакао млечно кукурузно зрнење, воћку убрану успут, а најслађи му је био буков и грабов лист. Најслађи — јер му је био надхват руке. И није га излагао никаквој опасности. Одатле је посматрао, у залеђу, села кроз које је пројашала Крампова коњица. Куће су изгледале као да им се на кров испентрао Турчин из сараценских времена и зајвалио огромни чибук! Колико ли је само пута буковим и грабовим младим рухом утолио глад као дечарац, после оног великог светског рата! Сетио се приче прадеде Аћима, умро је у стотину и првој години, како је за време мраковања под Турцима, а после неке веће буне, раја обесхлебила до те мере да је са буквих и грабових стабала гулила кору, коју је потом кувала и пекла. Кувана је замењивала вариво, а печена хлеб. Ратна оскудица и глад продужили су се у црну, поратну беду која је потрајала тако дуго да су читаве букове и грабове шуме обескорене, па су устаничке вође морале да уведу строги ред и штедњу: кора је давана народу на кашичицу, као лек. Првенство су имала деца и старчество, онда рањени и болесни. Здравима је остало да преживе како знају и умеју. Због коре се отискивало у нову хајдучију, кавгацијало и шверцовало, а губила се и глава, лакше и брже, луђе и узалудније, него у борби са оном мраковијом.

Шестог, а можда и седмог дана у сутон избио је, а да му ни самом није јасно како, пред *Титоу њећину*. Лако ју је препознао, долазио је ту приликом ђачке екскурзије пре, отприлике, тридесет пет-шест година. Ту су одслушали, њих двадесет и деветоро основошколаца у разреду, *час историје* о храбром и мудрому *Вођи* и оданом, неустрашивом *Народу*. Беседио је, надахнуто, штрцајући око себе плувачку у жару предавања, као да га слуша сам Вођа, наставник Виктор Лубурић. Сећа га се добро, историја му је тешко улазила у главу, ђачету које је до школе пешачило девет километра у једном правцу. Код куће га је, уморног, покислог и гладног, чекала кућна богињица — *Њећиролејка* спрам које је маштао о људима који су се баш те године спустили на Месец. Једино што је из историје добро

упамтио то су бежаније и сеобе, даноноћна умицања потерницама и ломивратна ламатања по непућу и свакаквом времену. *Он је изронио из народне ѿјесме, ѿраво са њеног чела, ѿрекаљен и неусѿрашив, нагодан свакој муци и искушењу, и дошао, у сѿиљећима ѿрогоњен и рабаћен народ који је о њему сѿравио и исѿјевао ѿолике ѿјесме, љејше од свих доѿидањих које је наш човјек сѿворио.* Певуцкао је Лубурић у Титовој скривници.

На улазу га је дочекала завеса паучине, прстима је с очију нежно разабирао њену тканину, а таму и тишину пећине просекао је лепет неке непознате птице, можда шишмиша. Шћућурио се на самом улазу, не усућујући се да дубље зађе, а да је и имао храбрости, непрозирни мрак обуо му је ноге у оловне чизме. А онда је однекуд изронила маршалска фигура *Вође*, она иста из читанки и са целулоидне траке, са зидних прочеља важних соба и собичака. У шињелу, с качектом на глави и муштиклом у устима коју је обмотавао димни кончић, седео је у иследничкој пози, прекрштених ногу са којих су налаштене чизме мутно сијале као она чађава петролејка из детињства, непоречног и строгог држања као сама партизанска наредба, са скрамом тајновитог осмејка око усана какав имају само пролетерске вође. На коленима му је лежала некаква карта, можда војна. Прстом је шпартало по њој, и говорио: *Не бој се, Пиљо Маћеца. Ту си сиђуран. Неће они овуда ѿролазијѿи. Ја знам сва њихова будућа крејњања.*

Лепет некакве птице, можда оне синошње која је сад одлазила у јутарњи лов, склонио је некуд маршалову фигуру. Небески фењерција већ беше ужгао своје светило од кога се шумским веселницама грло разгалило: музицирале су у стотине нота и мелодија, славећи још једну *ѿобеду светѿлосѿи над мраком*. Тргао се и излетео напоље. *Оѿкуд да баш Њега сањам! Шѿа ће се данас десѿѿи? Он зна и моје име...!*

Један детлић зачекићао је високо негде у некој крошњи, одазвао му се, у истом трену, истом лозинком и други, тамо, дубоко у шуми. Кренуо је у правцу одакле је допирала лупа чекићара.

После је прешао својима. Преко реке. И сад је, ето, исто август, а он је поново, очи у очи, са оним што *дува да одува. Домагѿј Крамѿ у машини на зиду из које дува бура из далеког С.!* Отишао је у шупу, узео мердевине и пајсер и насрнуо на онај строј. Очас је клима-уређај био изваљен из зида. *Прва гардијска је ѿала за мање од ѿола часа! И зайоведник је ѿоложио оружје! Они болнички људи скинули су маске са лица у којима је ѿрејознао своје комѿије друже вере, из суседног села.* Вратио га је назад у ону кутију и изнео на сметилиште у дну дворишта.

Сад више не дува да одува, кратко је одговорио на синов упитан поглед.

МАРИЈА ЈАКИМ

САМО ТИ ПИШИ

ИСКОРАЧИ ИЗ ТАЧКЕ

*Поезијо немој извршии самоубисиво
у мени
добро осмотри тачку
ону доњу
од знака ишања
иојни се на тачку
уђи у тачку, иомери тачку
разбиј је на ири тачке...*

Окрени леђа тачки

*Поезијо немој извршии самоубисиво
у мени*

* * *

*Речи као да нису ири себи
кошљају се у мени
Боже, дај да, са извађеним зубом,
не ирекинем ниш
у овој ирудноћи
Да их донесем
Будној, дај ми неки знак
блаџослови ову жељу
у иесму да иреиворим
у иесму иеиробушину*

ПРЕД ПРАГОМ

*Дођи Музо мало ближе
ириђи слободно
Преосиђали збир живоиђа не сабирај ми
са нулом
Не стиђилизуј ме са нулом
ириђи ближе
Убаџи своје кораке ире
и иосле нуле
Прекорачи ирађ самође*

САМО ТИ ПИШИ

*Пиши, кажу, иаиир све може
да издржи
Нарочиђо истиину,
кажем ја,
а истиина је да сам џа наџла
иоџеианођ*

БОРИС НАД

ТРИ ПРИЧЕ

ЈЕДАН САН

Сан, у коме се дуго успињем на неку веома високу кулу. Попут камене литице она се високо издиже над крајоликом и над градом који окружују две реке. Око ње су, као зрневље грозда, начичкане многе друге ствари — продавнице, радње и јесење баште. Шаренило тих нових здања скрива колоса: тек понегде видљив је масиван зид од камена и цигле, између њих штрче испуцале камене греде. Поглед с врха надоле, међутим, преко зупчастог бедема, изазива вртоглавицу. Ваздух је овде оштар и свеж као да сам изненада заронио у бистру хладну воду.

Дуго затим пролазим кроз безбројне одаје, час полумрачне а час светле, од којих су неке уређене као просторије за становање а друге као музеји. Кула је истовремено и стан и ризница. Ходници су изукрштани на начин лавиринта. На њих се настављају салони и библиотеке. Потом, у трпезарији која као да је зидана за џинове, присуствујем раскошном обеду, правој гозби на којој сам гост древне породице која је настањује. Чин, који више подсећа на неки веома компликован ритуал него на сам чин храњења. Током овог обеда воде се занимљиви разговори. Али, то су разговори са мртвима. Изгледа да, такође, сваки залагај отвара очи за невидљиво: просторија се пуни сенима. Коначно, на самом крају, постајем свестан и присуства праоца, патријарха ове старе породице, присуства које се више осећа него што се види очима. Он је налик на неку веома дугачку сенку која се пружа преко трпезе.

За разлику од њега ликови двеју сестара су сасвим стварни. Оне ми показују два предмета: први, који ми је ишчилео из памћења (реч је о неком веома старом комаду оружја), и

други, сачињен од животињске кости. Пластика је праисторијска. У кости су извајана два стилизована сокола чије су главе окренуте једна према другој. Све је то пропраћено детаљним тумачењима која се не дају превести на језик будних. Последња слика коју видим пре буђења је коса једне од сестара, коса боје старог злата на позадини врта испресецаног ниским каменим зидовима.

Слике нестају али осећање открића, зачудо, прати ме дуго и на јави.

КНЕЗ

Неки млади кнез изненада напусти пределе у којима је дотад обитавао; његов завичај беше суморна земља на северу, настањена дивљим народима ловаца на северне медведе и сакупљачима ћилибара.

Он прође кроз пустиње и краљевства, села и безбројне градове са гвозденим капијама не заустављајући се, те најзад застаде испред високог прочеља дворца искићеног црним, црвеним и белим барјацима.

Ту виде чудесне животиње заточене у златним кавезима; закорачи кроз вртове у којима су се шепурили паунови и гамизали рептили зелене, светлוצаве коже, те угледа стрме литице по којима су се верали грифони, баснословне звери са сребрном крљушти, које су бљувале хладну ватру.

Испод урушених зидова изједених сунцем цветали су дивља купина и бршљан. Један вештачки поток освежавао је ваздух паркова. — Краљ беше на умору, дворјани поклани.

Стражари усправише копља и сјајне хелебарде у знак поздрава и пропустише га кроз капију од кованог гвожђа, на којој је светлוצао златни грб. Никог није било у блиставим дворанама палате, ходници и бескрајне галерије такође стајаху пусте. Никог од властеле ни мужева племенитог рода не беше ту да га дочека. — Локве крви лежаху на одмориштима, престона дворана још је била препуна лешева племкиња и племића. Он закорачи преко лешева и пође улицом по којој се гурала проста светина.

Народ је клицао по трговима, беше време поклада и, у исти мах, време побожности; нико још није знао за покоље почињене по дворовима. Процесије се спуштаху са брегова а онда су кружиле градом и стицале се пред катедралом са четири стотине извијених сребрних торњева. Кнез, који себе није сматрао нарочито побожним, ипак застаде у хладној сенци колонида и камених тремова испод којих је расла маховина чети-

ри столећа стара. Гомила га спази док је тако стајао нехајно ослоњен о свој мач те се ћутке размакну. Он им није рекао ништа. Шта су тражили од њега? Шта је он тражио од њих? Кнез одврати своје лице горде племенитости од њихових грубих и снажних лица.

Шта је угледао у то прозачно јутро пуно бледих и треперавих сенки које су играле по кишом испраним булеварима и сумрачним авенијама?

Видео је будуће драме чудноватих заплета; прељубе, преваре, вероломства и издаје; нечувене битке, поразе и победе, извојеване крвљу хиљада и хиљада, које ће се накнадно прозвати историјом; најезде и пошасте, ужасне, храбре и лепе смрти; ратове који ће се водити због љубави једне једине жене; караване и пљачкашке походе, изгубљене у пустињама; шачицу пустолова који ће пронаћи баснословну земљу *Тилис* скривену у пустоши северног мора; жене-ратнике које ће једног пролећног дана дојездити из степа; богове какви још нису виђени, неке са само једним оком, и друге, жртвоване самим себи. Видео је немогућа здања и раскошне храмове, храмове раскошније од оних које су подигли Рама и Набукодоносор, видео је замкове саздане на високим литицама и моћне бедеме лучких градова који су се у сунчано јутро подизали над пешчаном жалима...

Он не хтеде ништа од свега тога за себе. Премда без очевине и наследства, живео је у благостању и отменој раскоши.

Свега је имао у изобиљу, ништа му није недостајало — ништа што већ није био или имао.

Он је имао доста, и одвише.

Он је могао бити све што је могао да пожели али ништа није желео.

Ипак тог кобног и страшног јутра седе на златни престо.

СВЕТА КЊИГА

Споља, здање наликује дрвеној, не одвише високој кули; изнутра одговара богомољи или храму, без жртвеника и олтара. Основа куле је осмоугаона. Покрива је црвени кров на четири воде. Прозори гледају на четири стране света.

Нико не улази у здање, до њега не воде путеви ни угажене стазе. Подигнуто је на узвисини и далеко од градова (иза њега се назире обриси неке планине обрасле бором), и не одговара ниједном познатом историјском стилу. Има неку далеку сличност са малим руским дрвеним црквама или са једностав-

ним богомољама какве су се и у нас некоћ подизале у дрвету, по забитима.

Степеници су камени. Дрвени ступови подупиру високи свод. По зидовима затичемо плитке орнаменте, са беспрекорно стилизованим биљним и животињским мотивима. Црвени застори покривају мале слике налик на иконе.

Тачно седам корака дели нас од тешких, бронзом окованих врата до постоља на коме лежи отворена књига. Не знамо ко ју је написао ни када. Исписана је руком — или многим рукама — на језику и писму древнијем од свих нама познатих (из њих происходе сви потоњи). Свака страна, сваки ред и свако слово у њој, међутим, сведоче о огромном труду — не једног мајстора и не мноштва мајстора, већ безбројних покољења. Сачињена је од трајних материјала, који одолевају времену: од крви и животињске коже, од злата, од жита и меда, од пергамента... Немогуће је умножити је јер је немогуће поновити тај бескрајни труд који изискује векове.

Свако може да уђе и ником није забрањено да чита књигу.

Не знамо да ли је неко уопште чита.

РАНКО ПОПОВИЋ

СЛОЈЕВИТОСТ ЂОПИЋЕВОГ ПЈЕСНИШТВА

Појам *Ђојићева поезија* се по већ дубоко увријеженом рецептивном осјећању и разумијевању веже првенствено за његову приповједачку магију, или, другачије речено, „огроман лирски интензитет Ђопићевог доживљаја света најбоље је сачуван у кратким прозним формама. Оно што на четири куцане странице жарко светли, у поглављу романа мукло тиња.”¹ Данојлић готово аксиоматски прецизно нуди образац Ђопићеве лирске препознатљивости и његов поетички заштитни знак одређује као „међусобно моделовање лирике и хумора, спрегу љубави и благог подсмеха, досетку разблажену у светлом раствору живота”, а све то засијано на плодном умјетничком тлу „још у детињству наслућених пространстава надземаљског миља и свевремене среће”. У временској димензији, са сваким кораком *дубље*, ове Ђопићеве кључне особине добијале су лик све болније и све неутјешније чежњивости, постајући онај сушти лирски амалгам „кроз који предмети изгледају нестварни, а њихове сенке стварне”.² У свему што је овај чудесни лакописац створио има помало тога, а знамо добро колико је Ђопићево дјело хетерогено, и жанровски, и по естетским донетима. Овдје је кључно питање да ли и колико тог најбољег Ђопића има у стиховима, у оном дијелу његовог опуса за који нам се некако стално чини да га је стварао као узгред, почесто и с циљевима који нису увијек бивали израз најдубље потребе умјетничког бића.

Ако се посматра интегрално, Ђопићево пјесништво, како се овдје означава стиховани дио његовог опуса, по књижевно-

¹ Милован Данојлић, *Најбољи Ђојић*, у: *Критичари о Бранку Ђојићу* (приредио Мурис Идризовић), Сарајево 1981, 138.

² Исто, 140.

историјској важности увелико надилази значај незаобилазног чиниоца поезије рата и револуције, борбе и обнове, на шта се обично сводило, углавном уз изузетак стихованих бајки. Прозаиста је у Ђопићевом случају с правом засјенио пјесника, а с обзиром на његову очигледну укоријењеност у усмену традицију, критичарима и историчарима књижевности није ни могао представљати *шишолошки* изазов. Међутим, Ђопићево пјесништво, осим препознатљиве мотивско-изражајне слојевитости, показује још читав низ аналитички привлачних карактеристика, међу којима се у први план намеће једна структурне природе. Ријеч је о чињеници да се све оно најизраслије у Ђопићевом пјесништву оснива на истом лирском амалгаму који чини *најбоље* Ђопића и да код њега сваки прозни драгуљ има и правилно пресликаног пјесничког двојника. Управо у тим *пресликавањима*, каткада неочекиваним и на прво читање прикривеним, садржан је најдубљи разлог постојања оног Ђопићевог дијела опуса у стиховима. Иако од списатељске врсте која у самом дјелу укрива поетичку самосвијест, или је бар темељито маскира, Ђопић је добро знао и осјећао да исте ствари пропуштене кроз филтере различитих жанрова у крајњем умјетничком резултату нису исте. Не ради се ту само о испробавању једне замисли у различитим врстама, поготово не о могућности формалног „поправљања”, мада се каткада чини да и то може бити разлог што је, рецимо, једанаест пјевања *Деда Тришино* млина (1960) дошло четири године после кратког романа у петнаест глава *Доживљаји мачка Тоше*, са несумњиво убједљивијим умјетничким резултатом на истој инспиративној основи. Прије свега, то је знак дубље умјетничке потребе, трагање за непоновљивим нијансама израза и доказ раскоши Ђопићевог литерарног дара.

Ђопић је пропјевао у рату и на тему рата, а та је чињеница за њега као пјесника веома значајна, не само књижевноисторијски; у њој је садржано и аутентично поетско искушење. Знано је да је свака пјесма те врсте готово по правилу и макар једним дијелом непоетски функционализована. И код Ђопића има агитке у тону и у изразу, плакатских остварења па и читавих збирки, али то се код њега лако лучи од поезије. Иначе, све што је код њега временом наметнуто и по природи идеолошко, може се на неки начин апстраховати без већих последица по дјело, што није могуће, рецимо, код већине писаца који су педесетих година двадесетог вијека заједно с Ђопићем представљали нови нараштај српског романа. Ђопићева ангажованост те врсте, како је примијећено, испољавала се на традиционалан начин, „више у служењу народу — у одређењу за традиционалне идеале, за слободу, социјалну правду — него

у преданости идеји и покрету. ... Иако приповедач по вокацији, он се прихватио писања песама у време када је поезија непосредније него проза удовољавала захтевима историјског тренутка. ... Песник хоће да ... буде народни певач, он је једноставан, популаран, приступачан, понекад толико близак народној поезији да су многе његове песме прихваћене од бораца и народа и певане као народне партизанске песме. ... Њихова је вредност претежно евокативна; оне су песнички спомен славних дана борбе и страдања.”³ Сам пјесник једноставније и још прецизније указује на утицаје који су били пресудни за његову ратну лирику, и мимо народне поезије: „Ја сам доста ’отимао’ од народа, од народне пјесме, мало бих преправио и укалупио у осмерац или десетерац, па још ако се може пјевати, ето ти пјесме за народ и партизанске одреде. ... Многе моје пјесме које су имале поријекло у народној пјесми, а и оне које сам сам испјевао, отишле су у народ и знам да сам се постидио кад сам се борио да за неке од њих докажем да су моје. Иако су ми говорили да их и не тражим, нека остану народне. Као *Омладинку Мару* народ је примио и друге моје пјесме, на примјер, *Пјесму мртвих њролејтера* или пјесму *На њејровачкој цесџи*. За пјесму *Гроб у жиџу* треба да захвалим Крлежи, јер сам узео његову атмосферу из пјесме *У маџли*, а за пјесму *На њејровачкој цесџи* Душану Матићу. У ствари, била су то иста расположења која су узрокована сличном инспирацијом.”⁴ Ђопићево *ајсолуџно* осјећање народне поезије вриједност је по себи и тешко да би се нашли плодноснији, природнији примјери *ојшмања* из усменог епско-лирског наслеђа од пјесама какве су *Балада о Здравку њролејтеру*, *Ој, соколе*, *Ој, виџа јело зелена*, кад је у питању мелодијско-тонско примјеравање, или пак, преузимање формалног модела стиховног и строфног паралелизма, као у пјесми *Марија на Пркосима* и још читавом низу сличних. Од сталних облика Ђопић се најчешће и најефектније обраћа *џужбалици*, а радо користи и припјеве као иницијално језгро и лајтмотив пјесме (*Ој, џевојко, драџај душо моја...*). Пуни естетски домети оваквих поступака уочљиви су најчешће тек на нивоу фрагмената, како уосталом већином бива и са оним елементима израза који се препознају као сасвим оригинални. Елемент *ајмосфере* који Ђопић помиње као вид утицаја Крлеже и Матића, у двјема својим заиста успјелим ратним пјесмама, код њега је у основи поетичко питање комбиновања епског замаха грађеног на лексичкој инвенцији и лирског, баладичног евокатива ратне смрти, ослоњеног на препо-

³ Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд 1983, 612.

⁴ Владимир Буџац, *Јерешички Бранко Ђопић*, Београд 1984, 186—187.

знатљиве националне поетске архетипове. На овај начин Ђопић је успио да изрази дух и дах колективног замаху, силине комешања буне — исто оно што ће на прозни начин остварити у својим романима-фрескама, у *Пролуму* и *Глувом барућу*. Упркос посебном смислу за поетско скраћење временске перспективе, те за моћне градационе и кумулативне низове, Ђопић се ипак ријетко — као с почетка пјесме *Гроб у жићу* — узносио до самосвојног ритма и монументалне слике буне: „У вијавици слијепој гуши се блиједи дан, / подмукла вељача, фебруар у магле замотан. / Колоне цестом и камиони, гмиже оклопни воз... / Рђави, друже, знаци. / Даљине пријете, даљине брује, с обзора тутњи сива. / Дошла је легија црна... и Латин с петловим перјем... / гази охоли Тевтон... / долази офанзива... // Сјена од села до села, пушка за пушком жури, / шапат под стрејом, у штагљу, шапат на друмовима, / кроз маглу путује глас, тајни завјетни зов: / На ноге, још нас има! / Свака је чука тврђава, и свака цеста кланица, / и сваки камен ров.” Тамо гдје је пјесма као изразито правилна структура преломљена, ефекат је најјачи — оркестрирани крешендо, сав у бујници вербалног материјала постаје једна стишана, чисто извијена мелодијска дионица која најављује лирско, баладично финале: „Бујају траве, гргоље воде, прошла је офанзива, / у младом жити, под хумком, дјевојка Јагода снива. / Море јечмена класја под сунцем јуна спава, / планински вјетар мрси море погнутих глава, / дјевојке Јагоде то је расута коса плава.” У једнообразним лирским или епским моделима ратне поезије Ђопић се брзо исцрпљивао и давао једнолична остварења, са повременим блјесцима фрагмената: „Ај, дани су птице, путнице немирне / у даљи сањиве, / у магле јесење. // Насмијте ми се године, / дјетињске, давне, далеке...” (*Колијевка*); „Јуначки само, дјецо, вучади расла у гори, / отац вас Грмеч гледа: / Жестоко, рајо! Обори!” (*Отац Грмеч*); када је комбиновао моделе, макар то било у склопу једног дистиха, резултат је по правилу бивао убједљивији, препознатљиво ћопићевски: „Села у огњу, румене воде, топови из даљина, / ћутање мајке Годоре над сјеном Јована сина.” И овај примјер је из поеме *Отац Грмеч* која бјелодано открива на много мјеста препознатљив Куленовићев утицај, толико природан, чак и неизбјежан, с обзиром на околности које су тако чврсто повезале ову двојицу пјесника у рату и, посебно, с обзиром на огроман успјех Скендерове гласовите ратне поеме. Мада је имао готову форму и у њеном средишту једнако као и Куленовић плодан архетип, мада је органски баштинио насљеђе народне поезије, Ђопић у ратној поезији ипак није нашао своју *Стијанку мајку Кнежжойолку*, али, с друге стране, бар није имао баласт таквог једног оства-

рења пред новим стваралачким подухватима, што се Куленовићу догодило.

У оном дијелу пјесничког опуса насталом на ратној тематици и објављеном углавном до почетка педесетих, а понекад и у његовом нешто каснијем компартијском билдунгсстихотворству, било је истинских поетских просјаја, неочекиваних усред толике ангажованости вјешто стихованих теза пленума и конгреса, од којих нас овдје посебно занимају они који су и версификацијски одударали од Ђопићеве сталне десетерачко-осмерачке основе. Написана 1948. године, пјесма *Лика* је примјер једног од ријетких Ђопићевих окушавања у дужем стиху, четрнаестерачке основе, необично блиска позној Дучићевој *американској* пјесми *На обали Нерейве*. Кад се из ње одстрани танак слој плакатског родољубља, остаје лирска цјелина која на особит начин сажима све Ђопићеве прозне *личке* фасцинације — укључујући и ликове какав је Дане Дрмогаћа, дакле, читав један чудесни свијет из прича и живота старога Рада Ђопића — иако у свом најбољем дијелу представља заправо *йејзажну аймосферу*:

*По шеби сува бура низ голи камен лиже,
ојусџи све и душу ња човјек сања ружно,
збрише шойлину ока, разбије дјечије игре,
тада, у касну јесен, чак је и јаре шужно.*

*А некад ојей, Лико, йросинец модрином неба,
џа џлавей из ока зрачи, из цвијейта и шкрићих вода,
брда одишу смиљем и цврчак дозива шеву,
ковиље милује вјештар и кайље крв јагода.*

*На врелом камену швоме љуџа се шарка свија
и босу нођу чека, муџно се цакли зјена,
шрава ојоро шкриџи, а камен йрљи и жеже;
некад си сва у шрњу, мрка и најежена. ...*

У збирци *Раџниково йрољеће* из 1947. има и пјесма *Цесџе* која се на чудан начин, однекуд из лирске подсвијести, отела цјелини и првим својим дијелом потпуно одудара од *кубикашккоџ* миљеа рударских окана, ковачница, градилишта петољетке, челичних арматура и армираних бетона. На једноставној временској опозицији *Некад: А данас*, уз симболичко садејство наслова, требало је да се поентира *сунчаном цесџом* социјалистичког прогреса, али поезија (макар се тако чини у накнадном читању) по својим унутрашњим законима вишеструко афирмише баш, и само, онај идеолошки неправовјерни дио пјесме:

*Некад су цесџе суновраџи вукле
у даљ, у џуђе сџране,
на њима магле и јесен лијеџи
лисџове џокајане.*

*Цесџе су с мразом засџјале,
бескућном гџрајом џџица,
сусрећеџ сџоје — џроскиџан живоџ —
и џуђу самоубица.*

*Чесџо нам цесџа враћала друђа,
усне, зарези болни,
дрвена нођа, језива џрича
у сумрак алкохолни.*

Треба ли и подсећати да су маглени јесењи амбијенти, тај заштитни знак меланхоличне поезије *најбољеџ Ђопића*, оног новелистичког, заправо простори проскитаних живота његових божјака, или оних који ће тек постати *људи у магли*, можда и самоубице, након *сумрака алкохолних*?

Неограничено повјерење у народну пјесму и неизбјежно, мада не и увијек силабички дословно присуство десетерца и лирског осмерца обиљежило је највећи дио Ђопићевог ратног и непосредније поратног пјесништва. Ти најстарији калупи српске поетске осјећајности били су крила популарности Ђопићеве пјесме пјеване у ратној колони или декламоване на послијератним приредбама. Десетерцу ће се Ђопић приклонити и у збирци пјесама *Мала моја из Босанске Крује*, која се појављује 1971, једанаест година након чувених и далеко преко граница српског језика популарних *Мађарећих година*, чији препјев, односно пјесничко пресликавање и представља. Овај вид функционализације десетерца занимљив је и рецептивно, са становишта читалачке публике којој је штиво првенствено намијењено. Збирчица пјесама о *мађарећим годинама*, том осјетљивом добу између дјетињства и младости које је Ђопић понајбоље литерарно сагледао, није досегла популарност романа, при чему би се могло само нагађати да ли један дио разлога лежи у анахроности основног стиха. Али, то не значи да је збирка без литерарне вриједности, напротив. Оно што у први мах може да се учини као да је срочено на душак, готово *скнађено* без икаквог видљивог напора, у ствари представља прецизно осмишљену цјелину од дванаест пјесама које су састављене од шест строфа, а оне, опет, од шест стихова. Формални кључ збирке је комбинација десетерца и непотпуно, двотрећински изримоване секстине. То је и Ђопићева поетичка тајна којом је пјесме

одржао на опасној граници лаког народског стиховања, али без иједног исклизнућа у простор субпоетског. Строгу формалну организацију строфе досљедно прати готово идеална унутрашња равнотежа наратива и лирског евокатива, што је основна поетска супстанца сваке пјесме. Призвук трохејске интонације даје ехо разливеденог жала за годинама *немјерљиво скујим*; драгоцјени стварности детаљи, знани из прозе, упредају се у fine хуморне нити, а нису ријетке ни раскошне метафоричне слике које су код Ђопића истински поетски драгуљи. Да би се ово илустровало не мора се посезати баш за најбољом, насловном пјесмом збирке: „Крупа, лабуд, на Уни раскриљен, / то је била тужна средокраћа: / пола пута хода од Хашана / и толико исто до Бихаћа. / Ту на мосту, нијемо и уклето, / остаде ми срце разапето” (*Тужни харамбаша*); „Прољеће је, зелено и лудо, / Блиста, зуји, подигла се буна, / а ја сједим над школским задатком, / и рјешавам нешто из рачуна: / за колико, покажи се, Бране, / пређе путник од Крупе до Сане?” (*Пућник*). Ђопићева поезија ђачких година⁵ садржи и драгоцјено свједочанство о типично његовој слици града, ганутљивој у својој сведености, која се суштински никад неће ни помјерити од раног доживљаја, остајући на маргини пјесникове слике свијета, тек контрастна подлога за сјај завичајних сеоских слика, тамни фон *јесењиноског* носталгичног штимунга: „...Да ли ме се сјећа добри Жућо, / је л’ Шаруља теленце добила, / шта ли раде жагањци и овце, / да л’ су здрави Дорат и кобила? / Је ли прошло михољданско славље? / А ти, мама, како си са здрављем? // ... О Бихаћу да ти нешто причам? / Не видиш га од силних дућана. / Људи врве тамо и овамо, / смутила ме гужва непрестана. / Нико нема говеда ни овце, / нит шта раде, само броје новце” (*Писмо*). „Изгубљени рај дјетињства, тихи простори првотне среће и смисла, прожети су болном носталгијом, а она свакако долази од опустошене, урбане садашњости у којој су се *пућии замрсии*.”⁶

⁵ „Дјетињство и ’магареће године’ двије су веома важне ствари у мојој литератури. Четрдесет година послје прве књиге, послје књиге *Под Грмечом* објавио сам књигу која је носила наслов *Делије на Бихаћу*. Бихаћ је на мене оставио дубок утисак: ту сам похађао нижу гимназију и о том градићу сам написао и онај роман о ’магарећим годинама’. Завичај је мене непрестано опсиједао, а и данас се Грмеча и Бихаћа радо сјећам. Чак су и чисте бајке, као *Дједа Триштин млин* или *Доживљаји мачка Тоше* биле обојене бојама Подгрмеча. У рату једна од првих мојих пјесама имала је наслов *Оћац Грмеч*, а послје је и једна књига осванула под тим насловом. Тако сам се ја увјерио да најдубљи утисак на човјека остављају доживљаји из дванаесте, тринаесте године. Бар у мом случају се јасно види да је тако.” (В. Буњац, *Јеретички Бранко Ђопић*; 132)

⁶ Рајко Петров Ного, *Вићез Тужног Лика*, у: *Сузе и соколари*, Београд 2003, 114.

Посебан облик активирања десетерца, у овом случају симетричног, јампске интонације, представљају не тако бројне Ђопићеве пјесме грађене по моделу његове *Изокренуће ѓриче*, која поријекло има у једном облику народног причања заснованом на надлагивању. Овај тип *изокренуће* пјесме карактеришу бројни и изразити комично-хумористички ефекти, гдје десетерац функционише набрајалачки и обезбјеђује унутрашњу динамику. До пуног изражаја овдје долази Ђопићева изузетна имагинација, готово неисцрпна домишљатост, склоност алогичним спојевима и сликама, као и његова пословична језичка раскош привидне лакоће и једноставности. Као добар примјер ове пјесничке подврсте може да послужи *Прича ѓијаноѓ воденичара*: „...Сат ми стао и тврдо заспао, / под поњаву сакрио звоњаву / ... Рано јутро лутало по мраку / и разбило фењер у буцаку. / Месечина поље потопила, / Четири се коња утопила. / ... Пљусак лије низ врбина дебла / па је вода од влаге назебла. / Од ватре се пламен опржио / па је рану са димом завио. / Зраком сунца песник море боде, / пише песму површином воде.” Симетрични десетерац у правилним комбинацијама са краћим стиховима — осмерцем, седмерцем и њиховим разломљеним варијантама — представља основу динамичности и препознатљиве ритмике непролазних *Оѓласа 'Кујусноѓ листиа'* и *Оѓласа 'Шумских новина'*. И иначе, Ђопићева поезија за дјецу представља прави мајдан језичко-стилске инвенције, обрта и каламбура од сваке врсте, ритмичких каскада и необичних формалних рјешења; све га то декларише као врло модерног и утицајног, са Душаном Радовићем вјероватно најутицајнијег Змајевог сљедбеника. Пошто би анализа наведених елемената у овој пјесничкој врсти захтијевала посебан рад, узмимо тек два готово случајна примјера из исте пјесме, *Страшна новинарска ѓрича*, од којих први показује са колико неусиљене вјештине Ђопић користи заграду као симптом измјене типа пјесничког говора, при чему не пропушта да оствари и комични моменат, док други примјер указује на сложену структуру удвајања анафора и нападних рима у један ритмички градациони низ који је по смислу антиградација, неизбјежно хуморна: „Онда је... онда... као што рекох, / та иста дивља свиња, / (што је не убих и не испекох!) / јездила бесно у свом капуту, / (сав је од иња, од чекиња!) / рушила бране на своме путу, ...; Оклопник прави, на њему плоче, / па кад ли јуриш тенковски поче: / тај ти је крчме рушио, / тај ти је бурад бушио, / тај ти је чаше сушио / и љуту крцу пушио...” Оно што је у стиховима за дјецу и *осејшљиве*, по Рајку Петрову Ногу онај *најбољи Ђопић*, припада кругу лирских бајки које је пјесник „тако љупко прерадио, распјевао, вилинском свилом и мјесечином обавио,

а онда и хумором разведрио — да су оне изгубиле таму и респект изворника а добиле јединствену, ћопићевску кроткост и свепрожимајућу благородност које нас враћају некој далекој, прасловенској осјећајности”.⁷ У најбољим остварењима ове врсте нема ни трага од нападне дидактичности, а у њиховом *дућлом дну* скривена је суштинска ознака Ћопићеве поезије, саткана од меланхолије неминовних растанака, потмулог и неизрецивог прољетног зова даљина, оловне туге која притишће душу јесењим маглама и голом зимском студени. На овом нивоу, Ћопићева тзв. поезија за дјецу се не разликује од осталог дијела његовог стваралаштва, с тим што тумачење мора рачунати с нешто необичнијим контекстом. Десето пјевање *Деда Тришиног млина* под насловом *Жућин одлазак* можда је најбољи примјер за то, потврда да ни Ћопићеве бајке не могу измаћи меланхоличном доживљају свијета и људске судбине. И пјесничко позвање је усуд ходалице, скитнице и сањала, занесеног човјека у магли, казује финале пјевања које претходи *Жућином одласку* и које се зове *Чуда у магли*: „А свирач неки, сањало будни / сав је од песме и речи чудних, / скитница вечна, занет и смео, / у магли спази девојчин вео / и за њим пође — шта ли тај не сме! / Незнанку тражи и пева песме.” Пјевање о коме је ријеч (или глава кратког поетског романа) остварено је по провјереном, једноставном али строгом композиционом обрасцу: по три катрена припадајућа ауторском гласу уоквирују средишњу цјелину, дату у облику писма из завичаја („Пише ти Шаров, познаник Жућин, / са Јапре, хладне воде”). Код Ћопића се ауторски глас, то нам је знано из прозе, као тачка гледишта (или као емотивни став) у потпуности поклапа са гласом актера; отуда је сигурно да би почетна строфа могла суштински припадати и Жући, без обзира што формално није тако нити може бити, пошто се у претходном пјевању и њему случило *чудо у магли*:

*Оћкуда, ни сам не знам ћи рећи,
ћућа ми у сан долеће.
Оћкуда? Сад се ћресећам, куме:
долази, ваљда, ћролеће.*

Шта се, заиста, десило са Жућом? Ако је вјеровати дјечијем пјеснику, он је тражећи *своју шћенару* — *кућу* забасао у торбу Илије ловца и тамо уловио зеца. Али, и осјељивија дјеца знају да је то онај типично ћопићевски *изокренући*, бурлескни комад бајке препун смијешних чуда, којих у животу не може бити и

⁷ Исто, 112—113.

која су ту као посљедњи покушај припитомљавања туге неминовног растанка. Осим тога, од свих важнијих Ђопићевих актера једино су дјед Раде и Жежурка Жежић *сѣјају* типови, јунаци домаћег огњишта, што значи да се Жућо није изгубио тражећи кућу. Биће прије да га је умјесто чуда сколила тешка меланхолија *живоџа у магли*, какву Ђопићеве јунаци добро знају и која од њих често начини *ходалице*, безопасне лудакe које је *Боџ љогледао*: „Јесен је, магла и влага, свак се завукао под кров и све су браве хладне. Додирнеш нечију кваку, неугодна студен проструји ти кроз руку и већ унапријед те растави и одбије и од те куће и од дућана: ту је граница непријатељска и хладна, ти си туђинац и напољу, а ником унутра нијеси потребан нити те ико жели. ... Боји се Спасе те неугодне хладноће туђих брава које су раставиле човјека од човјека и не иде му се ничијој кући, а ко ће са свим овим сам самцит издржати у овој леденој биртији. Страх га је, дунуће сваки час нешто ледено и туђе, покопаће га и однијети непозната напаст, а он је сам и слаб. Требало би се неком повјерити и пожалити, а коме би, де?”⁸ Зар и Жућина нагла и тешка сјета, бар како је види близак му друг Шаров, није са истог извора? „— Поваздан ћути, па истом пита, / очи му тужно круже: / — Некад је било толико паса, / куд ли одоше друже?” И он је сам и слаб, од оне ријетке врсте коју и мачак може да врти око репа. Можда је и старост, и слутња скорог растанка са свијетом? Можда терет неиспуњене скитачке чежње који му је на душу ставио ждрал, откривши њему и Тоши да има свијета и мимо њиховог, оног поред Јапре, од Тришиног млина до села? Јер, он је скитач, биће необјашњивог и неуништивог прољетног немира, будни сањар о неком љепшем и бољем свијету који стално измиче, а за који се чини да је ту негдје одмах преко границе овог који се једва подноси. Таквих је пуна Ђопићева литература: „У рано прољеће, кад опори жилави граб засвјетлуца првим озелењелим пуповима, ево је — однекле се звонко јави кукавица: куку-куку! За нестрпљива земљодјелца то је сигуран знак да наступа право прољеће (послије толико лажних невјерних најава!), а за ону ријетку немирну чељад склону скитњи, то јест, опет, позив да се креће с досадног зимског лога — сви су путеви отворени. То је оно вријеме кад се и у дједовог синовца Ницу, мог стрица, насели необјашњив немир. Најављују га туга и несаница, а на крају све то проговори кроз пјесму. Однекле с појила, кроз сив сутонски пепео, провуче се невесела арија: *Маријано, коње да љродамо, / да заједно у Босну бјегамо.*”⁹

⁸ Бранко Ђопић, *Живоџи у магли*, у: *Бојовници и бјежунци* (Сабрана дјела Бранка Ђопића. Књига прва), Сарајево 1975, 451—452.

⁹ Бранко Ђопић, *Маријана*, у: *Баџиша сљезове боје*, Сарајево 1988, 51.

Посматрани тако, јасно је да Жућо и Тошо нису осмишљени као двојац само зато да би у *Деда Трицином млину* све праштало од веселих комичних згода, смицалица и подметачина од сваке руке; у једној другој, можда још важнијој равни они су тандем скитача, јер такви код Ђопића, ако баш нису *ходалице* од оне нарочите врсте, обично иду у пару. Такви су тмурни самарџија Мићо и ведри „трговац” Јовица из приче *Сањари на друмовима*, такви слијепец Савица Бокан и сљепчовођа Малиша Сердар, врачар и пророк, у причи *Прољеће*. Први сањају свијет *с друге стране воде*, али никако да пређу Уну; другима су једини блажени часови они поред каква потока, чије их пљускање за час пренесе у неки други свијет. И они, и толики њима слични несмирници носе исту мисао — да би требало „заиста некуд отпутовати и оставити и ове друмове, и блата, туђе појате и запећке, и ову голу јесен, а знају и сами за себе говоре да никад, вала, никад нећеш побјећи од свега овога”. Жућо је раскинуо скитачки савез, прешао границу и постао *бјеђунац*, попут хоце из Мустафиног Гребља, у већ помињаној причи *Животи у магли*, који је „побјегао из ових штурих и скучених видика, из ове глуве пустоши и од овога живота, и сакрио се негдје у свој свијет гдје се ништа не мора озбиљно узети”: „У сутон често у небо гледа, / тужно му сјаје зене. / — Облаче, пловиш у незнан модру, / лакше, причекај мене! // За првог снега одједном живну, / поспану збаци мрену, / подиже главу, залаја гласно, / у пустош белу крену. // — На далек пут вам одлазим, каже, / испод небеског лука, / где вечно Псето, пољем без краја, / јури вечитог Вука! // Од тога дана путује време, / бескрајни теку сати, / а Жуће нема, заувек нема, / никада да се врати.”¹⁰ Жућо је, дакле, *занета и смела* скитница, чији су циљ простори бескрајног и вјечитог. И биће најприје да је одлутао занесен незнанком љепотом, и он *сањало будни*, пјесник. Степен више изнад тешке егзистенцијалне теме, изнад концепта сурове егзистенцијалне самоће, како каже Данојлић, *Жућин одлазак* може бити и — лекција из естетике.

„Као незавршена прича или недопричана бајка, као разговор иза гроба, Ђопићев умјетнички свијет нашао је смирај у танушној али изврсној, сурово пређутаној збирци пјесама *Сеоско гробље*.”¹¹ И као поетски модел, као замисао, ова збирчица је јединствена у српској поезији, нека врста лирске реплике Исидорине *Кронике њаланачког гробља*. Ови Ђопићеви и весели и сјетни *гробослови* исписани су са најмање формалних ограничења, тек са ријетким успутним римама, на начин нај-

¹⁰ Наводи стихова дати према: Бранко Ђопић, *Песме — Песме њионирке*, Сабрана дела Бранка Ђопића. Књига девета, Београд 1975.

¹¹ Рајко Петров Ного, нав. дело, 114.

примјеренији облику слободне и искрене исповијести; пјесникова изоштрена артистичка интуиција ни ту није затајила. Рајко Ного тачно запажа да се *сеоско ѓробље најбоље види из башће сљезове боје*, што значи да је и овдје на дјелу принцип пресликавања. *Букан с лулицом* је нешто специфичнији, али сасвим препознатљив тип доброг, душевног старца, а *Лойов Микаило*, који за своју ноћну работу каже да *йраћи мјесец*, слика и прилика чувеног коњокрадице, рођака Саве. (Међу најуспјелијим, свакако најнеобичнија и са највише елементарно лирског набоја јесте пјесма *Безимени младенац*; њом се Ђопић прикључује невеликој скупини пјесника који су се на достојан начин окушали на тешком мотиву живота прекраћеног у самом заметку.) Најдословнији облик пресликавања представљају двије љупке, у дистиху изведене варијације на тему *Пход на мјесец*, под насловима *Мјесечина* и *Ойећ мјесечина*, у збирци *Мјесечина* из 1977. године. У тим овлашним, сасвим сведеним скицама Ђопић као да је тражио најприкладније звучне обрасце за своје опсесивне, с годинама све опсесивније мотиве, које је већ сјенчио благом иронијом, њему несвојственом. У лаким, лепршавим ритмовима све чешће се обзнањивала горчина, каткад и чисти вапаји („Куда даље, дједе мили, / пути ми се замрсили; Бедо, драги заштитниче, / заврши ми крај од приче”). Вађда међу посљедњим написаним била је *Пјесма за моју руку*:

*Руко, ручице, рођена,
оћкад те мама родила,
руко, оружје једино,
йусћа те глава водила.
Руко, никаква вјеро,
што ти је требало йеро?!*

*Јеси ли уморна, душо,
койачу ћедова кова,
већ йола вијека нижеш
у шаржер — йридесет слова.
Памћиш ли основну, сћара,
кад нас је воцћила Мара?*

*Да ли се сјећаш, душо,
шейања ћеда Раде:
„Десна ће учићи школу,
лијева ће коње да краде.
Алај ће вранце да бије
камција шуваклије!”*

*Памѝиш ли јуриш делија
све до ѓраничноѓ камена,
бранили земљу с десноѓа,
а ја — с лијевоѓ рамена.
А дошле, ѓлавна пѝсница,
шѝа је радила десница?*

*А десна? Туѓа ѓолема,
њу сам шѝи свилом завио,
десном, од мојих делија,
крилашћу бајку пѝравио,
под небо змаја пушћиао,
свилен му квадрашћу шушћиао.*

*Понекад ошѝи, шѝа ћещ му,
рекли би: „Не вриједи!
пѝромућкај шѝридесет шѝлова,
друкчије расшѝореди!”
Е, шѝо већ нисам кушћао,
шеѓршѝе нисам слушћао!*

Све је толико ћопићевски, а опет због нечег чудно и необично. Те необичности помало има и у ријетком споју тепуцљивости и судбинске теме свођења крајњег стваралачког биланса, али оно што нас истински прене садржано је у посљедњем стиху: Витез Тужнога Лика, који је себе таквог толике године мајсторски исписивао посредством читавог једног шареног свијета ликова, одлучио је, најзад, да јасно и гласно и у самој пјесми проговори надмоћним гласом Мајстора.

ПРЕДРАГ ЛАЗАРЕВИЋ

АДЛЕРОВА ИНДИВИДУАЛНА ПСИХОЛОГИЈА И ЛИКОВИ БРАНКА ЋОПИЋА

Ни након Резолуције ИБ-а о стању у КПЈ (1948), врх нове голооточко-брионске Југославије није се одрекао патроната над текућом књижевном продукцијом. Истина, више није јавно инсистирано на *йартијносџи у књижевносџи*, па ипак Ћопићева *Јерейичка йрича* (1950) доживела је прави друштвено-политички линч. Осим тога, писци блиски власти ангажовани су на решавању измишљених криза појединих књижевних врста, наравно, оних у којима — по укусу политичких моћника — није посвећивана довољна пажња тематици НОБ-а.

Пошто романи: *Далеко је сунце* (1951), *Пролом* (1952) и *Зло йролеће* (1953) — ни по начину интерпретације грађе из НОБ-а, ни по квантитету њене заступљености нису задовољили сујету партизанских комесара и команданата, који су засели на власти — проглашена је криза романа, па је сарајевско издавачко предузеће *Народна йросвејџа* установило годишњу награду за савремени југословенски роман. Додела је почела 1956. године, а прву награду добио је Ћамил Сијарић за *Бихорце*, док је друга припала Михајлу Реновчевићу за дело *Симела Шолаја*, тематски везано за народноослободилачку борбу у СР БиХ.

Мада ниједан од награђених романа, у току вишегодишњег егзистирања награде, није оставио било какав траг у литературама југословенских народа, неколико година доцније књижевна јавност упозорена је на наводну кризу приповетке. Међутим, овај пут српски писци, који су почели да прате литерарна збивања у Европи, оспорили су кризу. Тим поводом Петар Цацић, као представник генерације која је дигла свој глас против *фолклорног миџа* и *йримийивизма у књижевносџи*, објавио је књигу *Послерайна срјска йрийовейка*.

У обимном предговору Џацић је Исидори Секулић, због *психолошких суйиализација*, признао статус савремености, односно модерности, док је Ђопића, и поред адлеровског приступа ликовима, оставио изван круга савремених, антипримитивних приповедача, јер му се његова слика сеоског живота учинила некомпетентном и поједностављеном, што је држи „на пристојној удаљености од стварних захтева савремене приче”.¹ Џацић, очигледно, није схватио да су носиоци Ђопићеве аутентичне слике крајишког села конциповани у складу с Адлеровом индивидуалном психологијом, и да, према томе, у маниру савремене, антифолклорне литературе откривају „примитивног” човека степеном искуства и зрелошћу свести недоступном том човеку”.²

Кореспондентности Ђопићевих ликова с индивидуалном психологијом постао сам свестан још далеке 1957. године, кад сам се у *Глувом барућу* срео са ликом Тигра. Ипак, пишући приказ књиге *Послерајна српска џриповејка*³ — мотивисан непосредно ученом Ђопићевом распоућености између стваралачке истинољубивости и егзистенцијалног страха од истине,⁴ у конкретном случају, због негативне рецепције романа у партијским врховима, али и малициозно позитивне рецепције у редовима политичке емиграције — нисам реаговао на Џацићев произвољан однос према наративном делу Ђопићевог опуса. У ствари, нисам желео да га тезом о савремено конципованим ликовима у *Глувом барућу* и другим делима, попут *Пролома*, *Доживљаја Николејине Бурсаћа* или *Башиће слезове боје*, излажем страху од додатних друштвенополитичких неугодности.

А чим се хајка око *Глувог барућа* стишала, и партијски комитет Београда, због интервјуа датог *Литературној гзети*, у коме је изјавио да је југословенска књижевност у кризи, ис-

¹ Петар Џацић, *Послерајна српска џриповејка*, у: *Поља*, Нови Сад 1960, 57.

² Исто, 58.

³ Приказ је под насловом *Пролегомена за једну студију о послерајној српској џриповеци*, објављен у часопису *Пушеви*, Бањалука 1961, бр. 1, 57—59, а прештампан у књигу: Предраг Лазаревић, *Преокућације или књиже + изложбе = џозоришће*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево 2005, 36—38.

⁴ У прилог мом утиску ишло је и сећање Ђопићевог школског друга и пријатеља пок. Миленка Миладиновића, дугогодишњег угледног наставника историје у Бањалуци. Он је у *Бележници о лику Бранка Ђопића*, коју ми је свесрдно уступио, записао: „Ако би у дијалогу, односно полемици с неким тврдио нешто што се саговорнику није никако свидело или га је чак вређало, па је претило да дође до физичког обрачуна Бранко би себи дозволио да бежи колико га ноге носе, али да и бежећи виче: ’Јест, јест, тако је то као што сам рекао’. Био је плашљив, али није порицао истину коју је једном био исказао. Имао је храбрости да брани истине које је заступао.”

кључио 1963. „из послератне авангарде”, како написа Жика Стојковић, „... најборбенијег ратног писца у овим књижевностима тадашње Југославије”,⁵ Драго Мажар приступио је драматизовању инкриминисаног романа. На сцени Народног позоришта у Бањалуци, склоног јеретичким текстовима, драматизација је премијерно изведена 26. априла 1972. године. Суделујући, као уметнички саветник Позоришта, у њеној инсценицији, пласирао сам своје идеје о Ђопићевим ликовима, па је анализа његовог описа по други пут пролонгирана. Томе је, свакако, допринела и напомена дата на крају Ђопићевог писма, које ми је 22. априла упутио поводом премијере драматизације *Глувог баруша*. „Драго Мажар грдно гријеши”, пише он тим поводом, „кад меће на сцену ’озбиљног’ Ђопића. Ја сам ’лирско-хумористички’ Бранко, а онај ’озбиљни’ друг Ђопић често дјелује као обичан — прдозвек, што би рекли моји земљаци.”

Ђопић је, дакле, под утицајем тескобе — коју је отварала и његова партизанска власт — у потрази за миром и сам обезвређивао нека своја капитална дела о рату, која је, гоњен урођеном стваралачком истинољубивошћу, и поред исконског страха, зачетог у детињству,⁶ повремено писао. То га, нажалост, није спречило да паралелно, по диктату споља или наметнуте аутоцензуре, кључни стих у једној од својих најрелевантнијих ратних песама: *Оштац Грмеч*: „Освета крену гуњем огрнута”, замени компромисним стихом: „Рањено рикну крајишка мечка љута”.⁷

Иако сам с Бранком Ђопићем био у релативно блиским односима, тек 1980. године обратио сам му се писмом у коме сам га замолио да ми писмено, а не путем телефона, одговори на питање да ли се било кад бавио Адлеровом индивидуалном психологијом. У писму, од 29. новембра 1980. године, написао ми је: „Ја сам на Факултету слушао предавања из психоанализе код др Николе Поповића, а често смо причали и о А. Адле-

⁵ Ж. Стојковић, *Белешка о писцу*, Бранко Ђопић, 12-ХИ-1938, увече. БИГЗ, Београд 1994, 170.

⁶ У већ цитираном аутобиографском тексту *12-ХИ-1939*, увече, Ђопић се сећа да је — видевши жандаре како гоне везана два његова друга, са којима је за време распуста, играјући се хајдука, упадао у туђе воћњаке и бостаништа — први пут осетио страх. „Претрнуо сам”, пише он, „и сав се укочио и следио од дотле непозната страха” (157).

⁷ Ову измену случајно сам запазио пишући текст *Наличје књижевности НОБ-а*, са којим сам учествовао на Ђопићевим стазама детињства 1989. године. Како је и када до промене дошло нисам могао да проверим, јер Ђопић више није био међу живима. Текст *Наличје књижевности НОБ-а* објављен је у ревији *Одјек*, Сарајево 1990, бр. 8, 23, а затим прештампан у књизи: Предраг Лазаревић, *Без права на ћушање*, Бањалука 1996, 7—13.

ру и његовој индивидуалној психологији. Међутим, не вјерујем, да је на мој књижевни рад утицао А. Адлер, *бар се мени ишако чини* (истакао П. Л.).⁸

Ђопићева сумња учврстила ме је у уверењу да кореспондентност његових ликова с индивидуалном психологијом постоји, али се опет нисам латио пера, јер сам добио утисак да чак ни након 23 године од објављивања *Глувог баруџа* намерно настоји да замагли простудираност приступа теми у њему, простудираност коју је самозвана антипримитивистичка критика превидела.

Политичке хајке, које су од ослобођења земље сукцесивно дизане против истинољубивости Ђопићевог дела и деловања, оставиле су дубок траг у њему, па је све више постајао, не само Адлеров истомишљеник, већ и потенцијални пацијент неког од његових ученика. Почео је све неуротичније да прецењује опасност која му прети од Брозовог режима.

Писац ових редова доживео је, на пример, да га Ђопић 27. маја 1960. године, након вишечасовног пријатељског разговора у његовом стану, на поласку задржи да би пред њим телефоном позвао кабинет Александра Ранковића и замолио да му се одобри да посети СССР и тако потроши рубље које је добио за превод неких својих дела. На крају телефонског разговора обратио ми се речима: „Знаш, задржао сам те, јер ти си поштен човек, па ћеш, ако затреба, потврдити да сам питао Лекин кабинет за одобрење да одем у Москву.”

Овакве и сличне ситуације неумитно су га приближавале *Савском мосту* према коме води улица Бранка Радичевића. После Ђопићеве „загонетне смрти” Београђани су тај мост спонтано прозвали *Бранков мост*. „По свој прилици” — како написа Жика Стојковић у *Белешци о њисму* на крају Ђопићеве књиге *12-ХИИ-1939, увече* — „назив му се неће мењати. Остаће *Бранков мост* по једном од најдушевнијих писаца овог (српског, прим. П. Л.) језика, који је био ... најдоследнији очајник у српској књижевности овог (Брозовог, прим. П. Л.) времена”.⁹

У поменутом тексту Стојковић запажа да „суочени с мржњама које не престају да се множе и побеђују, све више схватамо зашто су се бајке о залудној људскости Ђопићу причињавале видовитијим од збиље, увереном да и мржња може бити

⁸ Из већ поменутих сећања Миленка Миладиновића *Белешка о лику Бранка Ђопића*, накнадно сам сазнао да се Ђопић као ђак Учитељске школе у Бањалуци почео истицати од трећег разреда, у коме су слушали и психологију, у којој су у центру пажње били Адлерова *Индивидуална психологија* и Фројдов *Увод у психоанализу*.

⁹ *12-ХИИ-1939, увече*, 176.

губитник”.¹⁰ Нажалост, у том топло написаном тексту није било места за констатацију да се о *најдоследнијем очајнику у српској књижевности* ни данас, након распада Брозове Југославије, која га је довела у ситуацију да у смрти потражи спас, не говори на адекватан начин.

Ђути се о *Пролому*, где је — у време када о геноциду над Србима од 1941. до 1945. није било опортуно говорити — сугестивно изнесена истина о понорима као масовним гробницама свирепо поубијаних српских сељака, и истовремено указано на узрочно-последичну везу тих стратишта са устанком, који су КАПЕ-јуришници, попут Тигра и комесара Владе у *Глувом барућу*, покушали да применом *црвеног терора* преобразе у револуцију.

Ђути се и о *Глувом барућу* у коме је, истинито до бола, приказан однос комунистичке елите према српском сељаку, који се латио оружја да спасе главу, али и да сачува земљу — хранитељку. Ђути се о делу у коме је бивши шпански поручник и актуелни партизански командант, Тигар, „кад је први пут видио осук бјежаније из једног запаљеног села (наравно, српског, прим. П. Л.), просто ... уздахнуо са злобним олакшањем: — Ех! свете усташе! Још су једино усташе успијевале да ватром и страхом дигну и покрену *ово шуйоумно сељачко йолуживинче* (истакао П. Л.)”.¹¹

Превиђа се, у ствари, да је и у основи Ђопићевих бајки збиља, и то окрутна збиља која га је одвела на *Савски мост*, спонтано прозван његовим именом. Наиме, у имагинарном писму Зији Диздаревићу, штампаном као предговор књизи *Башица сљезове боје*, Ђопић је видовито написао:

„Умножавају се по свијету црни коњи и црни коњаници, ноћни и дневни вампири... Прије него ме одведу, жури да испричам златну бајку о људима. Њено су ми сјеме посијали у срце још у дјетињству и оно без престанка ниче, цвјета и обнавља се.” Али, не треба превидети да Ђопић у том писму наглашава да се у послу књижевника ништа не може измислити, „а поготову не добри људи и свети бојовници. На жалост”, додаје он, „ни оне друге нисам измишљао, мрке убице с људским лицем”.¹²

Не само цитирани делови имагинарног писма Зији Диздаревићу, жртви усташког терора, већ и аутобиографски текст *12-ХП-1939, увече* — настао у студентским данима, док је још

¹⁰ Исто, 171.

¹¹ Бранко Ђопић, *Глуви барућ*, Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. IV, Београд 1964, 10.

¹² Бранко Ђопић, *Башица сљезове боје*, „Драганић”, Београд 1995, 8.

слушао предавања из психоанализе,¹³ код проф. Николе Поповића, или по завршетку тог колегија — оставља утисак да је Ћопић спознаје из *индивидуалне психологије* применио и на себе.

Иако је претенциозно ма ког писца поредити с Достојевским, мислим да нећу погрешити ако на Ћопића применим Адлерова размишљања о њему.

„Ко крије у себи ... супротности”, пише Адлер, „и ко је принуђен да (те) супротности премости, тај мора дубоко копати, да би дошао до одморишта. Њему не остаје уштеђена никаква мука и никакав јад живота; ни поред најмањег бића он не може проћи, а да га не испита по своме обрасцу. Све у њему срља неком једобразном схватању живота, да би он у свом вечном колебању у тој поцепаности, у свом немиру могао наћи сигурности и одморишта.”¹⁴

Ћопић га није нашао, иако га је тражио, можда и несвесно, и по Адлеровом обрасцу.

Тај образац Адлер је најсажетије изнео у *Уводу у Ојштии део* књиге *Познавање човека*. „Прво сазнање које нам се наметнуло”, пише он у том тексту, „било је да најјачи подстицаји за изградњу човечјег душевног живота воде порекло из најранијег детињства”, уз опаску да то откриће није баш најновије. Нова је, у ствари, била „та околност што смо ми ... доживљаје, утиске и расположења ... из најранијег детињства почели упоређивати са каснијим ситуацијама и са понашањем јединке у каснијој старости.” Следи закључак да се показало „да се поједине појаве у душевном животу никад не смеју посматрати као неке засебне целине, него се могу схватити само онда ако се ... узму као делови једне неразрешиве целине и, затим, ако покушамо разоткрити линију кретања, животну шаблону и животни стил једнога човека, и тако објаснити да је тајни циљ дечјег понашања истоветан са понашањем човековим каснијим годинама. Укратко, показало се невероватно јасно да са стајалишта душевног развијања није било уствари никаквих промена животног стила, да се, додуше, могла изменити спољња форма ..., оно појавно, извањско, али да су основице, циљ, ритам и динамика, све што покреће душевни живот у смеру ка неком циљу, остали непромењени.”¹⁵

¹³ О квантуму знања из индивидуалне психологије, која је Ћопић понео с факултета, можемо сазнати из књиге др Николе Поповића *Психоанализа — основна учења Сигмунда Фројда*, „Геца Кон”, Београд 1935.

¹⁴ Алфред Адлер, *Индивидуална психологија*, „Космос”, Београд 1937, 376.

¹⁵ Алфред Адлер, *Познавање човека*, „Космос”, Београд 1934, 63.

Адлеров образац упознавања човека Ђопић је почео да примењује и на себе, када је као студент у аутобиографским сећањима *12-XII-1939, увече*, оживео детињство, да би након тридесет и пет година, 1974/75. — у излагању које је забележио Драгослав Адамовић — приметио: „Кад се сетим свога детињства и свога маштовитог деда Рада, видим да је још онда почело све оно до чега сам дошао данас.”¹⁶

Ђопић, истина, не повезује директно ситуације из детињства са оним из каснијих периода, али је јасно да страх, који је први пут осетио када је видео жандаре како везане воде његове другове са којима се играо хајдука (видети фусноту 6), кореспондује с Бећковићевим запажањем да су пријатељи знали да ће га његов страх у поодмаклим годинама *оштрајти на робију*, па и са слутњом коју је поверио супрузи: „Мене ће, изгледа, стријељати.”¹⁷ Страх од *оружника* укоренио се у њему од детињства, па га је прогонио и у доба када су *ђрешници* и *оштрадници* психички убијани.

И у већ цитираном писму јасеновачкој жртви, Зији Дидаревићу, Ђопића прогони мисао да се у свету множе црни коњи и црни коњаници, који се спремају да га одведу, па зато жури да оствари свој *живојини циљ*: исприча златну бајку о људима, чије је семе понео из *детињства*, а плодове је дало у зрелим (доцнијим) годинама живота. Није ли други део овог обраћања колеги по перу доследна литерарна интерпретација Адлеровог обрасца психолошког развоја човека.

Све је, у ствари, ту: и компактна линија живота — у којој су сви догађаји виђени као делови целине — и циљ, па чак и унутарње супротности које је био принуђен да премости. Зато су те супротности присутне и у неким његовим ликовима, поред чијих прототипова у животу није могао проћи а да их не испита по свом обрасцу. На основу тако добијених сазнања, а у складу са принципима индивидуалне психологије, Ђопић је стварао целовите и животне ликове, блиске читаоцу.

У тој симбиози индивидуалне психологије и књижевности, уосталом, нема ничег необичног. Владимир Дворниковић у предговору књизи *Познавање човека* пише: „Индивидуална психологија је психо-скулптура, нешто стваралачко и интуитивно. Дobar индивидуални психолог мора да буде уметник. Он је у неку руку 'архитект душе'. Он мора да има јак орган за уживљавање у туђу психу, и туђе животне прилике, дар брзе

¹⁶ *Моји вишезови шугна лика* (из разговора са Бранком Ђопићем), у: Бранко Ђопић, *Бацша сљезове боје*, „Драганић”, Београд 1998, 218.

¹⁷ Матија Бећковић, *Јавна смрт Бранка Ђопића*, у: Бранко Ђопић, *Бацша сљезове боје*, „Драганић”, Београд 1998, 203 и 204.

конструкције и фантазије.”¹⁸ Према томе, индивидуална психологија није само медицинска и психолошка дисциплина,¹⁹ већ је релевантна и са уметничке тачке гледишта. Њен творац, уосталом, пише: „Познавање човека треба ... замислити као неку уметност за коју имамо доста алата на расположењу, али уједно и као *уметности која са свим другим уметностима стоји на истој висини, и којом се једна извесна класа људи, ђесници, одлично и обилашћо служила* (истакао П. Л.).”²⁰

Чини ми се да нећу погрешити ако напишем да је Николетина Бурсаћ школски пример примене индивидуалне психологије или психо-скулптуре у настанку Ђопићевих ликова. У тексту *Мој животи и књижевни рад*, Ђопић саопштава да је тај лик почео да „ради” према „крупном носатом делији, с митраљезом о рамену”,²¹ који га је за време Четврте офанзиве, не знајући да је он Ђопић, искритиковао због песме:

*Пећокрака звијезда сија,
Ђура Пећа дивизија...*

На једном одморишту, при повлачењу дивизије пред надмоћнијим непријатељем, између њих се водио овакав дијалог:

— Ама гдје ли је сад онај Бранко Ђопић што је спјевао ону пјесму ’Ђура Пета дивизија’? Баш бих га волио видјети како сад он гура кроз овај снијег.

— И ја бих га волио видјети — додадох да не казујући ко сам.

— Баш би му ваљало дати по туру! — доброћудно грмну делија митраљезац и заколута очима.

— Право кажеш! — сложих се ја опрезно шкиљећи у носатог ратника. Уто низ колону дође хитна команда:

— Митраљесци напријед!

— Аха, док мене зову напријед, боме су дошле гаће на решето, ваља негдје пробијати обруч — гракну делија с митраљезом и журно закорачи према челу колоне.²²

¹⁸ Владимир Дворниковић, *Адлерова индивидуална психологија*, у: Алфред Адлер, *Познавање човека*, „Космос”, Београд 1934, 44.

¹⁹ По мишљењу Ђопићевог професора, Николе Поповића, Адлер се сав посветио идеји двоструког, телесног и душевног напретка човечанства. Он „уједињује у себи два позива: позив лекара и позив педагога” и додаје: „Иако по својој стручној спреми лекар, Адлер је пр природи свога духа један одушевљени педагог” (*Психоанализа*, „Геца Кон”, Београд 1935, 86).

²⁰ *Познавање човека*, 65.

²¹ Бранко Ђопић, *Мој животи и књижевни рад*, у: Б. Ђопић, *Башћа сљезове боје*, „Драганић”, Београд 1998, 215.

²² Исто, 215.

На основу утиска који је на њега оставио тај *сурови райник*: *голубија срца*, Ђопић је у тексту *Сјећање на Николетину* (успомене из дјетињства), са којим читаоце уводи у збирку приповедака *Доживљаји Николетине Бурсаћа*, по Адлеровом образцу, реконструисао његово детињство, које са приповеткама и епизодама из романа *Пролом* и *Глуви баруџи*, у којима се појављује, одређује његову линију кретања, животни шаблон и животни стил. Тако је Ђопићев случајни саговорник из Четврте офанзиве, уз помоћ Адлера, прерастао у Николетину Бурсаћа, један од најпопуларнијих ликова српске књижевности.

Да би Николетинино детињство, из кога је извео лик, деловало што убедљивије, Ђопић га је у *Сећању на Николетину* приказао као друга из детињства. Тако смо га, као читаоци, и доживљавали све до објављивања књиге *12-XII-1939, увече*, у којој се такав лик не појављује. Ђопић је очигледно прибеглао оваквом поступку да би што упечатљивије приказао Николетинино детињство, које је, према Адлеру, исходиште човековог душевног живота.

Николетинина мајка, пише у *Сећању*, остала је удовица када је Никола био у петој, а Јелка у другој години. Када би полазила куда на посао, обраћала се петогодишњем сину као озбиљном саговорнику: „Е, мој домаћине, сад је на теби да чуваш кућу ... Сједи ту под јабуком и љуљај сестру, а ако се појави она безобразница, лисица, удри је штапом и вичи.”²³

Ђопићев професор, Никола Поповић, у делу *Психоанализа* истиче да је индивидуална психологија, према Адлеру, истовремено и социјална психологија, јер су човеков индивидуалитет и његов социјетет корелативни појмови, па индивидуалитет психе појединца можемо разумети тек кад узмемо у обзир став који заузима према дужностима које му намеће окружење у коме живи. Поповић из Адлеровог дела *Нагон агресивности у животи и неурози* наводи да „оно што одлучује у животу детета и одраслог човека јесте његов став према задатцима који су пред њим. Како једна особа решава ове задатке”, пише Адлер, „ми је по томе можемо познати”.²⁴ А Николетина је од најранијег детињства савесно извршавао задатке које му је постављала мајка.

„Чим би се иза куће чула крека и лепршање кокошију”, можемо прочитати у *Сећању на Николетину*, „дјечак би оставио колијевку и суноврат(но) јурнуо у потјеру. Препредена 'жуја' већ

²³ Бранко Ђопић, *Доживљаји Николетине Бурсаћа*, Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. VII, Београд 1964, 10.

²⁴ Никола Поповић, *Психоанализа*, „Геца Кон”, Београд 1935, 84.

је шила уз ријетку папрат с кокошком у зубима, док је мали прогонитељ, безнадно заостајући за њом, псовао кроз навреле сузе:

— Дабогда цркла, дабогда се удавила, ето ти! Чекај ти, доћи ћеш ти опет, ђаво те појео!

Поражен и тужан, враћао се колијевци и жалио сестри:

— Ето ти, опет однијела. Па да, а ти ништа, само трепћеш.

Лисица се, на концу, кажу, толико обезобразила да се с малишаном отимала око кокошке. Он је вукао себи, а она себи. Упорни дјечак сад је већ остајао побједник. Рашчупан, запрашен, с окрвављеном кокошком у рукама, он је засопљено ликоввао:

— Ето ти сад, цаба ти је било! Нека, нека, измаче ти се кокош!²⁵

Ђопић у маниру искусног индивидуалног психолога или психо-скулптора, коментарише ову сцену и изводи закључак: „Та побједа, извојевана самостално, властитим снагама, још зарана је охрабрила дјечака и учинила да почне гледати на све око себе изазивачки подругљиво као да ће рећи: — Знам ја вас, хоћете нешто да ми зграбите.”²⁶

Овим закључком Ђопић је показао да му је познато да човека околина представља за њега систем најразличитијих запрека. У судару с њима, већ од првих дјечјих корака, појављује се осећање сопствене немоћи и слабости, али их човек још у раном дјетињству настоји да превлада, односно да уклони та осећања. Ти покушаји *компензације*, тј. развијања осећања сопствене снаге, прате човека кроз цео живот. Међутим, поставља се питање да ли је компензација остала у границама реалних животних могућности и у складу с друштвеном заједницом, као код Николетине, или се изметнула у *надкомпензацију*. „Ако осећање ниже вредности врши сувише велики притисак”, пише Адлер, „постоји опасност да се дете, у страху да не би било у будућем животу прикраћено, неће више задовољити самим изравнавањем, него ће посегнути предалеко (прекомпензација или надкомпензација)... Овамо спадају пре свега сујета, надменост и тежња да се други надмаши по сваку цену, а то можемо схватити и тако да сама јединка уствари не тежи толико за нечим вишим колико се задовољава тиме да се други унизи.”²⁷

На основу ове дигресије постаје јасно да је Николетинина компензација остала у границама реалних животних могућности и у складу с друштвеном заједницом. То, уосталом, потврђује и следећи детаљ из текста *Сјећање на Николетину*. Одла-

²⁵ Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. VII, 10.

²⁶ Исто, 10—11.

²⁷ *Познавање човека*, 118—119.

зећи с мајком, крајем лета, да чува кукурузе од медведа, у Николетини се полако кристалисао животни циљ. Док су били на чеки, мајка је грдила медведа: „Лопов један, срам га и стид било, како и он зна шта је удовичко, па баш тамо удара ... Што не иде гад тамо гдје у кући има мушка глава ...” На то би је син упитао: „А јесам ли ја, мама, мушка глава?” Мајка, која се према њему, увек, односила као себи равном, одраслом особом, у свом одговору отвара била му перспективу: „Јеси, душо моја, али ти си још нејачак, мален”, казивала му је та мудра сељанка, и додавала: „Кад ми ти понарастеш, нек онда онај мрцињаш, међед, привири у наше кукурузе”. Дакле, уз мајкин позитиван однос, позитивнији од односа према ученицима свих школованих учитељица у Ђопићевом опусу, „малишан би и заспао с мислима о свом будућем обрачуну с медвједом”.²⁸ Тако се неосетно формирао његов животни циљ, који се може свести на савесно извршавање друштвених задатака и борбу против напасника у име праведне заштите слабијих. Зато је за осталу децу рано постао „ауторитет пред кога су изношени међусобни ђачки спорови и тужбе и од њега тражена заштита”.²⁹

Према *Пролому* Николетина је у детињству био заштитник Тодора Бокана, чије је школовање погрешно почело. Према *Сјећањима* он је био и Ђопићев заштитник већ од првих школских дана. Његов однос према њима, у суштини, није се разликовао. У *Пролому*, на пример, на оптужбу ученика, који у школском дворишту провоцирају Бокана, да држи летву у руци, правдољубиви Николетина одговара: „Мора држати, кад сте скочили на њега ко пси”,³⁰ а у *Сјећању*, на Ђопићев захтев да казни куче које му је подерало гаће, Николетина узвраћа: „Аха, што си дирао пашче кад једе... Е, ти си сам крив. Оно је баш добра куца, весела. А да те нападне ова Глишина жута скитара, боме бих је измјерио коцем”.³¹ Зато Ђопић у том — наводно аутобиографском тексту — овако коментарише Николетинин долазак у њихову кућу: „Његовим доласком у нашој ушушканој мирној кући осјетио се резак дах једног друкчијег, суровог живота. У игри, у нашим заједничким подвизима и у озбиљну послу, Николетина ме није мазио, иако је увијек био праведан.”³²

²⁸ Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. VII, 11.

²⁹ Бранко Ђопић, *Пролом*, Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. III, Београд 1964, 41.

³⁰ Исто, 41.

³¹ Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. VII, 9.

³² Исто, 9.

Остао је такав и као одрастао човек. У првој приповеци збирке о њему *Пройаси и пророштво*, он с пријатељем, Јовицом Јежом, 1941. године, на основу позива за мобилизацију, неколико дана, и поред недоличног понашања нижег командног кадра, упорно тражи своју јединицу да би испунио обавезу према држави, коју је сматрао својом. Такав је и у романима *Пролом* и *Глуви баруџи*. А такав је остао и када је с Јовицом Јежом прешао „с бојнијех пољах / у весело царство поезије”, како би рекао Његош.

Ђопић је, заправо, збирку приповедака *Доживљаји Николетина Бурсаћа* конциповао по обрасцу индивидуалне психологије. У уводном, наводно аутобиографском тексту *Сјећање на Николетину* — који по начину интерпретације догађаја неодољиво подсећа на књигу *12-XII-1939*, увече — приказано је детињство насловног јунака, које с другим приповеткама нуди његову линију кретања, животну шаблону и животни стил.

Поред Николетине Бурсаћа још су два лика: Тодор Бокан (*Пролом*) и Тигар (*Глуви баруџи*), детаљно изнијансирани у складу с индивидуалном психологијом или психо-скулптуром, док су остали ликови, којима ћемо се бавити, на пример, Милош Радекић, Урош Павловић и Владо Цицварић, дати скицуозно. А скоро сви Ђопићеви ликови у одређеним тренуцима, најчешће кризним, сећају се детињства да би схватили актуелне догађаје, јер се „памћење”, по мишљењу Адлера, „у свему целисходно подешава према неком постављеном циљу”.³³

И лик Тодора Бокана конципован је тако да се на основу актуелних догађања, путем асоцијација откривају њихови корени (узроци). Већ у првом Тодоровом појављивању Ђопић је понудио његов психопортрет након повратка „из војске, после кратког и несрећног рата”.

„Тодор је био темељито момче од једно двадесет и три године. Падало је у очи”, пише Ђопић, „његово црнпурасто циганско лице, испупчених јагодица и јаким сраслих обрва испод којих су *неповерљиво* (истакао П. Л.) свјетлуцале пажљиве и строге очи. Нарочито при сусрету са туђим и непознатим људима те су очи постајале туробне и мрачне; а обрве су се мрштите и као да су постајале још гушће и косматије.

— *Не верујем ти* (истакао П. Л.), брате — говорио је тај поглед. — Ко си ти и зашто си дошао?”³⁴

Неповерљиво је дочекао и сеоског кнеза Пепу, који је дошао да мушку чељад, по налогу усташа, позове на кулук. Позив је, ипак, прихватио, јер још није постао болесно неповер-

³³ *Познавање човека*, 98.

³⁴ Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. III, 8.

љив, па чим су му отац и кнез поменули државу, „он се осјети одузет и *затворен са свих страна* (истакао П. Л.)”³⁵ и, с обзиром на то да је „покорност према држави била чврсто увријешена у читаве генерације прије њега”,³⁶ пошао је с кнезом.

Када су усташе повеле кулчаре у затвор, Тодор је „онако гарав и мрк, нарочито падао у очи”,³⁷ па се њихова осиноност и бес, који су расли што су се више примицали вароши, сручили на њега. „Окрвављен по лицу, изгубивши у гужви и под ударцима капу”, пише Ђопић, „он је сада већ био забиљежен и издвојен од осталих и више се није могао сакрити. Заливен крвљу, разбарушене косе, он је корачао право и сигурно, јер је осјећао да је сад откривен са свију страна и да се више не вриједи ни сагињати ни бјежати у средину. Право, па шта буде.”³⁸ Такав став био је, очигледно, вид компензације. „Право па шта буде” била је, у ствари, компензација у маниру „жртва се руга целату што коље”.

Долазак кулчара на одредиште, у стару школу претворену у затвор за Србе, био је за Тодора нови изазов. Наиме, његова породична кућа „била је на склониту мјесту, на пространој пољани усред велике букове шуме. Уклањајући се некад испред турских очију, ту је склепао колибу и запалио ватру један од” његових „давних предака. Читава пољана била је власништво Боканових ... Даље, изван овог пропланка, нису имали никаква имања, па нису ни осјећали нарочите потребе да залазе у село и мијешају се са осталим свијетом.”³⁹ Зато су Тодоров „први излазак ... међу људе, и прве невоље биле везане за школу”, што је довело до тога да је при уласку у учионицу претворену у затворску ћелију, „пред њим изненада синило његово краткотрајно школовање са сваком својом ситницом — сваким страхом, сликом и мирисом — дакле јасније и живље, него минули кулчарски дан окован бригом”,⁴⁰ иако је тај дан, упамћен по неправедној суровости према њему, неоспорно,

³⁵ Владета Јеротић у књизи *Болесни и стварање* сматра да је разлика између неуротичара и ствараоца у томе што неуротичар, „поклекнуо под теретом својих унутарњих конфликта”, губи поверење и у свет и у себе, и тако се затвара „у кулу у којој, час немоћан и клонуо, „час бесан и завидљив, лупа главом о њене зидове”, док се уметник, „погођен неким ударом, који му је свет нанео”, затвара од света да би се отворио према себи. Дакле, Тодорова реакција на помен државе — „затворен са свих страна” — може се схватити и као склоност неурози (БИГЗ, Београд 1976, 20).

³⁶ Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. III, 11.

³⁷ Исто, 17.

³⁸ Исто, 27.

³⁹ Исто, 9.

⁴⁰ Исто, 37.

потенцирао сећања на школске дане, јер је, у суштини, био кореспондентан са њима.

У школу га је, као и Бранка Ђопића,⁴¹ довео вољени деда, а када је он отишао, Тодор је сузних очију изазвао подсмех старијих ученика. Од њихове агресивности заштитио га је, како је већ речено, Николетина Бурсаћ, али га није могао заштитити од учитељице, која у учитељској школи није успешно савладала *йедагошску вешћину*. Видећи га уплаканог, упитала је: „Тукли су те, је ли? А ко је то био?” Будући да је он, збуњен, оћутао, грубо је додала: „Дивљак, не знаш ни одговорити. Марш у разред!”⁴²

Пошто на дете, према индивидуалној психологији, може да утиче само онај који је задобио његову наклоност и поверење, можемо закључити да се већ при првом сусрету између Тодора и учитељице створио јаз неповерења, а како су се увреда („Ђуране, чији си?”; „Магаре, једно, како ти је презиме?”⁴³ итд.) и неправде гомилале, он се временом само повећавао. До кулминације је дошло кад га је учитељица преместила у магарећу клупу на основу лажног исказа три ученика другог разреда, који су му, желећи да га истуку, направили заседу. Пошто је на њихов напад потеглао „ножић коричњак”, они су се разбежали и оптужили га учитељици да је хтео да их закоље.

Међутим, Тодор се почео мирити и са том неправдом, али — кад га је друг из магареће клупе, Милован Дреновић, обавестио да га је учитељица позвала и рекла му да добро пази да ли Бокан опет доноси нож у школу и да је, ако шта приметити, одмах обавести — он се почео осећати прогоњеним и заувек се одбио од школе. Дакле, заказало је васпитање и то већ на првом кораку. А у погрешном васпитању, по мишљењу Адлера, налази се прва клица већине неуроза и психоза.⁴⁴

Учитељица је била одбојна према селу толико удаљеном „од чистих поплочаних улица из њезина дјетињства”,⁴⁵ па је по томе слична Тигру, али и квазиурбаним критичарима шездесетих година.⁴⁶ У бањалучкој Учитељској школи она није

⁴¹ И он је као и Ђопић на питање: Чији си? Одговорио: „Ђедов” (12-ХИ-1939, увече, 119—120 и 122).

⁴² Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. III, 38.

⁴³ Исто, 39.

⁴⁴ *Познавање човека* (предговор), 40.

⁴⁵ Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. III, 43.

⁴⁶ Звучи невероватно да је Петар Цацић, прочитавши *Пролом, Глуви барућ* и *Доживљаје Николетине Бурсаћа*, могао за Ђопића и његове ликове написати: „јунаци-шерети у низинама питомог света једног писца-шерета”, и закључити да „прозу овог писца не можемо означити као наставање већ као декаденцију ... кочићевске традиције” (*Послератна српска љиријовешка*, 57—58).

савладала педагогију, која се, према Адлеру, „не може научити као наука, већ као вештина, из чега излази да неко може бити уметник, пре него је стекао педагошко сазнање”.⁴⁷

Николетинина мајка, неука сељанка, била је „уметник” и без педагошког образовања, док Тодоровој учитељици ни редовно школовање није помогло да то постане.⁴⁸ Због таквих је Адлер, за кога је и лекар терапеут превасходно васпитач, лансирао идеју о *васийишању васийишача*.⁴⁹

Притиснут са свих страна, Тодор се повукао у заветрину дома Боканових, али ни ту није нашао потребно *одморишће*. Једне ноћи пробудио га је жамор у дворишту. Уплашио се: „Хајдуци! Ко би други могао да се усред ноћи појави на њиховој пољани (одвојеној од света, прим. П. Л.), него ти страшни људи из прича.”⁵⁰ На његову жалост били су то жандари, званични представници друштва, који су његовог оца и деда, „праве здраве,” малтретирали због несталог вола.

Тај увредљиви приказ био је за Тодора сигнал да ни његова кућа није имуна од бездушних људи, што је извршило додатни притисак на њега и потенцирало „непријатељски став према околном свету”,⁵¹ да га је у својој беспомоћности проклео: „Дабогда сви они изгорјели: и жандари, и школа, и учитељица, и дјечурлија и она клупа.” При томе се зарекао да више никад неће „отићи од куће: ни у школу, ни у род, ни...”⁵² Дакле, док се код оболелих од „лудила гоњења” самоуважавање, према Адлеру, уздиже и до сличности с Богом,⁵³ Тодор Бокан, у недостатку вере у себе, кунући позива Бога да казни његове прогонитеље.

Служење војске, наравно, није могао избећи, али је у мариборској касарни ослонац нашао у редову-ђаку, Урошу Павловићу, а у усташком затвору, у коме су многи сељаци испољили саможивост, људским односом према њему издвојио се Стојан Кекић, који му је *на њонору* пружио шансу да сачува главу. Само плејада таквих и сличних бића из Ћопићеве „златне бајке о људима” спречила је да се Тодор коначно разболи

⁴⁷ *Психоанализа*, 87.

⁴⁸ У сличном светлу Ћопић је приказао и своју учитељицу. У књизи *12-XII-1939, увече*, он пише: „Дошао је затим преглед руку, ушију и косе ... Подижући са два прста чуперак с главе загледала је шкиљећи и гадљиво узвикнула кривећи лице: — Пих, пуни сте ушију и нечистоће. Није ми се због тога свидјела, било је нешто ружно и отпадно у свему томе. И самом ми је постало нелагодно” (122—123).

⁴⁹ *Познавање човека* (предговор), 40.

⁵⁰ Сабрана дела Бранка Ћопића, књ. III, 44.

⁵¹ *Познавање човека*, 113.

⁵² Сабрана дела Бранка Ћопића, књ. III, 46.

⁵³ *Индивидуална психологија*, 351.

од „лудила гоњења”, иако су га догађаји на *понуру* довели на његов праг.

Након оне „месарске сцене на понору” и покушаја Илије, кога је спасао из јаме, да га прво милом, а затим и силом убеди да се заједно с њим преда усташким властима, Тодор је постао неповерљив и према најближима. По повратку у село ни оцу није открио своје скровиште, већ му је само рекао где да му оставља храну. Почео је да верује да је „његов добровољни заштитник (из мариборске касарне, прим, П. Л.) редов-ђак Урош Павловић” био у праву кад му је, након краткотрајног рата, на расанку прикричио: „Тодоре, добро чувај пушку! Пази, ваљаће ти једног дана главе.”⁵⁴ И заиста карабин му је по повратку у родни крај — док му га Чугаљ није, на превару, отео — био једини психолошки ослонац. Оставши без ослонца „као једина утјешна слика, дјетињаста и помало тужна, пред Тодором сину и оживи негдашње школско двориште, с крупним незграпним дјечаком Николетином, који га је некад свесрдно бранио”. Та слика — коју је емитовао одбрамбени механизам психе, по мишљењу Адлера, орган за одбрану и напад⁵⁵ — потенцирала је актуелну самоћу, и он „узе да плаче тако дјетињски размекшано као што није, чини му се, плакао ни за оних својим добрим дједом чобанином”.⁵⁶

Надаље, „... од састанка с Чугаљем шума, бјежање и рзгоразне друге страхоте потпуно овладаше и његовим снови-ма, па се будио изломљен и потиштен, не знајући ни сам падали му теже јава или сан, јер је и овдје и тамо био без оружја, једнако угрожен и немоћан”.⁵⁷ Овај детаљ из *Пролома* сугерише да Ђопићу није непозната Адлерова теза „да се сан, као и свака друга појава у душевном животу, остварује датим снагама личности”.⁵⁸

После лаковерног понашања према Чугаљу, Тодор је почео и да се запушта: „Одјећа му се дерала и висила у прљавим крпама, данима је пропуштао да се умије, а од бријања је сасвим дигао руке.”⁵⁹ Ипак је, повремено, ноћу тумарао око породичне куће док није налетео на заседу постављену Мачковој групи, у којој је био и Чугаљ. Заседу је поставио командир Бојан Љусина, који је гајио симпатије према Тодоровој сестри Гаги. Он је препознао рањеног Тодора и пренео га у болницу, где је, с обзиром да није дошао из јединице, изазивао подо-

⁵⁴ Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. III, 160—161.

⁵⁵ *Познавање човека* (предговор), 29.

⁵⁶ Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. III, 399—400.

⁵⁷ Исто, 400.

⁵⁸ *Индивидуална психологија*, 290.

⁵⁹ Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. III, 401.

зрење, па је у њему, у соби пуној рањеника, порасло „тешко и болно осећање издвојености и осамљености”.⁶⁰ Међутим, збуњивала га је пажња болничког особља. „Никад нико, изузев блиске родбине и онога друга у Марибору, није Тодору указао ни најмању пажњу, а сад — обилазе га, дворе и запиткују као да им је род најрођенији.”⁶¹ Ипак превагнуло је примарно осећање издвојености, које га је пратило од најранијег детињства, па је искористио масовно пристизање рањеника, за време офанзиве на Подгорину, да се домогне карабина и опет одметне у шуму.

Тек за време другог боравка у болници, овај пут у критичном стању, Тодору је, могло би се рећи по Адлеровом образцу, омогућено да се осети једнак с околином и да, захваљујући томе, по оздрављењу постане одговоран члан заједнице. Томе је знатно допринела болничарка Катига, која је непрекидно осећала потребу да се око неког *мајтерински бржљиво савије*, али и др Казимир, коме Адлерово учење није било страном.

Истом у сусрету с *Глувим баруџом* и ликом Тигра постао сам свестан везе Ђопићевих ликова с Адлеровом индивидуалном психологијом. Иако је и код Тодора и код Николетине присутна тежња ка моћи или престижу, она је постала упадљива тек у лику Тигра. Николетина је у најранијем детињству, натежући се с лицима око кокошака, испољио тежњу ка моћи, коју је још као основац објективирао стицањем ауторитета међу школским друговима. А Тодор, склон повлачењу пред спољњим притисцима, потезањем *ножића коричњака*, приликом напада три ученика другог разреда, и односом према карабину, након масакра на *Јонору*, испољио је потребу за уважавањем.

За разлику од њих двојице, Тигар је „био жгољав и неразвијенији од својих вршњака у разреду”,⁶² па се у његовом случају срећемо са надкомпензацијом или прекомпензацијом, односно потребом да се други (околина) надвиси. На путу за Подгорину, да од Радекића преузме команду над тамошњим партизанским одредом, нашавши се пред бедемом „зиме, ћутања и неизвјесности” и осетивши „своја уска озебла рамена”,⁶³ Тигар се, као и други Ђопићеве ликови у кризним ситуацијама, сетио детињства. Због своје телесне крхкости „од својих вршњака у разреду ... дочекан је с прикривеним подсмја-

⁶⁰ Исто, 430.

⁶¹ Исто, 431.

⁶² Сабрана дела Бранка Ђопића, књ, IV, 20.

⁶³ Исто, 7.

вањем”. Подругнули су се „и његовом надимку. — Зеко — пије млијеко!”⁶⁴

Осећање ниже вредности постајало је све интензивније, а кад оно „врши сувише велик притисак”, пише Адлер, „постоји опасност да се дете, у страху да не би било у будућем животу прикраћено, неће више задовољити самим изравнавањем, него ће посегнути предалеко (прекомпензација или надкомпензација)”.⁶⁵ У конкретном случају то се и десило: Зеко је посегнуо да потане Тигар. У остварењу тога циља он се послужио *великим и ујадљивим њокрејџом*.⁶⁶

У школском дворишту налазила се штенара с псом Гаром. На једном од одмора деца су почела да драже пса и да, тобоже, гуркају ка њему Зеку, уз повике: „Аха, држ, Гарове, ево ти зеке! Ево ти зечића без репића!” Зеко се „одједанпут, силовито и ћутке” отргао од њих и лагано пошао према Гарову „без ичега у рукама ... окружен замуклим гледаоцима ... Кренуо је и знао, као у неком неизбјежном сну, да више неће моћи да се врати.”⁶⁷ Он је тим спектакуларним чином „на неки начин заиста побједио”,⁶⁸ али се није задовољио изравнавањем с околином, већ је посегао даље, што се испољило већ у детињству. Кад га је мати, једном приликом, упозорила да за њега није да по зими путује баки: „... далеко је бака”, рекла је она, „село је то, зима, вуци”. Одговорио је у маниру човека који мисли да је свемоћан: „Није за мене! А да за кога је?! Куд ја то не могу проћи!”⁶⁹

Због таквог става временом је стекао глас „дивљег небојше”, који није могао одолети изазову Шпанског грађанског рата, у коме је добио чин поручника. Поставши командант Подгоринског партизанског одреда, испољио је крајњи анимотетет према сељаку, кога је због његове егзистенцијалне везаности за земљу сматрао за *џолуживинче*, које ватром „мораш изгонити из његове јаме као и сваку другу звијерку. Ватром ... као што су га *устиаше* (истакао П. Л.) натјерале да покаже зубе.”⁷⁰

Не знам да ли се на Тигров приказ крајишког сељака може применити већ поменута Џацићева претпоставка да ће нам савремена литература откривати „примитивног” човека „степеном искуства и зрелошћу свести недоступном том човеку”,

⁶⁴ Исто, 20.

⁶⁵ *Познавање човека*, 118.

⁶⁶ Исто, 118.

⁶⁷ Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. IV, 20—21.

⁶⁸ Исто, 22.

⁶⁹ Исто, 7.

⁷⁰ Исто, 52.

или Тигар, у складу с Адлеровом претпоставком, не тежи толико за нечим вишим колико се задовољава тиме да се други (који му стоји на путу, прим. П. Л.) унизи”.⁷¹ И у једном и у другом случају Ђацић и његови истомишљеници површно су прочитали Ђопића. Чини ми се да нећу погрешити ако устврдим да је Ђопић Тигров лик изградио у свесном или несвесном дослуху с Адлеровом индивидуалном психологијом.⁷²

Тигрова надменост и сујета — „које у оквиру социјалног организма какав треба да буде човечје друштво значе већ отворено непријатељство”⁷³ — испољиле су се чак и у односу са комесаром Владом, који је заједно с њим послан да среди прилике у Подгорини. Они су се, међутим, битно разликовали у схватању села. Док је за Владу „сиромашни сељак”, за разлику од петоколонаша кулака, био природни савезник пролетаријата, Тигар је заступао мишљење да је гори „затуцани шумњак с брегова од најлошијег сељака из плодног Кнешпоља”.⁷⁴

У тим препиркама он се према Влади, саборцу на истом задатку, односио с висине: „Чујеш ти, младићу, немој ти мени читати лекције о петој колони”, говорио би Тигар. „Био сам ја поприлично дуго при шпанској контраобавештајној...”⁷⁵ А да би Владу уверио да није у праву, један сеоски сиромаш требало је да плати главом.

Наиме, након збора у политички проблематичним Јапагама — на коме су сељаци тражили да се на трибини појави и биши командант одреда, Милош Радекић — у штаб је позван командант општине, Стојан Кекић, да пред Тигром и комесаром Владом идентификује харангере. Осим, за подгорске прилике два имућна сељака: Блајка Крлику и Ђуђа Зубана, Стојан је поменуо и Луку Каљка, уз напомену: „... несрећа једна, пука сиротиња, а већег бунције нема...”⁷⁶

⁷¹ *Познавање човека*, 119.

⁷² С обзиром на већ поменуто Ђопићево писмо, од 29. новембра 1980. године, у коме ми пише да не верује да је Адлер утицао на његов књижевни рад, дозвољавам да је знања из индивидуалне психологије, стечена у бањалучкој Учитељској школи и на Филозофском факултету у Београду, спонтано, дакле, и несвесно применио у обликовању ликов. Наиме, да је научено постало део њега.

Уосталом, Ђопић се у већ поменутом тексту *Мој животи и књижевни рад*, сећа да, када је у учитељској школи почео да пише приповетке, описи природе ишли су глатко, јер је њене лепоте осећао још из дана детињства, док је с ликовима ишло теже, јер није познавао људе, није још почео да их озбиљно посматра. Озбиљном посматрању допринела је, свакако, и индивидуална психологија са којом се срео тек у трећем разреду учитељске школе.

⁷³ *Познавање човека*, 119.

⁷⁴ Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. IV, 51.

⁷⁵ Исто.

⁷⁶ Исто, 67.

То је Тигру било довољно да нареди да се још исте вече-ри приведу у штаб поменути лица, како би пред Владом демонстрирао истинитост свога мишљења о селу и сељацима. У штаб су приведени само Зубан и Каљак, док се Крлика на време склонио. Речима и шамарима Тигар је испровоцирао сиромашног сељака-бунцију да се на питање: „За кога ми гинемо, сунце ти небеско?! ... одједном осови уза зид и викну пун једа: — Нико вас није звао да за нас гинете! Идите одакле сте и Дошли! Усташе, да би ли усташе! Крвници!”⁷⁷

Показавши Влади како размишља сеоска сиротиња, циљ је био постигнут, па је Тигар извукао раволвер и једним хицем послао Луку Каљка привремено у гроб, из кога ће се рањен извући, и по оздрављењу почети да се „узнемирено мота по сумрачним склоповима и влажним брлозима око Јапаге”⁷⁸ очекујући тренутак када ће „васкрснути из свога мрачнога, гробног вампирског свијета”.⁷⁹

Тигар га је — мотивисан тежњом ка моћи, која је резултвала у надменост — довео у ситуацију да отпочне индивидуалну борбу против партизана, под карактеристичном и метафоричном девизом: „Ноћ вама, ноћ мени, па ко надјача.”⁸⁰

Симболично је на њивици великој као длан, коју је обрадио голим рукама, посејао шаку украденог кукуруза и тако означио повратак земљи хранитељки. У очекивању да кукуруз никне наставио је да у заседи сачекује партизанске курире. А када је на ту заседу, случајно, набасао Тигар, васкрсла жртва убила је свога целата, и тај чин прокоментарисала симболичним исказом: „Он је, он је! Клијај, расти, оживи, вади ме из вукодлака!”⁸¹ Те речи су, у ствари, једини логичан крај романа *Глуви баруџи*. Наставак је сувишан. Премда — како у предговору *Индивидуалној психологији* написа Ксенија Анастасијевић — према Адлеровом учењу „свака личност има сопствену индивидуалну линију живота и одређени циљ коме тежи”,⁸² полазећи од оног што је заједничко душевном животу појединих личности, констатоваћу да између Тигра и његовог комесара Владе постоји извесна кореспондентност, као што постоји и између Милоша Радекића и Уроша Павловића, које су дошли да смене. У сучељавању ова два пара Ђопић је понудио две супротстављене линије будућег уређења земље: ону која га је, у

⁷⁷ Исто, 69.

⁷⁸ Исто, 280.

⁷⁹ Исто, 281.

⁸⁰ Исто, 282.

⁸¹ Исто.

⁸² *Индивидуална психологија* (предговор), 8.

нешто разводњеном облику, гурнула са *Савског моста* и другу, њему ближу, иако, по мишљењу Скендера Куленовића, село, као писац, није посматрао сељачким оком.⁸³

За разлику од јасно приказаних догађаја из детињства, који су детерминисали Тигрову линију живота и циљ коме тежи, Владо би, стојећи на коњу „истурен и видљив издалека, као војсковођа са старих слика, и упорно се трудио да се досјети када је он већ једном, давно, исто овако стајао на некој обасјаној узвишици, издвојен и сам ратник”. Чинило му се „да је то било негде у неком другом животу или можда у *дјетињству* (истакао П. Л.), над неком упола заборављеном сликом која је, у једном тренутку, нарасла и заклонила читав свијет испред затрављена малишана”.⁸⁴

Дакле, линија Владиног живота израња из магловитих сећања на детињство у коме је, највероватније, нека илустрација, са којом се случајно срео у кући оца жељезничара, одредила његову линију живота и циљ коме је потајно тежио. Такав почетак логично је условио да се као комесар понаша по узору на црвене комесаре СССР-а, које је упознао из књига. Он је, у ствари, и као комесар, за разлику од Тигра, остао папирната личност.

Поставши од безименог студента владар живота и смрти у Подгорини, почело је да му смета што је Тигру морао да гледа у леђа. Био је озбиљно, озбиљније од њега инфициран надкомпензацијом, тежњом да се други надмаши по сваку цену.

Тигар је кроз живот корачао „обавијен легендом Шпаније”, па се Влади чинило „да је чврсто у себи срастао с тим свијетом славе”.⁸⁵ Зато је, понекад, „удубљен у своја маштања, гледао како Тигар гине, а он преузима команду над одредом”.⁸⁶ То га, наравно, није спречавало да у свакодневном животу опонаша Шпанца, па је, у машти сахрањени командант, још увек био не само над њим, већ и у њему.

Зато му је посебно задовољство причинило откриће да Тигар зазире од сељака, откриће пукотине кроз коју је могао да га нагриза. А, како су им се исходишта животних линија разилазила: Тигрово је било крваво реалистично, а Владино књишки схематично, разилазили су им се и темпераменти: Тигар је био нагао (прек), а Владо срачунат. Све је било, заправо, у складу с достигнућима савремене психологије, коју је Ђопић усвојио у школи, па је, свесно или несвесно, постала

⁸³ Видети Куленовићев рад *На маргинама Ђопићевог Глувог баруџа*.

⁸⁴ Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. IV, 53.

⁸⁵ Исто, 54.

⁸⁶ Исто, 55.

битна компонента његовог стваралачког процеса. То илуструје и податак да он — као архитекта Владиног душе, како би рекао Дворниковић⁸⁷ — није пропустио да истакне да је Владо „несвјесно опонашао свога оца, мрзовољног црног жељезничара, који је сваки разговор о женама пресијецано отрцаном узречицом: — Остави! Дуга коса кратка памет!”⁸⁸

Ђопић је, наиме, знао, или му је негде у подсвести остало, да једна од претпоставки „нервозног тежења циљу” гласи: „Женски род је ниже вредности, и, у својим реакцијама, служи као мера мушке снаге.”⁸⁹ Владо је „политичким радницама, увијек говорио снисходљиво и упола се ругајући, као да не придаје нарочите важности чак ни њиховим грешкама, а камоли чему другом”.⁹⁰ И на формирање Владиног животног циља индиректно је утицао имаго оца „црног жељезничара”, чија је униформа условила везаност дечака за војсковође са старих слика.

Уколико је тачно Дворниковићево запажање да је „Адлеру успело да једним погледом обухвати не само неуротички дефекат појединца него и социјални дефекат друштва”, па једно и друго сведе на исту основу, која „би се дала најпопуларније изразити овако: данашњи човек болестан је, јер није доста социјалан”,⁹¹ онда би се за Тигра и комесара Владу могло констатовати да се, за разлику од Милоша Радекића и Уроша Павловића, понашају болесно, јер у Подгорини нису били у довољној мери социјални. Насупрот њима и Урошево и Радекићево детињство везано је за Подгорину. Они је разумеју и као такву настоје да је мењају постепено, корак по корак.

Радекић, као један од главних ликова, провлачи се кроз два романа, *Пролом* и *Глуви баруџи*, док се Урош, као лик, након педесетак страница *Глувог баруџа* губи. Иако је због хуманог односа према људима Подгорину масовно привукао на партизанску страну, партијски другови прогласили су га за *заштиту бабу* и прекомандовали на нову дужност.

А тај Урош Павловић могао је привући Подгорину, јер је, као син учитеља, васпитача другачијег од Тодорове учитељице, до пете године живео у њој. Он је и као одрастао човек — било да помаже колегама са студија, било да „по сумрачним ходницима касарне тражи свог ћутљивог земљака” Тодора Бокана, да га са реч-две охрабри у томе за њега „туђем и хладном

⁸⁷ *Познавање човека* (предговор), 44.

⁸⁸ Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. IV, 53.

⁸⁹ *Индивидуална психологија*, 86.

⁹⁰ Сабрана дела Бранка Ђопића, књ. IV, 53.

⁹¹ *Познавање човека* (предговор), 11.

свијету” — осјећао „ону исту негдашњу наивну дјечју радост као и оних давних дана када би, као учитељев син, успио да први пут насмије неког дивљачног и плашљивог сеоског дјеча-чића, који је тек пошао у први разред”.⁹² За такво понашање имао је подршку оца педагога, на кога се није односила Адле-рова девиза: васпитање васпитача. Отац би га у таквим ситуа-цијама увек похвалио: „Видиш како је то лијепо.” Рекао би он: „Радује ме кад се тако пазиш са својим друговима.”⁹³

Урошева индивидуална линија живота била је, захваљују-ћи домаћем васпитању, компактна и у свим сегментима осло-њена на детињство. У томе је била тајна његовог успеха у ко-муницирању с људима. Својим хуманим односом он је успео да и већ окорелог самотњака Радекића придобије за своју, пар-тизанску страну, и да га, бар накратко, извуче из усамљености, која га је пратила кроз цео живот.

Радекићева животна линија и циљ коме је тежио битно су се разликовали од Урошевих. Са још два дечака из села, подр-жан само од мајке, кренуо је у *подофицирску школу* с циљем да постане *официр*. „Мјесецима и годинама тврдоглаво је учио и бубао, све док није исполагао потребне испите и унапријеђен у чин потпоручника. Тако се ... остварио његов највећи сан: постао је официр”,⁹⁴ али га уложени труд није довео до *одмо-ришћа*. Подофицири, дојучерашњи његови другови, почели су да га избегавају, иако им он за то није дао повода. А међу официрима-академцима осећао се као „уљез који се увукао у друштво коме не припада”. Годинама је тако живео „усамљено ... изгубљен између два табора, официрског и подофицирског, од којих га ниједан није сматрао својим човјеком”.⁹⁵

Иста судбина задесила га је и кад се, стицајем историј-ских околности, вратио у завичај. Партија је према њему, као краљевом официру — чак и кад га је, захваљујући Урошевом човекољубљу, примила у своје редове — остала неповерљива, па је након деградације на положај заменика команданта Под-горинског партизанског одреда, пред одлазећим Урошем по-ставио питање, које његови санародници вековима постављају: „Зар увијек неко туђи мора доћи да ти буде главни у твојој ро-ђеној кући?”⁹⁶ Ипак, није постао асоцијалан, дакле, није се раз-болио.

⁹² Сабрана дела Бранка Ћопића, књ. III, 227.

⁹³ Исто, 227.

⁹⁴ Исто, 52.

⁹⁵ Исто, 52.

⁹⁶ Сабрана дела Бранка Ћопића, књ. IV, 57.

По истом моделу креирани су и многи други ликови у романима *Пролом* и *Глуви баруџи*, као, на пример: Ђупурдија, Јања и Шкуро, мрки убица „с људским лицем”, али анализовати их у оквиру овог рада, с обзиром да му је циљ да укаже на везу Адлеровог учења и ликова Бранка Ђопића, одвело би нас у непотребно понављање онога што је већ речено.

Зато ћемо се на крају присетити мисли Ђопићевог професора, Николе Поповића, која гласи: „А. Адлер је по природи свога духа једна високо хумана личност. Као такав он ... верује 'да ми идемо у сусрет једноме времену када нико више неће стојати у служби неке личности, већ ће као раван са равним стојати у служби једне заједничке идеје, идеје телесног и духовног напретка’.”⁹⁷ Ова мисао могла је да привуче младог Ђопића и да, свесно или несвесно, обезбеди Адлеров утицај на ствалачки процес оног озбиљног Бранка, док је онај „лирско-хумористички” био мимикрија, модус да се опстане у нешто разводњеном режиму комесара Владе.

ПРИЛОЗИ

Бгд, 22-IV-72.

Драги друже Гуго,

Опрости и Ти, и сви остали, што Вам, све досад, не стигох да одговорим. Жив сам човјек, па ми понекад, због мојих личних мртвоузица, и не пада на ум да одговарам на своје „друштвене обавезе”.

Свака Вам част: и Диноловићу, и Теби, и Драги Мажару, али да сам и у најбољем „састојанију”, ја не бих дошао да гледам „Глуви барут” на сцени. Мој „фах” је хумор, а страшну проблематику „Гл. барута” не бих могао да гледам на сцени. Не могу, па бог! Ја сам, на свој начин „луд”, Драго Мажар још луђи и нашта ће личити тај комад, нек сам ђаво зна.

Не љути се, драги мој, поздрави ми Динуловића, Драгу (Жижу ћу већ сам пронаћи!!!) Миљенка Шиндића, Н. Радмановића итд.

Ви заиста постајете озбиљан културни центар, а ко мисли обрнуто, нек поједе гованце! Ваш Бранко Ђопић

Драго Мажар грдно гријеши кад меће на сцену „озбиљног” Ђопића. Ја сам „лирско-хумористички” Бранко, а онај „озбиљни” друг Ђопић често дјелује као обичан — прдозвек, што би рекли моји земљаци.

Б.

⁹⁷ *Психоанализа*, 86.

Бгд. 29-XI-80

Драги друже Гуго,

Ја сам на факултету слушао предавања из психоанализе код др Ник. Поповића, а често смо причали и о А. Адлеру и његовој индивидуалној психологији. Међутим, не вјерујем, да је на мој књиж. рад утицао А. Адлер, бар се мени тако чини.

Ти пиши о мом раду како год о свему мислиш, а ја Ти ту не могу ништа нарочито помоћи. Ја сам доста читао Адлера, али, као што рекох, не вјерујем да је он на мене утицао.

Срдачно Те поздравља

Твој Бранко Ћопић

БРАНКО БРЂАНИН БАЈОВИЋ

НОВА СРПСКА ИСТОРИЈСКА ДРАМА

„На тлу српских земаља на периодизацију уметничких раздобља (помоћу које се, на основу стилских уопштавања многих појава, врши научно-историјска систематизација) у великој мери утицала су и збивања ван естетске сфере”¹ — рецимо са Петром Марјановићем — без обзира на „отпор савремених историчара књижевности и театролога према ванкњижевним и вануметничким хронологијама”.² Историјска драма, драмски „жанр у одумирању”,³ као да је већ исцрпила своју историјску и културну улогу у оквиру развоја српске драме и позоришта, још на почетку двадесетог вијека, а посебно након окончања Другог свјетског рата и стварања нове Југославије. Изгледало је да више није било спаса озлоглашеној српској историјској драми, како се према умирућем жанру одредио Милан Предић.⁴ У међуратном раздобљу историјска драма се сасвим повукла пред другим драмским жанровима и облицима, а све до 1963. и настанка-извођења *Бановић Страхине* Борислава Михајловића Михиза не биљежи се појава нових драмских дјела на историјске теме (инспирисаних епском пјесмом и легендом).

*Историјску драму новој тили*⁵ одликује преиспитивање прошлости: она „... постаје део модерног политичког позоришта

¹ Петар Марјановић, *Позориште у Срба (XIII—XX), Присјуй*, у: Зборник радова, бр. 1, Факултет драмских уметности, Београд 1997, 95.

² Петар Марјановић, *Српски драмски тисци XX столећа*, Матица српска—Српска академија наука и уметности—Факултет драмских уметности, Нови Сад—Београд 1997, 9.

³ Марта Фрајнд, *Предговор*, у: *Историјска драма XIX века*, I, књ. 7, „НОЛИТ”, Београд 1987, 6.

⁴ У приказу драме *Краљева јесен*, Милутина Бојића (*Српски књижевни гласник*, књ. XXXI, бр. 8 од 16. октобра 1913, 621—623.

⁵ М. Фрајнд, *Предговор...*, навођено дјело, 8. (Истакао Б. Б.)

или прелази у друге жанрове. Веома ретко појављује се и драма која се враћа у прошлост али која према историји има одређену критичку дистанцу”.⁶ Уз то што желе да прошлост реконструишу на начин који ће допунити и исправити „званичну историју”, писци нове драме на историјске теме су не само „одвојени од народне епике и легенде” него бисмо могли опазити да су и начелно супротстављени историји (често персифлирање, мијењање „предзнака”, травестија до гротеске). Обимнија струја „нове историјске драме” у оквиру српске драме на историјске теме посеже за ближом прошлошћу, успостављајући карактеристичне критеријуме умјетничке истине (која је увијек на страни појединаца), супротстављене доктринарној истини идеолошке „историје”, као особен вид политичког позоришта. Обновом, „прекретничким” комадима Б. М. Михиза (*Краљевић Марко*, 1969) шездесетих година, у другој половини двадесетог вијека није (нити ће то икада више бити) рестаурисана српска историјска драма; нити драма на историјске теме као водећи а почесто и преовлађујући жанр националне драматургије; али је враћен на сцену овај жанровски драмски вид који се у деценијском периоду социјалистичког „братства и јединства” није ни појављивао, а ни очекивао као добродошао.⁷

Псеудоисторије „нових историјских драма”, посебно најмлађе генерације српских аутора у последње двије деценије посматраног периода, одликоваће се критичношћу и приступити готово потпуној „демонтажи” слика јунака знаних из епске пјесме и легенде као ликова новог жанровског типа; промјеном драмских облика у оквиру жанра српске драме на историјске теме, са елементима комедије или фарсе (травестије и гротеске), у чему су, дакако, имали и своје књижевне „претке”. Јер, још је почетком прошлог вијека — својеврсним изокретањем трагичног у комично, па чак и гротескно („алтернативна смејачка филозофија”) — у српској духовној култури дошла до израза и тежња за рационалним превладавањем патоса: „... за отржењем од запаљивог романтичарског заноса, од једностране идеализације и лаког, непромишљеног одуше-

⁶ Исто, 9.

⁷ *Историјска драма* је била „једна од највећих амбиција наших драмских писаца XIX века”, вели Јован Христић, али не само зато што је то био вијек обнављања националне државе и распламсавања националних осјећања у Срба, него и зато што је српска драма *на историјске теме* у оквиру драмског рода који настаје „била оно што је народна песма била у нашој поезији: израз снажних колективних осјећања што одржава будном историјску и националну свест свога народа”. (Види: Јован Христић, *Предговор*, у: *Милуштин Бојић, Изабране драме*, едиција *Српска драма у 25 књига*, књ. 16, „Нолит”, Београд 1987, 11–12. (Истакло Б. Б.)

вљења недозрелим идејама на националном, политичком, социјалном и моралном плану ... уз помоћ хумористичке књижевности, тј. њеним оштрим супротстављањем патетичним и плитким идеализацијама”.⁸ Тако је већ и намјера Милутина Бојића била да *Урошевом женидбом* (1914) донесе комедију (комички заплет, али и „херојски” профил ликова учинили су комад неком врстом херојске комедије): а тиме се пред уочено „етапно” замирање дуговјеког жанра до треће деценије двадесетог вијека „завршава лук наше историјске драме, која траје отприлике стотину година, почиње као трагедија, и коначно умире као не-сасвим комедија”.⁹

И у сагледавању „нове српске историјске драме” и њеног односа према „наслијеђеним садржајима” епске пјесме и легенде, нагласимо да циљ анализе није одгонетање искључиво уметничких фактора који дефинишу актуелни театарски момент, ваља одредити извесне репере за које одмах треба признати да су неуметнички; прецизније: не припадају сфери естетике.¹⁰ На то упућују и наводи „аутопоетичких” одређења писаца чија дјела смјештамо у жанровски тип нове националне драме на историјске теме. Борислав Михајловић је „хтео да легенду изневери”: да „... романтични нимбус наше етике преобратим у интелектуалну сферу и да једну причу о хероизму преобратим у драму проблема издаје, праштања, греха, пресуде и могућности да се суди;”¹¹ док Синиша Ковачевић, аутор више „историјских драма” новог типа упућује: „Што се тиче доброг сагледавања, доброг дијагностификовања тренутних политичких, историјских и осталих ситуација, неподопштина, дијагностификовања времена, може да импонује да покушам да будем човек који сведочи о свом времену. То је моја елементарна интелектуална и патриотска дужност. ... да утичем на неку врсту колективне и националне свести...”¹² А Љубомир Симовић, уз

⁸ Предраг Палавистра, *Историја модерне српске књижевности, Златно доба 1892—1918*, „Просвета”, Београд 1986, 101—102.

⁹ Ј. Христић, *Предговор...*, навођено дјело, 29.

¹⁰ Александар Милосављевић, *Чекајући праве одговоре (Српска драма и позориште 90-их)*, у часопису *Театрон*, бр. 100, Музеј позоришне уметности Србије, Београд, 1997, 7—17. И даље: „После доминације тзв. политичке драме и позоришта током осамдесетих година, након Титове смрти се чинило да попуштају стеге ригидног политичког система. Ово ’отопљавање’ највише се испољило управо на плану позоришне уметности”. (Истио, истакао Б. Б.)

¹¹ Феликс Пашић, *Прича о „Бановић Страхини”*, у часопису *Театрон*, бр. 102, Београд 1998, 97). А уводна напомена у комаду показује изричито однос аутора према „историји”: „Драма није историјска. Зајмо су анахронизми у њој намерни и онда када нису случајни. (Истио, 95)

¹² С. Ковачевић, *Најдража ми је, ипак, српска драма*, у часопису *Театрон*, бр. 97, Београд 1996, 135.

другу верзију драме *Бој на Косову* (2003) непосредно исказује „политичку димензију” нове српске историјске драме: „Пишући *Бој на Косову*, а поготово пишући га поново, трудио сам се да будем подједнако далеко и од оних који пред митом клече и од оних која га бацају под ноге.”¹³

Борислав Михајловић свога *Краљевића Марка* одређује као комедију, (*Бановић Сџрахиња* замишљен и остварен као драма, уз ненаписану трагедију *Сџарина Новак*, са *Краљевићем* чине дијелове неостварене трилогије¹⁴), а преовлађујући комички, иронијски и фарсични (травестија–гротеска) приступи јунацима епске пјесме као ликовима нове српске драме „на историјске теме”, поготово у последње двије деценије двадесетог вијека показују жанровску поливалентност и измјењивост типских модалитета драмских дјела посматраног периода. Трансформације тумачења косовске легенде у српској историјској драми доносе увид не само у „разлике у појединачним драмским тумачењима косовске легенде” него се очитује и „постојање извесних етапа” у дијакхронијској линији развоја, „у којима се може уочити како ... у неколико драмских текстова истог раздобља избијају на видело занимљиве и значајне сличности”, али и појава „неколико драма у којима и са којима настају измене у схватању и приказивању” легенде, а на плану идеолошког, књижевног и формалног.¹⁵

Разматрајући однос епских јунака — драмских ликова, ваља имати на уму да емотивно везивање за јунаке историјске драме је далеко уопштеније и заснива се на елементима друштвеног, а не личног у јунаковом бићу, тако да је „прави јунак историјске драме (без обзира на то како живахно и индивидуални били оцртани њени ликови) увек нација или група, политичка, религиозна или филозофска идеја”.¹⁶ Драмски лик, настао преобликовањем слике епског јунака је подређен идеји (нацији, групи), што опредјељује и самог аутора при позитивној или негативној карактеризацији актера. Тако и сагледавања смјера и степена удаљавања па чак и супротстављања „изворницима” из легенде и нивоа преобликовања епских инспирација у драмским одјецима у српској драми на историјске теме

¹³ Љ. Симовић, *Сам, њед својим њајиром*, у: *Политика*, Београд, 11. октобар 2003. (Интегрално, текст је објављен под насловом *Увод у читање новог „Боја на Косову”*, у часопису *Театрон*, бр. 121/122, Београд 2003, 185—188)

¹⁴ Види: Јован Ђирилов, *Поговор*, у: Б. М. Михиз, *Издајце*, БИГЗ, Београд 1986, 393.

¹⁵ Марта Фрајнд, *Историја у драми — драма у историји*, „Прометеј” — Институт за књижевност и уметност—Стеријино позорје, Београд—Нови Сад 1996, 179.

¹⁶ Исто, 47.

новог типа, показују и нека општа кретања у духовној националној свијести укупног народа: супротстављеност „епичности” легендаризације (уз историзацију) и антилегендаризације (свјесна критичност према „историји”), односно демитизација. А „родоначелник” нове српске историјске драме свакако је *Бановић Сџрахиња* и аутор те прве и „прекретничке” српске драме на историјске теме, обновитељ древног жанра у националној литератури, последице три деценије замирања и нестанка са сцене: „У ледену атмосферу филозофског или политичког диспута, Борислав Михајловић Михиз уноси живост и свежину шоовске љубави за парадокс и интелектуалну распу, са свим врлинама и ограничењима ове врсте драмског израза. ... Михајловићева драма у националној епизи налази и фабулативну окосницу и инспирацију ... ненападни призив нашег националног смисла за епско и лексички се наслања на лепоту десетачког говора у савременој интелектуалној транспозицији. Ликови у овим драмама су од словенског материјала и боре се, често најупорније, не са другим протагонистима, већ са сопственом, недокучивом, великом и неразумљивом душом.”¹⁷

„У погледу драмске структуре користио је традиционалистички приступ, доследно се служећи класичним драмским и епским поступцима компоновања. Темом драме, он је на јужнословенском позоришном простору посредно антиципирао ’драматургију политичких значења’ ”.¹⁸ Михизове драме, на историјске и легендарне (епске) теме, су вишеструко „прекретничке”: не само што је на позоришну сцену поново извео легендарне јунаке из епике као драмске ликове и био обновитељ жанра (нове) српске историјске драме; ни зато што је у карактеризацији и развоју ликова, слиједећи епске „изворе”, ступио на виши ниво легендаризације, него и тиме што је засновао унапријеђен приступ концепцији драмског лика (индивидуализацију у односу на епске „узоре”) те најавио-промовисао политички план драмских одјека, дјела насталих на епским (историјским) инспирацијама. *Бановић Сџрахиња* (и *Краљевић Марко*) истовремено је и завршетак (врхунац) тока једне жанровске линије, националне историјске драме, али и најави новог жанровског типа. Узимајући за своје тематско-мотивско-садржајне оквире „грађу” из народног памћења (исту као и ранија „историјска драма”) нова српска историјска драма се приближавала политичком позоришту, доминантном на националним

¹⁷ Слободан Селенић, *Предговор*, у: *Антологија Савремене српске драме*, СКЗ, Београд 1977, XVIII.

¹⁸ Петар Марјановић, *Нејко бјеше Сџрахињу Бане*, навођено дјело, 170—171.

сценама осамдесетих година двадесетог вијека (идејним-идеолошким ставом, третманом ликова, измјенама, одступањима па и отвореним критичким супротстављањима „званичној” историји). Наглашено у центар постављајући умјетничку истину (насупротив друштвено „верификоване”) и издвојен лични план насупрот (дотадашњег „општег плана”) канонизоване истине, драмска дјела посљедњих деценија посматраног периода иду даље од „михизовске” ироније (благе, носталгичне, поетизоване), доносећи тонове фарсичности, гротеске и сарказма, персифлажу и травестију; што своје изворе (узроке-поводе) има, како у домаћим приликама и развоју-токовима националне умјетности тако и у кретањима европских и свјетских (утицајних) литература. Једновремено, ова драмска „струја” као своје заједничко одређење има свјесно удаљавање од „изворника”, народне пјесме, легенде и колективног (усменог) предања, а пре-наглашавање виђења критичке историје. Све заједно, резултовало је и другачијим третманом, приступом и остварењем ликовна косовске епопеје, јунака епске пјесме и легенде, у националној драматургији нове српске историјске драме која као да дефинише своју улогу у односима умјетности и друштва у „критичком порицању конвенција”: „Од грађе коју нуде политика и историја узима се само оно што је вредно пажње са становишта скептичког ума, а затим се формира нова сценска хералдика, која нам помаже да се лакше снађемо у хаосу чињеница и измишљотина.”¹⁹

Овакво одређење скоро да показује српске драмске пице ове нове струје као „политичаре прерушене у умјетнике”, иако они само „проналазе специфичну драмску форму за приказ гротескности историјског света, човекове апсурдности у њему; ... прелазећи у драму, било преко мита, било непосредно, политичка и историјска грађа је постала интелектуално занимљива, суштински актуелна”.²⁰ Овиме је лако могуће објаснити — поред ванпозоришних и ванумјетничких разлога и повода, какав је и обилежаване историјских годишњица, нпр. Косовске битке — поновно окретање српских аутора драми на историјске теме, основаној на легенди и народној пјесми; након што је тај жанровски облик „замирао” и нестајао са театарске и животне сцене. Вјерујући како се и из радње — (наоко) смјештене у митску „кулису” или историјску „позадину” — људска судбина може препознати универзалнијим значењима и манифестацијама, само сада са перспективом из властитог

¹⁹ В. Стаменковић, *Предговор*, у: *Савремена драма*, I, едиција *Српска драма у 25 књига*, књ. 20, „Нолит”, Београд 1987, 11.

²⁰ Исто, 12.

времена, нови српски драматичари сугеришу како су рјешења и одговори које нуди историја често погрешна, пролазна, праћена нежељеним последицама, гажењем људске индивидуалности, гушењем слободе, чак терором: „Амбивалентни прилаз историји, уноси у позориште из осме деценије и изванредан романтичарски призив: оно се темељи на 'романтизацији' историје од које се очекује више него што је она у стању да пружи.”²¹ Нова српска историјска драма постаје тако „инструмент опомене, средство за констатовање правог стања ствари у друштву и историји”, а драмски комади (углавном песимистичног краја) оруђе којим се „једино може сазнати истина”: „Нова српска драма, поготово када се приказује у позоришту, које и само има карактер јавног чина, доводи у питање јединственост друштвене заједнице, верификује у уметничкој форми један поглед на свет који одудара од званичне идеологије, од озваниченог оптимизма. Она је, у крајњој инстанци, облик социјализације скептичног искуства на коме се темељи интелектуални живот, који одговара природи драме.”²²

Оваквим приступом у драми се са одређене дистанце посматрају идеалне вриједности групе (опште вриједности или личности-ликови националне историје и легенде, па и косовске епопеје), народа-нације; као главни протагониста таквог приступа показује се јунак драме (а не више лице из гомиле), који је најчешће усамљеник — у сукобу са околином — и проблем његове борбе против принуде, проблем изазван његовом спутаношћу, проблем остваривања његове слободе.²³

Идејни став аутора и (идеолошки) приступ „наслијеђеним садржајима”, темама и ликовима из националне прошлости, легенде и епске пјесме; коришћење ироније, гротеске и других средстава релативизовања „изворника”, имали су посљедице и на формалном плану у псеудоисторијским остварењима нове српске историјске драме, драме на историјске теме, прочитаним „зауостављањем кретања”, развоја радње (догађања): Иронично приказивање окамењује људску судбину у карактеристичну симболичну ситуацију, зауоставља историјско време. ... ни расplet више није излаз у нову, друкчију стварност, није решење проблема.²⁴ Тако и епски јунаци као ликови најновије етапе развоја „српске историјске драме” посматраног периода друге половине двадесетог вијека, нису више они (не само епски или легендарни, већ ни „драмски”) какве смо сретали ра-

²¹ Исто, 13.

²² Исто, 14—15.

²³ Више и шире, види: Исто 15—16.

²⁴ Исто, 35.

није, него се показују као израз скепсе, жеље да се и преко *ликова* изврши духовна промена: „У историјским друштвима митови, који, иначе, спутавају драмски израз, нераскидиво су везани са сазнањем да друштвене структуре могу да се распадне и да су људи у стању да их измене својим настојањима. ... узајамност између друштвеног живота и драмске конвенције, између климе епохе и духа драме у којој она настаје.”²⁵

Иако су драме Миладина Шеварлића на историјске и легендарне теме (*Пројаси царства српскога*, 1982, и *Косово*, 1988) дочекане као „значајан допринос новијој српској драмској литератури” који „умањује њену изразиту ’дефицитарност’ у темама фактографске прошлости с конотацијом расне садржајности”,²⁶ рецимо да ови комади, са темама из националне прошлости и предања, промовишу неку врсту псеудоисторије.²⁷ Наглашено приступање овим темама путем историзације, сасвим у складу са „маниром” нове српске историјске драме, са супротстављањем дотадашњој колективној представи о националној прошлости (предање) и њеном потпуном обртању до поништења, одводи аутора у покушај исправљања историје и (посредно) мијењање националне свијести народа о самој себи. „Створена” псеудоисторија као да почиње да претендује да буде не само „алтернативна” него и истинска-права, супституција стварне историје; једна нова (и другачија!) историја, читана, овога пута, из драме. Ипак, занимљиво је да Шеварлићеве исходни узори-еталони нису превасходно ни историја ни епска пјесма него драмска баштина његових књижевних претходника; у њима се води драматуршки дијалог нове драме и традиционалне драматургије „на историјске теме”, која је глорификовала националну прошлост: „Позноромантичарско прихватање епски ’прерађене’ и обрађене националне историје, а посебно превођење митског обрасца у драмску фактуру, активирало је процес постепеног ’претапања’ и међусобног мешања две стварности — митске и реалне, резултирало је апсолутизацијом трансформисане, прерађене историјске грађе, чиме је практично био довршен посао започет својеврсним инаугурисањем народне епике као званичне историјске верзије.”²⁸

²⁵ Исто, 36.

²⁶ Олга Стојановић, *Историја као судбина*, у часопису *Театрон*, бр. 94, Београд 1996, 115.

²⁷ Потврђују то посредно и наслови *Предговора* и *Поговора*, приликом објављивања драма *Псеудоисторијска (српска) шрилоџија*, Александра Милосављевића (стр. 3—10) и *Игра псеудоисторијских маски* Драгана Клаића (стр. 87—92) у: Миладин Шеварлић, *Српска шрилоџија*, „Бата”, Ниш 1995.

²⁸ А. Милосављевић, навођено дјело, 5.

Шеварлићев поглед на националну историју је заснован на иронијској дистанци: псеудоисторијске драмске хронике третирају догађаје из прошлости — енергијом епског преобликоване у легенде — травестијом као фарсу, доносећи „немилојсрдно деструирање митског обрасца”.²⁹ Свеопшта релативизација (довођење у сумњу или потуно одбацивање) знаних „наслијеђених садржаја” који су вијековима били прихватани као историјска „фактографија”, израз је епохалног (генерацијског) односа новог драматичарског покољења, које са истом, „циничном невером приступа митској и историјској грађи”. На сцени је струја драмских аутора који на дјелу „показују на драстичан начин разлику између ’старих’ и ’нових’ према историји”,³⁰ користећи у својим комадима исту грађу и слијед истих догађаја као и њихови драмски „претходници”. Унутрашња средства која се користе за демонтажу наслијеђених садржаја (легенде), али и историјске слике која миту превазходи, „разарајућа иронија, духовита персифлажа, карикатура, претеривања и изобличења”,³¹ одражавају се и на ликове косовске епопеје; а тако ти комади и нису давнашња „историјска драма” — по идејном приступу и начинима преобликовања припадају особеном жанровском типу, „новој српској историјској драми”: „... демистификујућој тенденцији савремене драматургије која разобличава историју сраслу с митом, не зарад дидактичне парадигме већ ради удовољења антитрадиционалистичком пориву ... ниҳилистичка ругалица култу преувеличаних књижевних и идеолошких вредности ... алегорија савремених значења ... разара употребљену митологему; истовремено њену љуштину користи као метафору”.³²

Као основну спољну одлику нове српске историјске драме (идеолошко-политички план) уочавамо „напуштање свечарског и слављеничког у корист ироничног и критичког виђења... промену која је одавно постала неопходан предуслов за стварање савремене историјске драме у Срба која би имала нешто садржајно и важно да каже својим гледаоцима”.³³ Поступак демистификације историје (и поред тога што је „код гледалаца склоних одржавању митова изазивао и отпоре”; будући да ау-

²⁹ Исто, 7—8.

³⁰ Д. Клаић, навођено дјело 87. И даље: „Између њихових честитих напора и Шеварлићевог дела стоји мртво море драма на исту тему, цела једна угасла продукција националромантичарске идеологије, све до модернијег и истанчанијег Милутина Бојића”, исто, 88.

³¹ Исто, 90.

³² Исто, 91.

³³ Марта Фрајнд, *Косовска трилогија Миладина Шеварлића*, у часопису *Театрон*, бр. 96, Београд 1996, 37.

тор исказује „способност да схвати предности и опасности које одабир историјске драме као жанра носи у себи“) карактеристичан за жанровски тип „нове српске историјске драме“, истовремено је и генератор даљег писања псеудоисторије, јер комади новог жанровског типа усађују дубоко неповерење у реалност, искреност или истинитост свега што нам се може приказати на сцени, опевати у песми или записати у летопису.³⁴ Алузивност на савремена догађања³⁵ и „примјена“ сазнања критичке историје, приступ историзације и поступак демитизације у креирању драмског свијета и у њему ликова косовске епопеје, „сагледавање и приказивање проблема са одређене дистанце која допушта критику и иронију“ израз је тенденције нове српске историјске драме да се „доведе до краја процес (или причу) у коме би се историја Косова до краја сагледала са новог историјског и драматуршког становишта у исто време“.³⁶

И док *Косовска трилогија* Милослава М. Стојадиновића (*Цар Лазар, Царица Милица, Оливера Сулџанија/Деспош Стефан*) из 1970. године или *Косовске жртве* (1975) Драгољуба М. Јовичића, по својим жанровско-стилским одликама наликују легендаризацији, а *Деспош Стеван* (1966) Драгољуба Обућине доноси епизацију (ослоњен и језички на десетерачко казивање народне пјесме), јесу драмска дјела која потпуно следеју „историјској драми“ ранијег периода, *Бановић Страхинија* Милана Ковачевића (1983) је — драма сврстана међу ироничне сценске игре-пародије-фарсе³⁷ — „са искуством Битефа и авангарде у најплеменитијем смислу одјездио знатно даље и то не у једном могућем смеру, већ у бројне разуђене драмске рукавце, па је његово ново драмско дело невероватно за наше прилике и у нашим позоришним условима... антиисторијско, антитрадиционално“.³⁸ Између Михизових „драма на историјске, епске и легендарне теме“ и Шеварлићевих псеудоисторија нова српска историјска драма се „објављује“ (1989) и поступцима легенда-

³⁴ Исто, 38—39.

³⁵ Илустративан примјер је „реплика“ Марка Краљевића упућена Лазару, у драми М. Шеварлића *Косово: „Је ли то значи бити на висини историјског задатка? Је ли то принципјелна политика, Хребљановићу? Је ли то слога и јединство српско?“* у: *Српска трилогија*, 94.

³⁶ М. Фрајнд, *Косовска трилогија...*, 38—39.

³⁷ Вељко Радовић, *Нејко бјеше Бане, нешто бјеше Бањска*, у часопису *Сцена*, бр. 1, Нови Сад 1983, 167.

³⁸ Душан Михаиловић, *Шекспировски „Бановић Страхинија“*, у: *Мотиви народне књижевности у модерној и савременој југословенској драми*, Стеријино позорје, Нови Сад 1988, 219, „... антиисторијско и жанровски свеобухватно ... иронично ... антиисторијско, антиисторијско ... фарсично“ (*Исто*, истакао Б. Б.)

ризације — историчност али и ослоњеност на епску пјесму — са комадима Ивана Студена (*Кнез Лазар*) и Звонимира Костића (*Лазар, велики кнез*), али и даљом демитизацијом (депатети-зација мита, изведена пародијом), нпр. *Је ли било кнежевине вичере?*, Виде Огњеновић (1988—1990). Између наведених приступа смјештају се верзије (1988, 2002) *Боја на Косову* Љубомира Симовића, да би крајем посматраног периода друге половине двадесетог вијека развојни лук новог жанровског типа „завторила” футуристичка травестија Дарјана Михајловића (радња и ликови косовске епопеје су у 2389. години у Њемачкој!) *Café Kosova* (неизведена, написана 2001, намјенски за европске позоришне фестивале; завршена 2006).

Тематски ослоњена на „кругове” омеђене ликовима „наслијеђених садржаја” у изградњи драмских сажетних склопова преузетих-преобликованих из националне историје, епске пјесме и легенде, нова српска историјска драма не само што у одјецима преиспитује и демистификује већ и темељито деструише своје инспирације, а са намјером да из де-конструкције изведе (нову) ре-конструкцију „стварног свијета”.³⁹ Иронијом, персифлажом и травестијом, фарсом, гротеском и сваковрсним „фалсификовањем” чињеница, ликова и догађаја из легендарне али и критичке историје (језички идиом пријегава вулгаризацији, колоквијалном па чак и псовкама), хиперболисањем-преувеличавањем и претјеривањем, карикатуром до изобличења, гради се нови драмски свијет псеудоисторија (легенди-митова) и у њему преобликовани ликови: „Историјска драма, а нарочито политичко позориште, добијају у популарности код писаца и публике увек када друштвени проблеми почну да стварају тензије унутар једне заједнице или на ширим географским просторима.”⁴⁰

А нови облик доноси и највећи степен преобликовања (четврти, поред преузимања те искривљавања-глорификовања или историчне критичности): „... драмске интерпретације прошлости које кроз исмевање и изругивање настоје да демистификују или сасвим изврну слику извесних личности или догађаја, нарочито оних који су ... постали неприкосновене светиње и величине.”⁴¹

³⁹ „Темељно фалсификује чињенице везане за конкретну епоху, али ... ипак формира јасну и савршено прецизну глобалну слику српске судбине и историје.” (Александар Милосављевић, *Изабраници судбине*, у часопису *Театрон*, бр. 97, Београд 1996, 179. (Истакао Б. Б.)

⁴⁰ Марта Фрајнд, *Типови историјске истине у историјској драми и политичком позоришту*, у: Зборник *Књижевности и историја II*, Центар за научна истраживања САНУ—Универзитет у Нишу, Студијска група за српски језик и књижевност”, Београд—Ниш 1996, 227.

⁴¹ Исто, 229.

При импостацији лика и изградњи драмског свијета комада, нова српска историјска драма (политичко позориште), као особен жанровски тип-варијетет, дакле, не води диспут само са примарним „изворима” — историјским, епским и легендарним јунацима — него и према њиховим „сликама” у дјелима на историјске теме старијих српских драматичара, жанра „историјске драме”: „... класичној драми и трагедији лик је представљао јединствену и завршену целину у социјално-психолошком смислу док је у модерној драми само део једне веће семиотичке скупине, само један у низу семиотичких елемената, повезаних у веће парадигматске скупине ... Треба још додати да оваква функција лика више не представља обједињујући чинилац композиције, напротив, омогућава једну раздробљену монтажну конструкцију.”⁴²

Приступу „узорима” косовске епопеје, из епске пјесме легенде или историје, при обликовању унутрашњег (сижејно-посебног) драмског свијета и лика-јунака: епизација (ријетко и изузетно), легендаризација (историчност) или демитизација (антилегалитаризација, примјеном тенденциозне критичности на идејном плану дјела), наизмјенично се сусрећу и смјењују у развојном путу српске драмске књижевности друге половине двадесетог вијека, од легендаризације Михизовог Бановић Страхиње, након средине шездесетих година па све до истека посматраног периода и уласка у нови вијек и миленијум, коме је својствено пренаглашавање „негативне карактеризације” и травестирање „биографије” епског јунака као драмског лика. (Не само а-легалитаризација већ и анти-легалитаризација: дистанца, критичност и отворено супротстављање предању; одбацивање, негација и „обрнута” перспектива у сагледавању главних ликова јунака косовске епопеје.)

Иако се ни историјска драма не може уопште одредити као жанр путем строге дефиниције,⁴³ политичност и тенденциозна критичност на идејном плану, а травестија (комедија, фарса, гротеска) на обликотворном нивоу указују се као основа за дефинисање особеног жанровског типа; „новија историјска драма, а нарочито њена најновија развојна линија, политичко позориште, доводи у питање сваки поредак, сваки ред и сваку хијерархију”: „Паралелно са овим јачањем критичког елемента десиле су се још две промене у природи историјске

⁴² Томислав Иричанин, *Драма као мейџора*, у часопису *Театрон*, бр. 99, Београд 1997, 37.

⁴³ Марта Фрајнд се позива на Линденбергера (Herbert Lindenberger, *Historical Drama, The Relation of Literature and Reality*, Chicago and London 1975), у: *Историја у драми...*, 41.

драме. Прва би се огледала у ишчезавању њеног спектакуларног, слављеничког елемента и суштинским изменама у оним њеним сценама које имају ритуалну вредност. Друга се исказује у померању акцента са једне друштвене групе на другу. ... главни јунак, нарочито онај позитивни (са којим се гледалац идентификује), не може бити носилац власти него само онај који ту власт доводи у питање, а централни проблем владања посматра се скоро искључиво из његовог угла виђења. Обе промене су допринеле да се историјска драма скоро сасвим претопи у нову форму — политичко позориште.”⁴⁴

Политички театар је углавном „интернационалан” по (идејној) оријентацији — што је додатна жанровска диференција према „старијој историјској драми” — а старији жанровски тип историјске драме („драме на историјске теме”) се јавља у свом „анахроничном” виду тек у друштвеним, политичким и историјским приликама када национални контекст у некој средини створи погодну „основу” за њено присуство-рецепцију. „Израставши из ње, овај театар је преузео читав низ њених методолошких поступака и централних интересовања, али је унео и низ важних измена у њену структуру и идеолошку бит, тако да јој је постао и наследник и јак супарник”⁴⁵. Присуство одређене друштвене идеологије и ауторске тенденције, политичко-идејни план, чини окосницу покушаја жанровског одређења историјске драме у оба типа, старијем и новом; чиме се и одвајају од осталих видова „драма на историјске теме” (трагедије, мелодраме, драме у ужем смислу). Ликови тиме добивају универзалну тежину и престају да буду оно што су били „изворни” јунаци: средиште пажње публике преноси се са појединачних судбина на општенационални план, са важним аналогјама између „прошлости” и „садашњости”. А и када се јавља у „симбиози” са комедијом и сатиром или фарсом, није посриједи „поклапање” облика, него — суштинска прагматичност овог жанра, још једна је од његових битних одлика, и у прошлости и у новије вријеме⁴⁶ — жанровско усисавање постојећих модела у изражајна средства историјске драме.

⁴⁴ Исто, 36.

⁴⁵ Исто, 37. И даље: „Необично жив и у свету и код нас у неколико последњих деценија, он има услове за даљи развој управо због улоге коју присуство политике у животима и свести гледалаца има у савременом свету. Али његов процват не мора значити и крај живота старе историјске драме.”

⁴⁶ Исто. И даље: „Можда је управо та прагматичност спречила многе од ових драма да досегну већу уметничку вредност.”

КОСОВСКИ БОЖУРИ

ДЕЈАН МЕДАКОВИЋ

О КОСОВУ ЈУЧЕ, ДАНАС И СУТРА

О Косову јуче, готово све је познато. Чврсто су омеђене његове границе, војни успеси и порази, континуитет и дисконтинуитет живота, који одсликава Велика сеоба, њене последице и све њене велике заблуде. Постоји, дакле, излазак и откидање од сопственог корена, леченог надом у повратак: „докле Бог да и престола пекски добије се”. У то јуче спадају и све новине које су сачекале пресељенике, приликом прилагођавања животу који им је био непознат и туђ. Кроз цео 18. век, присутно је надмудривање са царским властима Аустрије и угарским сталежима, одбијање укмећења и проверавање на силу, тајне и јавне инструкције и принудно понашање према туђим правилима. Усвајање новог јаничарског односа који је сада преименован у граничарско служење, најпре искључиво на међи завичајних станишта, без царских униформи већ у народном оделу, а после, на далеким туђим бојиштима и обучен у униформе царске, регуларне војске. Издржавање све блеђе наде у повратак, вежбе у лукавом искоришћавању међусобне племићке похлепе и надмености. Све јасније опредељење за трговачке послове. Природни разлаз у већ одавно нејединственом корпусу српског народа.

*

О Косову данас, много је речено и откривено. Сабирају се докази о зулумима и суровом спречавању сваког напретка. Сва збивања сажета су у књизи Серафима Ристића, архимандрита дечанског, *Плач старе Србије*, посвећене Енглезу Вилиаму Деитону. Вапај за помоћ недовољан да допре до залеђених енглеских срдаца свих оних који су стварали своју нову империју, коју ће тек много касније срушити голоруки Махатма Ганди.

Дејтон пише без успеха и остаје још једна српска изневерена нада. Арнаутски зулум постаје саставни део репресивног апарата Отоманске империје која умире. Конституисање националних држава на Балкану постаје стварност која ће Турску 1912. године на Куманову коначно удаљити из Европе. Велике силе не мирују. Сметње германском продору на исток сада су битне и не могу се више сакрити. Двојна монархија, Аустро-Угарска, већ начета својим дуалистичким устројством, открива употребну вредност албанског народа којем 1912. поклања државу, без обзира на њено још чврсто архаично родовско уређење. Та одлука је готово визионарска, јер се она првенствено ослања на биолошку виталност тог народа без икаквог државног искуства и сасвим преданог opakим намерама моћнијих. Старо европско искуство у владању и сламању слабијих доживеће у албанској држави пуни процват. Поновиће се, ко зна по који пут, снага биолошких закона, исконска виталност која поражавала све оне народе који непрекидно стваралаштво умањују и оправдавају умором нације. Постаје кобно свако проглашавање да је наступило време одмора и уживања у својим победама, заслужено право на опијеност и омамљујући сан на ловорикама.

Тада је заборављено да сваки ход нације искључује застанке, оклевање и пропуштање одређеног историјског искуства. Такво поступање некритичке обневиделости затекло је српски народ 1918. године, када смо брзоплето, оптерећени огромним незнањем о нашим будућим суграђанима, на крилима ратних победа магловито улетели у нову државу. Тај датум можемо сматрати и почетком косовске трагедије, јер ни у том југословенском периоду од 1918. до 1941. није створен ниједан озбиљнији српски национални програм, а Косово и Метохија препуштени су околностима које нису имале везе са националним већ искључиво са страначким интересима. Обневиделе власти нису биле кадре да уоче и пронађу лек за српски биолошки пораз на Косову, гори и тежи него онај из 1389. године. У безизлазној смушености Срби су дочекали потпуни пораз своје државе Краљевине Југославије, а на светој земљи српске духовности фашистичка Италија поставила је темеље, границе, установивши и применивши геноцидан начин за освојене територије које већ на Призренској лиги истичу своје будуће власнике. Испред свих жеља и снова, увек су испредњачили биолошки разлози, с једне стране, и непрекидно слабљење и осипање, с друге стране. У таквом стању, чији исход нико није до краја сагледао, настајало је послератно време једнопартијске власти, чији је систем већ од првих поратних дана оснажио само једну — албанску страну, док је Србима била

намењена другоразредна улога па и она само привременог значаја. Мало је ко прозрео брзо ишчезавање нашег „епског погледа”, како га је, већ угашеног, означио Петер Хандке. Процес губљења Косова настављен је веома смишљено у новој Југославији, чија је косовска политика из разних центара моћи незадрживо мењала етничку карту Косова, парадокс је утолико већи јер се све то дешавало уз огромна материјална улагања, најпре целог фонда Југославије за неразвијене делове земље, а убрзо новац је на Косово пристизао искључиво из Србије. Тада је основан и Универзитет у Приштини, уз свесрдно ангажовање професора Универзитета из Београда, а омогућено је да један део наставе преузму професори са Универзитета у Тирани. Може се рећи да ће ликови попут академика Љубише Ракића бити трајно уграђени у интелектуалне основе албанског сепаратизма у Југославији. У свим превирањима која су се дешавала на Косову, истакнуту улогу одиграле су и поједине републике, Словенија и Хрватска, а нико у Србији није имао ни снаге, ни знања да прозре колико су све те акције већ биле под контролом обавештајних служби Немачке, Аустрије и политике Ватикана. Нико у Србији није уочио шта значи поступна интернационализација косовског питања, које је вешто укључено у процесе разједињавања и раздруживања Југославије на умору. Са Косова и Метохије стизао је ипак глас вапијућег у пустињи, владике рашко-призренског Павла. Били су то његови извештаји св. Синоду Српске православне цркве, који још увек, скрајнути и затајени, представљају потресна сведочанства о покренутом мрачним силама освете и мржње потпаљене заслепљеном националном еуфоријом. Наступило је гробно ћутање и немо прихватање српске злехуде судбине. У својој републици отпочео је процес српских сеоба са Косова и Метохије, свакако јединствен случај у европској историји. Рађале су се српске владе, јединствене у својој немоћи, одлучне само у једном — да не буду пробуђене у свом спокојном, јаловом дремежу.

Даља збивања на Косову и Метохији незауостављиво су стремилa и припремила сецесију која је у постојећим условима била неизбежна. Слободан Милошевић и Зоран Ђинђић стижу на крај свих процеса чије су припреме већ окончане. Нећу да понављам све одлуке моћних који су прекрајали границе једне поражене и расточене државне заједнице која је, очигледно, многима сметала на њиховом путу пуном нерашчишћених, реваншистичких рачуна. Косово је самопроглашено за независно, а државе у Европи и свету, као по наређењу и прозивци, признају ову најмлађу европску државу, препознајући у њеном поступку демократски пут и трајно поштовање

људских права. Створене су и снажне војне снаге страних сила које неуморно стражаре над новорођеном косовском демократијом, осигуране за сваки случај америчким војничким базама. Све је, дакле, припремљено за неометано раубовање привредних резерви Косова, све у име ширења спасоносног демократског устројства и победе над великосрпском хегемонијом. Такво рањено Косово осуђено је да живи у неизвесности све док трају интереси оних сила које су овој јужној српској покрајини одредиле овакву ропску судбину.

Шта преостаје српском народу и каквим се мерама можемо трајно борити за Косово и Метохију? Искључене су све врсте насиља и бескомпромисне политичке борбе, све врсте отпора којем се одмах супротстављају са најгрубљим силама света. Преостаје нам неограничено поље духовног борења за Косово које мора да остане у нашој свести као трајна присутност нашег националног опстанка. Угледајмо се на страдални јеврејски народ који хрлећи у Јерусалим са свих крајева света и данас плаче пред рушевинама Соломоновог храма, а тај чин сведочи о духовној снази и јединству, чвршћем и трајнијем од било какве грубе силе. Српски народ мора домашити управо такав степен духовне свести која неће слабити већ ојачавати оно наше историјско памћење које нас је одржало у дугим вековима после пропасти наше средњовековне државе. Такав степен националне зрелости захтева трајне напоре, мукотрпно дограђивање без застанка. За тај велики циљ неопходан је истински препород целе нације, духовно јединство које раскида крхке везе тренутног насиља, лажног победничког тријумфа који подстиче охолост и груби практицизам искључиво материјалне вредности.

Окањимо се, дакле, узалудног очајавања и клетви оних сила које су нам отеле 15% наше најсветије земље. Ако верујемо у историјску правду, која на крају изравнава и најзамршеније рачуне, десиће се праведно и морално кажњавање оних сила које су организовале и учествовале у пљачки. Не чекајући тај небески исход, морамо се окренути себи и својој будућности. Велики су послови везани за препознавање сопствене нације, која је деценијама систематски губила право на свој идентитет. У том вештачки створеном хаосу, ишчезавала је или бледила слика о духовном значају Косова и Метохије, а изостали су и озбиљнији напори који су захтевали нове напоре за укључивање Косова и Метохије у националну свест српскога народа. Свако бахато својинско понашање показало се као погубно, јер нема тих вредних споменика прошлости који без напора целокупног друштва могу на било којем немирном подручју осигурати спокојство и веру у неку трајну историјску истину.

Пред тим неоствареним задацима јача моја вера у значај и праведност Косова и Метохије као неотуђивих вредности у незакљученом летопису српске духовности, у којем су многе стране исписане патњом, као истинским извором вере.

Ако се Косово и Метохија коначно уграде у духовни живот нашег постојања, они остају неотуђиви део нашег постојања. Нема те силе која може уништити сведочанства оне наше цивилизацијске припадности коју је изградила европска мисао. После свих неправди нама као народу остаје трајни задатак да то сазнање схватимо као најсветији аманет свих оних који су цео свој живот сва своја страдања уградили у ову земљу и, нама као потомцима, предали на чување свету тапију свога постојања суштински одвојене од оне која је, не издржавши проверу времена, заувек изгубљена у забраву, сопственом самообмањивању у варљивом свету привида.

Један део светских сила и њихових послушника починио је велики злочин на Косову. Све што је створила груба сила представља етички поремећај првога реда и такав не може представљати темељ било какве будућности. Жиг неправде, и преваре, проузроковане насиљем трајно ће пратити све узалудне покушаје да се зло оправда и заташка. Такво поступање, саображено тренутном прагматизму, никоме не доноси срећу и спокојан живот. Напротив, са невероватном брзином отежаће његова измрцварена историја свим народима који пристану на силу и превару, наступиће мука да се она коначно одбаци. Спокојство за које се ја залажем заглавано је у будућност, а ослања се на вековно искуство да се све куле зидане на песку у једном тренутку урушавају и нестају. Обмањују се сви они који верују да ће их поштедети историја. А та историја, вечно злопамтило, пати од хроничног незаборава, и шаље поруке онима који чују, једнако као и глувима. Ни за тренутак не смемо да губимо веру и наду у нашу истину и то треба упамтити у свим тренуцима савремене косовске и европске трагедије.

Своју поруку завршићу библијским цитатом из књига пророка Јеремије (гл. 7, 19):

„Сребро ће своје побаци по улицама, и злато ће њихово бити нечистоћа; сребро њихово и злато њихово неће их моћи избавити у дан гнева Господњег; неће наситити душе своје нити ће напунити трбуха својега, јер им је безакоње њихово спотицање.”

ПИСМО СА КОСОВА

Никад нисам жалио труда борећи се за понизност пред истином. Помоћу те понизности опирао сам се другим, многобројним понижењима. И данас кад се задесим на неком раскршћу и кад, унезверен, не знам куда даље, консултујем оца и мајку који одавно нису међу живима. Јер, посебно у драматичним менама, било би кобно мењати, то јест одрицати се, оног без чега, као без Сунца, ваздуха или воде, не бисмо опстали. Јер, пред оним без чега је живот немогућ, сви смо, без обзира на порекло, веру, историју, културу, исти.

Одатле полази моја забринутост не само за Србе који, ма где били настањени, не могу замислити живот с понижењем, но и за Албанце који се, такође поносни, могу наћи у још горем положају. А најдебљи крај обично извуче најмањи и најслабији, онај кога је најлакше употребити. Користећи мале народе, велики своју силу камелеонски пресвлаче у свилено рухо и с позорнице приказују се свету — као да се обраћају неком новооткривеном, полудивљем племену — као добротвори. А знам да Американци врло добро знају да су косовски Албанци много пре Милошевића имали у Приштини исто што Срби у Београду, Хрвати у Загребу, Италијани у Риму..., а много више од својих сународника у Тирани. Кад су све то остварили, истакли су паролу „КОСОВО — РЕПУБЛИКА!“ Следиле су демонстрације, погром над Србима — живим и мртвим; на путевима према Врању, Куршумлији, Рашки, и Беранама формирале су се избегличке колоне. Свиме су управљали Албанци који су, неразумно и ревносно, реаговали на сваки миг са Запада. Њихове су виле, дворци, бензинске пумпе (које служе много више за промет дроге и њен шверц, но за продају бензина и нафте); а куће приземљуше (зидане земљаним блоковима) остале су српске, да би и оне, под надзором НАТО-а, биле срушене и спаљене. То се може, и са земље и из ваздуха, и дању и ноћу, видети. Тако су Срби на Косову и Метохији, још у далеко преднатовско време, били народ другог реда.

Онда је Србија, држећи се свог Устава и бранећи свој суверенитет, позивајући се и на међународне законе, одлучила да брани своју територију. Тако је дошло до рата са Албанцима у ком је, као у сваком рату, са обе стране било злочина. Сам рат, највећи је злочин. Тако је дошло до НАТО бомбардовања. И до егзодуса српског народа на Косову и Метохи-

ји, горег од оног у Хрватској: „штићени” од стране КФОР-а (НАТО-а), иселило се 250.000 Срба и неалбанског живља.

Пре тога, под НАТО бомбардовањем, с Косова је отишло више стотина хиљада Албанаца, али је њихов повратак био бржи од одласка. А оних 250.000 Срба и неалбанаца, ни после толико година, не враћа се. За тај неупамћени злочин над Србима кривицу сноси НАТО (КФОР). Да би свет правно био утемељен и заштићен, верујем да ће НАТО-у, једног дана, због тога, бити суђено. Нажалост, изгледа тек кад га, оваквог, не буде било. А Албанци, као заведени послушници, неупоредиво су мањи кривци. Док НАТО, држећи се закона силе, иде дотле да не крије да је за Албанце ослободилац, а за Србе окупатор. Тај стил они примењују свуда по свету. Лако деле и завађају разноврне и разноврне (Србе и Албанце, у Украјини православне и католике, у Ираку шиите и суните...), али, с нешто више новца, успевају да закрве и једнородне и једноверне (Србе и Црногорце, Србе и Србе, Црногорце и Црногорце...); успевају да, ради поделе и омразе, од једног језика праве два или више, од једне цркве две или више...

Најгоре је што међу Албанцима има оних који верују да су Американци стварно њихови ослободиоци, и пријатељи. Није много боље ни то што Албанци који друкчије мисле не смеју да кажу да друкчије мисле. И 17. марта 2004. године чинили су само оно што им је речено. Кад им, на пример, кажу да напусте Македонску владу, напустиће је; кад им, већ сутрадан, кажу да се врате, вратиће се. За слепу послушност следи награда, којој је најлакше да се претвори у казну. Не могу се надати добру ни што не признају да знају, а знају боље од других, да Косово није могуће учинити независном државом по највише зато што је оно српски Јерусалим, Света Гора; што су сви Срби „родом са Косова”; што је све, што се њиховим именом зове, са Косова; што би се, без Косова, Србима затро траг... Амери су се намерачили на Србе не што их мрзе, већ што знају да њих, без Косова, нема; и на Албанце не зато што их воле, већ што је с њима лакше манипулисати. Који су веће жртве? Албанци, јер их је мање.

А насилним одузимањем Косова код Срба ће, временом, расти енергија националне повређености и поноса. И рат, то што треба Американцима, биће неизбежан. Пониженост и осрамоћеност — тај трнов венац — није могуће друкчије уклонити. Зато, изгледа ми, да Албанци сами о својој глави раде. Зато се с њима никако не бих мењао.

Свесни, тако, да од Косова није могуће правити државу, Американци знају да је Косово најсигурније место за ту њихову *самоактивирајућу* бомбу, те да ће она, уграђена у најдоњи

темеље европског јединства, кад њима буде одговарало, експлодирати лако рушећи крхку европску грађевину. Почетне, и највеће, жртве биће Албанци и Срби.

А с Немцима, оптерећеним старим непријатељствима према Србима, као да се, овде на Косову, враћа време Другог светског рата кад су, под Хитлером, прекрајајући свет, стварали велику Албанију. Методе *оних* и *ових* Немаца су различите, резултати исти. И епилог ће бити исти!

Увек је лакше говорити — истину — о другоме но о себи. Не смета ми кад неко друкчије мисли од мене (Б. Лечић у *Политици* од 27. фебруара 2008, у тексту „Косово, и шта сад?“), потребан ми је такав суд баш зато што је друкчији; али шта да радим с несрећним В. Арсенијевићем који, у *Политици* (друга штампа до мене не стиже) од 13. марта 2008. године кличе: „Зато бих желео да поновим још једном, два пута, па и сто пута ако треба: Косово *није* Србија.“ Тако нешто још ниједан Албанац није му у очи рекао. Радо бих помогао Арсенијевићу кад би то било могуће. А није могуће ако је, од албанских лобиста, примио новац. Ја бих овде на Косову, за једну такву изјаву, добро зарадио. Нико не плаћа као Албанци. То је међу западним политичарима, похлепним на новац, опште познато. По томе се први прочуо Холбрук, па Б. Кушнер, некадашњи шеф на Косову, сада министар иностраних послова Француске. („Шта ћете, ето, ако детету падне на ум да Вас упита: *Та-ша, ојкуд Вам толики новац?*“, било је једно од питања упућених Кушнеру у *Ошвореном исмју* објављеном у *Политици* 25. јануара 2000. године.)

Арсенијевићева прича не личи Лечићевој. Он, без изгледа да може друкчије, одбија да призна оно што се одавно, овде и било где, зна: смрт није најгоре шта нам се дешава; горе је од најгоре смрти ако је твоје дете, на питање чије је, замуцало; ако од стида није могло да каже чије је! Безброј је сличних примера. Најодвратнији су они кад, за шаку пара, пристају да продају оно што ниједан народ, нити појединац с трунком достојанства, не износи на пазар. Мислио сам да међу писцима таквих нема. И, опет, остао оптимиста. Јер знам да ће тих *ипр-џоваца*, захваљујући и овом што се данас с Косовом дешава, бивати све мање. И силни се понашају као без главе. Њихов пораз је у њиховој заблуди; верују да је страх код покороног, да је у његовој послушности и ћутњи; а не слуте да се у тој послушности и ћутњи крије поданикова *Нада*. Кад то схвате, биће им касно. Нади, за разлику од страха, никад није касно. С Надом се пење уз брдо, са Страхом се силази с њега.

Као да Трећи миленијум покушава да поништи два претходна, као да пре њега ничега није било, као да време почиње

с њим. А ако је нешто и постојало, не важи; ако је значило, не значи; ако је говорило, ћути; ако је ћутало, говори; ако је волело, мрзи; ако је свитало, смркава се...

Али то је *филозофија* оног који се сам нашао на највишем врху; и који не схвата да сваки корак са тог врха води у провалију. А кад то схвати, кад разбере како се попут лавине обрушава, то ће бити знак да се наша нада остварује, али и опомена да се обезглављеног чудовишта, тада, ваља највише плашити.

Пустимо времену да каже своју реч које ћемо се сви држати.

ДРАГАН НЕДЕЉКОВИЋ

СЕЋАЊА НА КОСОВО ИЛИ ПОГЛЕД УНАЗАД

На Косову и у Метохији врло често сам боравио, особито од како је у Приштини створен Универзитет. Мој учитељ, Радован Лалић, замолио ме је да учествујем у оснивању славистичке катедре, да сваких петнаестак дана држим предавања из руске књижевности и на крају семестара обављам испите. Наставу руског језика преузео је сјајни стручњак, проф. Богдан Терзић. Оснивачи Универзитета су веровали да су створили српски универзитет. Једва да су слутили да крче пут албанском свеучилишту. И док смо ми радили из чистог и наивног идеализма, незаинтересовани за прескромне хонораре, из Тиране су долазили добро плаћени и вазда свечано дочекивани албански професори. С друге стране, наши млади Шиптари су одлазили на студије у Загреб, који им је издашно давао докторате. Међу нашим студентима, поред Срба са Космета, највише је било Топличана и Срба из Црне Горе, а тек понеки Шиптар. Нисмо правили разлике; са свима смо неговали лепе односе. Понекад је било проблема. Сећам се, на пример, једне смерне Шиптарке, која никако није могла да положи испит из руске књижевности. Кад се појавила после три-четири пада, извукла је питања — прво је било Толстојева *Ана Карењина*. Студенткиња је ћутала, као да баш ништа не зна; а деловала је сасвим пристojно. Била је и лепо одевена, очигледно из доста имућне породице. Ни на потпитања није давала одговор. Ја сам јој, онда, шапатам рекао: „Можда Вам смета моје прису-

ство?” Одмахнула је главом и тихо изустила: „Ви сте према мени добри...” „Па у чему је ствар? Да ли сте читали *Карџи-ну*?” Климнула је потврдно главом. „Па зашто не говорите о њој? Шапните само да ја чујем — зашто?” Једва чујно ми је одговорила: „Она је курва, немам друго да кажем.” Преда мном као да се отворила провалија. Схватио сам колико су дубоке наше цивилизацијске разлике. Било ми је жао мале Шиптарке... Заменили смо питање и некако нашли заједнички језик.

Тих година у Приштини је још било скоро педесет посто Срба, па су постојала и два супротна вечерња шеталишта: с једне стране улице је било албанско корзо, а са друге — српско, једнако густо. Мене је забрињавало стање српске националне и верске свести. Срби су били потиштени, јер без кривице криви. Ако би дигли главу, страховали су да ће изгубити посао. Под бесмисленом оптужбом да су хегемонисти, били су национално обесправљени. Отворено сам о томе говорио. Многи су то помно, а неки са страхом, слушали. Било је професора који су се супротстављали насиљу — јуначки Радомир Ивановић, који би страдао да се није на време одселио, а на стишан лирски начин доследан је био професор и песник Владета Вуковић, који је најдуже, храбро, остао у Приштини. Међу студентима се истицала Јелица Рођеновић, касније позната новинарка... Са својим добрим асистентима, Божидаром Бегенишићем, Радосавом Конатаром и Мехом Еминовићем одлазио сам у Пећ и Дечане, где је столовао незаборавни игуман Макарије, који је спавао, злу не требало, са пушком и дружио се с чувеним боемом песником Слободаном Марковићем Марконијем. Игумана је обожавао и сасвим млади Шиптар Алија, коме је отац Макарије помагао да се школује; овај је за узврат понешто радио у Дечанима, а више певао и својим звонким гласом очаравао је не само игумана него и мене, а уз мене, и мог учитеља, академика Војислава Ђурића.

Привлачио ме је царски град Призрен: у Богородицу Љевишку одлазио сам као на узвишене љубавне састанке. Дуго бих размишљао пред њом, озрачен њеном лепотом. А у припрати ме је дирнуо запис неког племенитог дервиша: „Зеница ока мога гнездо је лепоте Твоје.”

Најчешће смо походили Грачаницу, где је игуманија била доста необична мати Татјана. Испите сам заказивао баш пред Видовдан: да бисмо отишли на Газиместан и у Грачаницу, на заупокојену литургију, парастос косовским јуначима. Мало је ко тих година тамо одлазио. Да ли су Срби тада били заборавни, без националне и верске самосвети, или, пре, уплашени за свој опстанак? Тек, Грачаница је била празна — сем мене, мо-

јих асистената и руског лектора, никог више није било. Поред старог свештеника, само две монахиње за певницом. Игуманију, спремну да иде на пијацу у Липљан да продаје крмаче, баш сам натерао да пође са нама на Газиместан, да положимо цвеће на споменик косовским херојима... Тако тада беше: забрињавајућа духовна пустош и трагична заборавност. А онда је дошло до експлозије родољубља, до милионског окупљања касно расањених Срба на Газиместану. Пошто сам на то свето место одлазио, не једном, раније, 1989. нисам био на Газиместану. Издалека, боравећи у Француској, где сам био професор, чуо сам говор Слободана Милошевића, онај „националистички” говор за који му је, у Хагу, суђено. За мене тај говор није био довољно националан. Очекивао сам други тон, богастије родољубиве регистре, већу историјску дубину. Сећао сам се, сад нажалост сасвим заборављене, песме прерано преминулог Владимира Васића, коју је за хор компоновао Даворин Јенко, а знала су је некад и деца: „Што ћутиш, ћутиш Србине тужни? Протрљај очи, слава те зове, Слава те зове на црно гробље: На оно тужно Косово поље...”

Касно смо се прожели косовском бригом, доцкан пробудили, а Шиптари су у међувремену обављали своје послове, остварујући замисли Призренске лиге. Касно? Но боље је икад него никад. Правда зна да касни — она је спора, али, надајмо се, достижна. Јер дубоки су наши корени на Косову и Метохији, драгоцене су сведочанства наше раскошне културе у тој светој земљи, у коју су Шиптари дошли као уљези и силеције, у зло доба окупација — отоманске, аустро-угарске, фашистичке. Поређење је неодрживо: они јесу бројни, али су плитки корени њихове културе. Њих тек чека казна судбине, јер су изгубили ону вредност коју су имали, а више немају: патријархални морал, који је носила негде дубоко у себи и моја, овде поменута, студенткиња.

Њихов морал је нестао у вихору злоћудне историје.

ЈОВАН ДЕЛИЋ

РАЧУНАЊЕ ВРЕМЕНА

- То није било од Косова.
- То се не памти од Косова.
- „Српкиња га јошт рађала није

Од Косова, а ни пријед њега.”

Срби, и несвјесно, и свјесно, и историјски, и књижевно-историјски, рачунају вријеме до Косова и од Косова.

Природно, од сопственога распећа, на којем су од Косова.

Тада је наступила велика, пресудна „премјена”; тачно је то осјећао и знао Вук Караџић.

У тзв. средњовјековној, „црквеној” књижевности, с Косовом почиње „најгоре од свих злих времена”, које се периодично понавља. Светородну лозу Немањића смјењују свеци мученици.

Народна књижевност постаје доминантна. А у њеном средишту — Косово.

Па када се обнавља држава, дижу устанци и када се рађа нова књижевност — све је то ослоњено на Косово, Косовски завјет и косовску традицију.

О романтизму да и не говоримо. Његош — трагични јунак косовске мисли. Зашто ли је тај Андрић доживљавао Његоша као свог духовног двојника? И зашто ли нас је упозоравао да су нам непријатељи они који нападају Вука и Његоша?

Па прозападна српска модерна: довољно је само рећи — Милан Ракић.

И остали који су чекали цара, умирући.

Видовдан је у средишту чак и кад се негира видовданска етика. Видовдан с почетка дотад највеће свјетске кланице. И са њим нови мученик и подвижник, нетом проглашени терориста — Гаврило Принцип.

Прочитајте пажљиво Скендера Куленовића, партизанску поему *Стојанка мајка Кнежойолка*.

„Поље као свако / Длан и по зеленила” — као да нас отржењује Васко Попа — а онда поентира:

„Поље као ниједно

Над њим небо

Под њим небо.”

Тај космополитски усмјерени послерадни модернизам безрезервно је стао уз Косовски завјет; срастао са њим. Кључни критичар модернизма, Зоран Мишић, пише капиталан, завјетни текст. Миодраг Павловић — двије *Скиџије*. О млађима нећу да говорим; понешто сам већ рекао.

Мајку сам сахранио на Видовдан.

Узнемирио сам је кад сам јој рекао да Вук Бранковић, историјски, није издајник:

— „Немој ти мене бити Вук Бранковић, а ето њему историчара; нека га они перу, ако могу. Издајник је онај на кога народ показује прстом од Косова, па све и да није издао. Ласно ли се, дијете, постаје издајник! Ти мислиш да си претеко

на Косову, надлукавио и цара и Бога, и смрт саму, а у пјесми освану ко издајник. На вјек и вјеков. Ту не помажу ни лукавство, ни твоји историчари. Ти мислиш да си под Дурмитором, а не знаш да си на Косову.”

СЛАВКО ГОРДИЋ

И МИТ И СТВАРНОСТ

На делу је, опет, жестоко убрзање стварности: ништа не застарева брже од јучерашњих новина. Миран минули дан као да ничим не предсказује драматичан сутрашњи, кад у Митровици бива рањено више од сто тридесет људи.

Или је, напротив, све предвидиво? Стање ствари иде истим смером, бива све горе и горе, тако да је у овој земљи лако бити пророк: сва се рђава пророчанства обистињују, и то све брже и све потпуније.

И лако је, авај, у тим обистињењима разазнати нашу верзију *враћања исјоџ*, кобну српску неслогу: споре се наши архивереји, споре се председник и премијер, распуштене су влада и скупштина, страначке воде тврде нове пазаре, маскирајући личне и групне интересе мање или више старим паролама, национално-патриотским и демократско-европским. Особито ове друге — по којима *Европа нема границе* — потврђују Галерјанову циничну мудрост: језик нам је дат да сакријемо истину. У овом случају, насилно сужавање наших граница се замагљује тобожњом срећом од ширења европских.

Или је слога преживео и ненадлежан појам? Те нам нај-агилнији међу новим челницима несебично отварају очи: само памет Србију спасава. Знамо чија и каква.

Слоге и сагласја о темељним вредностима и интересима овде, заправо, поодавно нема. Хистеричним егоизмом и аутошовинизмом дела елите и њених бучних трибуна заглашен је и пометен дух самопоштовања и солидарности. Овде је патриотизам преименован у болест, а једна недавна двестогодишњица (1804—2004) у два века болести. Овде, на нашем северу, тзв. покрајинске структуре и универзитет, као по команди, затварају очи и уши пред трагичном истином о ампутацији јужне покрајине. Попут службене Црне Горе, где је ученичко губљење часова на демонстрацијама проглашено за веће зло од губитка Космета, Српска Атина је дан великог митинга, углав-

ном, посветила испуњавању научних картона и оверавању се-местра. А све у нападно европском амбијенту плаката и скупова о екофеминизму, родној равноправности и интеркултуралном дијалогу Војводине и Естоније. Као да је она прва већ држава. Као да ова друга није међу првима признала косовску квазидржаву. И као да не знамо како се тамо (пре)оцењују хитлеризам и антифашизам.

Косово је у истој мери мит и стварност, огледало и чинилац оног што је Вук назвао „битије” српског народа. Никакво убрзање или замаглење реалности ту ништа не мења. Упркос цинизму престоничких аналитичара, ми јесмо и бићемо „таоци Космета”. Такви су нам и ћуд и удес: частан избор је избор тежег.

18. III 2008.

РАЈКО ПЕТРОВ НОГО

У ГРАЧАНИЦИ

Са Митром Рељић и Валентином Питулић, професоркама на Филозофском факултету, из Косовске Митровице крећемо до Грачанице. Да још једном бацим поглед на Поље које је притиснула дивља градња. Ничу насеља где их никада није било. У ораницама. Хитро се гради на туђој земљи.

Слушамо младог човека који је за време бомбардовања био војно лице, а сада за газду вози комби. Возио је и Шиптаре у Београд на концерт Бијелог дугмета. Шиптарску затворену фамилију, вели, полако разара сателитска антена и даљински управљач.

Овде овај мотел и тамо онај хотел градили су људи који су видели како се у свету ради, па хтели да и овде саграде слично. Поверовали да су ушли у моду, да их је свет заволео, да ће похрлити овамо — у туризам и турцизам. Сад зврје празни. Гостију нема. Власници крај њих чуче, пуше и очајавају.

На саобраћајним таблама испред насеља црним спрејом прекрижена су имена места на српском. Ослепили су наш еписки земљопис. Али се српски топоними тврдо држе и када су поарнаућени.

Грачаница је у жици. Логор у Грачаници. Грачанице, нека си од камена. Немој се у небеса вазнети...

Стојимо пред остарелим краљем. И пред Симонидом, лепом сликом, којој су ископали очи. Зашто сам узнемирен. Зашто излазим у порту. И шта ме то у цркву пред Симониду враћа.

Враћају те ове две крпе масног креча на Симонидиној одежди. Ту, изнад стопала, вели Митра. Мало ли су биле очи, сад су јој и ноге подрезали. Само што су вид стругали они што су веровали да ће, кад састругано попију, прогледати и оздравити. А операцију изнад стопала урадио је фин, образован свет. Стручно. Неко из групе светских византолога, или оних који су се тако представили, који су ономадне ту били у посети. Причаше Валентини монахиња како је ујутру, када је пошла да пребрише под, угледала хрпице ситног праха. Целу ноћ је текло сипко злато фреске. Рунио се малтер. Ове су крпе масног креча стегнуле малтер, да се не оспе фреска.

Господу ваља разумети. Да одгонетну тајну пигмента, дуговечност фреске, узели људи узорак. Као што од живих људи узимају органе. Да преседе.

7. децембар 2007. године

ПРЕДРАГ ПИПЕР

У ТЕМЕЉУ ИДЕНТИТЕТА

Ако оставимо по страни актуелна спорења српских политичких фарисеја и садужеја око Уније и Косова, суочавамо се са чињеницом да, као и више пута раније, и у наше време једна светска сила покушава да постане једина светска сила, за шта не бира средства и награђује отетом територијом као ратним пленом неке своје савезнике, а непокорне народе егземпларно кажњава. У њима поткупљивањем, застрашивањем и обмањивањем налази изванредан број унутрашњих савезника, за које постоје и тачнији, али ружнији називи.

То глобално насиље увија се у беспримерну хипокризију, коју извођачи нечасних радова шире моћним средствима за масовно дезинформисање — ради обмањивања наивних и ради извесног умиривања властите савести, које ипак нико није сасвим лишен. Ни то није ново. Увек је било и хероја и ницова, и мученика и мучитеља, небојши и улицица, саборника и отпада, тихих подвижника и хвалисавих опсенара итд., као и

оних који су негде мање-више „између”. Свако се у томе може препознати и добро би било да се потражи. Потребно је суочити се с једноставном чињеницом да је живот истовремено и диван и ужасан, у зависности од тога на коју страну се погледа, и да свако поколење, и сваки појединац у њему мора препознати и понети крст свога времена како најбоље зна и уме. Ипак, има много и оних који мисле да то могу избећи, и да се под неким згодним изговором могу завући у какву-такву лагодност земнога живота, који сматрају јединим животом.

Колико је Срба, толико је и односа према Косову. За једне то је српска духовна ризница, за друге само географски појам, простор на коме нису били нити их је икада привлачио, за неке могућа улазница за Унију, за неке пре свега предео великих природних богатстава и предмет могуће трговине, за неке успомена на нешто што им изгледа одавно изгубљено итд. Али докле год буде Срба за које је најдубље начело понашања садржано у савету наше епске мајке свом чувеном сину „Боље ти је изгубити главу / Него своју изгубити душу”, а таквих је, верујем, још увек највише, Косово и Метохија нису изгубљени, ма чија шапа привремено чепала по тој светој земљи. Колико висока етика косовског мита буде жива у средишту српског духовног бића, толико је и наде да Срби имају Косово и у историјској реалности. Ако бисмо изгубили Косово у себи, не бисмо били достојни ни да га имамо у границама своје државе.

Народи се, слично појединцима, разликују пре свега по томе што се једни понашају више парадигматично (према општеприхваћеним обрасцима, начелима и системе вредности), а други више прагматично (прилагођавајући се различитим ситуацијама). Превише прагматичности води беспринципијелности, а превише парадигматичности води нереалности. Тражење мере тежи човечности, толико живој да се не да спутати мртвим правилима и толико морално лепој да се не може заменити голом функционалношћу, безоблично ружном и свему камелеонски прилагодљивом. Идентитет, и лични и национални, идентитет као доживљај свог или туђег интегритета бића у простору и времену, јесте (само)препознавање прошлог у садашњем као суштински истог. Он се заснива на неким одликама бића важним за такво препознавање. То су тачке унутрашњег ослонца сваке здраве личности и сваког здравог народа. За Србе једна од најважнијих тачака таквог ослонца јесте Косово, и зато ће Срби, сви скупа и понаособ, сачувати своју душу онолико колико буду сачували у њој Косово. Зато, не преваљујући превише одговорност на ову или ону власт у Србији и државне политичке мере, сваки Србин, ако није то само по имену, треба да има свој лични „акциони план”, за сваки дан

и сваку прилику, како да сачува у себи и у другима Косово и Метохију као једну од највећих драгоцености духовног бића свога народа.

Страни експерти за обликовање јавног мњења (и њихови кооперативни извршиоци на терену) уложили су доста напора не би ли Србима оцрнили косовски мит и у томе су, нажалост, донекле успели (има их који ће се подругљиво исцерити на само помињање косовског мита, вероватно и док ово читају), али тај наопаки етнопсихолошки инжењеринг једва да је огреботина на икони коју већина од нас у себи носи. Мора се увек разликовати висока васпитна вредност мита од могућих манипулација митом, а њима је често основа недовољно знање о Косову и Метохији. Током већег дела прошлога века о Косову и Метохији говорило се врло селективно, углавном без званичне цензуре, али с јаким незваничним политичким ограничењима. Повремено су пуштане различите гласине, смишљено је стваран искривљени стереотип и помало допуштана плитка митоманија да би се онемогућило разумно поштовање косовског мита и стварно неговање духовне, културне и сваке друге добре националне баштине. Да бисмо Косово и Метохију сачували и у себи и да бисмо на њему могли живети са другима, потребна су стална, систематска и свестрана проучавања, учење и на добрим примерима, али и на грешкама, учвршћивање косовског мита као етичког начела, институционализовање значаја Косова и Метохије за Србију покретањем одговарајућих научних пројеката, оснивањем института, установљавањем научних, културних и школских награда, неговањем националног памћења као најчвршћег упоришта за здраву садашњост и будућност.

У држави која стално моли силе које је руше да је приме у своје друштво то не изгледа могуће. Док се то не промени, и са уверењем да ће се то променити, треба што више искористити алтернативне облике: научна, културна и стручна и друга удружења, издавачку делатност, велике могућности интернета (сајтови који су отворени за косметске теме, четовање, блоговање), повезивање са сродним удружењима у свету... Треба користити сваку прилику да се јавно искаже лични став о Косову и Метохији, као што је и ова прилика, за коју се *Лейо-џису Мајице српске* захваљујем.

18. марта 2008. године

КОСОВО И МЕТОХИЈА — СРПСКА ТАПИЈА

— Зашто је то српска тапија?

— Зато што је територија Косова и Метохије вековима била део српске државе, као што је то и данас.

— Зато што се на Косову и Метохији налази 1.181 српска црква и црквиште (место, зидине или развалине од некадашње цркве), 115 манастира и манастиришта (место где је некада био манастир), 48 испосница (ћелија испосника), 8 спомен-капела и спомен-костурница, односно укупно 1.352 црквена здања.

— Зато што на Косову и Метохији има 534 српска гробља у којима су Срби сахрањивали и сахрањују своје умрле.

— Зато што на Косову и Метохији има 14 двораца старе српске властеле и српских владара.* А сва ова поменута црквена здања ниједан народ не подиже на туђој већ *на својој земљи*.

— Зато што на Косову и Метохији постоји огроман број насељених места, већих и мањих, са српским именима, што јасно сведочи да су та имена давали Срби који су у тим насељима живели а и данас живе (нпр. *Јабланица, Љубичево, Србица, Кореница, Добри Дол, Дреновац, Бело Поље, Овчарево, Врбовац, Врбица, Винарце, Вучијирн, Свињаре, Глодовац, Глозовце, Глоговица, Слиново, Сушица, Сува Река, Ораховац, Коњушевац, Ново Брдо, Радошевац* итд., итд.).

— Зато што су српски средњовековни владари у својим званичним документима, у писаним повељама, намењеним појединим манастирима у Србији и на Светој Гори у Грчкој прилагали поједина села с циљем да материјално помажу те црквене светиње. Ови владари су поменуте прилоге одвајали од *своје* имовине, од *своје* српске државе којом су владали а коју су наследили од *својих* претходника, а нису узимали и прилагали манастирима нешто што није њихово и што је туђе.

Због свега тога српска тапија на Косово и Метохију јесте својеврстан „власнички српски писани и духовни документ” који је дубоко урезан у свест свих нас: и наших предака, и наших данашњих људи, а тиме ће се одликовати и свест наших потомака.

* За ове податке види Љ. Гвоић, *Српска духовна баштина на Косову и Метохији* (карта), Београд (издавач: Компанија Вечерње новости), фебруар 2008.

А ЈЕДНОМ ЋЕ ИЗГУБ ДА НАМИРИ

Драматично питање хоћемо ли изгубити Косово не поставља се пред нас први пут. Није ово од јуче! Највероватније оно, пред многим Србима лебди још од Маричке битке или, можда, од раније. Тражећи одлучна одговора, постављено је пред Кнеза и великаше уочи саме Косовске битке а нудило је, као и свако судбинско питање, бар две могућности. (Тада не беше, као сада, да све што се нуди нема алтернативу: ни мир, ни Европа!...)

И поред бројних наговештаја и недвосмислених показатеља да на Србију крећу *и ала и врана*, Кнез и већина беху се већ определили за одговор, а исход тога избора није завршен, он траје до дана данашњег и трајаће док год нас буде. Битке за Косово вођене су не само оружјем и не само бојевима а добијане су у души, у срцу, у немирењу Србиновом са изгубом али и у нади да *ће једном изгуб да намири*.

У међувремену променило се и у свету и у нама много тога. Гледајући шта се данас збива посматрач би могао стећи утисак како се за трпезом оне наше митске вечере (која не случајно подсећа на Тајну) само смењују гости а понуда је иста — једно од два царства! Тако се питање хоћемо ли изгубити Косово преобраћа у запитаност јесмо ли га, како неки сматрају, погрешно се опредељујући, још онда изгубили. Водимо ли столећима изгубљене битке? Не упозорава ли песник да *свако у свом мраку гођо бије изгубљене бијке*. Али, ако Косово није светлост, које ми унутарње обасјање имамо?

Одиста, јесмо ли изгубили на Косову? Војску, Кнеза, бројне витезове и стабилну државу, слободан народ и појединца — јесмо! Душу, част, веру, име и памћење — нисмо! Не само да смо нашли душу већ смо се пронашли и стекли право на косовски завет. Пронашли смо се у косовском опредељењу које и данас поставља не само нама већ цивилизованом свету питање шта се са Косовом све губи јер Косово није само *јоље, као сва јоља*. И није само наш губитак! Губитком Косова гину правда, праведност, истина, поверење у часне намере, а уводе се као легитимна средства насиље, лаж, лицемерје, уцењивање...

Кнезу уочи оне битке која је породила косовско опредељење (а судбински утицала не само на смер нашег пута већ и ритам путовања кроз време и простор) поруку о губитку доноси *соко шица сива*. Или ластавица, зависно од варијанте песме.

Данас се избор свео на једно! Порука до Кнеза стиже од *свештиње, од Јерусалима*. Је ли се могла са надлежнијег места послати важнија и страшнија порука?!

Данашњим нашим кнезовима (који као и сви кнезови нису ради кавзи) Јерусалим се преселио на Запад (и још западније од Запада!), а птице не слећу ни на њихове кровове а камоли на колена! Уместо соколова и ластавица из њиховог Јерусалима долећу металне птичурине са пакленим даровима *милосрдних анђела*, под крилима.

Страшна је иронија да нам тек што смо обележили (истина стидљиво као да је грех или срамота!) стошездесет година објављивања (и то у Бечу у срцу Европе) *Горског вијенца*, Бранкових *Песама* и Вуковог превода *Новог завјешта*, јављају одговор на оно, за нас судбинско питање, одговор за којим трагамо столећима.

Пожурили су и по ко зна који се пут преварили у рачуну. Не зна се колико ће нас ово коштати (а да ће коштати, коштаће) али се утеху, рачуни ће приспети и њима. Важно је да не изгубимо душу јер се и ова битка, пре свега, добија у души и срцу, у немирењу са изгубом и отимачином.

Упркос свему за нас Србе остаје и даље (у овом или оном облику) оно питање које нам је неминовношћу историјских токова, судбином или налогом са највишег места, већ постављено. А одговор? *Од тога су у гробу кључеви* поручује кроз уста једног свога јунака *трагични јунак косовске мисли*. Бар њему можемо веровати, од њега за ово позванијег нема! Може се и мора веровати и ономе који га је, с разлогом, назвао заточником косовског опредељења.

МИРОСЛАВ ЕГЕРИЋ

СУДБИНА И КАРАКТЕР, ПОСЛЕ 17. ФЕБРУАРА 2008. ГОДИНЕ

Народи који имају карактер, као и појединци, имају и судбину.

Оно што је 17. фебруара ове године потресло душе већине пробуждених Срба јесте нескривени цинизам једне велике силе, Америке, и њених државних службеника, у начину којим су смислили и подржали отимање једног дела наше земље — Косова — и логика коју су испољили у представљању свога става према нашој земљи.

Наравно, давно је створена формула *Vae victis*, толико је векова прошло како је Макијавели формулисао начело: *циљ ојравадава средсїво*, али је огромно изненађење изазвала брахијалност тог чина и реторика држава, то јест представника држава, које су подржале стварање те одиста *лажне државе* на територији наше земље. Данас би било неопходно поново читати и пажљиво памтити једно сублимно писмо Томаса Мана упућено декану Филозофског факултета у Бону, поводом одузимања почасног доктората овом великом писцу које му је нацистичка власт Немачке приредила. То би најпре требало да учине они наши књижевници који су склони да, као поклоници *шїука кулїуре*, сваку иницијативу Америке и њених трабаната у Европи тумаче као ширење евроатлантских вредности а сваку *ројску йонизносї* као израз *реал-йолиїике*.

„Тајна језика”, писао је у том славном писму Томас Ман 1936. године, „велика је; одговорност за тај језик симболичке је и духовне природе, он није само уметнички него је и опште морални смисао. Он је одговорност по себи, напросто људска одговорност, па и одговорност за сопствени народ и у њему се испољава и доживљава јединство човечног, целина хуманог проблема, које никоме не дозвољава, понајмање данас, да одваја духовно-уметничко од политичко-социјалног и да се против овог изолује у отмено-културном...” Писмо великог изгнанника ставља до знања тадашњим пробуженим Немцима да се не заваравају тренутном Хитлеровом силом и да је *йрава свакако сїора али досїијжна*, па, и кад није достижна, даје за право онима који су за *йримаїй духовно-одгворног над шерором силе и агресїје*.

Српски народ данас, по мом најдубљем уверењу, треба да се држи упоришта које садржи такав став. И у овом оловно тешком часу своје судбине, он препознаје у себи *слободољубив каракїтер, йошїовање Права људи и народа на несмеїан развој и обликовање власїиїе судбине*. То је тежак пут, али човечан и са мирном, непоколебљивом вером: *да је свако зло за времена. Сїишан нейоколебљив оїйор злу — нема нам друже*.

РАНКО РИСОЈЕВИЋ

ОТЕТО КОСОВО

Чак и без иједног Србина, ако се то некада деси, Косово ће бити српско онако дубоко и потпуно како никада неће бити

албанско. Ријеч је о суштинама, о смислу, о дубокој духовној вези која се уписивала у наше душе вијековима, да би данас постала дио колективног наслијеђа, онај темељни камен који је тако снажно осјетио босански католик Иво Андрић. Својим текстом о Његошу, он се уписао у сјајни низ косовских заточника. Већ дуго они не живе на Косову, неки никада нису тамо отишли ни као туристи, као што нису посјетили ни Хиландар који никада територијално није био дио Србије, али Косово и Хиландар живе у њима. Живи стваралачки, подземно, као дубоко тамно врело из кога се црпе снага, али које само за себе даје и онима који наизглед не траже, или се баве нечим што, такође наизглед, нема неке суштинске везе са Косовом. Не треба се бавити историјом да бисмо били дио косовског колективног памћења, нити треба свако вече пред спавање читати народне пјесме — дубље је то, пустимо му само да нас продума, да се покаже па ћемо видјети да је моћније од свега што смо у међувремену од Европе научили.

Када Његош пише, као државник, Осман паши Скопљаку: „...развалине су нашега царства у нашу крв огрезле”, онда видимо, готово као грозницу осјетимо, како је то дубоко у нама смјештено и стога завјетом проглашено. Исидора Секулић ће написати да је то „косовска идеја”, основни покретач свеколиког дјеловања великог пјесника и државника. Али, државника које државе данас? Пјесника кога народа данас? Колико само губитака! Прво народа српског, изгнулог у ратовима, који се смањило на број довољан за два-три града. Гдје год погледамо, као да је на све стране рубни простор, као да више и немамо центар који ће да сажме наше жеље, страхове и снове. Гдје је данас Призрен, гдје Тимишвар, гдје су Топуско, Костајница, Бенковац и Книн? Гдје лијепи Мостар? Тамо гдје су увијек били — одговориће нам зловољно европски господин. Може бити, али гдје је душа тих градова, гдје народ који је о њима пјевао? Гдје је народ Матавуљев, Ђипиков и Теслин?

Одлазе земље и градови, одлази књижевност, језик, манастири. Ако се спомене, најскромније и најтише, да то бјеху српске земље, српски градови, српски језик и књижевност, скочи и курта и мурта да удара по глави и ушима — не, не и не, старије је црногорско, бошњачко, и тако даље и томе слично. Узима се простор гдје су Срби били већина, зато што је у границама новопризнате државе. Узима се простор гдје је била древна српска држава, зато што ту Срби више нису већина. Увијек се нађе разлог да се уради онако како сила хоће, чему труд око логике, права и истине. Васпитан да будеш културан, Европејац, Југословен, примјећујеш да те све мање има у овом свијету, да супротно теби, они који те нападају и даље су

Французи, Енглези, Нијемци и Американци, који не дају ни оно што су отели камоли за шта су ратовали. О малим да се не говори. Шта се то дешава с нама и око нас? Ко нам је отео темеље и порушио кућу? Гдје сада да станујемо? Како да се крстимо? На које име да се одазивамо?

Вратите се тамо одакле сте дошли! — урлају на нас новоо-самостаљене државе. Али, ми више не знамо одакле смо дошли. Све што смо имали, све што смо мислили да имамо сада је само сан, само еп, легенда и мит. Зар тамо да идемо, да се земаљских плодова и храна одрекнемо?

Да ли је било већих Европејаца у нашем народу од Исидоре Секулић и Иве Андрића? Нису ли и они ишли истом стазом коју је у земљу утиснуо српски народ, ма како се он регионално звао и крстио? Свијест о томе садржана је у косовској идеји и завјету — од нас зависи да ли ће тако и остати. Чак и када на Косову не буде Срба, него само манастири које ће нова власт звати православним, косовским, а не српским, голи манастири без својих метоха које им властита држава није вратила кад је могла а сада обећава оно што не може да додјели. Нова власт и иновјерници пазиће на њих и помагати им као доказ своје толерантности и привржености европским вриједностима што ће UNESCO високо вредновати. Све то биће доказ потпуне релативизације и нестанка размијевања за српску митску свијест која се темељи на другим вриједностима од ових европских, сазданих на угљу, нафти и злату. А наша митска свијест на то не може да пристане. Она ће и даље имати своје Косово, које с овим стварним, отетим, једва да ће имати нешто заједничко. Ту никаква формално уједињена а суштински разједињена Европа не може да помогне.

РАНКО ПАВЛОВИЋ

ВИДОВДАНСКА ПРАВОСЛАВНА КЊИГА

У колијевци српства, српског памћења и величанствене српске епике пригушена је српска ријеч. Али, није и, треба вјеровати, неће бити угушена.

Данас, када Срби који не живе међу невидљивим жицама што опасују Косово и Метохију, не могу прећи, или тешко прелазе од Бога неблагословене границе да би стигли до огњишта свога сопства, с меланхолијом се сјећам два косовско-

метохијска сајма књига, двије светковине писане ријечи које су имале смисао и душу и на које су с радошћу, јатимице, прелијетале и књиге из Републике Српске, преко Дрине, коју су, исти они што и Ибар хоће да запријече међама, били претворили у границу, неких тамо година посљедње деценије другог хришћанског миленијума.

Библиотека у Пећи, докле год се то могло, организовала је Међународни сајам књига, лијепо дружење на коме су у сгласју одзвањале српска, руска, грчка, македонска, румунска, бугарска... ријеч. Нису се затварале већ су, напротив, позивале да се у њихово сазвучје уплићу и лијепе, добронамјерне ријечи других језика.

И колеге пећких библиотекара у Приштини приређивале су — опет, докле се могло — Видовдански сајам књига, гдје су са задовољством долазили издавачи из свих крајева Србије, Црне Горе, Републике Српске... Лијепа ријеч и широко срце на волшебан начин ширили су стијешњене библиотечке просторије у којима ни књизи ни посјетиоцима ипак није било тијесно.

Била би штета да ови сајмови остану само у сјећању и било би лијепо када би неко (Удружење издавача и књижара, Народна библиотека Србије, издавачко предузеће „Панорама” или ко други, уз помоћ Владе) већ од ове године организовао, на примјер, Видовдански сајам књига православних земаља, који би баштинио идеје, душу и поруке оног пећког и оног приштинског.

А гдје? У Косовској Митровици, ако се и докле се буде могло, или гдје другдје, јер вјерујем да би многи градови жељели да буду домаћини једне такве културне смотре која би одисала срцем Косова и Метохије.

РАНКО ЈОВОВИЋ

САЊАЈ СРЦЕ

Тежег пораза нема од овог пораза. Дубљег понижења.

Онај, онда пораз био је витешки, небески, мученички... овјенчан Поезијом, легендом, звјездани пораз... онај нас уписао у небеске народе, од оног живимо животом људи, од овог ћемо остарити, претворити се у живи пепео, самосахранити

се... Из овог пепела не рађа се онај феникс, онај СРПСКИ ФЕНИКС. *Овај њуј је Гроб, мртви гроб...*

Ипак, ово је пораз демонског западног свијета, на челу са наказном Америком. Само они славе своју побједу, заједно са својим несрећним слугама, народићем албанским. Ја не знам зашто живи Америка, зашто таква змијурина, жива међу народима... та и таква држава тај монструм, тај најмонструм, господар кукавног и КУКАВИЧКОГ ЧОВЈЕЧАНСТВА...

Ипак, ја немам одговора.

Ми не можемо побиједити толику неправду. Ми немамо лијека за толику неправду.

Овакав случај не памти Историја, да нам срце рођено ишчупају, и да га онако живо, још живо поклоне другоме, и то коме крволоку, који вам је већ пола дома порушио и светиње попљувао... Можда је одговор, онај Владике Артемија: СРБИЈА НЕЋЕ РАТОВАТИ АЛИ СРБИЈА МОРА ДА СЕ БРАНИ.

Или, ја немам право на одговор — МОЈ ЖИВОТ ВИШЕ НИЈЕ ЗА НЕБО.

Или — Косово и Метохију, ако не одбранимо. Изгубили смо све.

А што се Европе тиче — Ми никада нијесмо издали Европу, али је Европа издала нас...

Побиједићемо... Само да не отежемо. Да предуго не чекамо на побједу, тако сања моје срце, и свако СРПСКО СРЦЕ... Сањај СРЦЕ...

ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ

ДЕМОКРАТИЈА КАО ПСОВКА

Џорџ Кенан, шеф стратешког тима у америчкој државној управи, рекао је да САД, на својих 6,5% светског становништва, држе 50% светског богатства и нагласио да је „наш највећи задатак у наредном периоду да осмислимо такав облик односа који ће нам омогућити да задржимо ову несразмерну позицију. Да бисмо то остварили, морамо се ослободити свих сентименталности и сањарења и сву пажњу усредсредити на непосредне циљеве Америке” и у том смислу „престати расправљати о нејасним и нестварним циљевима попут људских права, побољшања животног стандарда и демократизације. Ускоро ћемо морати наступити непосредно с позиције силе.”

Кенан је то рекао 1948. и „признао” да су се по том обра-
сцу Американци понашали и раније, када су почели да извозе
демократију, најпре по Латинској Америци, а затим свуда по
свету. И иза себе свуда остављали пустош. У Гватемали, Бра-
зилу, на Кипру, у Кореји, Грчкој, Аргентини, Вијетнаму, не-
давно у Србији, а сад у Ираку, Авганистану и другде... И јасно
је да они нису ни умели друкчије: Америка је сама настала на
беспримерном злочину, оном који је у њеној историји остао
записан као „крчење шума и Индијанаца”. А ту су државу, и
иначе, утемељили криминалци, они за које није било више
места у европским затворима, па су пребачени тамо откуд се
не могу лако вратити, при чему су им се прикључивали и
авантуристи најразличитијих обележја; тамо је „установа роп-
ства доживела другу половину 19. века, а расна дискримина-
ција средину овог... Та се земља издваја високом стопом кри-
миналитета и предњачи у идолатрији новца, уживању дрога,
разним перверзијама и сиди, а као своје цивилизацијске теко-
вине нуди свету кока-колу, хамбургере и рок музику.” (И сада
нам враћа далеке потомке онога људског талог који им је
Европа испоручила пре више векова да, „по демократском на-
логу”, својим присуством опогане сваку стопу земље у којој се
нађу.)

Америка се у својим пројектима за освајање света увек
ослањала на корумпиране владе, најчешће повезане с нарко-
картелима и криминалним организацијама и њих подржавала
и финансирала — све док не би нашла још јефтиније. (Таква
се роба, и иначе, на моралним ђубриштима увек лако налази-
ла и о томе сведочи и начин на који је Америка признала да је
— како је и објављено у нашој штампи — у онај „Отпор” и
његову „песницу” уложила 43 милиона долара, а касније у Li-
beralno Demokratsku Partiju — како се сама представља — 18
милиона.)

Таква Америка продужила је у Југославији тамо где су се
зауоставили Павелић, Броз и њихови ватикански заштитници и
штићеници: заједно су направили седам марионетских држа-
вица (ускоро ће и осму), па сад немају разлога за бригу: еко-
номски су их опустошили, бацили их у ропство Међународног
монетарног фонда, обогатили их осиромашеним уранијумом,
истурили на власти протуве, наркомане, педере и сличне мор-
ралне креатуре, војску им свели на ранг ватрогасних друштава,
а америчке капларе окитили генералским чиновима.

Такве слуге таквих господара могли су да се одрекну срп-
ских корена и да Косово и Метохију дефинитивно издвоје из
Србије и да је предају онима који су тамо све разорили, а ни-
шта нису изградили. И то чинили по истим обрасцима по ко-

јима и њихови ментори и заштитници, најпре као турски башибозук, а потом и онај „модернији”, европски. Косово и Метохија, мора се и то рећи, „запутили” су се из Србије давно, први пут формално на Бујанској конференцији, потом одмах после „ослобођења” кад је прогнаним Србима забрањен повратак на огњишта с којих су протерани, а отворен пут дивљој шиптарској колонизацији из Арбаније; две године касније Енвер Хоџа дошао је у Београд да „преузме” Космет у складу с обећањима која је раније добио од Броза, али Сретен Вукосављевић, као министар за аграрну реформу и колонизацију, одбио је да потпише наредбу о исељавању преосталих Срба с тих простора, Енвер Хоџа вратио се празних руку, али је зато над Србима отпочео заједнички шиптарски и државни терор — који ни до данас није престао. (Приликом доласка у Србију, пре њеног „ослобођења”, Броз је и иначе наредио да се „према Србији има понашати као према окупираној области.)

Судбина света одавна се одређује у вашингтонским, бриселским, хашким, ватиканским и другим демократским борделима и старе истрошене проститутке могу изгледати као девице у поређењу са старим и истрошеним америчким и европским демократијама: оне прве трговале су оним што су *једино имале*, а ове друге сатирале народе и државе — да би *што више имале*. У име демократије убијали су сви амерички председници, од првога до овога малог последњег, убијали су Хитлер, Лењин и Стаљин и сви други велики и мали диктатори и кад би се о томе могли направити и неки површни биланси, показало би се да је у име демократије скинуто неупоредиво више људских глава него у име свих других рачуна који су људским главама подмиривани.

Косово и Метохију убила нам је (таква) „демократија”. И зато ту реч, увек када је чујем, доживљавам с мучнином као простачку псовку. Нарочито када је чујем од оних наших предводника који све своје силе и обе мождане вијуге залажу да нас „одведу у Европу”, а којима добар српски домаћин (док је таквих било) не би без надзора поверио ни три овце да их *одведу* до најближег чаира.

Домаћини су знали да такве чобане треба увек држати на оку, а данас би било занимљиво завирити у њихове полицијске или здравствене (код неких и наркоманске) досијее јер би се тада показало чиме су то они задужили своје газде и њихову „демократску” и финансијску подршку за разарање народа за чије се предводнике кандидују.

11. март 2008

ИЗДАЈНИЦИ У НАРОДНОЈ НОШЊИ

Наиђу, тако, периоди у животу појединца, па и целог народа, када се помисли и поверује да је ситуација безизлазна. Јединка тада мисли на самоубиство и, просто, налази оправдање које смисла има у једном Толстојевом мишљењу да човеку остаје само *своју смрт жели*. У случају племена, у случају народа то се своди на колективно самоубиство, просто као *стадо кавкаских коза*, које се баце у амбис; или читава породица китова, гоњена само њима знаним разлогом, заврши насукана на пешчаним спрудовима. Али, са народом је другачије — по некој недокучивој логици, уместо мањег зла, за предводнике, за вође изабери баш оне који ће их, у најбољој намери, одвести у пропаст. Или је, због кризног стања најлакше онима који су празне главе, да испливају на површину и заузму полуге власти. А можда је у питању и логика зла коју је немогуће разумети. То личи на летњи пљусак, на провалу облака: то зло се тешко може зауставити док се само по себи не заустави, док се не напије недужне људске крви.

А власт је гадан опијат. На то не вреди трошити речи. У последњих двадесет година, у случају нашег народа, дешавало се да наши изабраници, наш понос и делије запоседну пресудна места и да нас, због своје незаситости и кратковидих одлука и несхватања околности, дијагонално воде у пропаст. Наравно, не лежи кривица само у томе. Безочни фактор који овде називам безобзирношћу моћних, у великој мери је кумовао нашем ововременом безизлазу, и трагедији нашег народа. И никако ми не иде у главу како задригли и моћни са стране, очас, пронађу међу нашим задригле и моћне, али јадничке, или некакве подрепне муве које, очас, постану задригли и моћни. Има у нашем народу пословица која учи да не треба улагати у јадника, у гољу богом обележеног: можеш му дати све на свету, али тај остаје јадник — зло говече, јуне довијека. То, онда, води у још један закључак. Ако погледате како опстаје влада, тада схватите да су на окупу *срачунајши ѓадови*. На окупу их држи само *еѓоизам*. Није у питању национализам него еѓоизам који је, за судбину овог нашег народа, опаснији од свакојег зла. Управо владу нашу, данас, чине *срачунајши ѓадови* и *издајници данашњице* и *сушрашњице*. То су проневеритељи народне воље и жеље, они што воде и заводе за Гелош планину. Куле и градови, обећања, светла будућност, европска бу-

дућност. Ја знам да је сваки од оних што је нудио светлију будућност — душу испустио на супротну страну.

Разумети наше стање? Тешко, претешко. Научио сам ја да је народ чудна вода текућица, наћи ће неки пут, мора тећи. (Али, знам, из историје као и из географије да постоје реке понорнице). Као да смо, на овом балканском полигону, уз све народе који ту живе, увежбавали само једно. А то је *зло*. Нисам паметнији од Андрића, зато га и призивам у помоћ. Цитирам: „Сувише је овај народ патио од нерада, насиља и неправде, и сувише навикао да их подноси са потмулим роптањем или да се буну против њих, већ према временима и околностима. Између злоковарних, осветничких мисли и повремених побуна пролази им горак и пуст век. За све друго они су неосетљиви и неприсутни. Понекад се човек пита да није *дух већине балканских народа заувек оштрован* и да, можда, никад више неће моћи ништа друго до једно: да трпи насиље или да га чини” (Иво Андрић, *Знакови њоред љуша*).

Иза ових речи, долази се до крешенда, до нашег пакленог котла, до гротла у којем се кувам ових дана. И не само ових дана. Прошли век нас је крваво заскочио и крваво смо платили. Ништа нису значила наша стајања на правој страни, наша пријатељства и споменици и заклињања на велику љубав, ако је интерес јачег у питању. Правда и право леже у блату, то је у блато бачена слинава и крвава папирна марамница. Како се наша географија цепала и смањивала, само су људи од духа и национално свесни постајали усправнији и јачи. Али, и таквих је све мање. Само, да се то осипање нашег народа и смањивање географије не настави.

Прво је: убити понос, затрти идентитет, сломити кичму националну. Животни значај наше вертикале, од Обилића преко Карађорђа до Принципа не изискује много речи. Да је Гаврило Принцип имао име Вајат Ерп — нико га не би звао убицом: изгледа да је мањи злочин разорити биће и понос једног народа него припомоћи да на његовом праведном стаблу живе полупаразити и губа сваке врсте. Вредело би да поцрвенимо од стида, ако већ нећемо да научимо, нешто од порука и ставова Петера Хандкеа, Патрика Бесона, Микиса Теодоракиса као некада од Виктора Игоа. По нас Србе и нису погубне вањске але и ране колико немамо снаге да умакнемо домаћој опачини која би продала веру за вечеру. Ваља се одрећи услуга које нам чине издајници у народној ношњи. Ситуација је таква да смо, има двадесет година, налик оној јадној афричкој антилопи коју је заскочио лав, а сада на гозбу, после хијена, стижу лешинари наоружани оштрим кљуновима да оглабају оно мало меса између ребара.

Искрено речено, нисам оптимиста. Наш народ је смушен, слуђен и ојађен. Под формом демократије напоскон су нас страни и домаћи добронамерници уверили да домаћа крушка није за јело, а страна шишарка (поготово америчка) јесте. А Европа, та уједињена старица по диктату велике војне алијансе и којој отромбољено сало на окупу држе брендиране америчке фармерице, креће у загрљај Србији раширених руку. А када је доброћудна Србија раширила руке у загрљај, та иста Европа одсеца Србији једну руку. Само слепац не види да таквом загрљају нешто мањка, иначе ће нас још сећи и комадати. Јер, понижења је доста. Премало бринемо о себи, наивни смо и до зла бога заборавни.

На другој страни, очајан, затичем се пред страшним једним питањем: Ако у овој Србији не функционише школство, здравство, судство, полиција, војска — има ли таква држава будућности, има ли право да постоји? Убедили су мене, Србина, да не смем ујутро да се обријем — пустићу крв и самоме себи, врло је опасно мој живот мени поверити. Знам добро шта је национални понос, шта је народна ношња, народно коло, народна песма, национално јело и пиће. Али, за државу знам да мора да почива на уставу и законским параграфима који иза тога следе. Баш зато држава и долази од глагола држати. Одатле јој име, одатле и онај на челу — државник, дакле. Ми тога одавно немамо, као ни граница. Кућни одгој, вера и култура — то ми немамо. Ако цео Београдски универзитет добија годишње мање новца из буџета него што мафијашки обрну на једном фудбалеру — на чему ће онда почивати ова земља и какву улазницу има за будућност. Ако је у нашим школама мањи број часова матерњег језика него у било којој земљи у Европи, какве ми то генерације очекујемо и коме поверавамо прошлост, садашњост и будућност! Данас је сумњив свако ко помене Обилића, а ако помене Принципа може мирне душе паковати ћебе, прибор за бријање и четкицу за зубе и сам се јавити судијама демократске Европе да одлежи заслужену казну. Ми смо *ремејшлачки фактор*.

Тек данас је, у најцрњем светлу, актуелна наша пословица да није лопов ко украде већ онај за кога то кажу. Ако се опробујемо од Косова онда ћемо сами себе избрисати из свих календара и летописа, онда ћемо и дословно настрадати, онда ће наша историја морати да се пише другачије, да се рачуна од неког ко зна којег датума. Али то неће бити овај народ, онда нећемо бити Срби.

Октобар, 2007. године

ДОГОДИНЕ У ПРИЗРЕНУ

Прескочићу личну исповијест и лирске варијације о томе како сам доживио 17. фебруар 2008. године иако немам разлога да тајим тугу због огромности губитка, стид и понижење, немоћну срцбу и горчину сазнања да припадам генерацији која је изгубила Косово. Слаба је утјеха у чињеници да су српски пјесници сачували и кроз вијекове пронијели косовски завјет — од нашег јуначког епа до оних који данас бугаре тужбалице и молитве за спас Косова и Метохије. Али, границе земаљског царства не одређују ни перо ни гудало, већ уранијумске бомбе из невидљивих авиона.

По том суровом обичају господара свијета сваљена је и наша „основна” земља у благо историје, у мрачну криминалну јазбину у којој се сусрећу шиптарски поданички примитивизам и софистицирано америчко варварство.

Тако је Косово претворено у једну од црних цивилизацијских тачака које се убрзано множе на мапи свијета.

Седамнаести фебруар 2008. године предвојио је остатак Србије и још дубље подијелио Србе — на оне који вјерују да се отето и изгубљено, у пркос свему, мора и треба бранити, и на оне друге који, као омамљене жртве, хрле у загрљај целату увјеравајући нас да алтернативе немамо, ни ближег рода ни бољих пријатеља од сопствених убица. Признајем да ту логику не разумијем и не знам због чега, осим из прехрамбених разлога кидишемо у Европу ако је она већ провалила у нашу кућу — у складу са старом добром традицијом освајања, пљачкања и убијања слабих и немоћних. Сад свеједно је да ли под притиском Америке или по наговору Буркине Фасо.

А хоће ли ова велика трагедија, како су нас учили, произвести какву-такву катарзу и просвјетљење у поразу? Да ли ће се пробуђена митска енергија прелити у изнурено ткиво Србије, или ће опет бити поарчена на политичке тричарије? Имамо ли ми кондиције за борбу на дуге стазе, или ћемо клонути у апатију и равнодушност чим ова тема склизне са телевизијских екрана.

Али, прекидам овај низ тешких питања и мучних недоумица прије свега због оних који су на Косову и Метохији остали, спремни да се жртвују и с надом у божју помоћ.

Јер гдје ће помоћи ако на светој земљи не помогне.

Догодине у Призрену!

НА КОСОВСКОЈ РАСКРСНИЦИ

Потврђује се кроз историју циклично, да нам је, Србима, Косово „гдно судилиште”. На овај начин Србија у Европи и из Европе плаћа највећу цену глобализације и себичних, уско-грудих интереса богтепита којих и чијих.

На косовској раскрсници Србије, поново смо исток на западу и запад на истоку.

Опет самима, у матици и расејању, неуједињеним око минималних националних интереса, свет се јавља без перспективе, а Европа далеко.

Право силе, а не сила права постали су закон. Цинизам нових светских моћника одавно је превазишао Гебелса.

Питање је онда како да Србија, у остарелој, уморној и не претерано мудрој Европи, брани своје интересе, ако светске силе у обзир не узимају ни оно што су Србима наметнуле у виду диктата: резолуцију 1244.

Колико ли нам је Србима у расејању тешко да објаснимо све узроке и разлоге и шта све бране Срби на Косову (и Косовом!).

Још је теже објаснити румунским пријатељима, у Темишвару и Букурешту, да је Милошевић само повод и да, газећи сва међународна начела и повеле, не узимајући у обзир ОУН и њен Савет безбедности, неправедни свет кажњава демократску Србију.

Тај исти неправедни свет је идиотском политиком према Србији, својевремено само продужио век Милошевићу.

Поставља се питање шта чинити? Можда би требало да српски интелектуалци, писци, научници, уметници, најугледније српске културне институције, у сагласју са државом, упуте меморандум у име српског народа свим релевантним међународним институцијама — од ОУН до Европе, свим релевантним међународним факторима.

У том меморандуму не бисмо се требали борити за истину о Косову, јер, убеђен сам, њу свет зна.

У једном таквом меморандуму требало би истаћи аргументе права насупрот праву силе.

Могло би то бити једно другачије српско упозорење свету, а све у одбрану Косова у Србији и Србије Косовом.

ЖРТВА И СЛОБОДА

У писму жени Милки, 1907. године, из затвора Црна кућа у Бањалуци, Петар Кочић, данас актуелнији него икад, каже: „Без Слободе, без мајке своје, Правда се претвара у једну обичну курветину-путару која по широким царским друмовима трује и заражава невине, одузимајући им подмукло младост, свјежину и здравље.”

„Нови светски поредак” молоховски прокламује слободу на дугме и кашичицу, бомбардује и убија, завирује у туђу постељу, понижава и прави извештај о крвавој колатералној штети. Слобода заснована на страху и ужасу, несрећи и трговини смрћу, није слобода, већ орвеловска демонијада настањена клонираним емисарима чије су метаморфозе непојамних комбинација, лицемерно паковане у драконској позлати са знаком „штапа и шаргарепе”.

Који то частан човек може данас да се уздигне изнад проблема Косова и Метохије, да забије нос у пену угодних собних мистерија и каже: „Баш ме брига!” Смртоносни прекоокеански авантуриста, неизлечен од вековне златне грознице, у сарадњи са гладним европским лукавствима, историјски гледано, ужива да мрцвари и мучи тренутно слабијег. Узгред изводи нов експеримент у којем шиптарски народ на Косову, у ствари, не добија ништа. Велики Инквизитор је лако изманипулисао такав народ који данас у светским оквирима, узгред речено, за разлику од српског, нема врхунске ни уметнике, ни спортисте, ни научнике. Али зато има мајсторе нарко-подземља. Велики Инквизитор је албанској популацији, поред осталог, наменио тешку оглавину, тзв. „надзирану независност”, јасније речено — ропску позицију.

У двојби: „да или ћу царству земаљскоме, / да или ћу царству небескоме”, цар Лазар је изабрао ово друго, јер „земаљско је замалена царство, / а небеско увек и довека”. Слика турске солдације на Косову била је импресивна: „Јесте силна војска у Турака: / сви ми да се у со праметнемо, / не би Турком ручка досолили.” Јован Дучић каже: „Лазарево царство небеско, то је идеја о слободи.” Слобода, дакле, подразумева жртву, она је највишег божанског реда. Отуда је цар Лазар светац, стари Грци би рекли — полубог. Николај Велимировић каже: „Боље је жртвом придобити царство небеско, него лукавством царство земаљско.”

У Срба, вековима, косовска жртва је принцип живота, судбинска залога и подвиг. То не може лако бити свађено у цакизму дневнополитичке уобразиље и површности, јер је посредни истина оличена у Његошевим стиховима: „Мени ништа није непознато, / што год дође ја сам наредан.” Дакле, приправан, спреман, готов за све: „Нека буде што бити не може.”

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

С ДУШОМ НА КОСОВУ, С КОСОВОМ У ДУШИ

1

Има ситуација када човек мора стајати усправно иначе ће заувек остати грбав. То су ситуације у којима се обелодањују највећи људски греси али и највеће врлине, највећи падови али и највећи узлети. Срећни су народи који имају таква света места на којима све и да нећеш, али мораш стајати усправно и одмеравати је ли ти чврста морална кичма, колика ти је духовна висина и можеш ли икако да порастеш до сневаних небеских олтара.

За Србе такво свето место је, неоспорно, на Косову. Зато сада, у тренуцима кад су се Зле силе завериле да нам га одузму, ништа друго не преостаје него да заузмемо тврдо упориште и да највећу светињу бранимо. Уколико се утврдимо у истинским врлинама, ми ћемо га, кад-тад, одбранити. За друге Косово јесу градови и села, земљиште, њиве и виногради, рудници, фабрике и електране, а за нас је све то, али и много, много више. За нас је то место где су се наши преци усправили у подвигу и унизили у греху, па нам све то оставили као драгоцен завет који морамо чувати уколико хоћемо да нас уопште буде.

За Србе је све на Косову и Метохији у облику најизразитијег суперлатива и најзахтевнијег императива. Зато и сада треба свима рећи: ко данас с душом није на Косову, ко Косово не носи у души, тога сутра нигде бити неће!

2

Од Срба се, данас, захтева мудрост и снага надчовечанских размера, достојних Ничеове идеје *Übermenscha*. Много је

то за један народ изграђеног менталитета, са мноштвом врлина али и мана! Много је, али данас, а то важи и за дугу будућност пред нама, Срби, због сложености и тегобности своје историјске и геополитичке ситуације, морају да пронађу и реализују изузетно рафиниране а делотворне поступке одбране и унапређења сопственог живота. Они то могу уколико врлинама спутају своје очигледне мане, мане на које њихови непријатељи рачунају сада, као што су и у прошлости рачунали.

Одлуком о независности Косова Зле силе су начиниле политички гест који, сасвим сигурно, још болније провоцира неуралгично место на Балкану и уводи читав вишевековни проблем у још тежу фазу свог историјског постојања. Намере Злих сила су, очигледно, суштински лоше по протагонисте овога сукоба, а начињене су са циљем не да се проблем трајно реши него да се он, као нерешен и болан, конзервира за дужи временски период после којег ће се појавити у још злокобнијем виду.

Српски народ у таквој ситуацији лако може да, спонтано, начини двоструку грешку коју Зле силе једва прижељкују. Прва грешка је признавање тренутног стања и прихватање независности Косова; друга грешка је улазак у отворени, па и ратни сукоб са Злим силама. У оба ова случаја Срби ће бити тешко поражени, њихов државни простор биће здробљен а национални живот непоправљиво уназађен. Спасоносни пут српскога опстанка налази се негде између ове две крајности.

3

Да су Зле силе света хтеле трајна и одржива решења не би Косову као целини дале самосталност него би помогле да дође до колико-толико праведне поделе те територије. Подела (коју је давно још предложио Добрица Ћосић) јесте остварива, премда није нимало лака, али испитивање оваквог решења Зле силе нису обавиле јер јесу управо оно што јесу: оне су зле, оне хоће патњу и страдање на Балкану да умноже и учине што трајнијим.

До тренутка када ће Зле силе изгубити своју моћ и кад ће им бити суспендована права да спроводе насиље на Косову, ми Срби треба свом снагом да радимо управо на томе да коначно решење, једнога дана, постане много праведније и за нас повољније. Направити на Косову једну нову границу, то треба да буде циљ за наредне године и деценије пред нама.

Било би, разуме се, боље да је такав циљ остварен знатно раније, у времену када смо одлучније могли да утичемо на исход политичких догађаја. У овом тренутку, када готово нико

међу Злим силама не уважава права Срба на националне интересе и на елементарни опстанак, то некоме може изгледати прилично невероватним, али буде ли у Срба надчовечанске мудрости и снаге, није далеко дан када ће такво решење постати реалан и остварив циљ са којим ће се сагласити пре свега Европа, а онда и читав свет. За тај дан свако од нас треба да принесе свој, макар и најситнији прилог.

СВЕТОСАВСКА БЕСЕДА

ЛАЗАР ЧУРЧИЋ

ЖИВОТ СА КЊИГАМА ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИНА

1.

Речено је песнички лепо и мисаоно јасно да је Захарија Орфелин живео „шездесетак година ... Колико година, толико занимања” (Миро Вуксановић). Ређана су поља његовог стваралаштва и онога што је створио, а нико још није набројао и открио све што је чинио, чак ни оно у чему је био први. За поимање ширине његовог стваралаштва ево само два примера. Прво, певао је љубавне песме, похвале, идиле, елегије, мисаоне, побожне, патриотске и политичке песме. И друго, припремао је уџбенике калиграфије 1759, 1776. и 1778, букваре, рукописни, 1763, штампани, 1767, латински 1766. и *Начајки латинскаго јазика* 1767. године. Није живео дуго и није завршио све што је започео. Његова грађа за српски (славеносрпски) речник је изгубљена, а вегов *Велики српски шправник* остао је торзо. Не зна се када је започео стваралаштво. Зна се, у години која је минула, навршило се два и по века откако је испевао, исписао и илустровао за устоличење на катедру епископа Бачке, Новог Сада, Сомбора, Сегедина и Јегре сјајни *Поздрав Мојсеју Пушнику*. И зна се, 1758, пре 250 година, објавио је, у Сремским Карловцима, бар две бакрорезне књиге, а 1783, пре 225. година, у Бечу, последње две штампане књиге. Између тих књига био је у служби српских књига пуних четврт века. Толико дуго до тада нико није служио српским књигама. Био је најплоднији српски писац 18. века, и био је најбољи српски песник оног времена. И само још ово: уз своје књиге трудио се и о књигама других савременика. Као да је грабио да Србима пружи што више књига, календара и први српски часопис, *Славеносрпски маџазин*. Журио је да српска књига буде испред многих у окружењу.

У *Поздраву Мојсеју Пушнику*, који би у свакој књижевности био на високом месту, оставио је Захарија Орфелин поздано сведочанство о изврсном знању версификације, метрике и поетике. Речено је поводом његових песама с разлогом: „Ако се, у оновременим школама, вештина прављења стихова учила и могла научити, песнички дар и песничка осећања није” (Боривој Чалић). Био је уистину први велики песник нове српске књижевности.

Када је певао и радио *Поздрав Мојсеју Пушнику*, 1757, имао је Захарија Орфелин 31 годину. Зна се да је 1756—7. школске године био учитељ у Новом Саду. По његовом сведочењу био је новосадски учитељ седам година. Ако није погрешно у бележењу новосадских учитељских година, у будућој Српској Атини био је учитељ од половине века, 1750—1. школске године. Несумњиво је у томе времену већ и певао. Стваралаштво песника почиње пре двадесете године, а Захарија Орфелин је 1750—1, имао 24, или 25 година. Могао је, или морао је почети да пева пре него што је почео учитељски посао. Питање је где и када је то могло бити. Тешкоће у тражењу тог одговора настају када се мора имати на уму да је писао како није учио школе и да се образовао само читањем књига. Како је текло то његово образовање посведочио је тиме што је оставио запис да је 4. јула 1751, у Будиму, купио књигу Јохана Леоарда Роста о писменима и писању на немачком. Књигу је купио прве године учитељске службе, а била му је потребна да ученицима припреми брзописну ћирилицу, која је морала бити читка за лакше учење диктираног градива и лепа да омили читање. Из те књиге, а не из школе, припремао се за наставу. Успут, ваља рећи да у оновременој Аустрији и није било учитељских школа.

Уџбеник који је купио у Будиму, 1751, несумњиво је сведочанство о томе како је Захарија Орфелин учио. Куповином књиге посведочио је и да је претходно стекао извесно образовање и научио како се учи. Његов вршњак Јован Рајић, рођен исте 1726. и у Срему, учио је у словенској, а потом и у латинској школи у Сремским Карловцима. То му није било доста, па је школовање наставио 1744—8. у језуитској гимназији у Коморану и 1748—53. у евангеличкој гимназији у Шопрону, а школовање је завршио 1756. у Кијеву, на Духовној академији. Некако у исто време учио је од 1743, у словенској школи, у Новом Саду, Симеон Пишчевић, који је око 1741. учио и у латинској школи. У Новом Саду је, најкасније од 1742, учио филозофију и логику, на латинском, код Дионисија Новаковића калуђер из манастира Грабовца (Мађарска) Арсеније Теофановић. Он је из Новог Сада отишао у Хале и од 20. септембра

1745. започео студије као први Србин студент на том универзитету.

У Карловцима, или пре у Новом Саду, у старијој и бољој латинској школи, код Дионисија Новаковића и Василија Крижановског учио је, највероватније, и Захарија Орфелин. Да је учио у тој школи биће да је посведочио тиме што је, јамачно он, 1767. објавио у Венецији прву српску литургику, *Ејишом* Дионисија Новаковића. Књигу је, биће, преписао током новосадског школовања. У *Славеносрпском маџазину*, 1768, написао је Захарија Орфелин да је учитељ Василије Крижановски преводио са латинског језика једну књигу Феофана Прокоповича за новосадског епископа Висариона Павловића. У време припремања оне једине свеске првог српског часописа био је тај превод још увек у рукопису. Овде би се већ морало стати да се могућни наговештаји не приме као коначна истина и заборавило да је још нужно много трагати и, ако буде среће, нађу поуздани подаци о школовању Захарије Орфелина, можда баш у Новом Саду, где ће то бити тешко, и скоро немогућно, после уништених архива и библиотека приликом јунског варварског бомбардовања Новог Сада 1849. године.

Захарија Орфелин јамачно није пошао на студије попут Јована Рајића и Арсенија Теофановића, а да ли је попут Јована Рајића учио у некој гимназији тешко је рећи. У Новом Саду је школске 1750—1. почео да ради као словенски учитељ. Све што је требало да учи и научи за позив учитеља у вишим школама или на универзитету научио је извесно сам, читањем. Сам је научио и калиграфију, и резање у бакру, и поетику. Дарова, талената, имао је на претек. Када је, међутим, истицао да се није школовао чинио је то да би подвукао да није стигао до академија или универзитета и да је без њих учио и научио много. Друго је питање зашто није отишао на студије. Без много новаца пошли су у свет да уче и Јован Рајић и Арсеније Теофановић, од оних за које се зна.

Не зна се када је Захарија Орфелин испевао прву песму. Можда она и није сачувана, а његове најстарије познате песме сведоче да за њега није било тајни у певању и да је био веома надарени песник. Однедавно се зна за његову *Песан новосаделанују за грађанку господичну Фемку* (Љубица Штављанин) из рукописне *Песмарице* начињене за епископа Мојсеја Путника. *Песан* није написана за *Песмарицу Мојсеја Пушника*. У њу је ушла преписана. Није у томе усамљена. За познату грађанску песму *Тиса се муџи / Крајина буди* има у тој *Песмарици* напомена да су је певали Потиски граничари 1744. у Буру (Ђеру), где је јамачно и записана, а однекуд је преписана у *Песмарицу Мојсеја Пушника*. По томе што су песму певали Потиски гра-

ничари она је морала бити марш. И *Песан* Захарије Орфелина се могла певати. Њена метрика је сасвим иста као и *Мелодије к њролећу*, која се певала (Младен Лесковац). Да ли је *Песан* доспела у још коју песмарицу не зна се. Није испевена пре 1748, пре него што је Нови Сад добио ново име. *Песмарица Мојсеја Пушника* исписивана је између 1762—6, засигурно у Новом Саду, или по жељи епископа или анонимног преписивача, у сваком случају у намери да се забележе и сачувају песме које су биле певане у оном времену, али и преписиване. У времену настанка *Песмарице* објавио је, по свој прилици, Захарија Орфелин *Мелодију к њролећу*, 1764, рекавши да је написана у Новом Саду, у коме је 1763. купио кућу. Ако је *Песан* била савременик *Мелодији к њролећу* могла је настати око 1763—64. године. Слаба страна оваквог датирања је у томе што је Захарија Орфелин тада имао 37 година, што би било мало касно за писање овакве песме, али што, ипак, и не би морала да буде препрека за њено певање (Лаза Костић). За датирање настанка песме ваља имати на уму и то да је Захарији Орфелину умрла жена, Ана, 10/21. марта 1759. у Сремским Карловцима и да је 1765. у Венецији имао ваљда другу жену, опет Ану. Првом Аном био је ожењен најкасније 1758, па би *Песан* могла настати између 1748—57. године. *Песан* је уистину веома вредно песничко дело, прво, или једно од првих, испеваних у славу једне Новосаткиње. Ако она и није најстарија песма једној Новосаткињи, она је једна од најлепших испеваних једној господични слободног краљевског града на почетку певања о њима. Била је, биће, то и најлепша љубавна песма на почетку нове српске књижевности. *Песан* не сведочи о томе када је Захарија Орфелин почео да пева, али бар казује којим све правцима треба ићи у трагању за његовим песничким почецима.

2.

Ако се не зна, а не зна се, када је Захарија Орфелин започео стваралаштво и ако је непознат стваралачки пут посут трњем, којим је ишао док није стигао до *Поздрава Мојсеју Пушнику*, никако не би требало сумњати да му је та песничка збирка, а она то јесте, као и њен калиграфски и графички домет, хитно отворила врата да у Сремским Карловцима, пре 250 година, 1758, започне рад на механичком умножавању српских књига. Било је то 265 година од почетка штампања на Цетињу, 239 година од почетка штампања српских књига у Венецији и Горажду, 220 година од штампања прве српске књиге на тлу Србије, у манастиру Рујну, и 120 година пошто је у Венецији одштампана последња књига старог српскословенског

штампарства. Само су цетињске књиге биле удаљеније од карловачких књига из 1758. него оне до наших дана.

Није за сумњу, књиге су Захарији Орфелину биле и најближи и најсигурнији сапутник у животу. Куповао их је и чуввао, писао их је и чинио да буду богате садржајем и лепе за око, учествовао је у њиховој производњи и продавао их и, најважније, читао их је и учио из њих.

Пре 250 година, 1758, указала се Захарији Орфелину прилика да споро, приметно и мучно преписивање књига замени механичким умножавањем, бакрорезима. Срби су имали скупе, у моди класицизма, бакрорезне књиге Христофора Цефаровића 1741—8. године. Архиепископ и митрополит Павле Ненадовић је 1750. добио дозволу да у Карловцима отвори штампарију, али је није организовао. Било је неких разлога који су га нагнали да одустане од организовања штампарије. Да одустане од штампања није могао. Покушао је да нађе штампарију другде и 1755. одштампао *Словенску ђрамајшику* Мелетија Смотричког у Великом Римнику (Румунија). Биће да га покушај штампања у Великом Римнику није задовољио, па се определио да, бар накратко, обнови умножавање књиге бакрорезима.

Захарија Орфелин је 1758, у Сремским Карловцима, умножио са бакрорезних плоча књижицу *Крајкоје о бођојодобајушчем шелу и крову Христјовој јоклоњеније и времени шјођо настјављеније*. Иза књиге је био 1757. Карловачки синод, а потписао ју је 10/21. септембра 1757. архиепископ и митрополит Павле Ненадовић, по свој прилици као аутор. До књижице је несумњиво држао и 1/12. јула 1759. упутио писмо „презвитером, наместником, ђаконом, причту црковному, јакже и магистром школским, кнезом, ешкутом, трговцем, занатлијам и всем општим христијаном” наређујући да свештеници и магистри (учитељи) дођу септембра у Карловце „и ову књижицу христијанских должности *наизустј* (подвукао Л. Ч.) пред нама прочитајут, а свештеници и магистри за себе и дети у нашего канцелисте Захарије купити могут, јакже невеликија цени, занеже по три грошића”. Писмо сведочи да у Карловцима више нису могли без књига, али и да ће ширење књига ићи потеже.

У Карловцима су имали припремљену још једну књижицу, *Оршодоксомологију*, „свјаштеником, ђаконом, јеромонахом, монахом и всем причту црковному, а пре свих учашчихсја јуности, всем христијаном православним, архиепископ и митрополит славеносрпски ... Павле Ненадовић устроитсја 1754”. Књижица је, дакле, чекала четири године да буде умножена са бакрорезних плоча. Више од тога, она сведочи да је архиепископ и митрополит Павле Ненадовић имао намеру да умножа-

ва књиге механички и пре него што је ангажовао Захарију Орфелина да дође у Карловце. Имајући то на уму, Захарија Орфелин је у књижици објавио похвалу архиепископу и митрополиту. Била је то прва песма изишла из његових руку умножена механички.

У *Крајком насјављенију* и *Орѿодоксос омолоџији* стоји да је књижице „на тип подал Захарија Орфелин”. Писмо архиепископа и митрополита од 1/12. јула 1759. сведочи и да су обе књижице из 1758. умножене у Сремским Карловцима. На калиграфији из 1759. нема дилеме о месту штампања, онде је јасно речено: „написао, соделал и у бакарној својој типографији печатао и издал Захарија Орфелин”. У њој је објавио нову песму, *К ѓаждашељу* (Хулитељу). Био је у неприликама. Већ су се нашли они који су налазили разлоге да му живот чине и тежим и црњим.

Да је долазило време српских књига умножених механички и да ће она долазити из руку Захарије Орфелина посведочила је и *Ода на восјоминаније вѿораѓо Христѿова ѿришесѿвија* „по образу Лава Премудраго, цара греческаго јелинским стихами по алфавиту сложенаја, а на словенски господином епископом Партенијем преведенаја, стихами же словенским Захаријем Орфелином ... канцелистом устројенаја”. Песма тобоже византијског цара Лава Мудрог (Лав Шести, Мудри, 886—912) објављена је благословом архиепископа и митрополита Павла Ненадовића, а „иждивенијем сопственим вишепојманутог господина епископа Партенија Павловића да дајетсја православним туне в душеполезнују ползу, в Виене, 1760-го лета”. *Ода* је несумњиво умножена у Карловцима, а на Беч (Виену) односи се или место оновременог боравка преводиоца, или на место у коме је *Ода* преведена.

Значај *Оде на восјоминаније вѿораѓо Христѿова ѿришесѿвија* није толико у вредности дела колико у томе што је њен преводилац био епископ Партеније Павловић, Бугарин по рођењу, што је песму „стихами же словенски” устројио Захарија Орфелин, што је објављена благословима архиепископа и митрополита и, понајвише, што их је све окупила око књиге. Њоме су посведочили, сваки на свој начин и сва тројица заједно, да су очекивали да штампана књига постане, не случајни, него незаобилазни и свакодневни део духовног живота Срба.

О Карловачкој бакарној типографији из 1758. ваља рећи још понешто. На *Крајком насјављенију* и на *Орѿодоксос омолоџији* стоји да их је „на тип подал Захарија Орфелин”. На калиграфији из 1759. стоји, међутим, „написао, соделал и у бакарној својој типографији печатао и издал Захарија Орфелин”.

Извесно је да је он био аутор калиграфије, писмо, пак, архиепископа и митрополита од 1/12. јула 1759. сведочи да су и књижице из 1758. умножене у Карловцима.

Ни карловачка преса за отискивање са бакрорезних плоча није заузимала много простора. За отискивање са бакрорезних плоча биле су довољне само две руке једног човека. Компликовано је било урезивати у бакарне плоче оно што је претходно било написано и насликано на предлошцима. За отискивање са бакрорезних плоча било је потребно уистину много операција и много времена. Захарија Орфелин је знао веома много о бакрорезима. Имао је књиге о томе како се израђују. Теже је питање само откуда му новац за куповину пресе, бакарних плоча и хартије. За све то требало је новаца, а њих је Захарија Орфелин једва могао имати. Не би стога могло бити да је новац за пресу дао неко други, можда архиепископија и митрополија. Купљена је могла бити у Пешти или, биће, пре у Бечу, камо је у јесен 1757, путовао Захарија Орфелин, канцелиста, у пратњи архиепископа и митрополита Павла Ненадовића.

3.

Захарија Орфелин је 1760. окончао отискивање првог циклуса бакрорезних књига. Због нечега је напустио Карловце и рад на бакрорезним књигама и графици. У калиграфији је 1759. објавио песму *Хулишељу* (К каждатељу). Некоме је засметао или, може бити, није умео да поднесе ни најмање замерке или преке погледе. А може бити да је и било оних који су били спремни да му чине неприлике. Никако то није био архиепископ и митрополит Павле Ненадовић. Са њиме је лепо сарађивао и касније, и подуже. Из Карловаца се Захарија Орфелин упутио у Темишвар епископу Викентију Јовановићу Видаку, са којим се касније парничио. Није му, међутим, било живота ни у Карловцима нити у Темишвару, а све више су му недостајале штампане књиге. Све више је, биће, желео да ради за њих. Уверење да Србима нема будућности без штампаних књига тињало је одувек у њему и није се гасило. Све више није умео да гаси жељу како би видео штампане и своје песме и своје књиге.

Крајем лета 1761. навратио је, биће накратко, у Венецију да одштампа нешто макар на пробу. Нашао је у Венецији штампара Димитрија Теодосија, Грка, који је већ имао ћириличка слова набављена у Русији с намером да штампа књиге за Србе. Нејасно је на чију је иницијативу Захарија Орфелин отишао у Венецију. Мало је веровати да га је штампар могао лично позвати. Да би то учинио морао је знати или бар чути за Захарију Орфелина, али и то не треба искључити. Могао је,

то ће бити пре, штампар понудити своје услуге архиепископу и митрополиту Павлу Ненадовићу, а овај је упутио Захарију Орфелина да види шта је чинити. Најзад, могао је и Захарија Орфелин, гоњен жељом да штампа, потражити штампарију и стићи у Венецију. Улазећи у посао опрезни су морали бити и штампар и наш песник. Септембра 1761. одштампао је Димитрије Теодосије један мали буквар, *Началноје ученије*, по свој прилици без одобрења цензуре. Тај извод из руских буквара била је прва српска књига одштампана у штампарији Димитрија Теодосија. Штампана на једном табаку, 16 страница, књижица је могла бити брзо одштампана. На њеном штампању научио је Захарија Орфелин припрему текстова за штампу и коректорске послове.

Ако мали буквар из 1761. није штампан на пробу и ако је штампан за продају, а буквар је било лако уновчити, ваљало је за штампање платити. Дабогме да је могућно да је са штампаним букваром Захарија Орфелин морао поћи у Карловце да онде добије сагласност за друге послове. Биће да је већ новембра 1761. Захарија Орфелин био опет у Венецији да или намири трошкове штампања или уговори нове послове. Тај нови боравак у Венецији послужио му је да одштампа своју прву песму, плакету, *Горесѣни ѿлач*. На плакети стоји да је штампана новембра оне, 1761. године. *Плач* је жестока критика једног дела високог клера. То је политичка песма незадовољника приликама у Карловцима и Темишвару. Песму је објавио још једном, највероватније 1763, на народном језику под насловом *Плач Србији*. После другог издања песме сазнало се у Карловцима да је њен аутор Захарија Орфелин, који је, да би се оправдао, написао у *Крајком уводу у иѣторију ѿорекла славеносрѣског народа*, 1765, да је аутор *Плача* неко други. Песма није могла бити штампана у великом тиражу, па ју је штампар могао одштампати на поклон или уз ниску цену.

У рано пролеће 1762. Захарија Орфелин је био опет у Венецији. Донео је јамачно неколико књига припремљених за штампу, међу њима свакако *Молиѣвослов*, *Псалѣир* и *Требник*. Одобрење цензуре за њих, и још неколике књиге, добио је Димитрије Теодосије 15. и 26. априла, односно 30. јуна 1762. године. Припремајући књиге за штампу Захарија Орфелин је рачунао да су Србима били потребни уџбеници и литургијске књиге. Знао је да су оне потребне на широком простору Аустрије и Далмације (у Далмацији су били учитељи Кирило Живковић и Доситеј Обрадовић). Добро је знао да литургијске књиге нису могле бити у употреби без одобрења Московског синода. Морао је, најзад, добро знати и о приходима путујућих књижара Руса, па је рачунао да би књиге штампане у Венеци-

ји могле бити јефтине, а уза све и штампом знатно квалитетније. Припремао је књиге за штампу тако што је преносио текстове насловних страница руских издања на којима је стајало да их је одобрио Московски синод додајући напомену: „Продајетсја в Венецији, в Типографији Грекоправославној Теодосија Јоаникијскога”. Колико је водио рачуна о свему посведочио је и тиме што венецијанско издање *Србљака*, из 1765, има формулацију у наслову да га је одобрио Московски синод, а издање из Великог Римника га нема. Да ли је одобрење Московског синода уистину доспело у Венецију не зна се. Свеједно на њему стоји да је добијено и да је тиме могао бити у литургијској употреби.

Приликом боравка у Венецији 1762. одштампао је Захарија Орфелин опет једну плакету са песмом *Тренодија в мир чело века вшедшаго и од всех и својсѣвенних ѡпрезнаго*. На књижици је одштампана година издања, 1762, а име аутора је у акростиху (прочитао га је Ђорђе Сп. Радојичић). Елегија *Тренодија* била је савременицима сасвим јасна. Сада се не зна зашто је о себи певао као отишлом у свет презрен од свих. *Тренодија* је по свему најближа *Хулишељу* из 1759. године.

Још увек у Темишвару, Захарија Орфелин је 26. фебруара/9. марта 1763, на четврти рођендан сина Петра, завршио рукописни катихизис, *Аѡсѡолскоје млеко*. Био је нестрпљив и није умео да чека и сачека године у којима би му син уистину могао да учи, да започне учење. Из катихизиса позната је само *Молишва родишеља*. Не зна се да ли је књига списана и илустрована попут *Поздрава Мојсеја Пушника*, али је извесно да је *Молишвом родишеља* започео певање побожне поезије.

Ни у Темишвару Захарија Орфелин није могао дуго, опет се вратио у Нови Сад и у њему, 22. августа 1763, купио кућу. Убрзо је поново кренуо у Венецију где је прештампао неколике књиге које је умножио са бакрорезних плоча у Сремским Карловцима, а уз њих и књижицу *Последованије молебнo за бољшаго*.

Књигама објављеним у Венецији 1763, пре 245 година, започео је Захарија Орфелин декаду најживље и најбогатије и своје и венецијанске издавачке делатности. Српско издаваштво није до тада знало за толико књига, календара и први часопис. Ако је Захарија Орфелин 1763. објавио *Плач Србији*, онда је од 1761. сваке године објављивао по једну песму. Могле су оне, 1763. године изићи испод штампарских преса и литургијске књиге које је цензура одобрила, 1762, за штампање.

Следеће, 1764. године, објавио је Захарија Орфелин плакету са песмом *Сетованије наученаго младаго човека*. То је елегија на којој стоји да је преведена са руског, а није. Написа-

на је у Новом Саду, ваљда претходне, 1763. године. Анонимно је 1764. објавио још две песме: *Истинa о Бозе* и *Христoљубивих душ сѣихословије*. Обе те песме припадају побожној поезији и најбоље су српске побожне песме 18. века. Оне су и у врху српске побожне књижевности уопште. Њихово ауторство утврђено је недавно (Боривој Чалић).

Мали буквар из 1764. познат је само из литературе. То би морао бити прештампани буквар из 1761. и неће бити тек његово друго издање. Године 1764. објавио је Захарија *Сѣрасно јеванђеље*. На њему стоји „На тип изданаја от 3. О. лета 1764. Находитеја в Типографији Грекоправославној код Димитрија Теодосија”.

Плакету са песмом *Мелодија к ѿролећу* објавио је Захарија Орфелин 1765, а њу је метрички сјајно написао у Новом Саду. Песма припада поезији типа *Кармина бурана* познатој у Европи од средњег века (Милорад Павић). Тематски не и много оригинална, *Мелодија к ѿролећу* у певању Захарије Орфелина једна је од онајбољих песама српске поезије уопште.

Јулинчев *Крајки увод у истoрију ѿорекла славеносрѣског народа* објављен је 1765, у две варијанте. Старија варијанта има Предговор и 20. табак (145—60. страница) који је прештампан са неколико измена новије историје и напомене да је *Плач Србији* пасквила против „српског митрополита и епископа” и да садржи „многија клевети на клер и Народ” написан на руском и српском.

Српску књижевност обогатио је 1765. Захарија Орфелин *Славеносрѣским календаром* за 1766. годину. Нема сачуваних примерака тог календара, а зна се да су у њему објављивани и осврти на књиге објављени у Венецији. Њима је Захарија Орфелин започео рад на рецензирању српских књига.

Да ли је Захарија Орфелин раније доносио књиге у Нови Сад на продају у „своји дућани” не зна се. Године 1765. их је доносио. Књигама штампаним у Венецији отворио је у Новом Саду тржиште књига. Прво у будућој Српској Атини.

Песмом о Косовском боју, *Песан истoрическаја*, завршио је Захарија Орфелин 1766. објављивање песничких плакета. (Одобрење цензуре за штампање песме дато је 16. децембра 1765.) Том песмом је посведочио да је добро познавао гусларске косовске песме. Као хришћанин и човек ученог 18. века био је противник митологије, па и оне из гусларске поезије, али је у њима, као песник, налазио праве песничке вредности и био убеђен да оне заслужују да се нађу у кругу његових песама. Био је том песмом и први који је испевао јединствену косовску песму у српској поезији.

Дионисију Новаковићу одужио је Захарија Орфелин 1767. објављивањем његове литургије, прве код Срба. Несумњиво је знао Василија Дамњановића из Сомбора, коме је у тој години објавио *Нову српску арифметику* на добром народном језику. Била је то, и то треба имати на уму, прва српска књига из математике.

Пре 240 година, 1768, објавио је Захарија Орфелин прву и једину свеску *Славеносрпског маџазина*. Ниједан народ у окружењу није имао тада часопис. Имали су часописе народи богатих европских култура. Захарија Орфелин је знао за њих. Знао је за руски *Јежемесечнија сочињенија*, морао је знати за немачке часописе и још неке. У време док је живео и радио у Венецији онде је излазио *Маџазино Италиано*. Руски часопис му је био узор, а према италијанском је начинио наслов свога часописа. Програм његовог часописа био је такав да би увек могао бити актуелан. И садржај му је био такав да није изостајао за другима. Знао је да неће моћи сам да га издаје, да иза њега мора да стоји нека добра организована институција. У томе као да је био пророк. Други српски часопис, *Летопис*, који је почео да излази 1824. морао би 1826. бити угашен да није основана Матица српска.

У *Маџазину* се Захарија Орфелин огледао и лирским сонетима и епиграмима. Наставио је и у њему да пише осврте на књиге.

Између 1768. и 1772. нема књига Захарије Орфелина. Писао је обимно *Житије Петра Великог*. Да ли је путовао у Русију? Два тома великог формата *Житија Петра Великог* сведоче да је био бољи историчар од Јована Рајића.

Између 1773. и 1783. живео је Захарија Орфелин у Сремским Карловцима и налазио уточишта у фрушкогорским манастирима. У Карловцима је резао бакрорезе за *Житије Петра Великог*. Објавио је 1776. другу, а 1778. и трећу калиграфију. Још увек је писао. По наговору, тада већ архиепископа и митрополита, Мојсеја Путника отишао је 1783. у Беч да буде коректор у штампарији Јосифа Курцбека. Штампар је писао из Беча архиепископу и митрополиту у Карловце да му је жао што раније имао таквог сарадника.

У Бечу је Захарија Орфелин 1783. објавио последње две књиге, *Вечни календар* и *Искусни њодрумар*. За штампање *Вечног календара* дао му је нешто новаца Сава Вуковић, оснивач новосадске Српске велике гимназије. *Искусни њодрумар* била је прва српска књига намењена пољопривредницима. Да га није притисла болест подарио би још коју прву књигу.

Болесног и дужног Јосифу Шмуцеру за отискивање бакрорезне графике у *Вечном календару*, купио је Захарију Ор-

фелина у Бечу епископ Јосиф Јовановић Шакабента и одвео у Пакрац да га лечи. Почетком 1784. преселили су се њих двојица у Нови Сад. Епископ је имао неких неприлика, па је тек крајем године могао да пружи новац болесном Захарији Орфелину како би вратио дуг Јосифу Шмуцеру. Умро је 19/30. јануара 1785. на имању бачких владика Сајлову. Смрт му је забележена у матичној књизи умрлих светојованске цркве. Умро је а да је одужио дуг и, ваљда, тужан што није завршио све што је започео и пожелео да оствари.

4.

Последње године живота, 1784, у Новом Саду, Захарија Орфелин више није писао. Те године стигла је из Лајпцига пошиљка књига епископу Јосифу Јовановићу Шакабенти од Доситеја Обрадовића. Прва од њих, *Живот и цркљученија*, објављена је 1783, у години када су објављене последње две књиге Захарије Орфелина. Друга је била *Савети здраваго разума*, објављена оне, 1784. године. Не зна се колико је примерака књига послао Доситеј. Оне јесени, 1784, 13/24. октобра, посвећен је у Сремским Карловцима за епископа Петар Први Петровић Његош. На његовој инсталацији био је и епископ Јосиф Јовановић Шакабента. Не зна се да ли га је у Карловце пратио и Захарија Орфелин. Ако се нови цетињски владика и Захарија Орфелин нису срели у Карловцима, свакако су се срели у Новом Саду. Из Новог Сада је владика Петар Први Петровић Његош понео три комплета *Житија Петра Великог*. Толико их је некомплетних сада у Биљарди, а сви су без насловних страница, па се не зна да ли их је Захарија Орфелин поклонио владици или их је владика купио. Никако није спорно да су се њих двојица срели и да је цетињски митрополит знао аутора дела. Морао је то рећи и владика Раду, који је у Орфелиновим књигама нашао грађу за *Горски вијенац*. И Александар Сергејевич Пушкин је користио *Житије Петра Великог*, али није знао да је оно дело Захарије Орфелина.

Скоро један век био је Захарија Орфелин заборављен. Више то није и поред тога што га још треба откривати. Недавно је постао и јунак романа *Друго тело* Милорада Павића.*

* Светосавска беседа у Матици српској, 26. јануара 2008. године.

СВИЈЕТЛО У СВИМ СРПСКИМ ТМИНАМА

И Студеница, и Милешева, и Жича — све су то дјела непролазна светионика српске земље, творца и надahнитеља свеколике наше богате културе, првопрестолника, архипастира што следоваше најбољег и најљепшег од свих синова људских.

И Хиландар, и Кареја, и Ватопед, и Пантелејмон, и Котлomuш, и Иверон, и Филотеј, и Каракал, и Ксиропотам и Лавра, и сви путеви светогорски, у којима израсташе сјеме што већ клијаше у Растковом срцу, кад прелазаше, примивши монашку ризу, као истински *васийишаник џустииње*, многострадални и плачем испуњени пут подвижника, па успињање к врху Атоса, одакле пуцаше видик на Свету гору, на други дом његов, духовни, — а у даљини, на једној страни Цариград, а на другој Солун — па пећина светог Петра Атонског, и бројне *куће џишине*, кад, Христа ради, напусти *варљиво шаренило свијетла*, прихвативши вијенац Његов, што га исплете уз много зноја и муке, јер само Бог знаваше мјеру подвижништва његовога, док чишћаше душу своју чинећи је стријелом која се пробијаше к небу — све то бјеху путеи *невролазне свјејлостии у свим српским џминама*.

И кад одлазаше, кроз врлети зетске и долине Дукље, на друго поклоничко путовање, из Будве, из града свога, и из земље своје, гдје се клањаху светитељу своме, и гдје чекаше галија да га навезе на широко море, па стигав до стазе Вјечног Цара, па у врту Гетсиманском, па стазом Бола до Голготе, у сусрет васкрсењу Његовом, блиставој бјелини анђела и радости жена мирносноица, па уз Гору Сионску, пролазећи кроз понор Христових мука, све до *највишег врха славе Његове*, па се, испуњен радошћу, врати с *мјесџа Вазнесења у олџар Вазкрсења*, прибирајући свијетла зрна светосавска и онда и данас — све су то непролазни и родљиви плодови наши!

И кад се од Јадрана до Софије и Перника паљаху свијетла светосавска, обасјавши духовно рођење краљевића Растка, *њежне жране великог храсџа*, које бјеше истинско духовно рођење српскога народа, све следујући стопала онога који немаше гдје главу да приклони, учитеља што на скромним праговима кућерака, у синагогама, на малим градским раскршћима, из лађе, или на обали језера, учаше Галилејце своје, овај велики неимар и ктигор видљивих цркава показао се и као непролазни и неуморни градитељ српске душе.

И кад бјеше отац и учитељ оцу своме, а овај га благосиљаше, јер га отрже од свијета таштога, и браћи својој, све мирећи их и уједињујући у љубави великој, једном дарујући круну а другом живот, и дјечи и унуцима њиховим, а народ српски разносаше славу његову, овај прави син отачаства, одан престолу и православљу, што *анђелски живљаше, айосџоломски ѡроѡвиједаше и мученички се бораше* и за живота бјеше *ѡред ѡресџолом ѡворца највећи молиѡвеник за срѡски народ*, пред Царем Вјечним, у скромности највећој, говораше за себе — од свих *ѡоследњи и грешнији!* Стога и *жички боѡовјесник* славословаше да се српски народ *хранио ријечима његовим као медом* и да ако ико има право да у *вријеме и невријеме закуца на свака срѡска врати* и од *Срба ѡтражи жртву*, онда је *ѡо Свѡшти Сава* — царски син који је *наѡустѡио царски ѡресџо* и све земаљске *ѡочасѡи* и славу да би *Србима донео небеска бесцен-блаѡа*. А духовити принчеви српски писаху да је, од њега почев, *слика срѡсѡва ѡуна нашеѡ дивноѡ неимарсѡва*, зелених и модрих, надземалских *свѡтлосѡи нашеѡ црквеноѡ сликарсѡва*, трептавих пламенова *жижјака*, *крај којих бдију, у ноћи*, писци црнорисци, ученици *бијелоѡ Хиландара* и да без тог нашег мудраца, писца и архипастира вјероватно наша нација не би постојала.

Бјеше то један од изабраних Заступника и Даваоца наде и љубави, који је племе своје склањао од заводљиве славе земаљске, чувајући га од привезаности за пролазно, од удољовавања *неудовољивим и ненасиѡим ѡрелесѡима*, пастир који знаваше, — кад се изађе из зидина тијела, из непроходних шума и дубоких провалија, из живота кратког, земаљског, који се у Писму непролазном и не назива животом, већ странствовањем, беспутицом кроз земљу изгнанства нашега, и муке наше, кроз земљу страдања и плача, — како начинити срце богољубиво од срца грехољубивог, срце чисто од срца сласти!

Бјеше то орадошћени зрак сунца, што се спушташе на све земље српске и на сав народ српски, кроз вјекове, који и данас, нејак у свему осим у гријесима својим, утамничен и распет, умивајући се њиме, брише сузе уплаканих, утољује бол болних, сједињује разједињене. И брижни отац скитницама земаљским из племена његова, што се ваљаху путем широким, према крају, пролазницима, странцима на земљи, што бјеху на путу обмањивом, и кићаху се празном славом, помажући им да с душе скину њену одежду, тијело, да их, уз љекара Свесилног, за кога не бјеше гријеха неисцелјивог, с вјером у Њега, и следовањем Њега, врати на тајанствену стазу јеванђелског живота. Па као што се Порфирије, Геласије и Ардалион, кроз игру смјестише у *мјесѡо ѡаѡора давноѡ*, и у сузама искреног покајања умише ранији греховни живот, тако и он многе *ни-*

шћавне шћрунчице шћрашине, из рода српскога, што се раскајаше, претвори у свеце, многе безаконе у праведнике. И утврђиваше их у свјетлости јеванђељској, и учаше као синове свјетлости, и скидаше завјесу с очију душе њихове. И мољаше благог и доброг Исуса да опрости *немар нащ и немоћ нащу* и да нас све *обожи, сложи и умножи*. И тај неугасиви и препорађајући светосавски зрак сунца, што се спушташе на све земље српске и сав народ српски, обнављаше се из вијека у вијек, свијетлећи — сад дјелом непрекорачивог *Ошћрошћког шћдвижника*, што нас спасаваше од биједа *видовних и невидовних*, сад дјелом цетињског чудотворца, *шћсшћира и молишћвеника свега сршћскога и шћравославнога*, сад дјелом светога и равноапостолнога Владике Николаја!

Као што величину вида очнога и неуклоњиве блистаје боје сазнајемо кад их укрстимо са свјетлошћу, и као што око спавача ревног не запажа оно што запажа око буднога, тако и ја, рођењем, бијах спуштен на поприште земаљског странствовања, гдје ме, као прах, засуше мисли о земаљском напретку и пролазној ослади. Сад кажем — зар не изнедрих не знајући да сам изнедрио!? Зар не постојах као непостојећи!? И зар не угледах свијетла дневна, као клонули!? И зар не бијах, као жив, као већ умрли!? Па кад отворих очи душе и искусих зраке свјетлости, и сјетих се ријечи Искупитељевих, и сазнах за вијенце побједне, на небесима, па, потом, кад се у душу моју удијеваше не зраци, не свјетлост, већ Сунце сâмо, кад се *уселих у Шега* и уселих, заједничарећи, *Шега у себе*, па и народ свој сад гледајући сутјелесником и судиоником Спаситељевим, па, све чувајући се пламена вештаственог, усред светске буке и вреве, допузах до оних што се *ошћраше од сваког гшћријеха*, поставши *бјељи од сншћјега*, као у ријечи псалмопојца, што се бораху против прелести као против угљевља ужареног, до *свјетлила бошоизабраних*, што боље од *злашћа огњем искушана сшћјају*. Тад дојезди ријеч апостолска да нисмо своји — *будући кушћвени сшћйо*! И та ријеч апостолска вођаше ка старозаветном тајновидцу и слици шћстокрилних серафима који кружаху око престола, и неућутно славословише, покривајући *огњеним крилима огњена лица* — страху Божјем! Јер, без страха од Бога лако се остане без Бога самога. И кад год људи залутали загубе путе своје, и кад је *шћмина најшћрња* а *кривошћушћица најшћшћрмија*, само се Христос види. Ненасити у уживањима својим, заробљени у привременом кругу нашег биолошког постојања, ми, дјеца земаљска, застајемо пред недоумицама које нису недоумице, већ застрашујућа празнина у нашем постојању. Јер, видимо свијет

вјештака техничких и силника глобалних, у којем је *захладњела љубав многих*, како се, под ударима апокалиптичне казне Божје јарости, гуши у плачу и шкргугу зуба. И видимо ваздух затровани, поља умртвљена, боје загађене, свијет који је ријеч *вјерујем* замијенио ријечју *мислим*, свијет вођен кретом *крви и нерава* а не светом јеванђељском истином. И у средишту његовом човјека, спутаног мрежама трулежног стицања и земаљске надмоћи, у служби господара прелести, који га, преко чула, тих *враћа душе*, држи у његовој палој природи.

Па ипак, и у сумраку савременог свијета још свијетле истине свете хришћанске вјере. И шта онда остаје племену завађеном и подијељеном, осим да се, изнова, стави под заставу Учитеља и освешћујућег Утјешитеља и његовог изванредног светитеља. И да нашу браћу залуталу, овдје, из града Великог Жупана Стевана Немање, што бјеше *засиујник убогих* и *хранитељ нишћих*, и под старост узрасте до Христове љубави, подсетимо

— *Ако Госјод не сазда дом, узалуд ѿруда зидара!*

И да се, заједно с њима, помолимо Неограниченом владици људи и станемо уз крст његов, у односу на који су сви наши крстови мали, — јер се нико није попео на небо осим Онај који сиђе с неба, Син Човечји и Син Божји, који је на небу! — да нам оздрави срца обољела, да очврснемо, сазримо и препознамо се у пуноћи духовног раста.

Да се усправимо пред многим данашњим *кукољем зловерја* и невоље овосвјетске и искушења овосвјетска прихватимо као највише ударје Божје!

Да ријеч јеванђељску испишемо у себи, на таблицама душе своје! Да нас утјеси у изгнанству нашем и изведе на *досјодње ѿље жијородно!*

Да се, спасења ради, одрекнемо природе пале и станемо на пут мраку демонском што улази у *зашворе враћа очију наших!*

Да научимо давању оне који мисле само о узимању, јер је рука која даје свагда изнад руке која прима!

Да се молимо светитељу нашем да умоли благог и доброг Исуса да у нас излије *свѣћи и ѿријайни ваздух смирења*, јер је за спасење неопходна велика ревност, велики опрез, велико трпљење, велики разбор. И нема спасења без оживљења!

Да излијемо кишу крупних суза, да се ослободимо уздаха нагомиланих у грудима нашим, да се вратимо *ѿишцини изгубљеној* и предамо, заувјек, *ѿразнину нађену*, и скинемо с душе натрухе полувјековне препокорних и преогорчених идеолошких фантазми и препорљивих партијских помама.

Да мисли наше, плаховите, усковитлане, кад помислимо на оне што отварају ране старе, зауставимо и сјетимо се грехова својих, јер је кратак пут којим течемо!

И као што дух светитеља нашег, од Бога послатог заштитника Срба, гледаше, побједнички, из свијета невидљивог, доље, на ватру, на Врачару, надахњујући се ријечју псалмопојца

— *Шта човек може да ми науди, ако је Господ на мојој сирани!*

— и опрашташе Синан паши и, изнова, благосиљаше свој српски народ, тако се и ми, излазећи из себе, раскидајући људску унутар које живимо, овдје у храму Христа Спаситеља, Онога истог чије је све земаљско имање, што допусти страдање Свесветога да би избавио од вјечне казне и страдања грешни род људски, молимо за браћу нашу што ослепјеше срце своје, за браћу нашу којима пизма безбожничтва раслаби чуло истине, за браћу нашу коју савјест сопствена гризе, и вуче доље, и изједа им душу њихову отплатјелу!

И ова кап сићушна, вјерујућа, што се, потихо, изли, овдје, у храму Христа Спаситеља, метоху светог манастира Хиландар, у Цркви нашој, стожеру нашем, пред митрополитом нашим, пред владиком нашим, у част најомиљенијег свеца српскога, *првог архиејискоја све српске земље, Саве грешног*, нек' не буде *усјев на камену*, већ ријеч која нас обавезује, искупљује и уздиже. Јер, гле, ја посијах *ријеч покаяња*, а изниче *ријеч исповиједања*!*

* Светосавска беседа у храму Христа Спаситеља у Подгорици, 26. јануара 2008. године.

МИРОСЛАВ ТИМОТИЈЕВИЋ

У СУСРЕТ 500-ГОДИШЊИЦЕ КРУШЕДОЛА

Манастир Крушедол, маузолеј светих деспота Бранковића и средиште Београдске, потом Крушедолске митрополије, добио је већ у време оснивања средишње место у српској православној средини северно од Саве и Дунава. Његов оснивач је деспот Георгије Бранковић, у монаштву наречени Максим, који се у најстаријем манастирском поменику, служби, и синаксарском житију помиње као једини ктитор. У житијима владике Максима се каже да се он, напустивши архијерејски трон Влашке, вратио у Срем, испросио од сродника Марка и Стефана Јакшића место Крушедол и на њему саградио манастир уз помоћ влашког војводе Јована Њагоја Басарабе. Помен влашког војводе навело је прве истраживаче, а међу њима и Димитрија Руварца, да време оснивања манастира сместе у 1512. годину. Откривање нових архивских документа показало је да је оснивање Крушедола био знатно сложенији и дуготрајнији подухват. Он се одвијао у две фазе које су одредиле симболично значење манастира и његову потоњу судбину.

Потреба за оснивањем новог манастира појавила се одмах по повратку у Срем владике Максима и његове мајке, замонашене деспотице Ангелине. Наиме, они су по доласку сместили мошти светих деспота Стефана и Јована у придворну цркву Светог Луке у Купинику, која им је припадала по наследном праву. После удаје Јелене Јакшић, удовице деспота Јована Бранковића за Иваниша Бериславића, град је припао овом иноверном српском деспоту. Он се у то време није слагао са Бранковићима и захтевао је да се мошти уклоне из придворне купиновачке цркве. Због тога је оснивање манастира намењеног трајном и несметаном полагању моштију светих деспота било за владика Максима и његову мајку Ангелину прека потреба. Замонашена деспотица се по повратку из Влашке сместила у

манастир Велика Ремета, први пут поменутом у архивским изворима 1497. године. Потом је у непосредној близини Велике Ремете купила земљиште за подизање новог манастира, породичног маузолеја који је требало да буде посвећен светом Јовану Златоустом. Одмах потом она се писмом насталом о Благовестима 1509. године обраћа великом московском кнезу Василију Ивановичу са молбом за помоћ око подизања манастира. Писмо је послато по духовнику Евгенију из Велике Ремете који је московском кнезу требало усмено да образложи овај подухват замонашене деспотице. Кнез је испунио молбу, и послао четири товара самуровине, новчану помоћ и писмо у којем обећава даљу подршку. Тим су се стекле материјалне околности за изградњу манастира Светог Јована Златоустог који је требало да постане маузолеј последњих православних сремских деспота Бранковића. У овом манастиру замонашена деспотица је требало да проведе своје последње земаљске дане и да у њему буде погребена. Владика Максим се по свему судећи сместио у манастиру Хоново.

Историјске околности су током неколико наредних година измениле планове везане за манастир Светог Јована Крститеља, што је довело до промене његове намене и посвете. То се догодило током 1512. године, када се за последње Бранковиће збило неколико важних догађаја. Почетком те године на престо влашке долази Јован Њагоја Басараба, ожењен Деспиним Милицом, најстаријом ћерком Јована Бранковића и Јелене Јакшић. Он позива владика Максима да се врати у Влашку и поново заузме митрополијски трон. Максим одлази на поклоњење новоизабраном војводи, али му захваљује на понуђеној части, правдајући се старошћу и жељом да настави монашки живот. Убрзо потом у *Ајосџолу с џумачењем*, који је у Сланкамену преписао Андрија Русин 11. августа 1513. године, Максим се први пута помиње као београдски митрополит.

У складу са измењеним околностима породични маузолеј добија још једну, знатно ширу намену. Владика Максим премешта у њега митрополијско седиште, које се до тада налазило у Београду. За удвајање намене крушедолског манастира постојало је више разлога. Смрћу деспота Јована сремски Бранковићи више нису имали световних амбиција. Оба преминула члана породице, деспоти Стефан и Јован, били су проглашени за светитеље чији је култ постављен у функцију утврђивања статуса и угледа новог митрополијског центра. Крушедолу су, као новом средишту које је требало да утврди свој статус и чвршће организује православну цркву у јужној Угарској, биле неопходне мошти светитеља. Присуство кивота са моштима светих деспота у новој митрополији било је, с друге стране,

сигурна гаранција успешног прослављања њиховог култа. Европски образованом Максиму је немањихка традиција прожимања политичких и верских интереса култовима владарских моштију била добро позната. Она је присутна и у делатности његових најближих настављача, што се огледа у *Служби светом десјошу Јовану Бранковићу*, спеваној по преносу његових моштију у Крушедол. Идеолошка веза између Крушедола као маузолеја и као митрополије најбоље је истакнута стиховима: „Ликуј, Сирмијо, земљо српска, весели се, света митрополијо, храмe Божје Матере, радуј се положењем светих моштију Стефана благочастивог, Максима блаженог, Анђелине преподобне, Јована праведног, јер моле се за народ свој као отачаствољупци.”

Измењени историјски оквири, на које Бранковићи нису могли да рачунају одмах по повратку из Влашке, наметнуле су промену ранијих планова деспотице Ангелине. Маузолеј последњих сремских деспота Бранковића посвећен је Благовестима а не светом Јовану Златоустом, како то у писму упућеном кнезу Василију Ивановичу казује замонашена деспотица. На промену посвете утицао је владика Максим, пошто је за овај празник био везан из више разлога. Благовестима је посвећена црква манастира Обед, у који се по замонашењу повукао, као и црква манастира Ждрела, одакле је потицао монах што га је замонашио. Владика Максим је разлоге за посвећивање нове крушедолске цркве Благовештењу могао да пронађе и у чињеници да је исти празник славила некадашња митрополијска црква деспота Ђурђа Бранковића у Смедереву. Непосредно поред породичног маузолеја, у међувремену произведеног у митрополијско седиште, замонашена деспотица Ангелина подиже скромну манастирску цркву, како се наводи у њеном синаксарском житију насталом око 1530. Ако се овај податак сагледа у хронолошком току, онда је у Крушедолу залагањем замонашене деспотице Ангелине прво започето подизање женског манастира са црквом посвећеном светом Јовану Златоустом. Било је то по свему судећи већ 1509. Три године касније почетни планови су измењени, па се започети породични маузолеј производи у митрополијско седиште. Манастир се тада претвара у мушки, а главна црква посвећује Благовестима. Послове око завршавања манастира преузима владика Максим, а радови су изведени новчаним прилогом Јована Њагоја Басарабе. Било је то 1512. Након тога замонашена деспотица Ангелина подиже женски манастир са црквом посвећеном Сртењу. Такав редослед изградње, исказан две деценије по оснивању манастира у синаксарском житију мајке Ангелине, изгледа сасвим логичан. Чињеница да је Сртењска црква замишљена као скромна грађевина која није одговарала

репрезентативном породичном маузолеју говори у прилог томе да је њена изградња започета после изградње Благовештенске цркве. У том смислу у Крушедолу је из првобитне идеје о подизању породичног маузолеја посвећеног светом Јовану Златоустом прво настао мушки Благовештенски манастир, а потом је подигнут филијални женски манастир посвећен Срећењу.

За пресељавање митрополијског седишта из Београда у Крушедол, осим личних мотива владике Максима, постојао је и низ других чврсто испреплетених разлога. Долазак владике Максима на чело Београдске митрополије и њено пресељење у Крушедол, сагледавани у ширим оквирима православних цркава, одређивали су односи према Охридској архиепископији чија се јурисдикција незадрживо ширила територијама некадашње Пећке патријаршије. Сигурно да Охридска архиепископија није благонаклоно гледала на тежње некадашњег српског деспота да под окриљем Угарске ојача Београдску митрополију и да у њој учврсти култ светитеља из своје породице. Владика Максим за време краткотрајног управљања митрополијом, колико је познато, није ступао у званични контакт нити је дошао у отворен сукоб са црквеном јерархијом Охридске архиепископије, што значи да је његов долазак на њено чело сматран легалним и канонским. Њега је за свештенослужитеља рукоположио софијски митрополит Јован Калевит, а митрополијско достојанство примио је у Влашкој од бившег цариградског патријарха Нифона. За Максимов долазак на чело Београдске митрополије, према тумачењима 17. канона Халкедонског и 38. канона Тулског сабора, није била нужна сагласност охридског архиепископа, а с обзиром на то да се митрополија налазила у Угарском краљевству, за то није био потребан ни берат Порте. Подршку за пренос митрополијског седишта владика Максим морао је да добије од угарског краља Владислава II Јагелонца и његових великаша, београдских банова задужених за одбрану јужне границе краљевства. Банови су били војни заповедници Београда, али су се мешали и у друге, па и црквене послове. Према одредбама угарског сабора град је увек имао два бана, а у време пресељења митрополије, београдски банови су били Емерик Терек, који је ту дужност вршио од 1507. и Ловро Илочки, који је постао бан 1511. Изгледа да је владика Максим за овај подухват имао и подршку иноверног српског деспота Иваниша Бериславића, јер неколико извора потврђује да је он одржавао везу са београдским бановима и митрополитима. Неспоразуми између Бериславића и последњих Бранковића настали по повратку у Срем били су изглађени посредовањем Јелене Јакшић. Иваниш Бериславић умире почетком

1514, а заједно са супругом и сином помиње се у најстаријем крушедолском поменику.

Премештање митрополије у Крушедол било је мотивисано и потребом да се она измести из Београда, над којим се све чешће надвијала турска опасност, посебно по доласку на власт султана Селима I 1512. Већ крајем те године, током октобра и првих дана новембра, турска војска је започела нападе на пограничне угарске области. Недалеко од Београда супротставио им се темишварски жупан Стефан Батори и однео победу, али то није допринело повећању сигурности. Током наредне године београдски бан херцог Ловро Илочки напушта град, не осећајући се у њему довољно сигурним. Јован Запоља је почетком маја 1515. покушао да заузме турско утврђење на Авали, не би ли тиме у извесној мери олакшао положај Београда. Тим неуспешним походом из Београда је изнето и изгубљено оно мало оружја неопходног за одбрану, тако да је његова даља судбина била запечаћена. У граду је завладала оскудица, а некада славна митрополија из времена деспота Стефана Лазаревића крајње је осиромашила. О томе говори и писмо Максимовог претходника, митрополита Теофана, упућено великом московском кнезу 1509. Ситуација је потом постајала све гора, па се премештање митрополије наметало само по себи. Крушедол је био даље од границе, али ипак у њеној непосредној близини, тако да је у случају пада Београда могао да утиче на стабилизацију православног становништва Срема које је у основи сачињавало одбрамбени бедем против надируће турске силе на Сави и Дунаву.

Двојна намена манастира установљена у завршној фази његовог оснивања обезбедила је Крушедолу статус најугледнијег српског православног манастира северно од Саве и Дунава, прво у Угарском краљевству, а потом у Османском царству и Хабзбуршкој монархији. На основу овог наслеђа произашла је Крушедолска, потом Карловачка митрополија. У међувремену, меморијална структура Крушедола постаје све сложенија тако да се он производи у српски верско-патриотски Пантеон. Обележавање јубилеја није само прослављање историје затворене у кутију прошлости, него и актуелно промишљање њеног смисла. Доследно томе прослава 500-годишњице оснивања манастира Крушедола требало би да преиспита место овог меморијског топоса у српској култури сећања.*

* Беседа на Свечаној седници Матице српске, 16. фебруара 2008. године.

ЗМАЈЕВА НАГРАДА

МИХАЈЛО ПАНТИЋ

О ПОТАЈНИКУ

Шта је „потајник”? У недавно изашлом *Речнику српскога језика* Матице српске нема те ретке, затајене и већ као помало заборављене речи чије би нас извесније значење могло одвести до жижне смисаоне тачке тако насловљене књиге песама Ивана Негришорца. Има, наравно, у том речнику, прилога „потајно” из ког је настала именица „потајник”, али је, судећи према свим поетским нијансама оцртаним или макар наговештеним у Негришорчевим стиховима, сама реч надрасла свој корен, и претворила се, казано уз нешто слободе, у друго име света.

Потајник је, за песника Ивана Негришорца, најпре топоним, назив чарне или зачаране горе, нешто архаично и уму не баш доступно, некакав митски вилајет са две објаве, оностраном и оностраном, гранично подручје на ком престаје да важи уобичајено схватање времена, и откуд се отвара поглед у прошлост. Из те прошлости, за коју песник слути да га одређује, али не зна како, па се препушта писању стихова не би ли му они донели одгонетку, навиру најразличитији могући гласови. Обретен у добу које такође не може да докучи, а ни себе у њему, песник ослушкује те гласове, и оркестрира их у изобилном колоплету: збирка песама *Пошјајник* је резултат рада пробуђеног историјског чула једног песника овладаног, делом и превладаног неоавангардног искуства, резиме разговора са оним што је минуло да би, сачувано у речима, остало, а у крајњу руку и митско зазивање душа предака, оних који су својим постојањем учинили да се и сам песник овде, међу нама, појави.

У песми *На медном ђумну*, у чијем се првом делу описује час песниковог откровења, „пред семафором, изненада”, и предочава дубински разлог окретања прошлости, песник каже: „Осврћем се у прошлост, у ретровизор, / Где себе никад виде-

ти нећу”. Свет је ту виђен као тајна која се непрестано преображава и стално измиче, а онај који стоји наспрам ње, или у њој, и покушава да је докучи и да се тако и сам разабере и реинтегрише у изгубљену „једност”, постаје њен повереник, зналац и тумач у покушају. Старији речници, попут Маретићевог (ЈАЗУ, 1935) и других, бележе реч „потајник” уз тврдњу да је она одавно изашла из књижевне употребе, и дају цео низ њених некадашњих значења, која се сада, у Негришорчевој књизи песама написаних локалним идиомом, махом ијекавским изговором и техником „сказа”, изнова прибирају и буде, а свако ко чита стихове и мисли о њима као о сабијеном и кристализованом, осликовљеном или опредмећеном смислу, зна да је поезија трајно будна, и трајно жива реч. „Потајник” је, према тумачењу старих лексикографа, онај који што држи у потаји, чувар тајне; па скривено склониште (лога); онај који напада из потаје; онај који, заклоњен, с краја мотри на свет; извор који периодично избија; потом, онај који одано служи некога или је сам скривен, а иста реч некада је употребљавана и као синоним за јеванђелисту, верног вишем принципу, па је и језик којим се о тајни говорило, и у којем је тајна била затајена називан „језиком потајником”.

Ушавши у српску поезију на размеђу 70/80-их година прошлог века и градећи од тада па до данас богат, разнолик и препознатљив песнички опус, праћен сталним, значајним, добро утемељеним и проницљивим критичко-интерпретативним приносима, као и занимљивим прозним и драмским остварењима, Иван Негришорац је усвојио и практично применио кључно својство модернистичког стваралачког наслеђа, својство непрестане промене стила. Сходно томе, ослушкујући сопствене преображаје, Негришорац је превалио дуг пут, од провокативног неоавангардисте, изниклог из духа традиције новосадског неоавангардног круга треће трећине 20. столећа, до песника који је, с временом, за себе постепено откривао ону старију и најстарију традицију, тежећи да се врати искони. Слична креативна путања одавно је уочена код многих европских и српских писаца, и вишеструко је књижевноисторијски образложена и описана, али у Негришорчевом случају посебну пажњу привлачи коперниканска снага датог поетичког обрта. Када бисте неком претпостављеном експерту предложили да напоредо прочита непотписане песме из књига *Абракадабра* и *Пошјајник* Ивана Негришорца, чак и ако би кладионичарска квота била неодољиво висока, тешко, незамисливо тешко да би се поменути претпостављени експерт кладио на истог аутора. *Пошјајник* је нови, можда најизразитији доказ постојања и деловања стваралачког кôда непрестане промене, која није усле-

дила тек тако, ниоткуда, него креативном еволуцијом, што је својевремено запазио Саша Радојчић, закључујући да смо Негришорчевим стиховима „добили поезију која непрестано изненађује”.

Па опет, уза све те промене и садржајно-изражајне турбуленције, рекло би се да је Иван Негришорац, од свог првог стиха, па до дана данашњег био и остао сушти повереник језика, и сада добро пада та реч, узглобљује се где треба — језички „потајник”. Ако су претходне песникове књиге, између осталог, плениле игривошћу, ако су хтеле да подрију устаљене поретке и да нас оставе зачуђенима, и ако сада песник у *Пошјајнику* тежи да у ретроспекцији установи конструктивни, митопејски начин певања, у свим раним и потоњим збиркама, а посебно у најновијој, Негришорац задивљује вербалном инвенцијом, умећем да упосли и увеже једва сагледиво богатство језика у смислотворно, симболичко тело песме.

У *Пошјајнику* се смењују лирско, асптрактно, музичко и епско, конкретно, наративно начело. Лирским пасажима, написаним из надтемпоралне перспективе, који отварају и затварају књигу и све циклусе у њој, намењена је улога изласка и уласка у минули свет („низ и уз Потајник”), а унутра је албум најразличитијих призора, слика, збивања и сведочења из прошлости, изговорених гласовима знаних, мање знаних и незнатних историјских ликова. Дајући свима њима да говоре, препуштајући иницијативу онима који су поново рођени у његовој машти, Иван Негришорац се у *Пошјајнику*, не престајући да изненађује и себе и друге, изнова саздао као песник. Имагинативна реконструкција минулог света и предачког искуства вратила га је њему самом, омогућила му да открије још један свој лик. А како ће се песнику тај лик указати убудуће, о томе ћемо, верујем, читати у некој његовој наредној књизи песама.*

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

СЕНИМА ПРЕДАКА

Ако је по ичему Јован Јовановић Змај трајно и пресудно обележио српско песништво, онда је то обележје у знаку пуно-

* Реч на додели Змајеве награде, на Свечаној седници Матице српске, 16. фебруара 2008. године.

га дослуха песничке речи и укупног народног живота. Песнички обликован у времену развијеног романтизма када је коначно превладана фатална језичка и културолошка подвојеност, те кад су народни језик и одговарајуће наслеђе постали основни темељ српске културе, Змај је у погледу присне повезаности са народним животом одиста неупоредив са било којим другим српским песником. Тематски распони Змајевог песништва толики су да би сасвим исправно било рећи како бисмо међу његовим песмама нашли одговоре на многе, ако не баш све ситуације које конституишу душевни и духовни хабитус српскога човека.

Немојмо заборавити: Змај је једини српски песник који нас својим стиховима прати кроз буквално све животне етапе и кроз многобројне егзистенцијалне ситуације у којима се можемо наћи. Уз његове стихове су нас нијали у колевци и успављивали, уз њих смо расли и сазревали, проживљавали искушења зрелости и старости, речју — сагледавали смо људско биће у пуноме развоју. Уз Змајеве стихове учили смо се читавој гами људских доживљаја, од животне радости и усхићења, преко смеха и подсмеха, забаве и поуке, педагошке нежности, па до туге и очаја, речју — сагледавали смо људску субјективност у многобројним својим нијансама и валерима. Уз његове стихове учили смо се томе шта значи љубав, породица, пријатељство, родољубље, патриотизам, политичка заједница, морални кодекс, речју — сагледавали смо људско биће у његовом друштвеном окружењу. Уз његове стихове наслућивали смо и метафизичке узлете духа, доживљај природе, космоса, религије, уметности, науке, речју — људско биће као средиште духовно-историјског сазнања.

Нема српскога песника са тако широким екстензитетима човековога искуства. Обимнијих песничких опуса од Змајевог има, премда и у том погледу он мало коме уступа. Има и знатно продорнијих увида у појединим подручјима искуства, премда је Змај чврсто укоренио своју знатижељу и дао јој јасну форму, укључујући и осећање за језичко наслеђе екавице и ијекавице. Естетски успелијих творевина код других песника наћи ћемо готово у свим областима песничкога искуства којима се Змај бавио. Нигде, међутим, нећемо наћи такву екстензивност у напорима да се опишу широки доживљајни распони српскога човека, укључујући и његово језичко богатство. У том погледу, Змај представља један од најизразитијих видиковаца у односу на који би српски песници свакако морали да се одреде.

Аутор песничке збирке *Пошљаник* имао би о томе што шта да каже. Пре свега да призна, не без кајања, како је задуго превиђао важност Змајевог песничког наума, те како је, опсед-

нут естетским интензитетом Лазе Костића и откривалачким визијама модерниста, просто заборављао колико су важни и песнички екстензитети које је тако упорно и посвећенички неговао управо Змај. Данас, са знатно више година и песничког искуства, уверен сам како се те две супротстављене силнице, песнички интензитет и екстензитет, не само могу некако уравнотежити него се, тако измирене, просто морају укључити унутар јединственога песничког послања.

Треба отворено рећи и то да Змај, посебно у овом тренутку, данас, представља велику, жестоку опомену српским песницима, подсећајући их на подухват који они неизоставно треба да изведу. Данас је, наиме, српски народ поново застао на преломној тачки некакве развојне путање. Он је ступио у период транзиције, када треба културолошки образац прошлих времена да преобрази у нешто сасвим друго, премда још увек не зна тачно шта то друго треба да буде. Историјске околности у којима ови и овакви процеси треба да се изведу, веома су неповољне по српски народ. Некада у време Змајево, Срби су били потпуно разједињени, тачније распети између два царства, Турскога и Аустријскога, али су своју малу државицу развијали са надом да ће она окупити не само све Србе него и Јужне Словене. Данас су, међутим, Срби поново сведени на размере мале државице, али са јасном тенденцијом ка опасном смањењу којем, вољом светских моћника, не у мемо ни да сагледамо коначне границе. У оба, пак, случаја Срби су били усред бурних историјских процеса: у Змајево време ти процеси су будили оптимистичке визије, док данас изразито доминирају песимистички увиди и депресивна расположења.

Данас, у периоду транзиције, Змај нас опомиње да морамо, пре свега, разумети један другог. Поезија може бити од велике помоћи у напорима да ближе сагледамо ближњег свога, а онда и да сложености српскога друштва доживимо са много више толеранције него што нам је, иначе, природно. Змај, у овим преломним временима, представља песничку материјализацију саборне свести српске културе и оличени прекор што смо, због природе модернистичке и постмодернистичке културе у којој сасвим природно партиципирамо, прилично изгубили од способности да присно комуницирамо са обичним људским и народним искуством. Уколико у мемо да ослухнемо поруке Змајеве још увек живе стваралачке свести, можда ћемо као народ умети да се измиримо сами са собом и да живимо са много мање расколничких искушења него што је то до сада био случај. У најтежим раскоlima Змај је деловао помирљиво и помирителски, док је у временима умртвљенога духа умео да нас протресе својим критичким резovima и не-

подмитљивошћу опажања. Данас, када треба уравнотежити противуречности народног бића и на том темељу изградити некакву лепшу и светлију будућност у заједници са развијеним, а равноправним народима и друштвима, Змајев песнички наум потребнији нам је него икада. Само што је неопходно да томе науку нађемо одговарајући облик, схватљив и прихватљив у културолошком контексту у којем живимо.

Змај, дакле, представља пуно отелотворење духа поезије уграђеног у дух читавог једног народа. Он нас, тако, подсећа како поезија може много више него што смо обично вољни да признамо, више него што је основна културолошка теорија нашег времена спремна да прихвати. Уколико нам је до српске књижевности и културе, па и до народног опстанка уопште стало, мораћемо бити спремни да ступимо у активан, па и бескомпромисан дијалог са заблудама, ограничењима и кривостворењима срачунатим на то да се глобализацијским механизмима неутралише свест малих народа о сопственој традицији. Проглашењем краја историје и наметањем заборава свеколике прошлости, сви ти мали, духом нејаки народи треба да заврше у великом мелтинг-поту светске, глобалне заједнице. Раскрајање државних и културолошких целина тих малих народа само је један од појавних облика кухињске стратегије великих, док је то, истовремено, велики тест снаге и отпорности малих народа.

Српска књижевност, стога, мора очувати историјску свест као најчвршћи темељ националног идентитета. Постоји безброј начина на који таква свест може бити негована, па и преобликована, а у том безброју ваља и потражити кључне стваралачке изазове са којима српски песници треба да се суоче. Када сам се, после довршетка збирке *Поштајник*, запитао да ли сам имао права да о српском селу, и то дијалектом, певам, одговорио сам себи да питање није постављено на прави начин. Морао бих се питати имам ли, уопште, права да избегнем суочење са недоумицама и мукама историјског конституисања једне мале породичне и сеоске заједнице. Толико, ваљда, прецима дугујемо: да се запитамо како су они стварали свој свет, како су се селили и правили трајна станишта, градили куће, цркве, манастире, школе, како су радили, борили се и богу молили, како су се рађали, волели, венчавали и сахрањивали, како су градили државу, свађајући се са сопственим владаром, али у сваки рат одлазећи о свом руву и свом круву, како су у свет, на велике школе кретали или како је свет код нас долазио, па се у тим сусретима читовало какви смо ми а какви су други...

Настојећи да разумемо сопствене претке, ми настојимо да разумемо сами себе. А ако разумемо сопствену прошлост, онда ћемо, свакако, морати да се сложимо око констатације да васкрснуће државе српске у 19. веку, уза свеколико ангажовање са разних страна, суштински су градили пре свега србијанско село и војвођанска варош. Оба ова средишта утемељена су по благослову Српске православне цркве и по језичкој, епиској и слободарској иницијацији на сеобе увек спремне Херцеговине. Ми, који долазимо са накнадним идејама модернизације ове велике државне тековине немамо никаквога права да презремо своје претке и да заборавимо шта смо од њих наследили. Нити смемо да свађамо оне који су само уједињени стекли снагу довољну да начине оно што нико, осим њих самих, није прижељкивао. Змајеви „светли гробови” увек су са нама, хтели ми то да признамо или не. Својим постојањем ти гробови нас понекад прекоревају, понекад похваљују, али ма како се оглашавали, њихов глас увек треба да послушајемо. Да чујемо оно „Где ја стадох — ти ћеш поћи! / Што не могах — ти ћеш моћи!” и да срцем и душом осетимо како „Ти гробови нису раке, / Већ колевке нових снага!”

Из песничког сучељавања са прошлошћу српскога села ја сам изашао окупане душе, а домогао сам се светлости на којој ми се много јасније указала наша, данашња ситуација у којој оно што су наши неуки преци, сељаци, крвљу стицали, ми, школовани и образовани, сада полако растачемо. Одлуком великих сила, дакако, али и у прошлости биле су некакве велике силе спрам којих су умели да се поставе ти неуки људи, који се нису купали онако често како то ми чинимо и који чак ни клозете нису имали саграђене. Ето, немају основних хигијенских навика, а успешно стварају државу. А данас, многи међу нама ревносно би дали државу за добар клозет и за топлу купку.

Сваки човек, а песник посебно, мора, сам за себе, да пронађе сопствени одговор на питање о томе хоће ли он прихватити разговор са прецима, хоће ли пристати да ослухне њихове гласове и да допусти да ти гласови одјекну у нама данас, па макар нам се и не свидело то што имамо да чујемо. Свако од нас је данас на великом искушењу: мора одлучити хоће ли оно што је доживео и искусио, оно што је у свом колективном несвесном, дубоко у себи, понео од својих предака, хоће ли све то препустити забору или ће прегнути да песничком или обичном људском речју о томе посведочи. Бој се у свима нама збива: хоћемо ли очувати памћење или ћемо се препустити забраву?

Песничка збирка *Пошајник* изрекла је похвалу памћењу и дала реч прецима да бисмо чули оно што одавно већ одбијамо да сами себи јасно и гласно кажемо. Оно што после свега знам, то је да надмен и презрив став нас данашњих више говори о нашој неспособности и духовној беди него о слабости наших предака. Не умејући да се сусретнемо, очи у очи, са сопственим прецима, ми потврђујемо да смо неповратно изгубљени у сопственом самољубљу и да смо неспособни за она и онаква дела која су наши преци часно обавили. Јер ако из прошлости не умемо да извучемо поуке, то потврђује да поуке нећемо умети извући ни из наше садашњости.

Хвала свима онима који су допринели да збирка *Пошајник* добије овакав облик и да се преда у руке читаоцу спремном да се са мукама нашег памћења и заборавата отворено суочи. Хвала Вама што сте своју пажњу посветили мојим песмама, као и недоумицама које сам се усудио гласно да изговорим. Захваљујем се Жирију Змајеве награде што је у збирци *Пошајник* препознао неке вредности са којима се не бих постидео изаћи пред Змаја, па како он пресуди. А Матици српској, Матици хвала што, пре свега, постоји и опстаје, и што чини да се са овим и оваквим питањима суочавамо на достојанствен и култтивисан начин. И хвала Матици српској што нас, српске песнике, изводи пред благи суд Јована Јовановића Змаја, пред суд на којем ваља сагледати меру свога дара и разлоге сопственог песничког послања.

У тренуцима када ме, на правди Змајевој, похваљујете, не преостаје ми ништа друго него да спокоја нађем управо у Змајевим речима (*Помисли у себи*):

*Немој се поносити
Кад те когод хвали, —
Помисли у себи:
Тај се можда щали!*

*Кад те когод куди,
Не срди се јако, —
Помисли у себи:
Хе, можда је шако!**

* Реч на додели Змајеве награде, на Свечаној седници Матице српске, 16. фебруара 2008. године.

ЈОВАН ДЕЛИЋ

СТРАХ ОД ПОТОПА

О једном тематском рукавцу у пјесништву
Љубомира Симовића

Имам изузетну част и веома ријетку прилику да у порти Пивског манастира Успења пресвете Богородице поздравим великог пјесника Љубомира Симовића, кога тако ријетко можете видјети на књижевним манифестацијама сличне врсте. Пива га вечерас и види и чује.

Љубомир Симовић је пјесник и када пише драме, а написао их је четири, и с њима стекао свјетску славу: *Хасанаџиницу*, *Чудо у Шарџану*, *Пушјујуће позоришће Шојаловић* и *Бој на Косову*. Играле су с изузетним успјехом на многим југословенским позорницама, а према драми *Бој на Косову* Здравко Шотра режирао је филм.

Његова драма *Пушјујуће позоришће Шојаловић* стекла је свјетску славу: играна је у преко четрдесет француских позоришта, али и на сценама у Пољској, Чешкој, Словачкој, Белгији, Швајцарској, Канади, Јужној Кореји, Мароку, па у Босни и Херцеговини, Македонији и Словенији, а преведена је на француски, енглески, пољски, чешки, словачки, руски, румунски, словеначки, македонски, корејски и бугарски језик. У Француској, гдје се појавило и играно *Чудо у Шарџану*, Симовић је један од најугледнијих европских савремених драмских писаца.

Љубомир Симовић је пјесник и када пише *Сневник*, дневник снова, и роман хронику *Ужице под вранама*, који је доживио три издања, и када тумачи поезију, као што то чини у књизи огледа *Дуило дно*, која је такође доживјела три, сваки пут допуњавана издања.

Љубомир Симовић је пјесник и када је пред и међу сликама, кад пише о сликама и када о њима пјева. Управо се појавила књига Симовићевих ликовних огледа, а цио један ток његовога пјесништва у знаку је интермедијалног односа са сликарством.

Са својих четрнаест објављених збирки пјесама стекао је име једног од највећих живих српских пјесника, једног од најчитанијих и најутицајнијих.

Његов пјеснички глас изузетно је разноврстан, широке емотивне, интонационе, ритамске и мотивске амплитуде: од благог елегично-баладичног тона („Длан благ као погача, крв топла као земља”) до опорог и гротескног („Док трубач цеди пљувачку из трубе, сито гробље дрема чачкајући зубе”), од светог и молитвеног до ругалачког и карневалског, од протестног до сатиричног, од сневног и сновидовног до опорих слика из живота приградског насеља Макиш, од гробљанског и тамничког, робијашког и безнадног, до утјешног и свјетлосног, од фолклорно инспирисаних питалица, здравица, бројаница и пословица до старозавјетних визија потопа у модерном виђењу историје, од горког патриотизма до горке гробљанске поезије, од путописних варијација до мисаоних излета у историју и традицију, сад из доњег, сад из горњег града, увијек с видиком на двије воде, и с дуплим дном.

Има ли игдје природнијег и пригоднијег мјеста од овога на којем стојим са којег се ваља проговорити о потопу? Овоме манастиру давно бијаше пророковано да ће бјежате из воде, и убјежаће. Свечи који нас с његових зидова и фресака гледају јесу рањеници, избјеглице и потопљеници који су узмакли пред потопом Пивског Ока.

Љубомир Симовић тему потопа варира више пута дајући јој увијек нова значења. У збирци *Уочи њрећих њејлова*, с рјечитим поднасловом — *Учење у мраку*, у збирци која је сва од најтврђе лирске јапије, налазимо пјесму *Појлава*, која је, заправо, пјесма о потопу:

*Вода ѓробове ошвара, носи даске, костии,
Крај њрозора нам њлове рибе,
над кровом њодављене кокоши носи вода!
Људи од воде, с блашом делећи њосиљеу,
коме шo, и за који ѓрех,
из овоѓ њошoја да завајимо: ошросии?*

Пјесник затим уводи мотив рођења: на мокрој слами рађа се дјечачић за кога се вјерује да ће зауставити потоп и раздво-

Ова гротескна визија потопа у лажним празницима и лажном изобиљу једна је од најоригиналнијих које знам, опомињућа и мудра. Као понорница, ова тема поново избија у пјесми *Крчма на Кондери*, која се развила у цио подциклус од два наест дјелова.

Први дио је у знаку гозбе, други у знаку пјесме и весеља обијесних, али и опомене слијепца на покајање, а у трећем се јавља мотив потопа. Тај трећи дио је кратак и трогласан.

Прва три стиха су у знаку десетерачки скројених пословица:

Лако ли је лудом зајевати!

Будали је поштој до колена!

Зима хладна, будала ваљрена!

Затим слиједи питање које уводи нови глас у пјесму и доводи до промјене ритма:

— *А шта је тебе ућућкало? Стирах?*

Потом долази одговор у којем потоп добија нову значењску нијансу:

*Оно што је мене ућућкало
и вама ће се појети до уста.*

*Поштој је поштој и кад је од меда,
а камоли кад је од кашрана.*

Страх од потопа од катрана — то је поента овог трећег дијела пјесме. То је нова варијација теме потопа.

Циклус *Молитва из поштоја* сачињен је од пет пјесама.

Прва је *Ауштојоритрет са пошлавом и скакавцем*, гдје се пјеснички субјект јавља као усамљеник под храстом који са скакавцем дијели „последње суво место у пољу”.

У другој је дат *Крашак ојис олује над Београдом*, гдје је олуја дочарана као гротескно чудовиште које гута град и све његове знаменитости.

У трећој — *Пољед са београдске швржаве према северу* — огромна рибља глава помаља се одоздо, из Дунава, и одозго, из облака. Сам лирски субјект се осјећа као беспомоћни, угрожени „црв на удици” пред налетом гладних циновских риба с неба и из воде.

Четврта пјесма — *Укрцавање у Нојев ковчеж код Београда* — кључна је за разумијевање циклуса. Ако буде спаса у некој новој Нојевој барци, биће га само ако у тој барци буде мјеста и за најситније штеточине једнако као и за човјека: за вука и змију, као за козе и овце, за глодаре и гмизавце као и за пјесника:

*А је ли због грехова гмизаваца и глодара
на земљу послата оволика кица,*

пита се лирски субјект, сугерирајући одговор да је човјек препунио мјешину гријеха. Зато:

*Нигде неће ситићи наца лађа,
ако зайлови а осјави мица.*

Без миша и скакавца, дакле, нема избављења од потопа. Завршних пет стихова чине *Молићву из поштом* за избављење.

Овдје је развијен само један мотив из пјесништва Љубомира Симовића. Атрактивнији би били мотиви који нуде трагично осјећање историје, неслоге и несклада међу јунацима истог народа, мржње међу петровцима и милојевцима, која је јача од глади и жеђи, чак и од страха од слома Првог српског устанка и од сопствене пропасти. Или визија оног огромног жртвовања, коме се не види краја ни смисла, па се тобција сјетно обраћа своме коњу говором о томе колико људи изгине за обојак српске земље:

*Доро мој!
Колики за њу изгибоше
реко би човек царевина.*

Ваљало би нашироко говорити о молитвама; о жанру којим је српска књижевност, и Симовићева поезија у њој, међу најбогатијима у свијету.

Да ништа није испјевао, него руковат пјесама о светом Сави, *Молићву светом Јоаникију Девичком* и *Десећ обраћања Богородици Тројеручици Хиландарској*, било би доста за један живот и за једног пјесника. Да не спомињемо *Баладу о Стојковићима* у којој су спојени смијех и пркос с ужасима страдања и мучеништва. Та пјесма је постала заштитни знак Симовићеве поезије и његовога народа. Та пјесма је живи доказ да је велика пјесма мудрија од пјесника.

Зато пожелимо добродошлицу пјеснику:

Добродошли, Љубомире Симовићу, у порту Пивског ма-
настира Успења пресвете Богородице!

Вама и Вашим стиховима — *На многаја љеџа!**

У порти Пивског манастира Успења пресвете Богородице, 22. јуна 2006.

* Бесједа о Љубомиру Симовићу на тридесет шестим пјесничким сусре-
тима „Пјесничка ријеч на извору Пиве”.

СЛАВКО ГОРДИЋ

С ПЕСНИЦИМА, ИЗМЕЂУ ДВА КРУГА

20. 1. 2008. године

Поезија и збиља се мимоилазе, сударају и једна у другој огледају на хиљаду начина. И једна и друга, при том, имају хиљаду обличја, од којих понеко из једне фамилије више наликује понеком из оне друге неголи иједном из своје. Призор из тзв. стварности зна бити „поетичнији” од песме, а понека песма тврђа, тежа и истинитија од саме стварности.

Данас, вољом случаја, бар на твоме столу, песме и песници бију битку с најбруталнијим силама и силницима светско-историјске реалности. Изричито и без одступнице, без оних „вишкова значења” и господствене универзалности (или можда лагодне неутралности) која се хоће поетичко-поетским хегмоном овог доба. Елем, ево тројице који не држе да су политичари, колумнисти и примењени песници за свагда компромитовали епохалну и домаћу „стварност” као песничку „тему”. С наводницима или без њих, оне ствараоцу не допуштају да прође мимо њих широм затворених очију.

Петер Хандке, најпре, у данашњој *Полиџици*. О онима и онако о којима и како наша елита, не само песничка, неће или не сме друкчије доли, можда, дипломатски или езоповски.

„То су јадни и тужни људи. Габријел Гарсија Маркес је написао малу новелу о Веслију Кларку и Солани, третирајући их као трагичне јунаке, као грешку цивилизације. Они су лоше особе и не знају ништа о људском животу. То је и проблем оног Финца — Ахтисарија — који ништа не зна о Балкану. Не зна ништа и не осећа ништа, а треба да осетиш нешто да би разумео. Сви они заједно представљају крај света. Одлазе код кројача, фризера, сликају се за телевизију и креирају лош ехо човечанства. Онај затрован, из кога стижу пластични људи,

незналице, они којима није стало ни до хуманости ни до демократије.”

Један од таквих, пластичних, у новој књизи Станише Нешића (*Orient express*, 2007), „... полетео је за Београд, / не да лупи песницом о сто, него само да покретом руке / помери цвеће, гербере са средине стола, као да са црне / лакиране површине чисти све што је живо ... / Кажу да је тада одлучан попут поштару који пошто-пото / хоће да уручи неприхватљиву, опаку поруку, рекао: / Београд ће бити раван као овај сто. / Почећемо одмах да бомбардујемо Београд. / У току недеље дана у Београду ће бити пола милиона / мртвих. Ако не потпишете, Југославија ће бити модел спржене земље.”

Трећи ти је сабеседник Зоран М. Бундало (*Свеојшћа земља*, 2007), чији сви наслови и поднаслови упућују на култна имена, здања и збивања нашег средњег века. На тематско-поетичком трагу Ракићевом, Бојићевом, Попином, Павловићевом и Ракитићевом, наш песник као да ипак у позном Ивану В. Лалићу распознаје најближег сродника. Особито су блиски у мотивско-симболичком сучељавању хипермодерних реалија са сакралним и древним просветљењима. Неретко склони радикалној спиритуализацији света, лирски гласови *Свеојшће земље* као да поручују како „... све истине једнако важе / Ако истичу из светлине”. Или: „... И свет, нек онакав је / Каквим га легенде у нама граде. Чињенице / Нису им дорасле, ни у видљивом, ни у истини / Која, да се и спозна до краја, / Шта, заправо, за наше животе може да учини?”

И, зачудо, управо бранећи светлину и легенду од истине, меланхолични песник узноси истину. Тишу и рањивију, али и вреднију, па и постојанију од наоко свесилне чињенице моћи и моћи чињенице. Јер, и кад у дословној стварности „... свет се растаче / И пасји трагови границе цртају”, у крајњем исходу и на дужи, есхатолошки рок „... светло таму разгрће”. Мада, додуше, како некад тако и данас (по који пут!), беспоредак прерушен у поредак и подржан просвећеном равнодушношћу уме да се учини коначним: „Док под рефлекторима препуне ледене европејске арене / Пируете клизачи изводе, акселе и лепрше / Загрљаја у ритму музике, Љевишка / Гори. Док европејске булеваре / таксији прошивају будући на услузи / Прагматичним скоројевићима, љубавницима / Што не сумњају да новац је време, Љевишка / Гори. По који пут? У безданици / Европејских катаклизми краљ Милутин, / Протомајстор Никола и живописац Астрапа, / Из сени својих устају и исходе своде / Изхујалих ноћи. У част и славу слободног загревања, укопа / Историје. Уврх неба, Љевишка док гори.”

Хандкеови пластични људи, Нешићеве ревносне поштоноше опаких порука (поистовећене у истој песми са неонацистима и њиховим „болесним блеском у очима”) и Бундалови неименовани злотвори, заклоњени и прећутно подржани европејским веселим нехатом, нису, дакако, једини нити (надајмо се) свемоћни актери данашњег света. Нити ко, поготово данас, може песнике и поезију извести на ватрену линију. Макар нам се, опет, програмирано и уносно ћутање о најзлокобнијим видовима стварности — под овим или оним поетичким изговором — не чинило достојним поезије и песника.

21. 1. 2008. године

Јуче одржани председнички избори: све врви од лутајућих сужеа. Исход обезнанио зналце, збунио велике претенденте, лажно усхитио мале, свима пружио прилику за трговину, а застрашивачима згодне поводе за нова застрашивања. У љубави према пуку опет испредњачили „урбани”, либерално-демократски, хистерични егоисти. Мада не може у свему мимо логику, морал и укус, политику као да мање од других активности обавезује истинито, добро и лепо. Ваљда стога у њој — пре неголи, рецимо, у фудбалу или лакој музици — толики виде најподеснију пречицу за излазак из анонимности.

Песници се, махом, клоне политике. Можда и стога што сатиру, још од Богдана Поповића, заобилазе антологичари. Арбитру елеганције су се осећања у сатиричној песми чинила „оштрија, сувља, без топлог и меког одјека у нашој души”, а „грађа естетички нижег реда”. Срећом, веристи и нови веристи, по дефиницији, не држе много до топлине и меких одјека у лепој души. А управо грађом нижег реда чувају поезију од свагда вребајућег естетизантног искушења.

Можда је Душко Новаковић најистрајнији и најделотворнији међу песницима који се не клоне уплитања у послове стварности. И његову последњу књигу (*Туйан и његов ђедагођ*, 2007) обележава непристајање на поезију која „своје време претвара у талог” и чији лоше срачунати напори бивају „упућени на властиту главу”, па је она, отуд, „самој себи бензин и шибица”.

Уз карикатурално-хиперболичну оптику и сва прерушавања из једне у другу поетичко-персоналну инстанцу, јунак ове књиге — „клипан” и „друштвени магарац” — бива по много чему препознатљив (анти)херој нашег времена. „Звали су ме: приђи покрету! / Отписали би ми дугове, / Напунили кревет

активисткињама ... / Уништили мој досије, / Заменили моје родитеље за боље, / Усвојили би ме, дали имунитет, важне телефоне, мејлове, / Све, све, све, само да будем доступан.”

Песнички субјекат, дакако, има своје разлоге да остане „неконтролисан, надреалан и слаб”. Општи и књижеван ред ствари, међутим, указује се безмало као светско-историјски фатум. Забележене, изгледа, пре две деценије, и искошене само онолико колико минималистичко онеобичавање налаже, ове две строфе звуче као свеже преписан графит или какав концизан уводник: „Запад нам, милиметар по милиметар, / Затеже омчу око врата, / Условљава да живимо одвојено / Од својих руских љубавника. // Зато толико много експеримената / У нашој поезији и прози — / И постмодернизма малог народа стављеног испод лупе / Да ужива у циркуским данима, а после кад циркус оде — смеће.”

22. 1. 2008. године

Данас, у Матици српској, комеморација Томиславу Бекићу, професору германистике, сјајном преводиоцу, декану Филозофског факултета у кошмарним деведесетим. Књижевници Миро Вуксановић, Никола Страјнић и Иван Негришорац присно и сугестивно дочарали лик и животни пут прегаоца колико агилног толико и уредног, надахнутог истраживачким примерима и подвизима Пере Слијепчевића и Миљана Мојашевића. Велики немачки писци, научници, историчари, путописци, као и српско-немачке културне везе, испунили су живот овог књижевног тумача и посредника богатством и бодрошћу која ће, чини се, задуго зрачити из сећања свих који су га познавали. При последњем сусрету — негде између два Божића — на твоје питање о здрављу одговорио је веселим повиком да је активност лек за све. Похвалио си му оглед о Мановом *Јосифу и његовој браћи*, објављен пре неколико месеци у *Лешојису*, а по расстанку, као и данас, сећање ти се окренуло његовом преводу расправе *Сан и њесништво* Ота Ранка.

Фројдов ученик (и, доцније, оспораватељ) био ти је ових дана на уму и кад си дочитавао бескрајни Тишмин *Дневник 1942—2001*. Зачудо, најпрозаичнији међу српским прозаистима оставио нам је опис (и понеко тумачење) неколико десетина својих снова. Осећајући се на јави обескоренењеником и отпадником, понекад се у сну указивао себи као неко други. Колико му је, понекад, сан помогао да разреши неку животну или стваралачку двоумицу, толико су га ужасавале тлапње о расплићавању и губљењу сопствене личности.

Срећом, они који богословствују уверавају нас да свест и душа нису исто. Ма куд то водило нас и наше живе и мртве знанце, пријатеље и сроднике.

23. 1. 2008. године

Полиџика је пре три дана објавила причу Петра Сарића, у којој си препознао одломак из романа *Сара*, који си минулог лета читао у рукопису. Сарић данас живи и пише у Штрпцу, на дну дна Космета и Србије.

На столу ти је и песничка заоставштина Даринке Јеврић. Песме је њена сапатница у приштинском самовању и сужањству Митра Рељић дотурила Негришорцу, а он теби. Дуго смо поиздалека сновидели Јелабугу, као таман песнички топос. Сад нам се такви симболи отеловљују.

Једном си писао о Даринкином *Јудином њољуицу* (1988), где су опевани и оплакани *сџид* и *сџуд* наше ситуације. „Будни су још само / Укопници и Картографи / Сагласне њихове лозинке.” О њеном песништву чешће и опсежније пише Мирослав Егерић, док је антологичари — зазирући, ваљда, од исповедности, изричитости и завичајности њеног света и говора — махом мимоилазе. Три њене песме увршћује, ипак, Милутин Лујо Данојлић у своја *Озарења* (2004), а две Часлав Ђорђевић у своје *Тамно срце* (2006).

Песме које сад лутају за издавачем и читаоцем лебде у међупростору постојећег и непостојећег. Ако се објаве и кад се објаве, обзнаниће потресно — али ни у чем сентиментално — животно и стваралачко завештање једне даровите и поносите страдалнице. (Ако би се о њеном неминовно печалном тону и дојму говорило, онда би можда Даринкин ламент био најсроднији *мушком њлачу* Његошевом и Ракићевом.) И као поезија и као документ, ови стихови — као грумен руде из Трепче — светлуцају различитим блесковима и просјајима. У њих се слегла лична и колективна патња, дневно и древно, сребро и срма историјско-поетских сећања и подрумски мрак ововремених понижења. У мотивско-лексичким преплетајима замисливим само на Косову данас, запљускују нам вид обличја јунака, мученика, светитеља и зографа, али и кфороваца, а слух сазвучја словенска и литургијска, али и она белосветска (у знаку нокдауна и нокаута). И — врховним парадоксом поезије, која зна и за „радост тужног стиха” (Д. Максимовић) — Даринка Јеврић неретко успева да песмом одледи свој и наш „тврђ душе и лед срмен”.

Медији зује о љутњи Борисовој на Вељина и Војина усло-
вљавања подршке. Тек негде пред поноћ јављају о „Извиискри
Његошевој”, додељеној Миодрагу Павловићу. „Свако има сво-
ју висину и своју муку”, каже његов стих из песме *Гроб на
Ловћену*. Мука је савремених песника, и кад су највећи, што
надживе своју славу. Као спортисти.

После Даринке, читаш Дејану Николић, рођену у При-
штини (1965). Њен се *Порцулан* (2007), бар насловом, одазива
на њену претходну књигу (*Tristia*, 1999), где је све сијало, зво-
нило и шуштало од визуелних, акустичних и синестезијских
слика из мотивско-имагинативног регистра свадбарског и не-
вестинског, калейдоскопски склопљених од хомеровских, би-
блијских, литерарних и базарских чаролија и маштарија. Сад, у
Порцулану, међутим, интимистички поетски вез налази у мате-
ринству нову инспиративну потку и основу, а у унутарњим
римамма, цитатима из усмене и уметничке лирике и простоду-
шним језичким игрицама песме за децу говор друкчије нежно-
сти. Сеновитију хемисферу књиге чине дискретне натукнице о
„великом збегу” којим се окончава „вољено прошло време” и,
посебно, завршна песма, насловљена именом родног града, из
које бележим другу и последњу, шесту строфу: „Тамо далеко, /
устрељени зеко. / Твоју одрану кожу чувам / као малу географ-
ску карту, одрезана очна капка два. / Косово, Метохија, одакле
сам ја. // ... Нека прионе језик мој за уста моја / ако тебе забо-
равим, / ако не уздржим Јерусалима / сврх весела мога. / Ни-
када се више нећу обрадовати, / обећавам ти.”

Овде би ваљало мало поћутати. Или се вратити песнику с
почетка ове забелешке, који у својој религиозној (или мистич-
ко-медитативној) поеми у прози *С Христом нећремице* (2001)
бележи: „Шта се још види од оног што су преци стекли, ил
подигли?” Да би на наредној, претпоследњој страници допи-
сао: „Србија, је ли то место? Или народ који се на једној беле-
зи родио? Извиди брзо од којег си кова и који ћеш да засту-
паш значај. ... Све се то догодило, ником другом него — теби.
Народу припада похвала за храброст док му руше један па дру-
ги мост. На нас се налактио враг.”

А могли бисмо, после још једне ћутње, прословити коју —
опет узалудну — о нашем брзом нехату и заборавау, о нашем
веселом нередуну вредности. Ко још слуша песнике? И песники-
ње? И ко и зашто, рецимо, неуморном причом о родној рав-
ноправности заташкава битније и општије видове неравно-
правности? Па нам, тако, безмало сваки грађанин зна сваку
звезду естрадне разоноде и естрадне политике, особито оне

коју интонирају шефице невладиних организација, док је за Дару Секулић, Радмилу Лазић, Тању Крагујевић, Злату Коцић и Дејану Николић чуо тек сваки десетохиљадити.

Или одбрана бољег од горег само отежава положај оном првом. Јер, како вели Павловићева књига, „невин се брани најмање добро”.

25. 1. 2008. године

Кампања другог круга се распламсава. Србија је — као и Русија, као и Шпанија — у минулом веку искусила кџб трагичних подела. „Земљотрес који није признат” запрепастио је у недељу „магнате, адвокате и рентијере евротранзиције”, пише Слободан Антонић. Сада се страх и револт узајамно распирују, а неретко и смењују у истој души. Злоћудна је наша навика и потреба да безмало сваки наредни дан видимо, или хоћемо, као историјски, па и судњи.

За разлику од музичара, глумаца и редитеља, песници углавном не учествују у овој представи. Мало их ко зна, мало ко би их разумео, мало шта од оног између чега се стварно или привидно бира они осећају као истинску или темељну двоумицу. Права су питања друкчија, или се друкчије постављају. Отуд је, можда, данас и овде, песнику најприродније бити „Нечлан Ничег”, како гласи једна шаливо-горка синтагма Даринке Јеврић.

Поезија, знамо, свет и човека види, поима и мења друкчије од других духовних и, поготово, делатних дисциплина. Чак и кад има удела у пословима науке, бизниса, политике, војске или дипломатије, песник је у песми други човек. Макар она у нечем и рефлектовала понешто од таквог, непесничког његовог искуства и удеса.

Али, чак и кад у истој мери показују сплашњавање *политичког* као воље, песници се међусобно веома разликују у једном битнијем односу — односу према језику и читаоцу. Понеко од њих, као Настасијевић у тумачењу Љубомира Симовића, загледан у тамно дно језика и занет „неизречјима”, остаје до краја читаоцу окренут леђима. И — ту смо! Оно по чему Милутин Петровић, нова твоја лектира, законито и коренито одудара од песника с којима другујеш управо је тај нехај за читаоца.

Над свим (великим) разликама које раздаљују Петровића од Настасијевића — јер само овом другом недокучивост смемо тумачити побудама врача или молчалника који не верује да говор може ишта да изрази, односно да је говор грех а ћутање

пут из греха — као да ипак претеже врховно сродство: *неисказивост!* И, нимало случајно, њихови тумачи — Симовић и Борислав Радовић — не помињући један другог и не доводећи у везу песнике о којима пишу, искрсавају на исти пропланак просветљења: једноме је кључни налаз „неизречје”, другом „неизрециво”.

После десетогодишњег ћутања — опет ћутање! — Милутин Петровић се огласио двема новим књигама: *Прошв ѿезије* (2007) и *Избор* (2007). Избор је песников, а пропратна белешка Радовићева — умна, сабрана, пропрана. И крајње опрезна кад, казујући шта песник није и неће, ћути о оном што јесте и хоће. „Градећи свој израз, Петровић се одрекао арсенала традиционалне а добрим делом и модерне поезије, разних симетрија, мелодија, тропа, описа, нарације: све се то заобилази издалека, с неумољивом и готово окрутном доследношћу.” Кључне речи у наставку малог есеја Радовићевог су огољеност, аскеза, редукција, елиптичност, лапидарност, оскудност и неутралност, које воде закључку како је „тешко замислити неку ’отворенију’ форму, која би с једне стране мање ограничавала и уљуљкивала читаоца, а са друге више изискивала од њега...” Како рекосмо, последња реч у последњој реченици је *неизрециво*, јер, по овом тумачу, оно што Петровића чини јединственим, „јесте поверење и јесте неограничено, али ће то зацело бити поверење у оно што остаје изван домаћаја речи, што не подлеже ни игри ни превари, и што једноставно називамо неизрецивим”.

Минули рад Петровићев други виде понешто друкчије. У поприлично замршеној поетичкој мапи новијег српског песничтва Милослав Шутић, у предговору својој *Анѿологији модерне српске лирике (1920—1995)*, одређује овом песнику место међу онима чију поезију „одликује тражење склада у домену лирско-интелектуалне инспирације”. Такви су, уз неке друге, сам Радовић, Доброслав Смиљанић и Божидар Милидраговић. „Поезију Милутина Петровића карактерише исповедни тон песничког субјекта захваћеног искушењима егзистенцијалне драме, са елементима отуђености која деформише човеково физичко и психичко биће. Потенцијални лиризам таквог тона и лиризам слике стално су контролисани рационалном употребом језичких средстава.”

И, најпосле, *Прошв ѿезије*. Не треба ни сумњати да ће, у књижевној години која је управо почела, књига против поезије добити бар једну угледну награду за поезију. Можда онајпре ону с именом Васка Попе. Не само стога што, по речима Чеслава Милоша, бити модеран песник и даље значи „обучити се у свакој врсти песимизма, сарказма, горчине, сумње”, већ и

зато што та обука нужно укључује и високу меру затамњивања говора, па и крајњег ускраћивања смисла. Шифранти се при том, наравно, претварају да су доживели и појмили и оно што их се није ни дотакло, а све из страха да не испадну неупућени. Тешко је, поодавно, замислити неког ко ће, попут Милована Данојлића из педесетих, написати текст с неугодним насловом *Волиће ли Настасијевића?* Ми, наравно, с јаким разлогом, волимо и Настасијевића и Петровића, макар нас овај други најновијим својим насловом, полемички интонираним, и одвраћао од те љубави. Знамо да се поезија одвајкад с правом бранила од оних који су је (из својих, непесничких разлога) хтели прозирнијом, и да неретко, како би рекао Коцбек, ништа није мрачније од јасног говора. Или да, вољом валеријевског парадокса, и у „најјаснијој” песми бивају најлепша најмање јасна места. С друге стране, међутим, не морамо бити таоци таквог знања. И оно опречно искуство, које нас учи да тамно није увек смислено ни вредно, или да докучено и докучиво често бива танушна надокнада за труд вишекратног читања, уживљавања и домишљања, такође ваља имати на уму. Па како буде!

Већ је запажено да је књига *Против поезије* својеврсна расправа о смислу и суштини певања. На самом је читаоцу да интуитивно-интелектуалним својим одзивом одвагне колико је поезија истински судеоник овог спора и колико је у овим кртим фрагментима фрагмената њено могућно удвајање с еротском фигуром „виновнице”, „вребачице”, „ривалке”, „недосегнуте и накренуте утваре” поетски или анти-поетски носиво и сугестивно. И колико новог и откривалачког — свеједно да ли опомињућег или спасоносног — после читавог века или полувека светских и домаћих варијација на тему пуне земље и шупљих људи има у овом хватању „шупљом хватаљком” гласова и шумова из празних станишта и шупљих налазишта.

Или је, међутим, једнако упутно и друкчије читање? Оно, рецимо, које би више уважавало ову интровертну верзију маринетијевских „речи у слободи”, одбеглих од својих значења, баналних и упрљаних, од службе мотивима замореним и заморним, од поезије као договорене лажи или одавно обесмишљене работе, од света као „ревносне збирке” подеротина и гадости?

26. 1. 2008. године

Кампању, на различите начине, обележавају и усмеравају енергетски споразуми с Русијом, победе Новака Ђоковића, ве-

сти о Америци која преко послушне Словеније косовски исход режира (док Европа статира), утук аналитичара Драгољуба Жарковића на чланак Слободана Антонића, Николићева посета породилишту, ругалачко надметање младих демократа и радикала у приредбама пред Палатом правде, најпосле и Великићево биографско-поетичко подсећање да није хтео бити „сведок из пакла” и уверавање уверених Гојка Божовића (у *Полиџикином* културном додатку) да су култура и књижевност „најбоље лице овог друштва”.

Новине, радио и телевизија, као и неочекивано блистав дан изван ових књига и зидова, маме те у друкчија задовољства. Враћаш се, ипак, песмама. „Опијам се туђим стиховима ко сироче”, вели негде у једној од оне две књиге Дејана Николић.

Саговорник ти је, као и сваке године макар дан-два, Слободан Ракитић. Учестао је са изабраним и новим песмама, како то умеју да кажу они који и сами некуд хитају, имајући понекад више књига неголи година. Ракитић овај пут у Београду објављује збирку *Пошмак, нови пошмак* (2007), која је, по песниковој напомени „у целини нова збирка”, мада је у њој сачувано и „изворно језгро” *Пошмка* (из 1982), те у Новом Саду и Руми *Моје шренујке* (2007), изабране песме, чијег аутора бирају за добитника ИНСТЕЛ-ове награде досадашњи њени добитници.

О песнику си писао три или четири пута. А мање или више упамћеним туђим судовима (Мирослава Егерића и Бојане Стојановић Пантовић, на пример) сад можеш — као неку врсту контролног читања — прикључити пропратне забелешке Свете Лукића (из далеке 1981) и Пере Зупца и Драгомира Брајковића из минуле године, којима се нове књиге препоручују читаоцу. Пажњу ти ипак, у овом часу, највише заокупља песникова напомена о вишедеценијској предисторији косовско-метохијске теме у његовом песништву, којој су „у основи комплементарне” и теме у књизи *Пошмак, нови пошмак*.

Шта да ти кажемо, драги Чича? Твој жалобни и пророчки пев о основној земљи и тапијама у пламену као да више нема кога да дирне. Као да је на делу синдром емотивне окорелости, програмирани нехај и заборав. Као да смо поверовали да нам слобода не следује и да нам се не исплати. Као да је и међу песницима све мање оних који би потписали ону Сарићеву реченицу из необјављеног романа: „Рођењем смо отуд где смо се родили, а душом, увек и без изузетка, са Косова!”, а све више оних који не желе ни да сведоче о паклу. Као да, у страху од слободе и истине, у нелагоди пред сопственом историјом,

пристајемо и на „препакивање” својих традиционалних сећања и завештања у такозване модерне и постмодерне митове, међу којима је можда најоригиналнији онај по којем хватање корака с *временом* чини излишном, па и комичном, сваку зебњу за очувањем *шериџорије*.

Данас Србију, драги Ракитићу, толики Срби опањавају и окривљују да нас не би чудило да њихови и наши потомци, ако их буде, неопозиво порекну своје порекло и припадност. Јер, већ поодавно, није одбачена само Његошева или Вукова верзија српског „битија”, већ и ововековно, модерно поимање наше историјске муке и величине, укључујући и комплексност „косовског опредељења”, какво су исказали, поред осталих, Иво Андрић и Зоран Мишић. Данас Србију Србима и свету тумаче мали писци, мали колумнисти и мали историчари, с великим количником незнања, површности, перверзне лакоће и вазалске услужности.

27. 1. 2008. године

Политика широм отворила своје странице тумачима косовске, српске, европске и руске проблематике. Бошко Јакшић, у знаном маниру циничне комоције, пита „да ли хоћемо да од сутра па за навек сви постанемо таоци Космета”. (Као да је реч о каквом пограничном сеоцету!) А Филипа Давида, који ваљда једини у овој земљи зна да њена већина није европски оријентисана, увек обузима нелагодност кад неко заусти о достојанству и повратку достојанства Србије. Историчарка Љубинка Трговчевић, пак, негирајући његову тезу о панславизму, православљу и национализму као доминантном културном моделу и тврдећи да се Срби ни у духовном смислу не могу свести на њихову православну компоненту, истовремено подсећа како Европа не може да побегне од словенског наслеђа, словенске цивилизације и Русије, која је и сама део Европе.

Песници, за разлику од политичара опште праксе и саговорника који су по њиховој ћуди, идентитет осећају и промишљају дубље, комплексније и смелије. Тој смелости, додуше, обзнањеној у тиражима од триста до хиљаду примерака, моћници могу мирно да се подсмехују. Уколико, и овде и другде, иједан песнички глас уопште и допире до места моћи. И уколико, и овде и другде, нису та места сву сложеност света коначно свела на колико тупаву толико и бездушну јасноћу. Те, у том смислу, по изјави Оли Рена, глаткој и облој као јаје, грађани Србије данас бирају између европске будућности и националистичке прошлости.

Истина је друкчија, макар била и гора. До ње се допире „низ ходнике без прозора”. Наш родни лист је тешко читљив. „До себе себе провести”, налог је мучан и једва остварив. На том се путу пре „погубиш” него што стекнеш „посед свој родан, коначан”. Ове неколике честице из песме чији је наслов понела *Матична књиџа* (2007) Драгана Хамовића само су танушна нагавест вишеслојне теме предаштва с којом се храбро и усредсређено понео овај песник, докучујући — с европском дисциплином маште својственом везаном слогу и сталним облицима — метафизичке, историјске, националне и личне корене своје поетике и своје егзистенције. Митски трачки певач, Исус Христос, наши светитељи и наши песници, преци и сродници бачени у јаме или стрељани у Краљеву, све су то лица песниковог и нашег „општег оца”. У светлу оног што нас је одредило и оног што нам се догађа, мукло и тмолу одзвања целом књигом Раичковићево питање из њеног предворја: „Немети или опет певати.”

30. 1. 2008. године

Дводневну празнину у овом ороченом дневнику скривало нездравље, послови и журба у свим правцима. Нови рам за последњу, неокончану белешку чине припреме Европске уније за своју полицијско-правосудну мисију на Косову и Метохији, бура у Словенији због обелодањивања докумената о њеној вазалној политици према САД, почетак домаћег обрачуна са фудбалском мафијом, упоредни интервју са Тадићем и Николићем, те, умногоме по твојем укусу, чланак Боре Ђорђевића у данашњој *Политици*, с једноставном поентом: „И да још једном употребим тај несрећни израз: иако сам у Европи, хоћу да уђем у Европу, али пре свега хоћу да *останем свој!* И цео.”

Шта, у поезији, значи остати свој и цео, казују, после Хамовићеве *Матичне књиџе*, и нове песничке збирке Драгомира Брајковића и Ивана Негришорца. И њихови су наслови, мање или више, својеврсне легитимације: *Моје се зна* (2007) и *Поштајник* (2007), при чему овај други, Негришорчев, привилегован насловом прве и последње песме у књизи, осим топонимског има, рекло би се, и шире, скровитије значење. Јер, допадало се то коме или не допадало, нисмо из једног комада, ни посве транспарентни, нити данашње и појавно претеже увек у нама над негдашњим и потајним.

Слично кројене, са упадљивим тематско-стилским превожима, међупросторима и кружницама, ове су књиге, зачудо, подударне и у донекле изненађујућем опредељењу за технику

сказа, неупоредиво својственију прози неголи поезији. Меру сродства и суседства с Бећковићем (и, можда, Симовићем) тек би ваљало докучити. Изненађење, међутим, бива само друго име једне прикривене законитости: два песника, као и њихова два старија сродника, тешко да су и могли поћи којим другим путем кад су за своје тематско и поетичко упориште изабрали културу усмености, време и средину у којој се „од приче живјело и причом све градило”, како вели Брајковићев стих. Такав избор, дакако, подразумева и носталгично-хуморни размак према готово ишчезлом свету и говору — „а данас ни приче, ни причања / а ни оних који би чули, макар и не послушали”, како стоји у наредним, закључним стиховима Брајковићеве песме. Тај размак, у нимало ведром смислу, увећавају и нове државне границе, делећи недељиво и размичући најближе. „Одмакла се Црна Гора”, подсећа Миро Вуксановић, алудирајући, у поговору, на *Поврајак у Црну Гору*, ранију Брајковићеву књигу стихова. „Све се десило брже но што се ико надао. Нестало место за повратак. Отуђило се. Одрекло се својих најближих.”

Место за повратак — ево још једног привидног изненађења — понеки песник данас открива у јужном наречју и његовој могућној национално-културној (кохезионој) улози. Некад су се, у добу превласти екавице и београдског стила, и рођени ијекавци (попут Дучића) приклањали источном наречју. Само су, ваљда, позни Змај и, повремено, Вељко Петровић ишли обрнутим смером. У овом часу, пак, Брајковић и Негришорац само своје лирске „оквирне приче” казују екавски, док неупоредиво више простора препуштају јужном говору својих епски настројених сведока и памтеника. Као да се, описавши круг, наша језичка сказаљка опет нашла на Даничићевом полазисту.

Импликације су, очевидно, дубље и далекосежније од оних поетичких, па и језичких, па и културних. Песници — бар неки међу њима — у ситуацији планетарне, шекспировско-фокнеровске буке и беса, узбуњено дочаране у завршној песми (*The sound and the fury*) Нешићевог *Orient expressa*, као да поново трагају за извесношћу и присношћу дома, почела, матичне књиге, кутка и тренутка где „моје се зна”, макар се такво стезање огњишта у нужној одбрани сузило на (симболичне, дакако) размере малог и сеновитог Потајника.

Шта рећи онима који ће у таквом поетичком, културном, егзистенцијалном, па и цивилизацијском усмерењу видети пукску скученост, традиционализам, страх од великог света, или, још горе, некакав бајати национализам? Можда, за сада, само то да се од пребрзих закључака бране пажљивим читањем. Оно

ће им, уз све остале духовне радости, подарити осведочење да песников свет — из којег нас је „огријало сазнање да се имаш чему вратити” (Д. Брајковић) — није само свет патње, борбе, трпљења, немаштине и, неретко, смешно-тужног, па и опаког надгорњавања, већ и окриље милоште, племенитости и виших тежњи, које нису повластица само сретнијих и просвећенијих. Уосталом, у више сањаном него упамћеном племенско-патријархалном окружју и његовом оскудном репертоару мотива и симбола, један је — уз *йушкy*, *кайу*, *коло* и *свећу* — и *оловка!* Отуд и повратак или макар само сан о повратку — јер, и авај, „само је у стиху топло”, како вели полустих из уводне Брајковићее песме — надахњују, поред многима одавно сумњивог монтањарског чојства и јунаштва, и светле маштарије какве су некад грејале срце и ум младог и несрећног Владике Рада. Ни на какво, дакле, анахроно или припросто *обожавање обојка* — којег се, заточник свога (средњо)европејства, тако грозио Тишма у поменутом дневнику — не можемо свести један виталан ток наше поезије и наше културе, те и нашег, понеком одбојног, реда вредности.

Још је комплекснија тема и поетика повратка у *Пошјајнику* Ивана Негришорца. О томе коју реч сутра, ако Бог да.

31. 1. 2008. године

Љиљана Смајловић стрепи да ће изостанак Коштуничине подршке Тадићу отежати нашу борбу за Косово и Метохију. Слободан Антонић запажа како је елита, осведочена да се причом о Европи није постигло много, прибегла у другом кругу варању уз помоћ страха од деведесетих. Тај ће јој страх, сад и никад више, донети победу. Сетан је и опомињући његов увид „да се елита у Србији још једном утврђује у владавини страхом”. Други аналитичари, махом, вагају учинак двојице председничких кандидата постигнут на ноћашњем телевизијском дуелу, који је, изгледа, премашио све досадашње рекорде гледаности. Данас ће завршне манифестације једни одржати на Тргу Републике, а други у Арени.

Што се више мења, све је више исто. Ту француску досетку као да потврђује и српска историјска спирала. Избор, прави или лажан, увек има мање или више исту проблемску и вредносну схему. Тако, у Негришорчевој песми *Срејшен Сјанић слуша краља Милана како се, на йройушовању, обраћа народу у Марковици, с йролећа 1882. године*, насловни јунак у своме монологу вага земаљске и небеске разлоге за и против краља. Јесте, војску сређује, железницу гради, подиже школе, и срп-

ску је краљевску круну у Београду недавно утврдио. „Млого гриоте можеш му / На заслуге одбити. Ал не можеш, / Ал не смијеш то што зборе / Испотија: да се бечком ћесару наше колијевке / Ерцеговске сасвим одреко! И да зато / Круну му признаше, јер Њемцу даде / Што није његово!” И, дакако, у историју и песму сад мора да бане Петре Мркоњићу, баш тако, десетерачки, у вокативу, не само метрички подеснијем већ и торжественијем од регуларног номинатива.

1. 2. 2008. године

О *Пошјајнику*, напoкoн, у предизборној тишини, наговештени наставак. Наставак који мора остати кус, у складу с хипотетичким постулатом шкртости и хитрине с каквим рачунају овакви дневници. Телеграфски, дакле, подсећаш евентуалног читаоца да је Иван Негришорац на своје песничком путу прешао неколике етапе: од тзв. лома језика и закључавања у језик, преко „религиозног постмодернизма” (термин је Саше Радојчића), до садашњег поетичко-поетског заокрета у традицију — песничку, историјску, „етнографску” — којом се, изгледа, премерава не само минуло него и актуелна наша ситуација, у својим јавним и потајним обличјима и смисловима. У стилу досетки, старих и нових, а једнако површних, могло би се рећи како је, под принудом претећи озбиљне стварности, враг однео шалу и како се наш песник од неоавангардне игре у знаку оног (ваљда Деспотовљевог) питања „космос-штасмос” окренуо збиљским и мучним питањима: без сваке шале, и злобе, и оцвалих општих места, ко смо, шта смо, одакле долазимо и куд идемо?

Пошјајник, углавном, одговоре тражи у, све даљем, деветнаестом веку, али и у неким прекретним годинама двадесетог. Прошлост се, као ни у Хамовићевом и Брајковићевом случају, не указује Негришорцу у једнозначном лику. Полифонија је утолико изразитија што је песник — изузимајући лирског субјекта најближег самом аутору — у *Пошјајнику* дао реч многим лицима из предачке и завичајне повеснице: тежацима, планинкама, учитељима, сеоским лудима, бележницима, кулучарима, дрводељима, живописцима, свештеницима, војводама (од устаничких до четничких), професорима, нашим ђацима на страним високим школама, јунацима и тиранима (понекад у истој личности), нашим чувеним учењацима и културним јунацима, или бар оним који су се некад у њиховој средини обрели. *Пошјајник* је, у неку руку, језичко-поетска, историјска и обичајна разгледница негдашње западне Србије. Песник, да-

вичовски речено, као да зна сва њена лица. И лепоту и милошту њену, и душевност и веру, и јунаке и страдалнике из толиких ратова, али и туђинске слуге, продане душе, плаћене убице. Оно што — као присна лирска метафизика — уоквирује, па некако и надилази, епско-сичејни врвеш толиких јарко амбијентираних сусрета, сукоба, собитија и прикљученија јесу, понајпре, они призори поезије самог простора-и-времена, они мириси „празнине свијета” и она, увек друкчије ослушнута, музика тишине, и она драгост предела, кад јесен, наоколо, по забрану, испише „најљепши живопис”.

Повратак коренима, детињству, завичају, општем и језичком памћењу, макар у понечем и наликовао утопији коју срце измишља, неоспориво је право поезије. Великих и малих народа, страних и наших песника. Или је онима који хитају у туђе заносе и интересе мрска ова твоја прича управо стога што нагађају колико ти је нелепа њихова верзија *културе сећања*, срачунато селективног и инструментализованог, зна се за чији рачун и на чију штету?

2. 2. 2008. године

Сутра Србија бира председника. Данас, у малом цветњаку на јужном улазу у твоју зграду, процветале прве висибаве. Јуче нас штампа охрабрила нагађањима о могућном преиспитивању америчке политике према Косову: тројица бивших високих функционера (Џон Болтон, Лоренс Иглбергер и Питер Родман) упозоравају Бушову администрацију да се сепаратисти у свету већ позивају на косовски модел и да САД не треба да подстичу непотребну кризу у руско-америчким односима, чиме особито отежавају нужну сарадњу у решавању хитнијих и већих проблема, какви су, пре других, нуклеарне амбиције Ирана и нуклеарни капацитет Северне Кореје.

Поезија се храни митом и стварношћу. Песник је Орфејев потомак и Орфејев двојник, али и сведок из пакла свога времена, Гернике, Аушвица, Сутјеске. Павловићев *Орфеј у Кореји*, спеван пре пола столећа, као да, амблемски, сажима истину о вечном двојству поезије.

Али, поезију распињу и нека друга, унутарња двојства. „Размишљам: опис и нарација убијају поезију, јер свет / увек виде као нешто споља, намећу нам дистанцу. / А опет, чиме и како говорити о свету и себи, / ако не тако, описујући и причајући?” Пре и после ове строфе (*Наше небо*, 2007) Војислав Карановић ће у исповедању своје поетике — данас готово непрекорачивом послу сваког песника — докучити разлоге и за

опис, и за причу, и, поготово, за осећање, али и наук да у песниковом говору о свету и себи они морају стајати „некако постранце”. Нужни, али не и довољни за чудо поезије. Јер, „свет се не ствара сваки дан”.

Тихе лирске расправе о свету и поезији, и свету поезије, објавио је у минулој години и Томислав Маринковић. Једном си, с радошћу, писао о његовој *Школи ђрајања* (2003). Сад песник из Липолиста крај Шапца књигом *Свети на кожи* (2007) утврђује своју репутацију тихог, непретенциозног ловца на „слике које промичу двориштем” и завичајним околишем, наводећи га на рефлексије о потајним сагласјима једног и другог призора, или блиског и далеког збивања (попут тренутка у коме су се с једне и друге стране екрана срели дим и пепео песникове томпус-цигаре и оних зграда близнакиња што су се сручиле на осунчани плочник Менхетна). И мада у том ходу времена, пажљиво ослушкиваном и анатомски рашчлањиваном, тако често „дан долази да нам на белим диркама / одсвира своје ужасе”, Маринковић није поглавито песник ни драматичних интимних потреса ни, поготово, епохално-егзистенцијалне стрепње над „гротлом прокључалог века” (З. Коцић). По навади да упадљиво сићушним и непоетским мотивима искушава симболичко-рефлексивну носивост највише подсећа на Живорада Недељковића, а по опсесивном одмеравању узајамних односа и борбе за превласт света и језика на Николу Вујчића. Ретки и случајни читаоци — јер друкчијих данас и немамо — пре неголи какву програмску (поетичку) лозинку упамтиће из *Свети на кожи* понеку истински поетску слику, попут оне у којој језик поклања боју трешњама, или оне која снахватно дочарава неког ко прошлом времену маше празном кошуљом. Није, међутим, ни поетички наук Маринковићев блед или неубедљив. Питајући се од прве до последње песме, различитим перцептивно-имагинативним и медитативним поводима, шта је песма и шта песма може, лирски субјект *Свети на кожи* на последњој страни књиге одговара упитним узвиком на њеном врху — „Колико је још нереченог / Остало да се каже, ко зна!” — да би, на самом њеном дну, односно у закључним речима књиге, устврдио „... да врата поезије могу да отворе / Само речи, и речи могу да их затворе.”

Није ли, тако, готово непознати песник из малог Липолиста боље од наших ерудитних и радикалних пропитивача разлога за и против поезије наслутио природу и чиниоце њене моћи у запоседању нереченог и „неизрецивог”?

Нажалост, као да је увек неупоредиво мања ловина на крају оне друге потраге. Чини се да је лакше, лепше и лагодније промишљати *унуђрашњу* страну поетске речи неголи њене

додире са *свољним*, великим светом непоезије. Да песма — поготово данас — нема никакве изгледе у борби за људскији свет, упркос свеколикој чистоти и богатству свога говора, вероватно би потврдиле и белешке о неколико драгих и вредних песничких књига, написаних последњих година, о којима овде ни другде ниси прословио ни једне једине речи.

Или ће, ко зна, у коначном исходу Стварност и Поезију прозрачити и изједначити иста, највиша мера људскости!

СТЕВАН ТОНТИЋ

ПЈЕСНИШТВО РАНКА РИСОЈЕВИЋА

Поезију Ранка Рисојевића пратим од његове дебитантске збирке *Вид шаме*, објављене у Сарајеву 1967, негдје при завршетку његових студија математике са физиком у томе граду. Рисојевић је до данас објавио четрнаест самосталних пјесничких збирки, неколико избора из поезије, као и двадесетак књига прозе (романи и приче, књиге за дјецу, публицистика). Писао је и драме (претежно за радио), преводио Рилкеове француске пјесме. Оглашавао се и као књижевни критичар, хроничар културних збивања, колумнист. Рисојевић је, по свему, један од најсвестранијих, најплоднијих и најбољих пјесника и прозаиста своје генерације, и у оквиру своје националне, српске књижевности, и у интерлитерарној заједници Босне и Херцеговине. Та интерлитерарна заједница, након свега што се у рату (1992—1995) али и у поратном времену збило, данас је још увијек више идеја и пројект отворенијих духова него што је опипљива стварност. Међусобном културном отварању Сарајева и Бањалуке доприноси, макар симболично, и ово издање изабраних стихова најпознатијег бањалучког пјесника у сарајевском Међународном центру за мир. Уза све ово иде и податак да пјесник ове, 2008, мјесеца августа, навршава 65 година живота.

Ранко Рисојевић је човјек свестраних интересовања и свестрано образован писац који се огледао у готово свим књижевним родовима и жанровима, па и оним популарно-научним и публицистичким (књиге о великим свјетским и славним арапским математичарима, монографија о композитору и музикологу Влади Милошевићу). Његови дарови, његови књижевни и културни доприноси расијани су тако у четрдесетак књига, по бројним листовима и часописима, као и у његовом

јавном ангажовању за „општу ствар”, за развој културе дијалога и помирења.

Иако су у овај избор, по жељи самог пјесника, ушле само пјесме из збирки објављених у периоду 1991—2007, што ће рећи у ратном и поратном (не)времену, у овом покушају скицираћемо и слику Рисојевићеве ране и овом избору претходеће поезије, назначавајући неке битне моменте у пјесниковом расту и сазријевању, ширењу његових искустава, метаморфозама његове поетике све до најновијих поетских дјела.

На пјесничку стазу Рисојевић је ступио у знаку неосимболистичке поезије строгих форми, са пјесмом у којој су се више „распјевале” одређене идеје и апстрактно-симболичке представе из сфера духовности и умјетности него препознатљиви животни садржаји и пејзажи. Вјерујем да је и њега (као, уосталом, и мене) била дотакла магична „прејака реч” Бранка Миљковића, пјесника који је након самоубиства 1961 (јер „Исто је певати и умирати”) утицао на многе младе (и не само младе, и не само српске) пјеснике — утицао и својом изузетном поезијом и вјером у поезију (тврдио да се и Ајнштајн може препјевати!), као и својом трагичном, преко ноћи у мит претвореном судбином. Помињем Миљковића иако се не сјећам препознатљивих трагова његова утицаја у Рисојевићем првијенцу *Вид шуме*, ни у потоњим збиркама. Миљковић је, међутим, био главни представник неосимболизма у тадашњој српској поезији, којем поетички припада и рани Рисојевић. Но Рисојевић је до свог симболизма долазио и преко других извора и подстицаја — пада ми на памет и симболизам саме математике. Апстрактност, прецизност, строгост, форма. Ту су потом дошли и сусрети са поезијом и мишљу једног Пола Валерија кога је наш пјесник читао и у оригиналу, одајући у свом зрелом мишљењу и писању посебну наклоност и према пјесништву овог великог симболисте, и према систематичности и строгости његова духа, његове поетичке и филозофске мисли.

Већ у првој збирци Рисојевић је у неколиким пјесмама досегао високу мјеру згуснутог неосимболистичког израза, у упечатљивом садејству музике везаног стиха и сугестивних поетских слика. Рецимо, слика уништења, као у изванредној пјесми *Визија* која и данас спада међу најјаче пјесникове ствари:

*Ни трага од неког живога
Само ветар без ветромера
Никог да каже: где дивога
Никог да било црта смера*

*Прашина њокрива областѝ
Где би биље могло расѝти*

*Вулкански ѝеѝео још ѝада
На очи ѝалоѝ већ ѝеѝела
Који неће више никада
Сагледаѝти целину дела*

*Ни крика да долине сѝоји
Ни орла да над криком сѝоји
Ни ѝѝице да се крика боји
Ни ловца да мир усѝокоји*

*Само сѝене и мир унищѝења
Као нови облици живљења*

Ова рана визија уништеног крајолика, као и *ѝама* из наслова прве збирке, јављаће се у другим *видовима* и у каснијим пјесмама, поготово у поезији из страшних ратних година, али и година дубоке поратне депресије и кризе свих вриједности. Доживљаји, представе и симболи опречних феномена таме и свјетлости, рађања и умирања, живота и смрти, стварања и ништења, самоће, туге, љубави, крхкости људских снова и дјела, пролазности и неизвјесности, насељавају Рисојевићеву поезију од њених почетака до данашњих дана, што се види већ и из наслова појединих збирки (*Босанске елеѝије*, 1975; *Снови о вјечној и ѝјесме смрѝи*, 1979; *Прах*, 1988; *Враѝа ѝама*, 1997; *Самоћа, молиѝве*, 1999; *Расвиѝ*, 2006). Његов пјев постајаће током седамдесетих и осамдесетих година прошлог вијека све више *елеѝичан* и *меланхоличан*, по томе ће се углавном и препознавати, стигавши у „мрачним временима” (Брехт) нашег историјског и моралног суноврата до најтамнијих тонова, пјесама које свједоче о бесмисленом убијању, понижењу живота, изокретању свих вриједности, коначној самоћи и очајању. Али и до мудрости која налаже да се и дар и проклетство живота прихвате и поднесу. Што подразумијева и да се — на начин иманентан поезији меланхоличног и критичког расположења — протестује против первертираног „стања ствари”, апелује и моли за спас живота и морално искупљење.

Иако су рат и слом Југославије представљали ново и шокантно искуство, ваља се присјетити да је Рисојевић рођен усред Другог свјетског рата (1943), чије су непосредне трагичне последице записане у његовој меморији. У томе рату изгубио је (на Козари) оца — губитак о којем говори једна од његових најљепших пјесама (*Оѝац*, из збирке *Пјесме о смрѝи*), са

средишњим стихом вјечите наде ратног сирочета и његове мајке: „Ко гроба нема, жив је!” Наводим у цјелини ту дирљиву и помало попут успаванке тајанствену пјесму:

*Мој отац је био мрак,
ријечи у мраку, клујко сна.
По дану није га било,
можда шек поглед неки,
можда шек умор понекад.*

*Мој отац је био прича
увијек друкчијеџ краја,
зрна грана на црном сјолоу,
глас шавана пред сјавање:
Ко гроба нема, жив је!*

*Мој отац је био успаванка
црејовима на срушеној кући.
Мајка га је преносила
од сјола до креветца,
од своџ срца до моџ срца.*

Рођен и одрастао у крају чију новију историју страдања маркирају усташки концлогор Јасеновац и збјегови устаничке Козаре (о чему, између осталих, свједоче пјесме *Породична по-сјетца Јасеновицу* из збирке *Прах* и *Елегија ишћомој џланини Козари* из *Босанских елегија*, и на свој начин цијела збирка *Први свијет*), Рисојевић је пјесник у чијем искуству једнако учествују и његов крајишки завичај и глобализовани свијет, национална и универзална тематика, лична и туђа — литерарно, умјетнички или на неки други начин документована — животна сазнања.

У предговору антологији *Новије ијеснишћиво Босне и Херцеговине* (Сарајево 1990), скицирајући најсажетији критички портрет (у стилу којим су представљени и други учесници у антологији), нагласио сам управо елегичност и меланхоличност Рисојевиће лирике: „*Ранко Рисојевић* је аутор вредносно неуједначеног дјела. Његов основни глас је глас призивања драгих бића, ствари и духова, и глас елегичног прихватања судбинског тока. Његов пјев управо је натопљен меланхолијом про-тицања и нестајања, као и тихом срећом сретања и налажења. У томе не треба видјети можда тек један рефлекс лектире Рилкеа (који је, свакако, идеал) и пјесника сродних инспирација и изражајних регистара, него изворну позицију нашег пјесника.

Као и сви који пишу много, Рисојевић тражи преданог читаоца који ће много тога и заборавити, дошавши до неколиких пјесама ванредне духовне треперавости, пјесама чија питања дирају у срж нашег бића.”

Годину дана касније, у предговору антологији *Модерно српско пјесништво* (Сарајево 1991) Рисојевића сам представио овако: „Основни тон поезије Ранка Рисојевића јесте тон елегичних и присних евокација оних мјеста живота и топоса пјесништва (с посебном оданошћу Рилкеу) које је дотакао сјај душе и ума, чин љубави и градитељства. Рисојевић, пишући много, жели да захвати све што се надаје чулу и сазнању. Његова најбоља мјеста су у пјесмама меланхоличне сабраности око мотива и тренутака које би да подијели са драгима, са другима.”

У оба, цјеловито дата цитата, помиње се Рилке. Свакако не случајно. Пјесник *Девинских елегија* и *Сонета Орфеју* представљао је не само за Рисојевића, и не само за нашу генерацију, пјесника најплеменитије осјећајности, најистанчанијег и најдуховнијег („божанског”) лиричара европске поезије 20. вијека, великог учитеља самотничке умјетности пјесништва која је подразумијевала судбински избор: живот пјесника као свештеника поезије — по страни од свјетске буке и бијеса, вашара људске таштине.

Рисојевић је, наравно, читао и изучавао и многе друге пјеснике (као и мислиоце и умјетнике), наше и стране, савременике и класике. Пјевао је у дијалогу са многима од њих, писао им посвете (Кочићу, Андрићу, Диздару; Брехту, Оскару Милошу, Сенгору, Сеферију, Павезеу, Бродском, Станескуу, као и кипарима Муру и Кућанском). Ту су и неки „лутајући мотиви” из националне и свјетске књижевности. И егзистенцијални и литерарни референтни оквир његове поезије веома је широк, искуство живота и самог писања свестрано, готово свеобухватно. Читалац и критичар који данас ретроспективно пролази кроз цијели пјесников опус, сусрешће се са мноштвом примијењених поступака у градњи пјесме, са готово свим облицима стиха, од оног везаног (претежно у сонету), до слободног (у разним ритмовима) па до пјесама у прози, односно поетске прозе и дневничких поетских записа. При свему томе, не може се рећи да је Рисојевић посебно, поготово не нападано, „експериментисао” са језиком и обликом свог стиха. Он је напросто показивао све мијене кроз које је пролазио, демонстрирао мање или веће умијеће писања у многим техникама и облицима стиха, остављајући своју поетику крајње отвореном за нове подстицаје — из живота, али и из саме умјетности и

литературе, као и других духовних дисциплина. Јесте да је он у једној пјесми из *Врајћа шаме* лијепо рекао, самом себи и другима обзнанио: „Једини извор из ког сам пио, јесам ја сам”, одричући се „непотребне мудрости” скупљене у „тешким књигама”, али ми знамо да ниједно па ни пјесничко творачко *ја* није затворена, самодовољна лајбницовска монада већ „извор” у којем су се скупљале и „филтрирале” безбројне „капи”, „мудрости” и „лудости” безбројних *ја* — по гетеовском начелу „изборног сродства”. (Узгред: Гетеово име одувјек је стајало и на Рисојевићевом приручном Олимпу.)

У овим *Изабраним њјесмама* нашло се стотињак пјесама из збирки *Брдо* (1991), *Врајћа шаме* (1997), *Месија* (1997), *Самоћа, молишве* (1999), *Први свијет* (2003) и *Расвиј* (2006). Као што је већ речено, то је вријеме прошлих југо-ратова и текуће „поратне изградње” (ако је умјесна иронична реминисценција на период послје Другог свјетског рата), вријеме у којем је пјесник — времену упркос! — био изузетно продуктиван. Могли бисмо то раздобље условно посматрати и као другу главну фазу у Рисојевићевом пјесништву, првенствено због често варираног доживљаја смрти и осјећања бесмисла, уопште — преовлађујуће негативне „слике свијета” која се из те поезије надаје. С друге пак стране, та слика свијета присутна је (иако у блажем, растреситијем виду) и у ранијим пјесмама — неке од њих прожете су слутњом неодређене надлазеће коби. Исто тако, многе Рисојевићеве збирке међусобно су, бар по облику и ритмичкој организацији стиха, доста различите — могло би се на њих гледати као на карике у ланцу, посебне кратке етапе на дугој кривудавао-развојној стази овог пјесника који је, уз све метаморфозе, чувао и дограђивао свој основни став према свијету и свој ипак препознатљиви пјеснички лик.

У првој пјесми из овог избора (*Устани и њјевај, њјесмо*, збирка *Брдо*), лирски субјект иза којег несумњиво стоји сам пјесник, охрабрује своју пјесму на суочење са свим што је чека на пријетећој, очито већ ратној сцени: „Устани и иди с благословом / мртвих руку, искљуваних очију, / сва отворена, више цвијет / него грумен о коме се говори./ И не буди другачија, / види праве ствари, / дрво и челик, крв / на сјечиву које пјева. / Устани и пјевај!” Али се већ у *Молишви на узвисини* (*Брдо*) тај исти субјект обраћа Богу на начин који призива у сјећање ону бунтовну ријеч народног пјесника о Господару свјетова као о „старом крвнику”: „Окрени се напокон, ако милости имаш, / заборава да постојим, да сам се родио, / да мој живот нешто значи, да ми душа / припада теби, или коме већ одредиш /.../

Остави ме међу одбаченима, не рачунај / на моју молитву, моје светаштво”. У пјесми *Гиљотина (Брдо)* Бог се са својим анђелима сумњичи да држи „гиљотину само њему знану и вјешту / да у трену, онако како се међу боговима ради, / оконча једну причу, како би другој начинио / право мјесто — ако исти поредак влада / у ова два свијета о којима имамо вијести.”

Пјесник дакле прима вијести с оба свијета, с тим што и оне небеске као да потврђују земаљске. Небеса почињу да се руше у нашу „долину суза”, у ратом обесвећену и разорену земљу.

Збирка *Враћања* сабрала је пјесме писане у рату и током прве поратне године. То је несумњиво антиратна лирика, чак и онда када се ратне околности не назначавају. Можда се тек слуте, као у пјесми *Ружа* (са Рилкеовим *Ејшиафом* као мотом), чија друга строфа гласи:

*Ружо, израсла из ријечи и узвика,
на њибрежју смисла — њу љаву сјучиња
онај чије је све, њо њоријеклу,
из ње љаве искрало се — у њрозору
видим, у ољедалу слућим, у крви
узгајам — разбокори се, невидљива
овоме времену у коме се све ломе.*

Призори страдања читљиви су из многих других пјесама. У пјесму *Глава*, драстично, уведе нас стихови: „Виче глава у рукама кољача, / гдје јој је загурио тијело?” Пјесма *Туђи гробови* говори о гробовима које не обилази „више нико”:

*Уколико навраћа хроничар или њисац,
узме неко име, њодаћак о љодинама,
иначе се чека вријеме разарања,
рајтова, лудила, да све сравни,
да донесе нове законе о мрћивима.*

*Ту њодићну њословну зграду,
музички њавиљон или ново гробље.
Тако се мудрост њосћварује,
иако су сви мудраци њомрли.*

Поента у брехтовском стилу показује да се овај лиричар добро служи и сарказмом и иронијом — како другачије и говорити о „новим законима о мртвима”? У истом духу написана је и пјесма *Несрећа*: „Осим Несреће ми друге разоноде нема-

мо. / Несрећа спаја оне који су се мрзили”. Неки почињу и да живе од велике, ратом изазване Несреће која је, штавише, „вјесник новог, / обновитељ вјере у моћ наших снага.” А у *Рајним вијестима* читамо: „Васцијели дан чекамо вијести / иако знамо да су нетачне.” Завршни катрен резимира ситуацију: „Ускоро ће тама покрити / Наше мрачне куће / И ући у наше душе / Гдје је ништа није звало.”

Пјесников глас протеста и осуде свеколиког ратног злодјела (а злодјело је већ рат по себи) сигурно није био довољно чујан у заглашујућој грмљавини топова и ратничких труба, али је био недвосмислен и постојан. Сам Рисојевић је човјек благог карактера, супротност агресивно-борилачком типу — одувјек је и у свему заступао разум, мјеру, суздржаност, трпељивост, уважавање *другођа*. А основно душевно стање лирског субјекта његове поезије у том времену помрачења ума, масовног насиља и злочина над *другима*, као и над *неистомишљеницима*, било је стање немоћног револта, дубоке и трајне резигнације, стање и осјећање беспомоћности па и обесмишљености људских напора:

*Овдје су рајтови завршени
свађе окончане
докази бескорисни
й правда нейошребна.*

*У срцу шаме,
у злувиљу иззубљеног свијета,
можда моје било ийак бије
мада ми шо ницйша не значи.*

(„Глува ноћ”, *Враћа шаме*)

Овдје је мјесто да подсетим на један крајње непосредан, лијеп а стилски необичан Рисојевићев запис из 1996. под насловом *Послијерајни йјеснички солилоквиј*, објављен као уводни текст у књизи изабраних пјесама *Одбрана свијета* (Бања Лука 2000). Ријеч је о запису у којем се у једној меандрирајућој, конвулзивној, на три странице протегнутој реченици, нижу слике, метафоре и појмови пјесникове послијератне поетско-поетичке исповијести. Пјесник ту, у данима који се бесмислено вуку „као на траци”, „усамљен и он у ланцу људском, несвјестан трена у коме ће га косац небески покосити и сложити у сјеник вјечности”, констатује: „мину рат, одрастоше дјеца, изгубисмо један живот и на крхкој нади градимо нови” у којем ће све бити „једнако крхко и безнадно, пукло, накривљено,

склоно паду и распадању”, а ипак се траже ријечи које би изразиле наш усуд, „желимо да се видимо изнутра у рендгену стихова, у бенгалској ватри метафора, да извучемо из себе смисао свога постојања које је ехо, трунчица час видљива час невидљива, мала мрља на чистом небеском путу свјетлости.” Свеједно, потрага за ријечима, за смислом живота и умјетности се наставља, чак и „у долини лешева, крви, патње и безнађа”, чак и ако је, у коначном исходу, и најплеменитији духовни и пјеснички напор — илузоран.

Збирка *Месија* обиљежена је сонетном формом, са неколико лијепих остварења, као што су *Кочићев тиријих*, *Лецеве* и *Поврајак из Сарајева*. У *Лецевима* је дата врло снажна, инфернална слика растурених, исјечених, жицом увезаних, избушених лешева. У *Поврајку из Сарајева* лирски субјект казује, између осталог, како „... притијешњен тијелима / што су хрупала из каменог доба — / струји(м) по блатним босанским селима / и скупља(м) дарове за самотног роба...”

У појединим сонетима ове збирке осјећају се и трагови пуке артифицијелности: захтјевна форма није увијек испуњена у складу са вишим очекивањима.

Нови квалитативан скок у пјевању направљен је у збирци *Самоћа, молићве*, са више добрих или изванредно изведених пјесама слободног стиха (*Тишино, сестро моја, Вријеме, Молићва избјежлице илићи прогнаника, Пјесникова молићва, Молићва за оне који иду својим џушем*). Ту се пјесник вратио ритмовима који му одвајкада најбоље леже, рефлексивној лирици у којој се у краћим наративним формама ословљавају бића, ствари и појаве из свакодневног живота.

У *Молићви избјежлице илићи прогнаника* пјесник је — скупљајући „ријечи расуте по беспућу / слуђене, ружне, попут црва на лешини” — ипак успио да издигне своју ријеч до закључног вишег става и општељудског осјећања:

*Сваки је човјек прогнан, истијеран,
само што то не зна док воћке сади
у свом привременом врћу, призивајући
у помоћ коледарски све што зна.
Мом си роду намијенио странствовање,
како би се припремио за свој једини дом,
Тебе, Недохваћни, у дубрави праведности.
Јадам, јаучем, шкрипи ми раздешена душа,
у њој је сумња зайечашила враћа
здје бијаше сјакој мајчиних усјавањки.*

Пјесник — послије свега — жели да буде само још „радосни заточ(е)ник” своје „сестре” тишине, а његове молитве свидјеле би се сада и самоме Господу:

*Молим ти се, Госјоде, да ми узмеш њамећ
која ми о мојим земаљским дужностима говори.
Преклињем те, Боже, ослободи ме мудрости
која ме је само до сумње довела.
Хићо бих да чујем, кроз себе, шайаћ Твој,
али ми мој разум и моја чула смећају,
и ја чујем шум њоћока, њјесму њићца,
љовор оружја у новом раћу.*

(„Пјесникова молитва”)

За само вријеме пјесник каже да „кроз мене протиче, слухом / и свијешћу што скочањена зове у помоћ”. А својеврсна молитва времену које се призива завршава се овим изузетно лијепим стиховима: „Удјени се у мене, непотрошива нити — / ја сам игла којој си обењана.”

Рисојевић је пјесник који се често *сјећа* — поетска збирка *Први свијет* сва је у знаку евокација првих додира са свијетом, драгоцјене *љрвине* искуства. Повелик је списак особа, животиња, биљака, ствари, природних феномена, догађаја и ситуација које пјесник евоцира у истом дуктусу: лирском дескрипцијом, носталгично израђеном сликом, извезеним гобленом малог записа, причице. Неке од тих стихованих првотних успомена живе од веома упечатљивих, очито аутентичних слика и призора (у понајбољим пјесмама као што су *Моје срце је међу дрвећем*, *Стриц Млаћен ѡрераћује веранду*, *Сјеча дрва*, *Дјевојчице*, *Бабина смрћ*, *Таван*, *Свјећло ѡећролејке*, *Јесен*, *Зазивање*, *Каћућ*, *Вајар*), живе од детаља који су одољели заборау. Своје рано дјетињство пјесник је тако заувјек „ухватио” у наративно-лирском плетиву чије нас многе нити наводе да застанемо.

У пјесми *Моје срце је међу дрвећем* читамо: „Међу јутарњим сјенкама, на брду, / моје срце умива се росом прољетном. / Ево, поново је ту гдје се родило, / сасвим малено и уздрхтало / онога дана и оне године када је роса / у диму нестајала, да се тек сада врати.”

Пјесма *Дјевојчице*: „У предвечерје изаћу дјевојчице / у својој недоступној њежности — / али за кога су тако разигране?”

У *Свјећлу ѡећролејке* исплетена је похвала том „свјеталцету лијепом” што, „иако нејак”, разгони „страву таме” око „усамљеног дјечака у кући / испуњеној шкрипом, мишјим ци-

јуком / и чаролијом приче коју баш сада чита.” Похвалу заслужује и „зрела јесен дјетињства” са пристиглим плодовима, том једином надом „жгољавих прашинара и голотрбана”, јесен „у думачама и присојима / загубљеног народа, без очева, / посијаних у шумама и шикарама” (пјесма *Јесен*).

Једнако се зазива и хвали „Блажено вријеме невиности, око мене, / у свакој ствари, биљчици и бићу /.../ Блажено вријеме црних кољена, / црних ноката, шишања на нулу, / вакцинације, школских казни, / учења о једнакости и братству / међу нашим и другим народима” (*Зазивање*).

Цијела збирка писана је као систематска, прилично исцрпна реконструкција „првог свијета” отиснутог у дјечјој души, у првотном искуству, тако да детаљи из појединачних пјесама дјелују као сличице са дугачке траке коју је пјесник „извукао” из дубље запретаног, првобитног трезора памћења.

Коначно, најновија збирка *Расвић* — тај наслов сугерише да се кроз нагомилану таму почело пробијати свјетло свитања.

Расвић је разуђена, у стихове сложена поетско-филозофска прича о живљењу и умирању у мраку наше „думаче” (карактеристична пјесникова ријеч) и наше историје, али и о израћању из њеног безнадежно дугачког тунела. Од уводне *Таме* па до завршних пјесама о јутрењу и отварању видика, Рисојевић опјева разнолике тренутке људског опстанка, често у сликама контраста и апсурда, са свим неутјешним искуствима, али и опором мудрошћу вјере. Вјере и наде које нас дижу из кала и упућују на духовни преображај — ка дјелима љубави и умјетности, ка самој пјесми. У томе је и нека, готово тестаментарна, „порука” овог Рисојевићевог (опсегом невеликог) дјела, можда и врхунац смисла до којег је он у поезији дошао. Иако „мрки рибари душу твоју чекају”, иако „Вртом ријечи прошли су тенкови”, пјесник жели — тим више! — да се „сплете бајка, дјетету за сан”, жуди за обасјањима духа и љубави. Хтио би „Пријањати, преко бола, уз плавет”, гледати увис, макар небеса и била празна. То гледање он каткад продубљује на таоистички начин, као „Онај што не треба да гледа да би видио.”

„Свануло је”, каже се у пјесми *Јућро*. Додуше — једном је то „дан попут стварања свијета”, други пут „дан попут краја свијета”. А то је један те исти дан! Пјесник мора да живи и да пјева са тим двосјеклим искуством стварности, у противрјечјима и парадоксима.

„Отвори прозор и пјевај, ако ниси заборавио!” — налаже пјесма *Пјевај*.

Наводим неке од најбољих пјесама у збирци: *Клијање, Сјај, Крик, Шљива, Сљубљен, Пјевај, Ойиси, Јуџро*. У њима Рисојевић досеже високу мјеру своје пјесничке умјетности.

Расвиџ је, уопште, једна од најзрелијих, најувјерљивијих збирки у повеликом пјесниковом опусу у којем је знало бити и мање успјелих, списатељском рутином угрожених покушаја. Трагови те рутине овдје су готово сасвим нестали.

Кућа Рисојевићеве поезије пуна је тамних сјенки, али су јој врата и прозори непрестано отворени. За свјетлост, за драга госта. За елегични солилоквиј у тишини и самоћи, за молитву, као и за разговор пријатеља.*

* Текст је писан као предговор за *Изабране џјесме* Ранка Рисојевића које треба да изађу у сарајевском Међународном центру за мир.

ЖИВКО МАЛЕШЕВИЋ

ДУБИНЕ БИЋА

Разговор са Ранком Рисојевићем

Живко Малешевић: Први свијет (2003), *Ваша претпоследња књижа поезије има подстицајан, за разумијевање искуства дјетињства, индикативан наслов. Шта данас за Вас значи то искуство и које су то пресудне, меморисане слике дјетињства ушемељене у Вашу живојну и стваралачку егзистенцију?*

Ранко Рисојевић: Сlike првог свијета су снови стварнији од стварног живота. Без њих не би било поезије, ма колико се она отимала том ограничењу. То је основа на коју се потом слажу нова искуства и сазнања, како она животна тако и поетска. Њихово прожимање даје амалгам поезије, грађу али и грађевину, архитектуру у цјелини. Чак и када се не појављује експлицитно, дјетињство је кључно за одгонетање линија стваралаштва. (Теслино искуство дјетињства показује да је оно значајно и за научно стваралаштво.)

Шта у том дјетињству има најјачу снагу? Првенствено прве слике урамљене ликом мајке, као кућне иконе. Њој се придодаје, али из позадине, лик оца који има значајну улогу у формирању будућег човјека, односно пјесника. Трећи елемент јесте прво сазнање смрти, која је дошла у кућу да однесе драгу особу, бабу, дједа, или можда брата, сестру, родитеља. Смрт може да буде и прича, као у случају несталих, на чији гроб дјете никада није отишло. Чешки пјесник Сајферт узима дјетињство, мајку и смрт као неко свето тројство своје поезије. Мислим да бих могао да се потпишем под такву изјаву, која је готово као дефиниција нечега што бисмо могли да означимо као коријене искуства које је пјесничко.

Али то искуство никако није лако дохватљиво и видљиво не само на први него ни на други поглед. Оно је негдје испод. Испод чега? То је проблем и питање, и ту се крије велика радозналост коју су пјесници испољавали према психоанализи и обрнуто. На тај се слој слаже и слој колективног несвјесног, које тражимо у митовима, ритуалима, основним полугама самог језика. Од Фрејзерове *Златне жране* до наших старих предања, народних пјесама и свих форми старијег фолклорног наслеђења. У различитим животним тренуцима, ја сам посезао за неким дијелом овог свог личног бревијера сирове поетске грађе. Како да се она организује, како да је преобликујем да буде и даље своја, односно моја, али и одређенија, колико толико конкретнија? Јер, гледано спознајно, истина је у дубини, неизрецива готово. А пјесник је тражи. Као истину о себи и своме постојању у чему он види истину васељене. Нисам сишао тако дубоко одмах, чак ни у *Првом свијету*. Десиће се то мало касније, послије нових искустава, у књизи *Расвић*.

Како је шекло Ваще школовање? Када сће изашли и „из првог свијета” према другачијим сликама, средини и људима? Која емотивна и сазнајна искуства будући писац приравља у шом периоду животоа?

Ако сам кроз одговор на претходно питање скицирао духовни хоризонт будућег човјека, слједеће што долази представља у најширем смислу искуство игре. Не, дакле, искуство школе, учења, ма колико се све то не може занемарити и чији се значај не смије потпуно укинути, али у нашој послеријатној касаби, каква је била моја Костајница, тачније речено обје Костајнице, Босанска и Хрватска, учење је било толико сведено на социјалистички концепт, да из њега једва може нешто да се издвоји као значајно. Али нас је Бог био подарио неисцрпним простором игре. Игра како је поставља Хуизинга, а Роже Кајоа надограђује до вртоглавих дубина илити висина нашег бића. Мислим да је она јача од комплекса који бисмо могли да означимо уско као учење, ма како широко, готово гетеовски, било схваћено. Кроз игру, ако прихватимо све заносе које она (или оне) дају, дијете, и каснији човјек, пролази другу врсту развоја цивилизације. Често се каже да се животиње не играју, што је само дјелимично тачно, пошто животиње живе сталну игру, јер су у првој, или још боље, нултој фази развоја. Тако почиње да се игра дијете, да би му се игре продубљивале, постајале све сложеније и захтјевније, све до старости, када основ радозналости копни и игра губи сваки смисао.

Ја сам имао одређене проблеме са својим тијелом, које ме није задовољавало, осјећао сам да је оно испод снаге тијела мојих другова, бар оних који су били „главни”. Ти „главни” постају у ствари покретачи нашег незадовољства, игре постају такмичења, све до коначног доказивања, иницијације која се обави кроз велики испит у коме се може изгубити и глава. На примјер, скок на главу с моста у Уну, између ледобрана. Готово да нико неће примијетити тај твој покушај и успјех, али језа коју осјећаш док ти тијело пада кроз ваздух и урања у хладну воду представља награду за храброст — сада си одрастао. Или само њима дорастао. Касније ћеш се вратити простору тог огледања, као Тонио Крегер, да видиш како је он сада различит од онога који те је годинама надахњивао да идеш што више како би једног дана могао да се вратиш и покажеш у тој својој првој средини, због које се најчешће све и чини. Она је та у чијим се очним зјеницама ти огледаш — шта тамо видиш? Заинтересованост или незаинтересованост, заборав, изгубљеност. Све је то Манов јунак видио вративши се простору свога дјетињства, гдје је, прије много година, био готово исмијан зато што је писао стихове. Вриједи цитирати његово ондашње размишање, зато што је толико прецизно: „Зашто ли сам тако чудноват и у сукобу са свим и свачим, завађен с професорима, и туђ међу осталим дјечацима? Погледај их само, добре ученике, и солидне осредње ђаке. Они не налазе да су наставници смешни, не пишу стихове, и мисле само о стварима о којима се и мисли и о којима се може гласно говорити. Како се, без сумње, осећају уреднима, и у складу са сваким и свачим! То мора да прија... А шта ли је са мном, и како ће се све ово завршити?” Ето, како је ово величанствена експозиција за приступ животу било кога од нас.

Тада се младом бићу свијет и представља мажловитим и незнањивим. Куда се грана Вац животињи активизам и које су за унутрашње силе подстицале? Шта се могло, а шта се рађало из такве животиње ситуације?

Нисам сигуран да у тим годинама нешто изван човјека, његове генетске структуре, толико мотивише или демотивише младо биће у смјеру који би био касније користан за његово животно опредјељење. Када би то било тачно, онда бисмо могли случај узети као одлучујући у нашој професионалној оријентацији. Када се касније пјесник упусти у авантуру писања, он ће у ствари испитивати ко је и шта је, одакле стижу ријечи које исписује, слике, питања, све оно што ће га ускоро легитимисати као издвојену јединку. Све оно што је ишло на руку

мојој урођеној радозналости, налазило је код мене плодно тло. Колико је ту било изазова, зачичивања, обећања, на којима су се развијали снови, визије, планови. Издвојен, као мала тачка васељене, никада нисам осјећао да се налазим у некој небитној периферији, крајњој провинцији. Можда је то био осјећај већине мојих вршњака, савременика, неки дух времена, ко зна, али он је у мени налазио благонаклону душу која му се предавала. На ту подлогу долазила је поезија оног времена, моја активна улога у многим приредбама, и лектира којом сам се затрпавао. Готово као Сартров самоук, али без посљедица које ће он да трпи у тој својој самоучкој одисеји. Претјерујући с лектиром која није била за мој узраст, ту се нашла чак и Лукачева књига о Ничеу, стигао сам и сам до осјећаја извјесне засићености. Читати сам морао, али више нисам био избирљив. Читао сам напросто све. Дакле, прво у обје Костајнице, прочитао сам готово све књиге које су се налазиле у тамошњим скромним библиотекама. Свака књига за мене била је чисто мало чудо. Био сам дефинитивно придобијен за служење књизи.

Претјерујемо да су се тада или интуитивно или рационално наговјесиле Ваше умјетничке склоности. Када сје, у ствари, осјетили да ћете постојати исац?

И јесу и нису. Све је било отворено, искуства су пристизала, како се отварао хоризонт сазнања свијета, тако се мијењало и моје прихватање свих тих изазова. Није то била литература, него живот. Он ми се увијек чинио драгоценијим од било чега издвојеног, па и литературе. Био јесам дио литерарног социјалистичког дјетињства, рецитације, пригодне пјесме, лектира блиска таквом опредјељењу. То ми није давало неки значајнији залет у књижевност. У читање јесте. Ту су нарочито била значајна Ђопићева дјела и прва књига *Народних пјесама* Вука Ст. Караџића које су биле лирске, увијек мени ближе од епских. Одрастајући као „државни питомец”, што смо углавном били сви ми без очева, с мајкама које нису ни смјеле да „исповиједају” етничку и вјерску припадност, ми Крајишници, поготово Козарчани, нисмо имали ону везаност за епску традицију као, на примјер, Херцеговци. Прихватили смо свијет онакав каквим су га комунисти представљали. За истинску поезију ту је једва било мјеста. Ипак, језик је тражио своје, писао сам, исказујући се више у слободним саставима него у пјесмама. Чинило ми се да сваки састав треба да има неку мисао јасно изражену, оригиналну или преузету, није важно, али не смије да буде празан. Већ тада сам мислио да све што пишем

треба да има своју унутрашњу логику и понеку мисао по којој би то што сам написао било препознатљиво и другима.

Када сѐе најисали прву пјесму? Које сѐе је прочишћали или понудили да је сам прочишћаша?

Било је то у основној школи, писао сам на туђе мелодијске обрасце, од Змајевих до сатиричних, какве сам могао да читам у неким новинама. Јесам ли те пјесме некеме читао? Мислим да нисам. Осјећао сам и знао да оне нису вриједне, да је ријеч о вјежбању, о покушајима које свако треба да чини, али без икаквих посљедица по некакав његов статус. Остале су записане у маленој књизи коју сам сâм направио, угледајући се на умјетност минијатура. Као што сам већ рекао, био сам фасциниран књигом, од настанка текста до коначног производа. Ма колико се тада поезија јавно читала, ја сам је ипак више доживљавао као нешто лично, и у једном тренутку преласка у дјечаштво као болећиво. Та тзв. танкоћутна лирика, како ће је касније назвати Р. П. Ного, чији су главни представници били Дучић и Ракић, није ми била блиска. За ондашњег младог вјежбача на гимнастичким справама та болећивост напросто је била неприхватљива. Било је у том мом осјећају утицаја лектире, тзв. револуционарне поезије према којој такође нисам осјећао никакву склоност.

Гимназију сѐе похађали у Панчеву. То је за оно вријеме велика удаљеност од завичаја. Како је текао Ваш преображај из дјечаштва у младост? Сигурно је било драматично. Уочишће, које су емоционе и интелектуалне посљедице произашле из средњошколског образовања?

Одговор на претходно питање је увод у ово што слиједи. Требало би још допунити мојим претходним боравком у Загребу, од три веома важне године за одрастање и формирање личности. Био сам некако навикао да се крећем на простору бивше Југославије, да мијењам језичку средину и да у новој увијек нешто добијем. Мада сам се и сукобљавао са вршњацима, одјељењским друговима, јер сам углавном дуго издржавао у свом завичајном говорном идиому, што дјеца углавном кажњавају, бар одређеним издвајањем дошљака, тог што се не уклапа у нову средину. Да би се савладала та одвојеност, издвојеност која може да створи најразличитије комплексе и резултира неспоразумима, настојао сам увијек да се наметнем друштву тако што ћу у нечему бити први, најбољи. Волио сам сваку врсту такмичења, чак и када нисам побјеђивао, већ само

укључивање у систем значило ми је прихватање. Био сам добар, по нечему и изврстан, у математици, столном тенису и гимнастици. То ме је још више удаљило од литературе, све до четвртог разреда, када ме обољење грла одваја од физичке активности а усмјерава ту моју потребу за дјеловањем ка литератури, прво кроз читање свега одреда, у панчевачкој библиотеци „Јован Јовановић Змај”, до уласка у свијет поезије кроз откриће Васка Попе. Одједном су се састала два свијета игре, пјесников и мој, и ја сам препознао у том пјесниковом свијету свој свијет. На посредан начин прихватио сам суштину поезије, по којој она не може да буде никакво опонашање стварности, мимезис, него је ријеч о новој стварности која се конституише ријечима. То је била велика новост, нешто чему нас школа није учила. Стварности игре, која је аутономна и према којој касније неко препознаје себе. Не, дакле, да ту види слику било чега, него да у бићу те нове стварности проналази себе и друге, као у огледалу. То је сасвим ново огледало, кроз које се пролази у дубину. Та дубина је рилкеовска дубина бића, потребне су године и године стрпљивог откривања да се сиђе, не до дна, само до предворја себе. Тим открићем ја сам био и даље супротстављен епско-лирској традицији која је слиједила једну идеју српске поезије коју су школе истицале као главну линију. Ја ту традицију нисам осјећао као своју, као што касније нећу прихватити ниједан покрет као свој, јер је подразумијевао одређени колективитет, што ми се чинило супротним бити поезије која почива на индивидуалитету. Тако се од Попине поезије, која је сва у ритмици српског језика, у наслијеђу њених свијетлих тонова, за разлику од Настасијевића који је сав таман, стиже до себе, можда заобилазним путем, али се ипак стиже. С ове дистанце то могу слободно да кажем.

Ваша сарајевска фаза је период студија на Природно-математичком факултету. Ријетко да један студент математике постане писац. Како сте изражавали два наоко супротстављена виђења свијета и усклађивали их; боље речено, гдје се та два виђења изједначују, иширу, иштају једно?

Никада ни у ком погледу нисам осјећао било какву подијеленост ни свијета ни моје личности. Напросто, све то сам био ја, све то изван мене био је свијет, разнолик, шарен, изазован. Унутар тог шаренила свака област има своје законитости и највећи људски изазов је откривати те законитости. Прихватао сам да човјек ништа не измишља, него само открива оно што постоји а чега он није свјестан, што тренутно не зна.

Иако сам дошао у средину мени потпуно непознату, брзо сам се уклопио, слиједећи своју унутрашњу потребу да активно дјелујем у односу на град у коме сам се нашао. Тешко да ће дошљаку ико прићи ако он не приђе домаћину, то је овдје принцип. Иако сам студирао математику, дружио сам се с младим писцима окупљеним у „Клуб 08”, академски КУД „Слободан Принцип Сељо”. Ту се наша генерација која је данас водећа на простору БиХ и Србије, Абдулах Сидран, Рајко Ного, Радован Карацић, Мубера Пашић, Марко Вешовић, Томислав Обрадовић, Секула Бановић, Ахмед Имамовић, Стеван Тонтић, уз још неке који су у међувремену пронашли свој пут у другим областима дјеловања. За мене су ова дружења била веома значајна, јер сам превазилазио ту формалну подијељеност, обезбиједивши себи могућност да чујем критички суд о своме раду од колега који су били строге судије. Ни сам нисам био нимало блажи, њиховим студијама српскохрватског језика и њему припадајуће књижевности, супротстављао сам своје слободно ишчитавање Француза.

У то вријеме власи је од сваког појединца очекивала неку друштвену акцију. Да ли сте као студент у том смислу били ангажовани? Поштиваља се питање, с обзиром на све што се послије дешавало, а читајући то вријеме са ове дистанце, шта је било боље за будућег писца: бити друштвено ангажован или се дистанцирати од политичких активности? Шта је доносило једно, а шта друго?

Био сам још као гимназијалац примљен у ондашњи СКЈ. Али сам на факултету одбио да се чвршће вежем уз партијски рад, што ми је било нуђено, нарочито на другој години, када сам могао да постанем чак секретар партијске организације на катедри математике. Одбио сам то, нисам могао да замислим себе као надређеног својим професорима у било чему. Тада сам био прецртан као могући кадар за будућност. Али, никада о себи нисам ни размишао као о могућем партијском човјеку. Сувише сам се увијек осјећао слободним, неспутаним, али чврсто, емотивно везаним за СКЈ и њене темељне идеје, темељне вриједности социјалне правде прије свега. Тога се никада нисам одрекао, те социјалне правде. Нажалост, брзо сам се разочарао, видио сам шта је лаж а шта истина.

У којим интелектуалним круговима сте се крећали у Сарајеву? Коју је умјетничку физиономију имао тај град тада? Да ли се у том смислу Сарајево есенцијално разликовао од других, већих центара у бившој нам држави?

Круг својих пријатеља већ сам скицирао. Али нисам био једнако близак свима. Можда сам најближи био у почетку Ахмеду Имамовићу, који ће се касније изгубити из књижевности. У то вријеме он је био близак Душку Трифуновићу и Рајку Петрову Ногу, једнако тзв. естрадним пјесницима с којима је прокрстарио цијелу БиХ. Имамовићу је Љермонтов био највећи пјесник и он га је знао напамет. Шестарили смо ноћним Сарајевом рецитујући наизмјенично вољене пјеснике и све до јутра разговарали о њима и себи. Гдје смо, какви смо, којим смјером да идемо. Потом сам се зближио с Николом Мартићем, који је био заљубљен у Херцеговину и поезију Сен Цон Перса, коју је тада сјајно превео Борислав Радовић. Мене је то мотивисало да се мало више посветим француском језику, што ће још појачати познанство са Илијом Козићем Ладином, који је био професор француског језика. Становао је у подруму у једној собици за угаљ, коју му је издао Никола Мартић. Он није био човјек од овога свијета. Говорио је пророчки. Касније ћу сличност с таквим поимањем свијета открити у поезији Франсиса Жама.

Ондашње Сарајево било је мали град у којем је неколико снажних индивидуалности доминирало. Поред младог Душка Трифуновића, корифеј је био Мак Диздар, велики пјесник и за нас значајан уредник часописа *Животи*. Поред Мака, ту је био ненадмашни приповједач Ђамил Сијарић, па неприкосновени уредник „Свјетлости”, Меша Селимовић, који ће постати „велик” тек када објави *Дервиш и смрт* и оде из Сарајева. Ту је био и Хамза Хумо, о коме су кружиле бројне анегдоте. Сарајево је било град анегдота, приповиједања, па и изругивања. Ја сам га прихватао таквим какво је било, не размишљајући много о већим и бољим градовима. Увијек сам мислио да је на мени да будем већи и бољи, док је околина, говорећи математичком терминологијом, задана константа. Иако, наравно, није била константа. Ми смо га мијењали, долазећи углавном сви са стране. Једини Сарајлија, мада су се и његови сељакали, био је Сидран. С друге стране, Сарајево је стално извиривало према Загребу и Београду, тек похвала с тих страна била је знак успјеха. А такве похвале ријетко су стизале. Као што и данас ријетко стижу. Загреб и Београд су сувише самодовољни и то им је велика мана која их у многоме провинцијализује у европском смислу. Сарајево такво није било, ма колико се повремено хвалило овим или оним узлетима. Свјесно своје провинцијалности оно је настојало да је превазиђе оригиналношћу. Отуда и велики југословенски успјеси појединаца и музичких група. Успон сарајевске телевизије био је суштински

везан за те појединце који су свему давали свој печат, познат тада као нови примитивизам.

То је вријеме и када се афирмишете као њесник. Схваћајући елиотовски позицију њесника у односу на друштво и традицију, који су, речено кишовски, сви жени Ваших лектира?

Већ сам мало ушао у тај лектирски простор. С једне стране француски пјесници и прозаисти, с друге, поред Попе, Тин Ујевић, Бранко Миљковић, а потом стари хеленски лиричари на челу с Пиндаром. Сидран је тада био одушевљен Хомером у Маретићевом преводу, ја сам откривао Паскала у преводу Миодрага Ибровца. Цијело љето 1963. године посветио сам ишчитавању Паскала, пошто сам купио и француски оригинал. Сусрет с његовим *Мислима* био је један од најзначајнијих догађаја у мом интелектуалном сазревању. Ту сам видио први пут себе, свој могући пут, однос према свијету. Самоћу појединца у односу према васељени. Несазнајност свијета, што ће ми касније потврдити други пресудан сусрет с Рилкеом. Ова двојица великих учитеља помогла су ми да видим колико је било каква коначна истина о овом свијету напросто немогућ посао и да све што је значајно лежи дубоко у нама. Тај силазак у себе је основни посао сваког човјека, пјесника посебно. Једини начин да се томе приближимо јесте писање, првенствено поезије.

Не би се могло рећи да ми се тих година десила нека превелика „пјесничка афирмација”. Значајно је било тада објављивање у ондашњим *Књижевним новинама* у оквиру колективног представљања добитника награде радија „Београд 2”, што је за мене била тачка од које бих могао да рачунам неку врсту пјесничке каријере. Такође на „Радничком универзитету” двије награде. Одмах послје тога, долази прва књига, *Вид шеме*, коју је објавила „Свјетлост” захваљујући позиву уредника Ристе Трифковића. То је била 1967. година, значајан датум у мојој стваралачкој биографији. Мада је у мени и даље остала сумња у пјесничко послање која ће с годинама само расти.

Којим поетичким меандрима се крећала Ваща стваралачка имагинација? Да ли сте у то вријеме били свјесни поетске генезе, нуклеуса из које ће се зранити Ваше стваралаштво. Да ли Ви, у ствари, кроз разгранатост шема и мотивива варираете једну те исту шему? Ако је то тачно, која би била Ваща основна, есенцијална шема?

Нисам био свјестан никаквог нуклеуса из кога би онда ишла моја поетска имагинација. Прије ће бити да се у мени

вртила огромна литерарна радозналост, усмјерена према свим жанровима који су напросто кидисали на мене, да их испитujem, да се искушам у свим тим подручјима. Кратка проза, модерна прича, по угледу на свјетске приповједаче које сам гутао. Објављивао сам редовно у *Нашим данима* и *Ослобођењу*. Никада нисам сакупио те приче, али кад их данас читам видим у њима ту тамну магму која је била више поетска него прозна.

Што се поезије тиче, на све нас утицао је највише Бранко Миљковић, али тај утицај код мене је био ублажен снажним дјеловањем Тина Ујевића, сигурно једног од највећих пјесника српског или хрватског језика. Али, мени је у свему томе увијек нешто недостајало. Повремено сам мислио да је то надреалистичка снохватица, повремено, опет, да је дисциплинована форма која ће присилити пјесника да високо лети оптерећен великим ограничењима. Како је вријеме пролазило, ја сам долазио до сазнања да сваки пјесник има свој простор, од Елиота који се бави временом, до Рилкеа који се бави само собом, што је мени било најближе. Осјећао сам интуитивно да је негдје ту суштина и да поезија не може да изражава колективитет. Када се све то примјени на српску поезију онда се види та стална распетост између колективитета израженог „ми формом” до индивидуе која почива на „ја форми”. Шантић ми је увијек био најбољи примјер те распетости, јер је он увијек видио појединца као дио колективитета и никако другачије, било да је то *Претјирачничко вече* или *Остајте овдје*. Само у љубавним пјесмама успио је да се отргне од тог колективитета. Можда је то била само последица кашњења у односу на европску традицију која је већ била раскрстила са свим тим племенским облицима друштвеног живота. Код Скендера Куленовића то видимо у односу између његових сонета и *Својанке мајке Кнежойолке*. Мислим, коначно, да само пјесниково ја може бити његова есенцијална тема. Све остало је клизање по површини када се прибјегава разним непоетским помагалима. Чини ми се да је савремена поезија дефинитивно прихватила такав поетски курс. Мада има пјесника који се снажно опиру томе.

Слиједи Вашу наставнички рад као професора математике у Бањој Луци. Ту се такође укључујете у културни живот. Да ли се може говорити о времену адаптације на нову средину или је то било небитно за Вашу стваралчку еволуцију? Какву културну климу сте зашekli?

Није постојао период моје адаптације, него напор да ту средину адаптирам на себе, да је моделујем по властитој визији културне средине. Културна клима је била осредња, уредник

часописа *Пушеви* био је Бранко Милановић, који је тај посао обављао из Сарајева. Сусрет с професором Милановићем у Сарајеву, док сам још био студент математике, за мене је био веома значајан, готово прекретнички, усмјеривачки. Код њега сам се сусрео са чувеним француским часописом *Nouvelle revue française* с којим ћу читалачки и преводилачки друговати деценијама. Он је први објавио већи циклус мојих пјесама у *Пушевима*.

Касније сте у Гласу били уредник, у часопису Путеви у уредништву. Какве сте књижевне идеје реализовали и с ким сте у том послу сарађивали? Чини ми се да се Бања Лука својим књижевним и уметничким профилом лагано намештала као важан културни центар на цјелокућном југословенском простору.

Мој истински ангажман у бањалучкој културној средини почео је тек напуштањем професорског позива и укључивањем у издавачку дјелатност ондашњег *Гласа*. Био сам први професионални уредник те дјелатности, с визијом европског издавача. Прва књига коју смо објавили била је *Гавран и друге пјесме* Едгара Алана Поа у преводу Коље Мићевића. Поред Коље Мићевића који је одскакао од просјечности тадашње културне климе, ту су били Исмет Бекрић и Миљко Шиндић, значајни покретачи културног живота, превасходно књижевног. Ја сам ту прошао као бос по трњу. Било је то вријеме политичких афера, сталног лова на вјештице, одсуства било каквог критичког мишљења према друштву. Избила је афера са *Анџологијом савремене приповијетке у БиХ* (1976) коју је био урадио Ненад Радановић и у којој је била приповијетка Ђуре Дамјановића *Голимјесто*. Антологија је повучена из продаје, издавач се књиге одрекао. Ја сам из протеста отишао из *Гласа* поново у школу. Кад се ситуација смирила, вратио сам се у *Глас*. О том је случају брујала цијела Југославија, углавном користећи полуприватне истине.

Постоји неписано правило књижевног стварања. Сви будући књижевници у младости пројевљају. Они који наставаљају ијевати у зрелом добу, искључиво се посвећују поезији. Друго правило је, да у зрелом добу неки пређу на прозу, заостају поезију и остају вршни прозни писци. С Вама је друкчије. Ви паралелно ијевате, пишете прозу, драмске текстове, есеје, преводите. Може ли нам рећи у којем се стваралчком добу у Вама јавила потреба да се уметник изражава у различитим формама? Ваљда природа сачувава констативне форме sui generis.

Тако је, садржај и форма су иманентни, неодвојиви једно од другог, али не само садржај и форма, него се на прво мјесто ставља врста будуће творевине која се помаља из неизрецивог и тамног. Шта је она? Чему тежи? Шта хоће? Одакле долази? Је ли само опис свијета, или загонетка дубине бића? Без обзира на Бланшоа и нове француске критичаре, Сартр је био у праву — проза описује а поезија конституише. Покушај Бланшоа и још неких да се новом прозом, такође конституише није дала значајније резултате. Напросто, тамо гдје је успјела, она више није проза, него поезија. Даблин Џојсовог *Уликса* је опет Даблин, а не неки други град. А његова поезија не може тако да се лоцира. Радозналост, потреба да се пише и писањем да се објашњава и открива, главни су покретачи мог књижевног рада.

Већ сће књигом приповиједака Умјетност Марије Теофилове (1974) назовијесили будуће плодно прозно стваралаштво? Молио бих Вас да нам кажете нешто прецизније о Вашем ходу од приче до романа и назад.

Приче из *Умјетности Марије Теофилове* али и *Приче из новина* јесу мој дуг времену, како у форми тако и у садржају. Та кратка-крата прича, готово новинска, била је изазов за цијелу генерацију. Она се кретала од стварносне прозе тзв. српског црног таласа, којем од Хрвата припада и Стјепан Чуић, до нове прозе чији су представници били Тишма, Киш, Филип Давид, а која је почивала на другим приповједним обрацима. Све ме је то изазивало, али као дио оног трагања које је, како сам већ рекао, почело у причама из мог студентског вакта, само што су оне сада попримиле много више прозни карактер умјесто фантастике којом су били прожети ти моји рани покушаји. Тих година пишем свој први роман, *Насљедна болест*, који је ситуиран у Боку Которску, у Пераст, и који ће (1976) објавити „Веселин Маслеша”. Роман је имао коректне приказе и млак пријем. Али моје трагање за формом и садржајем у прози се настављало, преко унутрашњег монолога, фрагментације садржаја, губљења свезнајућег приповједача који ме је ужасно нервирао. Као што ме је нервирао свезнајући драмски писац, који монодраму обликује као наклапање. Ту долази до утицаја лектире, првенствено Бекета, али и Скандинаваца, нарочито Лагерквиста чији су ме кратки романи фасцинирали. Таквом реченицом раније нико није писао.

До појаве Босанског целата (2004) углавном сће бирали шеме из савременог живота. Чини се да је понуђени свијет Ваше

прозе створен учешћалим укршћанњем миметичког и експресивног израза са уочљивом лирском јошћком. Изгледа да у шом прозном садржају немаће видљивих узора. Ви изгледа нисте, а што је случај код многих писаца Крајине, наставили кочићевско-ћојићевску традицију. Да ли је то шачно?

Кочић и Ђопић су настављали традицију српске реалистичке прозе, ма како њихов рукопис био самосвојан, што их је и издигло изнад просјечности савременика. Прије њих имамо Матавуља, Станковића, Сремца, Ђипика. Мене та линија није привлачила. Чинило ми се да она нема шта да каже модерном времену. Драма модерног човјека одвијала се на другом плану, који се није могао исказати само језиком реалистичке приче, било да је она стварносна, било фантастичка. Смтао ми је говорни идиом села, јер сам сматрао да се битне ствари дешавају у градовима. Ту је такав низ писаца, од Кафке, Бруна Шульца, Жиродуа, оних који су утицали на Киша и његову генерацију, која се није могла подвести под српску приповједачку традицију. Али и та наша тзв. традиција развијала се под спољним утицајима, од Ненадовића до Андрића. Много је великих свјетских писаца који су утицали, примјерице, на Андрића, или Црњанског, како онда не би утицали на нас остале. Није ли Црњански говорио да он чита Микеланђела, шта може да му каже Шантић. Али Црњански слиједи осјећајност свога времена, пјеснике ратне генерације, гдје имамо неколико сјајних Чеха. Данас су обојица, Шантић и Црњански, наша традиција. Мене нервира професорско форсирање традиције као нечега „нашега”, јер је она збир појединачних достигнућа и искустава. Истовремено на мене су утицали и умјетници из других сфера умјетности, као што су музика и сликарство. Слично сам видио и код Деснице у његовој чаробној књизи *Прољећа Ивана Галеба*. Српска савремена књижевна историографија затворила се у уске оквире, па не види ни оно што су видјели, примјерице, Богдан Поповић и Милан Кашанин. За њих није било граница српског духовног простора. Поповићу су Шантић и „пријечани” били милији од рођених Београђана.

У романсијерску авантуру кренуо сам са зрелих тридесет година, романом *Насљедна болест*, да бих наставио послје неких десет година изузетно захтјевном савременом темом распада нашег села, романом *Тијело и остало* (1987). Основна ми је намјера била да скинем све баријере које је тзв. морал намећао језику. То је заиста језик мог простора, ту би се могло говорити о настављању језичке традиције Кочића и Ђопића. *Тијело и остало* је роман објављен у предвечерје рата, у Мостару,

у „Првој књижевној комуни” и у суштини није прочитан од стране критике. Слично ће се десити са мојим сљедећим романом, објављеним у београдском „Раду”, *Сабласни шињел* (1993). То је један аутобиографски роман, најближи можда оном свијету који је описивао, или створио, или донио у српску књижевност Мирко Ковач. То је било 1993. године, па је рат учинио своје, овај роман имао је изванредну рецепцију код читалаца, и данас се радо чита, али опет је критика остала нијема изузимајући неколике приказе неједнаког квалитета, од којих треба истаћи приказ Предрага Лазаревића, објављен баш у *Летњој ису Мајице српске* који својом обухватношћу представља један од најбољих текстова написан о мом стваралаштву уопште. Мислим да су и *Тијело и остало* и *Сабласни шињел* романи којима ће се критика враћати, зато би требало да се поново објаве.

Послије долазе два романа, Босански целат и Археолог (2006). Тема се захваћа вертикално, дијахронијски. Као да ови романи појуњавају драматични хронолошки историје овог њла. Шта за Вас значе ова два романа? Чини се да њихови укључени садржаји израже нова дјела. Као да је писац заронио у свијет који му не да баш лако да изрони на површину док га коначно романескно не уобличи?

Све је то дио прилично прецизно урађеног дугогодишњег плана. Јер прозно дјело настаје годинама, мада се често пише брзо и лако. Али, да би се то постигло потребан је дуг и напоран предрад. Од седамдесетих почињем да се бавим историјом нашег подручја, проучавајући развој овдашњег друштва као различитих облика живљења. Ту је велики утицај на мене имао композитор Владо Милошевић, умни а скромни човјек из Бањалуке, који је својим дјелом и својим животом био ближи источњачким мудрацима него нашим локалним ствараоцима. Он ме је увео у прошлост Бањалуке, па преко ње у прошлост Босне и Херцеговине. Даље сам истраживао сам, годинама. Рат је био прекинуо мој концепт по коме сам хтио све остале послове да оставим и да се посветим само писању. Али, тако није могло. Много сам енергије утрошио на библиотекарство које је могао и неко други да води. Ипак, кренуо сам, чак и боље него што сам се надао. Сада већ иде цијела серија романа чији је оквир историја овог простора, што сам само отворио *Босанским целатом*. Већ је примјећено да тај роман даје фрагментарну слику свијета, једног тешког времена према коме има много предрасуда, али до данас није сагледан из визуре оних који су били с једне стране странци, с друге слијепи извршио-

ци заповијести власти. Кочић ту власт исмијава, али њега више занима колективитет. Андрић се већ потпуније бави драмом појединца, али оставља огроман простор за другачије и потпуније виђење једног времена које је тек сада, у мом другом роману из *Бањалучке трилогије*, под називом *Хошел Балкан*, предмет романескног пропитивања.

Симана (2007) као први роман Бањалучке трилогије, чини се, асоцијативно у више смјерова афирмише подтекст и контекст историје, прије свега Срба у Босни и Херцеговини 19. вијека.

Да, *Симана* је већ темељно дјело те шире историјске приче, која би могла да иде до наших дана. За то би била мало три тома, требало би написати десет романа, па да остане још простора за нова дјела. Јер тога се наши писци нису ни дотакли. На првом мјесту то је деветнаести вијек, па и прије тога, осамнаести, како се живјело и преживјело. У *Симани* то је дато из визуре митске жене, која је темељни носилац опстанка, па је према томе све — сестра, супруга, мајка, љубавница, видарица и утјеха, а опет сама за себе велика самоћа и непознаница. Она носи цијели један вијек наше историје овдје, која просторно иде од Херцеговине до ове наше Крајине. Сада је на реду наставак приче, *Хошел Балкан*, сага о трговачкој породици која у аустријско вријеме покушава да буде и српска и европска. Ни о томе нико ништа није написао романсијерски убједљиво. Искуство Ђосића, првенствено у *Коренима*, капиталном дјелу српске књижевности, или Пекића, у *Златном руну*, помаже, али оно је ипак различито од онога што бих ја желео да напишем.

Уочљива је структурно-композициона иновативност Симане у односу на Вац укујни прозни дискурс, али и стилска избрушеност текста. Моћ језика је овдје сублимацијом уведена у највиши степен семантичког вишегласја. Да ли ће се тим стилем служити и у предстојећим романима Трилогије?

Рекао сам већ, највећа негација умјетности јесте писање по инерцији, онако како је написано претходно дјело. Сваки роман мора да одише складом садржаја и форме, укупне структуре и дијелова. У *Симани* то су они полифонијски односи грађе и имагинације, сировог и умјетничког. *Хошел Балкан*, друга књига *Трилогије*, носи још дубљи слој, ближи начину који је у историјски роман увела Маргерит Јурсенар. Тамо је приповједач и *spiritus movens* свега Хадријан, овдје композитор,

али не и главна личност, В. М. Главна личност јесте његова породица, и, опет, мајка, Јованка, која је сва између умјетности и женске свакодневице, патриотизма и опстанка. Ту је опет цијела галерија ликова из тог времена окупљених око већ митске личности, заправо више око зрачења које је долазило од Петра Кочића. Али, ту је читав круг његових сарадника и опонената.

Ви сте и зајажен писац романа и драма за дјецу. Шта писац мора да има на уму када се преусти удовољењу дјечије радозналости? Како се из једне сазнајне димензије писац преустројава у друћу? Да ли то има старијегије или је то чисти интуиција?

Стваралаштво за дјецу код мене је ишло путем од радио-игара до романа и назад до драме. Као радиодрамски аутор написао сам десетак веома запажених текстова који су извођени на многим радио-станицама некадашње Југославије, прво у матичној кући, Радио Сарајеву, потом у Љубљани, Новом Саду, Скопљу, да би неке доживјеле и више извођења у свијету, нарочито на источноњемачком Радио Берлину. У њима сам истраживао простор радиофоније, што ми је као љубитељу музике представљало велики изазов. Потом слиједи роман *Дјечаџи са Уне* (1983), једно од мојих најчитанијих дјела, аутобиографска проза о генерацији рођених у Другом свјетском рату. Данас је та књига у лектури Федерације БиХ, али није у Републици Српској. Веома је запажен и превод овог романа на македонски. Послије је дошао роман *Приче великог љеша* (1988), који наставља да се бави простором отвореним *Дјечаџима са Уне*. Потом роман који је пао у предвечерје рата и остао непрочитан с ове стране, *Тројица из Зриковије* (1990), дјело које је била новост у нашој литератури за дјецу јер уноси толкиновске елементе. Врхунац мог досадашњег романеског дјела за дјецу је *Иваново ошварање* (2000), роман који је добио угледну награду *Полишкиног забавника* и доживио до сада два издања. Између ових књига настале су драматизације за дјечије позориште, *Јаблан* по Кочићевим текстовима, *Поход на мјесеџ* по Ђопићевим, оригинални текстови *Паићуљи и бауџи* и *Божјића прича*. Сви су они играни на сцени Дјечијег позоришта РС, а овај посљедњи доживио је недавно и своју премијеру у Новом Саду. Из изложеног се види да то мора да буде дио стратегије, јер само поезија почива на интуитивном. Проза је свакодневни исцрпљујући рад.

Између књижевности за дјецу и оне намијењене одраслим, стоје Ваше двије књиће чији би се жанр шешко могао да одреди,

биографије, пријовијетке, наука? То су Велики математичари (1981) и Славни арапски математичари (1988).

То су књиге које сам дуго и стрпљиво писао. За њих је заиста требало да се много прочита, да се то усвоји и претвори у популарно штиво, блиско свимзрастима. У том послу имао сам великог узора, Милутина Миланковића, чије сам прекрасно дјело *Кроз васиону и векове* добио још у панчевачкој Гимназији „Урош Предић”, као награду за изврсност у математици и фискултури. Такође, добар дио литературе није било могуће пронаћи тада у нашим библиотекама, па сам стварао своју колекцију путујући по Европи и купујући књиге о математичарима. Тада није било Интернета који данас нуди заиста много. Тако су скоро двадесетак година настајале ове двије књиге које су имале значајан одјек, налазе се у свим свјетским и домаћим библиотекама, утичу на младе да се определијеле за студиј математике, али користе, на примјер, студентима оријенталних језика, гдје су обавезна литература. За нематематичаре оне су занимљиве приче које им откривају потпуно непознате области.

Између Вида таме (1967) и Првог свијета (2003) је десетак њјесничких књиџа. Као и у њрози, Ващ њоеџски свијетџ сџилски, лексички, сџрукџурно и њоеџички џакође је без видљивих доџицаја са џрадицијом, изузимајући, наравно књиџу Самоћа, моли-тве (1999).

Већ сам, на почетку овог разговора, рекао нешто о пјесничким утицајима, о времену када сам био везан за пјеснике чији ми се свијет чинио блиским, од Ујевића до Рилкеа. Ту апсолутно није могла да има утицаја тзв. национална традиција, припадност овом или оном покрету, овој или оној линији српског пјесништва. Мислим да је код већине пјесника тако — тек накнадно ми их сврставамо у групу за коју оцијенимо да им је блиска. Увијек је могуће створити такве групе, увијек је могуће пронаћи везу између пјесника истог језика кроз више генерација. Било да је то линија, на примјер, Настасијевић, Попа, било да је Растко Петровић, Дединац, Миодраг Павловић. Дакле, ближи сам овим пјесницима него онима који иду линијом Дучић, Ракић, и Ного у мојој генерацији. Све те линије су наша традиција, академска критика коју представљају наши угледни професори гријешу када једној линији даје предност у односу на другу, јер сужава поетско поље. Ова моја подјела није никакво вредновање, него само залагање за ширину, за кохабитацију поетика.

Гдје је врхунац пјесничког дјеловања у Вашем поетском свијету? Да ли је лирска енергија књиже Самоћа, молитве, жижга нагомилане лирске енергије, послије чега је тешко досегнути тај духовни сублимић нејоновољиво стваралачког искуства?

Мени је тешко да одговорим на било које питање везано за моју поезију. Мислим да је тако и са другим пјесницима. О поезији могу говорити уопштено, анализујући пјесничку праксу, мени драге пјеснике, њихове свјетове. Могу да говорим о фасцинантном језику Настасијевића који наставља Венцловићеву линију једини. Могу да говорим о страсти у поезији Растка Петровића, али о себи веома тешко. Када би то било могуће, чини ми се да би се укинула сама поезија. Ипак, ја видим кретање у својој поезији. Кретање ка сублимацији. Рилке је у једном писму рекао: „Ми смо самоћа”. Та „самоћа”, „меланхолија”, несазнајност бића јесу грађа моје поезије. Тај стални напор, то стално кретање у себе, што дубље, што потпуније.

Овдје бих у вези са овим питањем рекао нешто наизглед изван теме. У поезији бјежим и од „ја” форме, иако би ми употреба „ми” била равна пјесничкој издаји. А од тог „ми” састоји се наша тзв. „родољубива” поезија. Тај хербаријум прежваканих мотива народне епике и лирике не може више да буде поезија па самим тим није ни родољубље. Само је врхунска поезија родољубље. Једнако Шантићева и Црњанског, ма колико они били различити, чак опречни. Српска поезија тренутно нема критичара ни ауторитета некадашњег типа, али ни вриједних читача, приказивача. Добре књиге пролазе неоцијене, али оне једва и стижу до критичара. Када стигну они или немају времена за њих, или немају простора гдје о њима да пишу. Чињеница да се о мојим пјесничким књигама релативно мало писало, чак и када су добијале награде, значи само да ја нисам везан некњижевним везама с нашим водећим критичарима. Али, слично пролазе још неки пјесници из Бањалуке.

Једном приликом сте изјавили да Расвитом (2006) заокружујете своје поетско морају. Ако је то тачно, можете ли нам сажети проживљено лирско искуство у контексту Ваше стваралачке егзистенције?

Говорећи о игри као мотору дјечијег понашања којом се оно исказује, дошао сам био до Попе који ме је својим језичким играма увео у поезију. Али ја сам ишао даље, прешаваши пут који води од игре до онога што ће и Хајдегер назвати „темељ свог постојања”. Он каже: „Поезија изгледа као игра, а

није игра. Истина, игра сједињава људе, али тако да сваки од њих при том заборавља управо себе. Међутим, у поезији човек се усредсређује на темељ свог постојања.” Шта се код мене десило, како сам дошао до „расвита”? Ријеч је о синтези коју су донијели скупа живот и лирско искуство. Као да сам прошао кроз све кругове пакла (овдашњег, ратног, породичног) па се вратио у живот, сада већ на брежуљку, једном од оних из збирке *Брдо* (1991) и погледао свијет, свој живот, себе и самотну душу своју, сјећајући се Пиндаровог бесмртног стиха који је фасцинирао и Пола Валрија: „О, душо моја, вјечном животу ти не тежи, већ поље могућег ти исцрпи!” Ја сам у *Расвићу* покушао да видим и додирнем ту своју душу која је стално распета између вјечног и могућег, стварног и имагинарног, рационалног и ирационалног. *Расвић* је сублимат. Истовремено, у мени је стално звонило оно Хомерово: „Куд луташ несрећниче, тако сам по брежуљцима, земљом коју не познајеш.” Тако ја видим „расвит” свога бића.

У књижевности, постојеће од Бодлера наопако, као константна тема намеће се природа стваралачког процеса. Каже се с њравом да је тај феномен иманентан пјесниковом идентитету. Како, по Вама, настаје једно књижевно-умјетничко дјело?

Ваше питање отвара тему велику као океан, недодатних обала. Прво настаје идеја, која, забиљежена или незабиљежена, наставља да живи у нама. За прозу је боље да буде забиљежена, за поезију да се одмах прионе на коначно остварење. Ту оклијевање смета, мада се пјесник може касније вратити на пјесму и „радити” на њој. Али она одмах мора да се ухвати. То се кроз историју називало инспирацијом, мени је ближа Хајдегерова дефиниција по којој је умјетник „на дјелу чекање”. Инспирацију добија онај који је чека, спреман у сваком погледу да искористи тај тренутак. Пропуштање тих тренутака води стерилности. Зато имамо пјеснике с великим и пјеснике с малим опусом. У српској поезији то је однос између Дучића и Ракића. Што се прозе тиче, као што сам већ рекао, она има друге путеве настанка. То је исцрпљујући физички рад. Али почетна идеја често је слична поетској инспирацији. Мада, у суштини, како нас је поучавао Борхес, ту и нема превише идеја.

Живимо у вријеме неконзистентних поетика. Оно се још уопштено именује постмодернизмом. На који начин схваташе постмодерну и има ли у Вашем стваралачком ходу додицаја са, за многе још айоричним, стилским формацијама постмодерне?

Нешто сам о томе већ рекао када је ријеч о поезији. Слично је и са прозом. Напросто жанровска одређења ме се уопште не тичу. Поетичка искуства такође. Дјело које настаје само ствара поетички образац, структуру, одређујући се према прошлости и према савремености. Као пасионирани читалац знам све наше струје, поетике, домете и промашаје. Али, ја нисам члан ниједне школе, ниједне групе, нисам хорски пјевач већ усамљени трагач у борхесовском лавиринту прича. Настојим да се не изгубим и да пронађем свој и само свој пут. Сва би се моја дјела могла препознати по нечему за мене карактеристичном, али свако је дјело за себе, за чији је настанак требало ријешити бројне проблеме као да прије тога ништа нисам написао. Напросто, нисам конфекционар, интересују ме само уникатни радови. Мислим да су сва прозна, па и поетска, средства данас дозвољена. Такође лексика. Савремена српска проза богата је поетичким обрасцима, мада је сиромашна значајним дјелима. Претјерује се с величањем млађих аутора, мада и старији уживају често неправедно висок статус. У цјелини гледано, савремена свјетска прозна сцена нема тренутно један образац, него безброј, и сви су добродошли. Сваки има своје присталице међу писцима и међу читаоцима. Било да је ријеч о прекрасној прози Барика или историјским романима Малуфа или Памука.

Добићиник сће многих књижевних награда. Шта једна награда значи за писца? Која Вам је најдража и зашто?

Бојим се награда. Сви их прижељкују, али кад дођу мало ко зна шта би с њима. Још је горе, да не кажем често катастрофално, ако се писац фокусира на неку награду. То може да га паралише, да више ништа не напише. Сваку награду поштујем, примајући је bona fide. Добио сам их од стране добрих људи, који су читали књиге које су наградили. Ниједну не бих посебно издвојио, пошто ниједна није утицала на моје стваралаштво. Понекад ми се чини да на мене најдубље и најпотпуније утиче негативна оцјена дјела, одбијеница од стране уредника. Јер, тада се у мени јавља потреба да те оцјене и одбијенице искористим као додатни стимуланс за рад.

Криза вриједности ушла је у све поре културе, у наш етички и ментални простор. За кога се данас пише и које је мјесто литерашуре у савременом свијету?

Цивилизација, чији смо дио, данас је инфантилизирана до непрепознатљивости. Напросто, то није цивилизација ве-

ликана јучерашњице, да кренемо само од Шекспира и Сервантеса. Цивилизација *Харија Потера* и *Господара Прстенова*, или Коелових књига које имају планетарни утицај налази се у озбиљним проблемима. Није то криза књиге, него криза свијести и самосвијести. Ако се враћамо свијету бајки, шта је са одрастањем? Да ли ми то одбијамо да одрастемо? Да ли американизација свијета пријети да нас претвори у дебиле? А ми се томе не можемо супротставити. Нема говора. Али, ни прихватити се не може. „Фелтонско доба”, како га је назвао Хесе представља духовну пустош. Нова усменост, или цивилизација слике, донијеће страшне потресе.

Да ли можемо говорити о ангажованом и неангажованом интелектуалцу? Сматра се да су данас интелектуалци у безнадежној дефанзиви и немоћно посматрају етички суноврати човјечанства. Гдје су интелектуалци данас и да ли је, ипшамо се саршровски, ишсац интелектуалац?

Мјесто интелектуалца је увијек исто — усамљеничко, за столом, над књигом било својом било туђом. Мјесто интелектуалца је у институцијама образовања и културе, маколико га одатле потискивали партијски послушници, мали сиви створови којима интелектуалци сметају. Ми данас живимо у времену које нико није прижељкивао, али ја се бојим да то није вријеме транзиције него нешто много горе, а што данас не препознајемо. Питање је да ли постоји данас критички настројен интелектуалац који је независан од свих утицаја? Има ли он простора да се види и препозна, да утиче на младе, да обликује власт? Ми живимо у простору гдје никада знање није било омиљена категорија. Зналац је сумњиво лице, било по Нушићевом, било по Селимовићевом моделу. У оба случаја треба га онемогућити.

Као интелектуалац ја сам првенствено дјеловао својим дјелом. Овдје бих навео књиге *О души* (1998) и монографију *Владо С. Милошевић — један вијек* (2001). Прва књига представља збирку текстова које сам објављивао у новинама и часописима уз рат и ко их је пажљиво читао наћи ће сасвим јасно изречене ставове о свим тешким питањима која су се тада отворила а која нису затворена ни данас. Ти се текстови налазе и на Интернету и често их наводе било у оригиналу било у преводу на енглески или неки трећи језик. С друге стране, монографија о академику Влади Милошевићу је мој одговор на питање како је бити стваралац у мјесту попут Бањалуке. Напорно до крајњих граница, болно до те мјере да је ствараоцима често на уму одустајање од тог залудног посла. Ипак, они који су издржали

имају чиме да се подиче. Средина још више, поготово кад стваралац више није жив и ништа не захтјева. Он је тада идеалан, њему се подижу споменици, одржавају манифестације у његову част. Док је био жив пролазио је своју Калварију. Баш тај његов стваралачки пут често је најснажнији вид дјеловања по коме се он препознаје у будућности. Тако посматрано, директни ангажман интелектуалца, баш на примјеру Француске, чешће доводи до неспоразума него што користи онима на које се односи.

Писац и национална култура. Гдје је та природна хармонија и да ли је она данас неопходана и писцу и нацији?

Сваки писац је национално одређен језиком. То је његова мисија, тај језик, који је наслиједио и који ће предати својим наслједницима. Он нема друге мисије, него да тај језик употреби на што бољи начин, на јединствен начин. Свака генерација има једног или двојицу писаца који снагом свога талента на просто исцрпу језик, а он је потребан свима. Онда се они досјеђају да прокламују некњижевне критеријуме, гдје је та несрећна одредница националног кључна. Хајде, сада, да ли икога од нас занима како су се декларативно изјашњавали наши велики писци? Остаје дјело, било да га је написао Драгиша Васић или Марко Ристић. А ко је од њих био већи патриота нека суди историја, никако књижевност. Зар није трагично што се толико дуго дјело Слободана Јовановића није изучавало у нашим школама? А он је био један од највећих стилиста српског језика. Мене данас уопште не занима живот Слободана Јовановића, али његово дјело је високо достигнуће српске нације. Слично је са Николајем Велимировићем, који је за једне светац а за друге фашиста. Мене фасцинира његово дјело, пространо и дубоко, којем треба дораси да би се разумјело у његовој огромности. Има код нас тзв. интелектуалаца који ће прије опростити ангажман Кнута Хамсуна или Селина, него што ће прихватити дјело некога писца који је исказивао у одређеном тренутку наклоност фашизму. А фашизма више нема, ма колико га неки видјели како игра тенис с неким пацијентима душевне болнице.

Ипак, да овај интервју завршим спомињањем особе која је била изван било каквих националних одређења, Маргеритом Јурсенар, а која је на мене утицала у мјери која превазилази утицај романијера српског језика без којих, наравно, ни моје стваралаштво не би могло да се замисли. Али, као што је данас дјело Маргерит Јурсенар споменик француске културе, тако ће и оно што је највриједније код мене бити дио српског књижевног наслијеђа!

ДРАМА ЉУБАВИ

Гордана Ђирјанић, *Пољубац*, „Народна књига”, Београд 2007

Причу о „драми љубави” средовечног јунака Луке у роману *Пољубац*, Гордана Ђирјанић устројила је тако да читалац може одмах да уочи како су наративне целине од којих је изграђен постављене у наглашено схематизован композициони однос. И то тако да се његова, у основи, интимистичко-егзистенцијална прича истовремено развија на неколико одвојених временско-просторних планова.

Због тога читалац може да прати како је свако од деветнаест засебних поглавља формирано од два наративна гласа од којих је један, обавезно, глас главног јунака који се предсмртно исповеда проститутки у хотелској соби, док су друга два везана за жене његовог живота. Једна је снаха Булка, а друга уметница Катарина — виновник јунакове емотивне и страствене буре која је у Котор, поприште његове драме, доспела из Београда. Тако се *Пољубац* уцеловљује као роман у коме се са три одвојена наративна становишта сведочи о нареченој јунаковој драми. Односно, тако се обликује заокружена и потресна прича о емотивном заносу, неспоразуму и егзистенцијалном поразу јунака који, будући „обележен” физичким хендикепом, не успева да премости јаз између емотивних претензија његове осетљиве и жељне душе и, његовим искреним хтењима неклањених, спољних околности. И то на тај начин што је у предњи његов план истављено јунаково исповедање, а у други два одвојена временска тока. Један од њих обухвата јунаков боравак и монолог у хотелској соби у коме он одмотава животни филм, а у други су, у широј перспективи времена, ситуирани сви судбински важни догађаји који су последовали његовим коначним одласком из Котора у херцеговски хотел, а потом у смрт.

Једним делом ово је и роман у коме се, веома уверљиво, успоставља и јасан критички однос према друштвеним стереотипима; традиционалним схватањима и конвенцијама по којима су они који су од природе видним физичким недостатком „обележени”, из друштва трајно изопштени. А Лука је парадоксална појава. Мада наочит, маркантан, чак жовијалан, он је непокретан. Везан за инвалидска колица.

Уопште је садржинска динамика овог романа заснована на сусрету и сукобу супротстављених начела и вредности. На једној стра-

ни, у ужем кругу, то је однос појединца-богаља и локалне средине, док се на другој страни, у ширем плану, укрштају локални, патријархални видици, које репрезентује Булка, са ширим обзорима које персонификује Катарина. У таквом односу постигнут је изразит ефекат који указује на околност да су се у роману форма и садржина складно уклопили.

Међутим, стално померање тачке гледишта од једног до другог актера-наратора, од којих Лука исказује изразиту приповедну самосвест чешће коментаришући учинак свог излагања: „о томе сам вам већ говорио”, указује и на још један смисаони парадокс у роману. Без обзира на природу односа Луке и јунакиња, они се, у основи, не разумеју најбоље. Њихов однос обележен је одређеним неспоразумом. То уверљиво обликовано уверење постаје тако битно значењско чвориште романа. Његова теза. И то у истој оној мери у којој је извесно да је главни јунак романа у судбинском „пољупцу” препознао смисао сопственог живота, као и егзистенцијалну прикраћеност да се он у потпуности досегне. У чему је уписана и универзална димензија значења ове потресне романескне приче. Док је ужа, локална, ситуирана у јасном указивању на временски оквир дешавања. Најпре на завршну деценију минулог и сам почетак трајућег века. Тако да се епохална драма: бомбардовање, референдум, политичка напетост и нестабилност, из другог плана, из фона, преноси и пресликава на микроплан — судбине јунака романа. Њихов однос није лишен утицаја нарочитих друштвених околности у којима је зачет и реализован као судбинска драма са (одложеним) трагичним завршетком. Јер Лука не нестаје из живота и романа јасно, експлицитно. Он се, једноствано, губи. У завршној метафоричној сцени доминира слика пространства, отвореног мора, зарумењеног видика, ка коме се упућује један брод. И то је још једно значењско чвориште романа које је појачано ефектном симболично-алузивном сликом која, као поента, указује на повлашћеност трансцедентних и поетско-метафизичких садржаја у животу и роману који о њему сведочи.

Насупрот уверљиво изграђеној слици времена и прилика у којима се Лукина судбинска драма дешава и разрешује, мотивациони план поступања и исказивања јунака романа реализован је тако да се, посредством психичке и језичке мотивације, најочљивије издваја Катаринин лик. Он је индивидуализован доследношћу њених настојања да се исказе као креативно биће. Због тога је и њен исказ често одређен њеним образовање, и културом. Док у Булкином и Лукином случају чињеница да су Которани остаје немотивисано функционализована. Они говоре стандардним књижевним језиком без икаквих локалних примеса. Тако да се прича о њиховом односу, на тај начин, може једнако сместити у било који сродан простор. Суштину њихових деликатних душевних додира у роману, дакле, не одређује и не усмерава језички и културни контекст, већ настојање објективног при-

поведача да пластично прикаже емотивну и егзистенцијалну суштину њиховог односа.

Реализован у једном доминантном поетичком кључу у коме се варирају одређени модели приповедања у првом лицу (укључив и технику *сказа*), роман Гордане Ђирјанић *Пољубац* исказује се као уверљиво дело чврсте структуре и претањеног, ритмичног, упечатљивог стила. Његова једноставна а напета реторика никада не додирује рубове баналности, нити прелази у илустративност и моралисање. Изабраним егзистенцијално-психолошким темама: обележености, аутсајдерства, усамљености, неспоразума, потраге за животним смислом и идентитетом, у њему је ефектно одговорено доследно спроведеним настојањем за складношћу склопа и уверљивошћу и сложеносту концизног исказа који је обременен наносима лаког, разгаљујућег хумора и сплетом дискретних алузија. Оним аутономним књижевноуметничким својствима која посведочују његову тематску актуелност, занатску бриткост и значењску комплексност и дубину.

Милеџа АЋИМОВИЋ ИВКОВ

ЈЕЗИК ЖИВИХ ПРЕДСТАВА

Душко Новаковић, *Туйан и његов њедаџоџ*, Народна библиотека „Светозар Марковић”, Зајечар 2007

*Песник доноси речи и смисао,
а чијшалац значење.*

Нортроп Фреј

Способност песника Душка Новаковића (р. 1948) да, говорећи о крајње баналним и тривијалним стварима човекове свакодневице, активира врло озбиљне и дубоке семантичке процесе, представља кључну одредницу његове поетике (И. Негришорац) и у његовој најновијој песничкој књизи *Туйан и његов њедаџоџ* (читај — целат, како иронично саветује песник Новаковић), уз напомену да је она важећа и у песничкој повременој ситуираности ван свог окружења, на пример, током ранијих путовања у Индију, Пољску, Француску, остварених чак и пре две-три деценије. Дакле, и необичне, неочекиване, па и бизарне слике са тих меридијана, али нама препознатљиве и које можемо усвојити, уз психодоминантне слике ововремене апорије, песник успева да преобрази у смислени поредак, пре свега, техником заснованом на умећу и вигилности поетске имагинације способне да језички преобрази поменуте чињенице из реалног света, макар и удаљеног, у последиичну и заједничку зебњу.

Овом књигом песник сведочи да је његов од раније познат и ефектан песнички поступак трансформације издашно примењив независно који је разлог или повод песме. И када је у питању призор „младе мајке” из Бомбаја која је „из леве дојке давала / Голишавој, црнопутој беби, / А из десне штенету окаченом / Шапицама о њу, и белом / Ко памук који мекано упија”; и када су извориште песме актери „уличног позоришта” у Калкути; и када „за Лодев путује” песник; и када је у наслову песме „продавница ћилима у Џајпуру”; и када су зачетници песме „купци и продавци на пијаци у Багдаду”; и када су пред нама песме посвећене поезији („Зато што су песме које пишемо / И које читамо, пролазне, / И живе краће од нас”) и песницима, ауторовим савременицима (Раша Ливада, Чарлс Симић, Милутин Петровић) или претходницима (Паунд, Енцензбергер); али и када песма долази из страха и тескобе задатих егзистенцијалних и меркантилних услова („Педесет канала, педесет мамаца за пецање знатижељних”); али и када је узрочник стиховања, на пример, распад „бивше домовине” или „разорни канцер плућних крила” или понуда за тренутну политичку ангажованост („Звали су ме: приђи Покрету! / Отписали би ми дугове, / Напунили кревет активистикињама. / Храна, пиће, постељина / Прање рубља, бесплатно / И коришћење таксија / И једном недељно долазак / Теткице да ми очисти стан / Од испљуваних књижевних духова”); заправо, Новаковићево песничко извориште је свет актуелних слика, свет наизглед потрошених свакодневних призора или детаља из духовних или макродруштвених сфера, који се, међутим, управо радом песничке имагинације измештају из свога првостепеног, природног лежишта, и узглобљују у тело песме, откуда зраче сјајем који у стварности не показују, а које је песник уочио, и нарочитим језичким третманом истакао (М. Пантић) уз битну опаску да је Новаковић увек настојао да у своје песме угради елементе егзистенцијалног оквира (и не само њега у овој књизи) у коме је настајало и његово животно и његово песничко искуство (Р. Микић).

Средство песника Новаковића које помињани преображај омогућава, а што је уједно и његово основно обележје, јесте — песнички језик односно моћ песничког језика, игривог, асоцијативног, непредвидивог, богатог искуством и смислом и увек прилагођеног извору и току песме, повремено блиског и жаргону, али не и лишеног атрибута песничког. Новаковићев језик је покретач његовог стиха, згуснутог, често и пренапрегнутог од вигилних песничких слика, асоцијативних медитација, које поседују моћ „исклизнућа” из тока песме и накнадног повратка, као и својство додира и узајамног трансфера смисла и значења са другим садржајима, временима, личностима, не само по принципу аналогije и блискости, него и по принципу контраста, па и контрапункта.

Дакле, Душко Новаковић, песник језика, јесте и песник слободних асоцијација. И раније је књижевна критика уочила да он припада оним гласним, вишепотезним, разиграним и разбарушеним песницима чији се песнички говор и мишљење развијају, гранају и распрскавају по начелу асоцијативног брзог низања песничких слика, те поступком лирске наратије и умножавања рефлексивних рукаваца. У таквим условима, нарочито када су песме дуге (приметили су књижевни критичари), тај асоцијативни низ тешко и споро поприма обресе чврсте логичке структуре. Овом приликом, песник Новаковић није нам представио ниједну дугу песму са таквим проблемима, при том не успоравајући ритам слика-асоцијација и не смањујући њихову згуснутост. Штавише, иако је континуиран процес трансфера смисла и значења, на први поглед по принципу спајања неспојивог и поређења неупоредивог, ипак је преображај остварљив, превасходно, брижљивом селекцијом и антиципацијом могућих укрштања и умрежавања, те и њихових могућих резултата или последица. У песми *Завеса* учавамо и супституцију личности међусобно, као и преливања одређених стања (на пример — заборав, старост, болест) из једног у друго, треће, и обратно. Као потпомажући фактор битни су и песникови евидентни напори на плану синтаксе, чиме је превазиђена и спорадична загрцнутост стиха. Пример оправданог сублимираног и дидактичног стиха из семантичког и искуственог мноштва доноси нам дужа песма *Тачка на освети: ујутрине за летињу сезону*:

*Кад ћемо смоћи снаге и као они, после калкулације
Изађемо из Црне Рује и нађемо свој Вилија Бранџа
И схватимо да сви наши планови сад зависе и од пращињања,
А не од курчевог инађења са свима и са собом на крају?*

Обиље слика-асоцијација унутар само једне песме омогућио је песнику метафорику, нужну за коначно уобличавање и преливање попуђене нам семантичке микстуре. Ипак, њена необичност је у појави парадоксалности и зачудности, који нису очекивани у условима ангажованих, актуелних и веристичких слика. Али, мора се имати на уму да је Новаковићев веризам особеног склопа, у који улазе (из околних бројних асоцијативних низова) и елементи митског мишљења, наглашени метапоетички и аутопоетички детаљи (С. Радојчић). Зато је географска разуђеност Новаковићеве књиге *Тујан и његов ђедагођ* убрзала суживот и међутекстовност удаљених цивилизација и религија кроз пресек свакодневног и егзистенцијалног, заједничког за све нас, иначе. На пример у иронично-стварној песми *Хебрејска* чији је мото — „Искупити се не могу“:

*Ољачкао сам сиротицеђ од себе
Још сам га и ударио, али благо,*

*Тек колико да ђа збуним,
Била је ѿо моја жреџка.*

*А џио сам дозволио да ме ухватие
И да ми суде, да ме баѿинају, они
Који су ђа ѿре мене ойљачкали до жоле коже,
Била је жреџка већа од ѿреѿходне.*

Истовремено се, из ових примера, и компактност Новаковиће-вих песама у овој књизи намеће као правило.

Цитирани Новаковићеви стихови нам јасно очитују још једну одлику његовог песничког говора, а то је иронична интонација, као и пародична, посебно наглашена и горка у песми *Амбасадор и ѿаѿиѿа*. Међутим, у Новаковићевом песништву, у којем је заживела бруталност гротеске као доминантног вида присуствовања стварности, успела да се издигне до аутентичног уклапања у рафиниране слике и да не ремети архитектуру песама.

Песник који настоји и успева да у говор своје песме, у њен језик и слике преведе тензију искуства и тежобност егзистенције, очито илу-струје и своју ангажованост као ствараоца, као и његову опседнутост и неслагање са понуђеним временом и простором, што преносно чини у песми *Удувавање Криѿне* на пољу контраста домаћег и страног:

*Хоћу, ѿре свеђа,
Да сѿасавам
Лейуѿкаѿу децу бођаѿаѿа
Од енђлеских унисоних оделца
Са унисоним краваѿиѿама,
И од чеђа јоѿ браћо и сесѿре,
Ако не од бесмисла,
Од џизофреније, од ѿренаједеносѿи,
Чиме, браћо и сесѿре, чиме
Ако не уличним забавама.*

Није песник заборавио ни ововремена стања и болести, на пример, бављење политиком у већ цитираној песми *Врбовање*, и не само у њој, док је у песми *Државне засѿавице* препознатљива аналогија и блискост између усуда српске поезије и данашњег удеса српског народа:

*Зайад нам, милиметѿар ѿо милиметѿар
Зайеже омчу око враѿа,
Условљава да живимо одвојено
Од наших руских љубавника*

Иако песник критички преиспитује свакодневицу и иако спознаје свет наклоњен сопственој пропасти, песникова зебња је још увек метафизичког карактера (Г. Божовић), јер он уочава дубоку напрслину односно Фуентесову бразготину у постојећем систему вредности и животу који није нимало лак и пријатан, и удаљен од историјске драме човековог постојања, уопште, али се имагинирањем историје, повезује са социјалном свакодневицом из које лирски субјект проговара. Из таквих услова створен песников језик поприма завидну енергију (вулканску, неочекивану, непредвидиву, асоцијативну, спремну да се умрежи и прелије и тамо где ни замислити нисмо могли). Језик је основни покретач и иницијатор читавог досадашњег Новаковићевог песништва.

Александар Б. ЛАКОВИЋ

СЕЋАЊЕ КАО ДУБОК ВРЕМЕНСКИ ЗАХВАТ

Ранко Рисојевића, *Симана*, „Глас српски”, Бања Лука 2007

Нови роман Ранка Рисојевића, под називом *Симана*, замишљен је као први дио *Бањалучке трилогије*. Иако ова одредница стоји у поднаслову дјела, након његовог читања видимо да је ријеч о основи за даље развијање теме, а не о дјелу просторно уско одређеном. Како би направио што дубљи временски захват, аутор је за носиоца приповиједања изабрао стогодишњакињу, Симану.

Ауентичности и увјерљивости изнесених догађаја из њеног живота, доприноси то што аутор приповиједа из Симанине перспективе, али истовремено Симана ни у једном тренутку не постаје приповједач. Како би „опрвао” овакав поступак, карактеристичан за персонални роман, Рисојевић своју јунакињу представља читаоцу у вријеме њене дубоке старости, када током борби за смјену турске аустроугарском влашћу у Бањој Луци, она лежи готово непомична, одумрлог тијела и живог сјећања.

Овакав избор истовремено је и олакшао и отежао пишчев „посао”. Наиме, с обзиром на то да је Симана стогодишњакиња, било је тешко окружити је савременицима чији би искази било потврдили, било порекли оно чега се сјећа када зарони на саме почетке свог битисања, када пребира по својим првим успоменама. С друге стране, могућности презентовања историјских догађаја који се преламају кроз живот тако старе жене су велике. Иако историјска равна и прецизност у описивању стварних догађаја и њиховом повезивању са ликовима у роману писцу није примарна, на више мјеста се уочава његово настојање да управо Симана буде кохезивни фактор за важне историј-

ске личности и оне особе и ликове који су остали на периферији биљежења стварних дешавања.

Структура романа на први поглед дјелује једноставно. Грађа је организована у 97 цјелина, од којих су 96 нумерисана поглавља (од 0. до 95.), а посљедња је насловљена као *Post scriptum њисца записивача*. Дужина поглавља је неуједначена и има распон од неколико реченица, до десетак страница. Оваква организација текста, нарочито уношење фрагмената који „искачу” из временског оквира, доприноси његовој динамичности. Ови „излети” из Симаниног сјећања у садашњост дешавају се кроз дијалоге женских ликова у приповједној садашњости. Њихови гласови постављени су антиподно Симанином сјећању — истовремено преиспитују његову поузданост иако у њему не учествују и износе различите спекулације у вези са стварним дешавањима. Нагађања се крећу од тога да је вјештица, до мишљења да је светица. Модерним и традиционалним приповједним техникама, писац у главни фабуларни ток уткива споредне фабуларне токове који истовремено динамизују општу атмосферу и доприносе њеном функционалном растакању.

Организација времена и простора у роману су условљене специфичним положајем главне јунакиње. С обзиром на њену статичност у тренутку инаугурације у причу, и временско-просторни оквир приповједне садашњости омеђен је затвореним простором у који само пут гласина допиру информације о збивањима у вањском свијету. Истовремено, покретљивост, динамизам и богатство Симаниног унутрашњег свијета својеврстан су излаз из затворене позиције и веза са прошлешћу која на необичан начин кореспондира са садашњешћу. Симанино сјећање сеже готово девет деценија у прошлост, и зачуђујуће је прецизно и јасно. Временски одсјечци су „испретурани”, те се без неког видљивог редослиједа, али ипак плански и смишљено, нижу догађаји из њеног дјевојаштва, зрелости, те старости. Симанини преломни животни тренуци повезани су са мушкарцима из којих и од којих Симана добија прво траварско знање, затим заштиту, те напослијетку чудесну животну енергију.

Симана је необичан лик, не само по својој старости, него и по дару којим је обиљежена. Она је травар, народни лекар, али не обичан. Оно што је одваја од других, истом послу посвећених људи, јесте њена моћ да види Црну Госпу, која најављује нечију смрт. Тај „прозор” у онострано, помогао је Симани да од траварке постане исцјелитељка, која лијечи и тијело и душу својих болесника. Цијели њен живот приказан је кроз фрагменте који се смјењују муњевито и нису распоређени хронолошки. Тако о истим стварима сазнајемо унутар различитих цјелина, одсјечци се слијевају једни у друге, те је тек завршно ткање такво да се из „птичије перспективе” види мјесто сваког детаља.

Један од феномена који су присутни у роману и којима је Рисојевић наклоњен јесте питање могућности постојања објективне истине као такве. Како би показао њену двостраност, писац је посегнуо за приказивањем двије стране једне исте медаље, двије истине једне исте приче. Тако читалац остаје у увјерењу да су обје истине истините, иако побијају једна другу. Други феномен који је писцу био посебно занимљив односи се на мјесто појединца у ковитлацу историјских збивања на која не може да утиче, нити да се од њих склони, које не призива, чак их избјегава, али од њих не може да побјегне. Све породичне трагедије личе једна на другу, било да су усуд или посљедица рата. Појединац бива „прогутан”, нема начина да се отме загрљају смрти која га слиједи. Чак и полумртви људи које је Симана дизала из самртне постеље нису остали као такви — писац јасно наглашава да она о њима размишља питајући се да ли им је и за колико уопште продужила живот, или их је Црна Госпа пресрела чим су изашли из видокруга и дохвата своје видарице.

У завршном дијелу романа, аутор наводи да су много након времена о којем се приповиједа (*много година, много деценија после свих исцричаних догађаја, слика, снова. Током још једног крвавог рађања*), радници прекопавајући једно старо бањолучко гробље, нашли *много џрулих косију. Али један скелет, савршено очуван, изненадио је раднике*. Тај скелет је збунио све присутне. Само је поп Витомир без двојбе рекао: *То би могла да буде само Симана, ... наша светиа Симана*.

Посљедње ријечи у роману истовремено су ауторов одговор на питања која су међусобно постављали Симанини савременици у вези са правом природом њеног чудног дара. Како не би нарушиле вјешто исплетено ткиво текста, издвојене су у *Post scriptum*, али су истовремено и повезале оне нити које су читаоцу и на крају, бар на површини, остале неухватљиве или сувише замршене.

Сања МАЦУРА

ШЕКСПИР ИЗМЕЂУ ТЕОРИЈЕ И ИСТОРИЈЕ

Зорица Бечановић Николић, *Шекспир иза огледала*, „Геопетика”, Београд 2007

У Шекспировој историјској драми *Ричард III* постоји чувена сцена у којој главни јунак покушава да заведе леди Ану, пошто јој је претходно убио свекра и мужа. „Рецимо да их нисам убио”, каже он, на шта Ана узвраћа: „Па онда не би били мртви; али они су мртви и то баш од твоје руке...” Овим цитатом послужио се, јула 1946. године, амерички тужилац Роберт Цексон, при крају завршне речи изговоре-

не на Нирнбершком процесу. Поентирајући тиме своју беседу, он је, више од демонстрирања књижевне ерудиције, желео да ефектно разобличи настојање нацистичких вођа да себе изузму од одговорности за злочине почињене у име идеологије чији су протагонисти били. Осећајући историјски значај тренутка и речи које изговара, тужилац је посегао за литерарним делом старим три и по века, у којем се писац вратио за још стотинак година у прошлост. Тако се, посредством Шекспирове драме, крвава енглеска историја XV столећа одразила у крвавој садашњици света.

Прибегли смо метафори одраза, односно огледала зато што ју је употребила и наша компаратисткиња Зорица Бечановић Николић, у наслову своје обимне научне студије у којој се позабавила управо историјским драмама „стратфордског барда”. Оне чине више од четвртине његовог опуса, а са изузетком недовршеног *Хенрија VIII*, све су настале у последњој деценији XVI века, у време када је Шекспир био заокупљен националном прошлошћу, почев од доба владавине Јована без Земље (1199—1216) па све до Ричарда III (1483—1485) и Хенрија VIII (1509—1547). Но, као што се редослед настанка ових десетак драма не подудара са редоследом историјских збивања и као што нису сви краљеви и све епохе обухваћене драмским радњама, тако се ни те драме не могу читати као поуздана историјска сведочанства, јер писац тако нешто никада није имао на уму. Уметник је у Шекспиру увек надвладовао историчара. С друге стране, доба настанка историјских драма још увек је доба његовог стваралачког sazревања, због чега оне нису уједначене по квалитету, а дискурс варира од трагичког до комичког и обрнуто. Ове околности допринеле су томе да Шекспирове историјске драме углавном буду сматране естетски инфериорним у односу на његове најбоље трагедије и комедије, и да, највећим делом, остану изван општег академског канона.

Имајући ово у виду, велика заслуга књиге *Шекспир иза огледала* састоји се у томе што је показала да, упркос реченом, постоји дуга и богата традиција тумачења историјских драма, разуме се највише на англо-америчком простору. У својој студији, проистеклој из докторске дисертације, ауторка се најпре осврнула на прва значајнија читања из XVIII и XIX века (др Џонсон, Колриџ, Арнолд), да би се затим усредредила на тему наглашену у поднаслову: *Сукоб интeрпретација у рецејцији Шекспирових историјских драма у двадесетом веку*. Показате се да је овим обухваћен широк рецејцијски хоризонт који је установљен дијахронијски и подељен на два периода, односно две парадигме — модернистичку и постмодернистичку. Рекли бисмо да је за „модернистичку парадигму” у читању Шекспирових историјских драма карактеристична, пре свега, појава великих индивидуалности међу тумачима, попут једног Бредлија, Елиота, Емпсона, Ливиса, Тилијарда, Вилсона или Кембелове, а заједничким именитељем ове парадигме могао би се сматрати академизам на који ауторка умесно указује:

„Академско проучавање Шекспира појавило се као последица модернизације, то јест професионализације књижевности као једне посебне струке, али и као потреба да се у новим околностима образовно уприште нађе у студијама енглеског језика и књижевности, а не више у студијама класичних језика и књижевности.” Важно је, међутим, запозити претходно успостављену дистинкцију, па чак и опозицију између модернизације као цивилизацијско-технолошког и модернизма као културног, естетског, поетичког и књижевнотеоријског феномена.¹ У теоријском смислу, приметно је да након позитивистичког биографизма долази период новокритичарског формализма, док је утицај структурализма занемарљив, а да историзам остаје као трајно присутна тенденција, да би почетком четрдесетих година, већ у ратним околностима, интерпретације овог типа бивале све изразитије патриотски, а понегде, као код Најта, и националистички интониране.

Једнако подробно, рекло би се чак и са већом мером пасионираниности, у књизи Зорице Бечановић Николић приказана су и тумачењима из реда постмодернистичке парадигме. Унутар ове хетерогене групе нашли су се представници доминантних теоријских праваца друге половине XX века, попут психоанализе, феминизма и деконструкције, али и они који су, на овај или онај начин, остали привржени историјској перспективи, као новоисторичари, културни материјалисти или бахтиновци. У већини случајева, ауторка је осећала разложну потребу за освртом уназад, јер је заиста немогуће реферисати о Лакановој психоанализи без помињања Фројда па и Сосира, о деконструкцији без Ничеа, о новом историзму без Фукоа или о бахтинистима без Бахтина. Иако је, услед велике разноликости у приступима, тешко говорити о било каквом заједништву међу њима, ипак је могуће издвојити неколико најопштијих интегративних чинилаца. На пример то да сви они одустају од унутрашњег проучавања књижевности и свесно напуштају уске оквире текста, трагајући за његовим скривеним, нехотичним значењима, залазећи у сферу идеологије, понекад и политике. Често се, у оваквим тумачењима, губи перспектива уметничке целовитости или семантичког јединства књижевног дела, а у крајњем случају и процена његове естетске вредности постаје ирелевантна. Општа је, затим, сумња у „велике приче”, у могућност сазнавања тоталитета прошлости, на шта је, на пример, претендовао Тилијард реконструишући оно што је назвао „елизабетанском сликом света”. Коначно, насупрот „херменеутици вере” која, по ауторки, карактерише модернистичку парадигму, за постмодернистичку је својствена

¹ За разлику од руске или италијанске авангарде, англо-амерички модернизам, каже Зорица Бечановић Николић, „задржава једну дозу конзервативизма и извесног ретроактивног идеализма”, а „као скуп естетичких и друштвених погледа супротстављен [је] модернизацији живота, општења, производње, економије, и своје друштвене и етичке идеале пројектује у једно премодерно доба”.

„херменеутика сумње”. Она „не трага за оним што текст (у најширем смислу, од најмањег исказа до свеукупности неке културе) хоће да каже и саопшти, већ за оним што текст *неће да каже*, што је у тексту скривено и латентно.

Помињање херменеутике враћа нас првој књизи Зорице Бечановић Николић, *Херменеутика и поезика* (1998), посвећеној теорији приповедања Пола Рикера, у којој је ауторка назначила пут којим ће се кретати и у наредној фази свог интелектуалног и научног развоја. Скоро деценију касније, у уводу своје друге књиге, она нам недвосмислено предочава њено утемељење: „Поред теорије књижевности и теорије историје, треће, и најважније, теоријско упориште ове студије представљаће херменеутика, јер је само уз помоћ филозофске херменеутике, као опште теорије тумачења, могуће начелно разрешити проблем који се указује као *сукоб интeрпретација* у рецепцији Шекспирових историјских драма у двадесетом веку.” А као корифеј ове дисциплине поново се, наравно, јавља Пол Рикер, пре свега због своје две студије: *О интeрпретацији: оглед о Фројду* и *Сукоб интeрпретација, огледи из херменеутике*. Но, како је Рикер сам пре тумач теорија него њихов творац, тако је, рекли бисмо, његов значај за књигу Зорице Бечановић Николић више методолошки него теоријски, и то на два начина. Најпре у погледу свеобухватности у приступу теми, ширине захвата у прикупљању грађе и њеног детаљног презентовања. А затим у погледу склоности теоријском компромису, настојања да се измире супротности, да се уоче тачке конвергенције у наизглед дивергентним теоријским приступима.

Резултанта првог ауторкиног „рикеровства” јесте несклоност подизумевању а склоност исцрпности. У поменутих ретроспективним освртима, обично у уводним деловима поглавља, она ствари поставља на најширу основу, па тако, рецимо, приликом установљавања дистинкције између модерничке и постмодерничке парадигме, не само да детаљно образлаже појмове модернизма и постмодернизма него се чак враћа на Томаса Куна и његово схватање појма научне парадигме. Овакав приступ несумњиво је допринео обиму књиге (505 стр.), али је истовремено потврдио ауторкину педагошку интенцију, из које израста секундарно тематско језгро њене студије. Ништа мање него о Шекспировим историјским драмама, она, наиме, говори о теоријама историје и теоријама интерпретације, детаљно и систематски, износећи пред читаоца обиље релевантних и поузданих информација о главним теоријским идејама и правцима минулог века, о њиховим творцима и протагонистима. Добили смо, на тај начин, књигу у књизи, један сумарни преглед главних токова модерничке и постмодерничке теорије књижевности. Имајући ово у виду, помислили смо и на то да је *Шексџир иза огледала* могао бити компонован и на другачији начин, тако да, рецимо, све ове теоријске припреме буду сабране у једно, уводно поглавље, односно да подела на теоријски и

историјски део студије буде јасније назначена. Можда је могло и тако. Али би се, у том случају, изгубила једна важна перспектива до које је ауторки очигледно било веома стало, а то је перспектива јединства теорије и историје, не само у шекспирологији него и у савременој науци о књижевности. „Студије књижевности су почетком двадесетог века постале широко академско хуманистичко поље које обухвата елементе историјских знања и елементе филозофских знања, то јест историје идеја, а у чијем се средишту налази свеобухватна анализа књижевног дела, с акцентом на њеном етичком учинку. У средишту таквог проучавања књижевности, као сам олтар те секуларне цркве био је — Шекспир.” Већ читав век, дакле, теорија и историја не могу једна без друге, као што се ни Шекспир не може разумети без подједнако дубоког упоришта у обема дисциплинама.

Друго „рикеровство” Зорице Бечановић Николић испољило се у њеној намери и способности да сва изложена теоријско-интерпретативна усмерења прикаже са готово подједнаком дозом непристрасности. Ауторка се труди да буде до краја објективна и онда када реферирше о крајње субјективним тумачењима, да сагледа више страна чак и једностраних приступа. Ова чињеница, заједно са композицијом књиге, условила је то да читалац на моменте губи из вида „сукоб интерпретација”, назначен поднасловом. Хронологија које се ауторка држи у презентовању прилаза Шекспировим историјским драмама у XX веку показује, штавише, да се о неком интерпретативном сукобу и не може говорити, барем не у смислу у којем је вођен сукоб око Расина у Француској шездесетих година. Но ако није било правог спора, свађе, *querelle*, смена парадигми несумњиво се одиграла и то је у овој књизи убедљиво показано. Нарочито надахнуто и успешно у њој је реферисано о најпровокативнијим правцима, оним који су и дали тон читавој тој смени, попут феминизма, новог историзма, психоанализе и деконструкције. Задржаћемо се мало на овој последњој.

Указујући на „теоријски, критички, естетички, а свакако и *есџеј-*ски потенцијал деконструкције” (подвлачење наше), Зорица Бечановић Николић тачно идентификује оно заводљиво својство метафоричког језика, захваљујући којем је деконструкција од свог настанка делила научну јавност на огорчене противнике и још загриженије присталице. Осим естетског, међутим, битан је и њен етичко-политички потенцијал: „Деконструкција подразумева критику хијерархијског односа у бинарним опозицијама типа: глас/слово, говор/писмо, означено/означитељ, истина/фикција, дословно/метафорично, дух/тело, присутно/одсутно, биће/не-биће, природа/култура, наука/уметност, филозофија/књижевност, озбиљно/неозбиљно... које су структурна основа западног метафизичког мишљења.” Уместо овога, „деконструкција трага за измичућом природом значења, за узајамним разлагањем хијерархијски вреднованих бинарних опозиција, за децентрирајућим и аутореклексивним аспектима текста, за моментима дисеминације и алосемије, за

амбивалентним и поливалентним значењима, за бескрајном игром унутрашњих противречности, којој ... Шекспиров текст најчешће иде у сусрет". Овом исцрпном репертоару термина недостаје само још један који је, чини нам се, незаобилазан, у разговорима не само о деконструкцији него о постструктурализму уопште. Реч је о реторици. За разлику од поетике, на којој су без изузетка били саздани формалистички и структуралистички приступи, постструктурализам је, у највећем броју својих деривација, означен заокретом ка реторици. Зорица Бечановић Николић у својој студији доста говори и о једном од програмских Деридиних текстова, *Структура, знак и игра у дискурсу хуманистичких наука* (1970), узимајући га за почетак похода деконструкције. (За мото тог текста Дериде је узео једну Монтењеву мисао, исту ону коју и ауторка наводи на почетку своје књиге: „Више посла задаје тумачење тумачења него тумачење ствари.”) Ваља подсетити да је у једном домаћем избору Деридиних текстова,² овај оглед објављен заједно са огледом *Бела митологија*, који почиње реченицом: „Од филозофије — реторика”, а бави се односом метафоре и филозофије. И сам Рикер се, средином седамдесетих година, позабавио овим питањем, посветивши му једну од својим најпознатијих студија, *Живу метафору*. И као што је ауторка показала да постоји више Шекспира, тако је Рикер тамо показао да постоје два Аристотела — Аристотел поетике и Аристотел реторике. Модернистима је дражи први, постмодернистима други.

Чак и у добронамерним и непристрасним виђењима Зорице Бечановић Николић, теоријски постмодернизам се, у највећем броју случајева, указује као искључив, нетолерантан, понекад релативистички. Борећи се против метафизике, он уме да западне у метафорику и мистификацију. „Измицање”, „загонетно”, „непојмљиво”, „неухватљиво”, „бескрајно” — све ово представља репертоар једне, у основи, идеалистичке реторике. Један од кључних појмова постмодерне херменеутике, *mise en abîme*, сам по себи непреводив, најбоље се, чини се, може представити управо метафором наспрамних огледала, оном коју и ауторка користи у једном другом контексту. Али да ли је она заиста легитимна у сфери тумачења књижевности? Да ли књижевни текст, чак и тако слојевит и сликовит као Шекспиров, заиста нуди „бескрајно” много могућности интерпретације, онако као што се слика предмета постављеног између два огледала пројектује у недоглед и у једном и у другом? Није ли ипак пре реч о хиперболи? Рикеровски опрезна, Зорица Бечановић Николић избегава оваква питања, питања која траже недвосмислене одговоре. А ако бисмо, примењујући „херменеутику сумње”, покушали да на основу интонације књиге, избора и распореда грађе, композиције текста или нечег четвртог ипак дока-

² Жак Дериде, *Бела митологија*, избор и превод Миодраг Радовић, „Братство-Јединство”, Нови Сад 1990.

жемо ауторкину склоност ка постмодерној парадигми, то би се лако могло оспорити, на пример следећим цитатом: „Јанус који у том ренесансном веку у Енглеској једним својим лицем гледа на традицију средњег века, на 'велики ланац бића' што омогућава спрегу између Бога и краља, ... својим другим лицем не може да не види тековине ренесансног хуманизма, Петраркиног и Еразмовог, Макијавелијеву секуларизацију политике која дубински подрива средњовековну спрегу политике и теологије, као и Монтењев сложени индивидуализам који произлази из подједнако сложеног схватања субјективности. У том сапостојању различитих погледа на свет делимично почива и могућност да се, услед стављања акцента на једну, односно на другу страну, дође и до различитих интерпретација историјских драма ...” У позадини констатације о међусобној условљености хетерогених погледа на свет и хетерогених интерпретација, у претходном одломку крије се, осим отворености ка плурализму, један изврстан, тилијардовски приказ „елизабетанске слике света”, одсечак једне „велике приче”. Таквих одсецака у *Шекспиру иза огледала* има на више места и они чине један од његових несумњивих квалитета. Према томе, чак и када усвоји постмодернистичку реторику, Зорица Бечановић Николић у својој студији не одбацује модернистичку парадигму. Идеја о вишезначности књижевног текста, уосталом, није никаква привилегија постмодернизма, она је од њега старија. Свесна тога, ауторка се кло ни сваке искључивости, остајући у домену уравнотеженог, у најбољем смислу еклектичког академског писања. Зато њена студија спада у ону врсту драгоцених књига које се не читају на душак, али се и не одбацују пошто се једном прочитају. Враћамо им се, као драгоценом делу нашег интелектуалног пртљага, онако као што се, у лето 1946, тузилац Џексон вратио Шекспиру.

Јован ПОПОВ

ПЕСНИК „У ГОВОРНОМ РОВУ”

Драган Хамовић, *Албум раних сјихова*, Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, Краљево 2007; *Мајична књига*, Завод за уџбенике, Београд 2007

Током 2007. године песник и критичар Драган Хамовић (р. 1970) објавио је прво, трећу по реду појављивања, књигу песама *Мајична књига*, коју је књижевна критика једнодушно оценила као изузетно вредну књигу, а уједно и као значајан искорак након прве две: *Мракови, руђе*, песме (1992) и *Намешћеник*, поема (1994), а онда је у краљевачкој *Повељи* објављен избор песама из његове прве две књиге, под именом *Албум раних сјихова*. Зато се читаоцу и критичару намеће пи-

тање зашто се Хамовић одлучио за такав поступак. Евидентно да аутор не дели у потпуности став критике о његовим првим двама херметичким књигама те је, како је сам исповедно записао у епилошкој *Бележници о књизи*, „предузео пресабир својих раних стихова, хотећи да истражи копче и нагласи развојне нити које су га довеле до садашњег гласа”. Заправо, како Хамовић, у истом тексту, тврди „да ти почечи ипак нису бављење без покрића, него јесу припрема, дубински вођења, за оно што ће зрелост ... донети”.

Уколико песников разлог прихватимо онда га је у даљем коментару нужно и преиспитати. И док се тумачи Хамовићев „пресабир”, мора се истовремено мислити и на већ прочитану *Мајичну књигу*.

Албум раних стихова чине дванаест песама из прве и двадесет две из друге Хамовићеве песничке књиге, и поједине су мање или више измењене, тачније преуређене, у смислу замене неких речи па до супституције старог са потпуно новим катреном. Затим, и композиција појединих песама је другачије представљена. Али, у жижи овог текста јесте значај и квалитет овог избора тачније сажетог и измењеног издања Хамовићевих „раних стихова”, као и његова претходничка условљеност *Мајичне књије*.

Особеност Хамовићевог песништва, омеђеног првим двама књигама, јесте упоран и утемељен истраживачки однос према стиховању. Наиме, неоспорне су чињенице, да је Хамовић испољио завидно језикотворство и мелодичну организованост необично згуснутог и сажетог стиха.

Бројни су примери његове посвећености речима и трагања за лексичком грађом, која ће омогућити певање у везаном стиху (В. Павковић). Нарочито је изражено песниково прегалаштво ка праречима, налик на Сарајлијин и Кодеров поступак у потрази за језичким иновацијама. Очигледна је Хамовићева тежња, по сопственом признању, да „песник може” и мора „призвати нову делотворну реч”, уколико претходно „темељно разгрне ону језичку плеву коју расипа сваког дана, да језик којим пева не треба да личи на онај језик, опустео и онемоћао, којим говори”. Илустрација таквог песниковог *језикотворачког* опредељења, као и помоћи архаичне „бесцени”, јесу два завршна стиха песме *Велико спремање* који гласе:

Надођу хлебови од временао брашна.

Кане реч, измакла кроз цедила стпрашна.

О Песниковој склоности ка особеној игривој језичкој материји, па и архаичној интонацији, посредно сведоче стилске фигуре понављања и игре речима, познате још и античкој реторици, а коју користе песници на путу ка Настасијевићој *мајерњој мелодији*. У прилог томе, као потврду употребе звучних и етимолошких фигура, цитираћу алитерацијско-асонантне Хамовићеве стихове: „суде јој без суда”; „Да

зазивам зада незазвано име”; „комад комадан од звера”; „сновесели сели”; „крцат; крхан криком”; „роморија рој”. Чак и у једној песми, као што је то случај у песми *Царина* уочавамо неколико помињаних таутолошких примера („добу се подоби ... чикаваца чили ... свеједно до једно”) или у песми *Радна обавеза*: „ситнили те, ситне”; „полсеник начелства // ништа-ништитеља” и „расклад кипи складом”. Присутни су и деструкција и аритмија речи, као на пример, у песми *Процењивање Христом* („три-чарије о-три ... не-зна-дар”). Хамовићева доследност игри речима постала је његов препознатљив знак, те не чуди што су нове могућности и иновације на језичком плану присутне и у *Мајичној књизи* као њен квалитет.

Посебна одлика *Албума раних слика* јесте његова ритмичко-метричка *мелодичност*, коју, дакле, обезбеђује доследан везани стих од дванаест слогова, са напоменом да је у песмама, одабраним из поеме *Намешћеник*, дванаестерац подељен на два „чланка” односно сегмента од по шест слогова. У *Намешћенику*, за разлику од *Мракова, руђа*, Хамовић дванаестерце често опкорачује и последично интерпункцијски прекида унутар сегмента од шест слогова, и то чешће са јампским гласовима него трохејским, онако како је Лаза Костић окончавао своје стихове („не одмакнеш у даљ; / у дуб; дотле пизма”), а и данас то чине наши бројни песници са заслуженим предзнаком — модерни. Реченица Хамовићевих дванаестераца се у *Мраковима, руђама* завршава унутар једног стиха, не преносе се на други стих, као у *Намешћенику*, што говори о звучном обележју стихова из наше књижевне баштине. Као куриозитет је податак да Хамовић у својој првој књизи песама, сажимајући речи, исписује стихове као епитафе („На сан што заличи — понекад и буде”; „Смејак мртвих таји тешке одгонетке”; „Да песми претходи губитак слободе”). Неретко читава Хамовићева песма је смештена у само једном стиху катрена („Искра је зачетак. Сну већ нема краја”).

Дванаестерац из прве две књиге у *Мајичној књизи* се преточио у разнолике форме у распону од пет и шест слогова па до једанаест и дванаест, често и прецизно комбинујући стихове са парним и непарним бројем слогова, што је право и оправдано метричко освежење, али и претпоставка да су сада сами стихови бирали своју дужину, без непотребног форсирања. Сем тога, и звучна односно гласна карактеристика бива све више утишана, чиме се пријемчивост Хамовићевих стихова значајно увећава, а на тај начин и сам трансфер песникове поруке. О постојању тонског споја Хамовићевих песничких књига (односно о преображају ритма и звука из књиге у књигу) илуструје податак да неке песме из *Намешћеника* (*Озверења* и *Јав*, на пример) по својим тонским одликама као да припадају *Мајичној књизи*, као и обратно.

Још једна одлика Хамовићевог певања *Албума раних стихова* јесте *сажештосић* и *зјуснушосић* израза. Хамовићев стих је пренасељен,

пренапрегнут, збијен. Наликује на бујицу речи и вулкан речитости, али за разлику од Благојевићеве разигране и распеване олује речи, Хамовићева порука не одлута никада далеко од свог изворишта, већ упорно и вишепотезно сугерише своје замишљене семантичке наносе. Дакле, Хамовићев згуснут и варничав стих је у сваком тренутку контролисан, организован и већ предвиђен. Песник му не омогућава да уруши или затрпа значењско полазиште песме. Таква је песма *Златар, ујесен* (и не само она), сачињена од низа дескрипција и емоција, у којој и када је привидно пејзаж разлог песме, на њеном крају, проговоре згуснуте и сажете речи, и уобличи песникову сугестију и наговештај, односно „дочини захтевно”:

*Све временом, шежа. Собом се брени.
Песма ђођошову (суде јој без суда).
Плах, зашучен будем (јесење ли ђлени),
Докачи ме нешто. Нечим. Однекуда.*

*Над умним смрчама ђорске магле сшуде,
Док ми се још тмасши и свећлаци боре.
Полазим ђо људе, речи и шросшоре.
На сан шшо заличи — ђонекад и буде.*

Пренасељен и робустан Хамовићев стих из *Мракова, руђа у Намешшенику* се радикализује и заоштрава смер установљен у првенцу. Док се видно мања згуснутост песниковог исказа очитује у стиховима *Машичне књиђе*, упоредо и са стишавањем Хамовићевог певања, иако су „раније” песме поседовале завидну језичку матицу планинске реке.

Овакав песнички поступак „сажимања и згушњавања речи”, због присуства бројних речи и слика на врло суженом простору, омогућио је асоцијативну умреженост, и то искричаву и ланчану. Као доприноси ефекат је и појава важних личности и као подлога песме и као њен актер, што недри запажену *мешашексшуалност* и *интершексшуалност* Хамовићевог песничког текста. Вреди поменути да се у Хамовићевим песмама из књиге *Мракови, руђе* појављују Стеван Раичковић и Бранко Миљковић, али и краљевачки рано преминули песник Драган Илић, чији је стих („бучно сам гранао на твом светлу, плането”), а у Хамовићевој песми преузет као мото, близак песниковом поступку. У истом контексту доживљавају се и наслови песама из поеме *Намешшеник* у циклусу *Коментари: Размаштрање Нарциса; Кришика Диониса; Похвала Ајолону; Орфејска шужаљка и Процењивање Христшом*, из којих се наслућује даље и дубље семантичко и асоцијативно усложњавање и умрежавање Хамовићевих стихова. Што се тиче метатекстуалности у Хамовићевој *Машичној књизи* довољно је сагледати организацију саме књиге у којој сваком од седам циклуса, као и епилошкој песми, претходе, чак и до три, попут свода, стихови и мудрости позна-

тих личности, углавном писаца (Његош, Лаза Костић, Настасијевић, Дучић, Рилке, Миљковић, Раичковић, Иван В. Лалић). Таквим поступком се упоставља свевремени узајамни контакт и дијалог мота и садржаја песама, што је особена осмишљена и живахна међутекстовност.

Херметизму прве две Хамовићеве песничке књиге значајно је допринео *метонимијски* образац. Песник се, наиме, определио за бројне синонине, модификације, изведенице, чак и негацијске облике, што све скупа, кључне речи, при површном читању, чини запретеним и недоступним, и то читаоцима који одбијају активно учешће у доживљају поезије. Тако на пример, поезију као кључну и доминантну значењску одредницу књиге *Мракови, руже* супституишу следећи термини: *речи, слогови, ђесма, слова, знаци, ђевање, ђевач, њејесма, ђлагол, ђласка, ромор, роморија*, које песник сукцесивно користи. Затим, и њихови атрибути су разбокорени од „убоге” и „растакане” до „тешко порециве” и „непокорне” речи односно песме. Исти третман су завредиле и друге кључне речи, на пример, *смрћ* и *мрак*, као и њихове придевске уланчане одреднице и валенце. Кључне речи: „отац” и „Лазар” (отац песников, син песников и библијски Лазар из Витаније) у *Мајичној књизи* су њен стожер, око којег се читава песма организује кроз психодоминантне екфразе и одређује очита садржајна суштина, која је својом свеобухватношћу, промишљеношћу и доследношћу, не само новост на тематском плану Хамовићевих књига, већ и особена вредност као последица, раније помињане, песникове „зрелости”.

Када је реч о садржају Хамовићевих књига песама, важно је истаћи да је њихов потенцијални тематски заједнички амбијент условљен, односно усаглашен са песничким поступком. Заправо, као што је песник незадовољан тренутним колоквијалним језиком и општеприхваћеним речима („жегле речи”), које он не може прихватити као свој песнички језик („трајном трапавошћу / језичких ти рага / не одмакнеш у даљ; / у дуб; дотле пизма / на надречи бучи”), тако се противи и важећим принципима и њему чудном садашњем систему вредности („и звераш, док звериш / (предат мрклом склопу); / расап столличи се / садржински, гестом; / рудариш у своме / површноме копу”). Сем тога, садржај *Албума раних стихова* одређују и већ прозиване кључне речи: *мрак* и *смрћ* са једне и *реч* и *ђесник* са друге стране. У таквој биномној поларизацији и протиче Хамовићево песништво и убеђење у моћ и значај који поседују речи и песници и њихове улоге. Из таквог стања духа и песме развија се и контраст између садашњег и прошлог у лику вечног (не само песникови евентуални узорци, као што су Бранко Миљковић и Стеван Раичковић, већ и антички митови). Иако су вечне античке легенде и у насловима песама, ипак, у Хамовићевим стиховима су учестали и примери-опомене узалудности и потенцијалног заборавља („Непесме се свете”; „заведи у расход разна-

дано”; „жалан се ловориш/ девојом што је мена”; „пој мимо: јер конца / неће нулти бој”). Контраст живота и смрти, вечности и тренутности, духовног и профаног се продужава у Хамовићевом певању, али превагу су у *Матичној књизи* завредили знаци и сведоци веровања у моћ вечног трајања, док су у *Албуму раних стихова* доминирали незадовољство постојећим, дочарани кроз опречност између речи и њесника на песничковој обали живота и мракова и руђа на обали песничкове и наше збиље.

Александар Б. ЛАКОВИЋ

О ПРЕПИСЦИ СРПСКИХ ПИСАЦА

Миливој Ненин, *Ситне књиже: о њрејисци српских њисаца*, „Дневник”, Нови Сад 2007

Најновијом књигом Миливој Ненин исказује своју троструку вокацију везану за истраживање и афирмацију српске књижевности: позив књижевног историчара, критичара и приређивача. Насловом *Ситне књиже* конотиран је предмет ауторовог интересовања, да би поднасловом — *о њрејисци српских њисаца* — претпоставка била и потврђена. Истовремено, атрибутивним делом наслова указано је и на приступ тој кореспондентној грађи. Под лупом су читана дела махом оних стваралаца — а то је и једно од основних поетичких начела овог књижевног историчара — који још увек немају адекватан третман у српској књижевној историографији. У реду тих (из различитих разлога, на различите начине, на дужи или краћи рок) проскрибованих или маргинализованих писаца нашли су се: Светислав Стефановић, Јован Грчић, Милица Стојадиновић Српкиња, Милета Јакшић, Илија Ивачковић, Даница Марковић, Милан Јовановић Стоимировић... Готово без изузетка они писци чији је *заједнички њросџор* био *са друге сџране* преовлађујућих струјања. И док поједине биографије откривају да је бити са друге стране исход не интенције већ случаја, у вези са другим писцима та изопштеност била је последица неприхватања преобладајућег литерарног тока и става да је *њерисџајање велика и важна сџвар*. — *Јер зло и наоџако ако би се људи сложили у свему*. (Иза ових редова једног од кореспондената као да је наговештен и лични ауторов однос према етаблираним вредностима и потреба за ревалоризацијом националне књижевне историје.)

Осим насловом, на минуциозност (иш)читавања писама аутор наводи директно, аутопоетичким признањима: „... морамо имати у виду, и то је оно због чега волим да читам писма, да она често садрже вишак значења и да управо она попуњавају празнине, које, поне-

кад и не видимо”, пише Ненин, да би на другом месту открио да му је једна од „најдражих и најинспиративнијих књига преписке” она коју су под насловом *О Црњанском. Архивалије*, приредили Стојан Трећаков и Владимир Шовљански.

Међутим, о важности писама у расветљавању књижевних токова Ненин (који је до сада приредио две књиге преписке: *Епистоларну биографију Свјетислава Стефановића* и *Сударе Милете Јакшића*) казује и посредно, наводећи примере својих претходника у истраживању епистографије. Тако, на пример, однос Младена Лесковца према писмима имплицира и однос потоњег истраживача према тој врсти књижевне и књижевноисторијске грађе (и он је уверен да се у њима много боље него у званичним документима открива прошлост). При том, аутор као аутентичан извор узима само приватна писма размењена без примисли о могућем увиду јавности. Посланице, односно отворена писма, указује аутор ове књиге, немају ту непатворену документарну вредност.

Сийна књиџа садржи три целине. У првом делу, насловљеном *Гласна чишања*, аутор наставља трагом једног од својих јунака (тако наиме, Ненин назива личности чијим се епистолама бави, наговештавајући тиме наративност свог књижевноисторијског рукописа) — Јована Грчића и његових *Портрети са њисама*. На основу епистола похрањених у архивима и Ненин, додуше далеко детаљније и истрајније од Грчића, реконструише књижевну прошлост скицирајући портрете Антуна Густава Матоша, Милете Јакшића, Јована Грчића, Тихомира Остојића, Милана Ракића, Растка Петровића, Светислава Стефановића, Тодора Манојловића, Младена Лесковца, Живана Милисавца, Милана Токина, Милоша Црњанског...

Док се у првој целини открива као књижевни историчар, другом целином у књизи — *Грађа са коментарима* — Ненин се представља, у првом реду, као приређивач публикујући писма Милана Токина Милану Јовановићу Стоимировићу, преписку Токина и Винавера, писма Милана Кашанина Тихомиру Остојићу. Иако одредницом „грађа” сугерише сировост епистоларног материјала, који би тек требало протумачити, загледањем у детаљ, маргиналије, редактор у коментарима већ зачиње интригантну причу о личностима и појавама српске књижевне прошлости.

Трећи део књиге чине *Прикази књиџа ѡрејиске*. Уз вредновање туђег приређивачког напора (Радмиле Гикић, Радована Поповића, Младена Лесковца, Милице Бујас, Душана Иванића, Радмиле Шуљагић, Мирослава Караулца, Љиљане Пекић), својствено књижевнокритичком приступу, и у осам овде штампаних текстова Миливој Ненин чини покушаје реконструкције биографија: Милице Стојадиновић Српкиње, Лазе Костића, Исидоре Секулић, Растка Петровића, Иве Андрића, Милоша Црњанског, Борислава Пекића. Књига се завршава текстом о два књигама у коме аутор поново указује на сво-

је читалачке афинитете, али и приврженост портрету као једном од основних жанрова биографске критике. Реч је о књигама Милана Јовановића Стоимировића *Портрети према живим моделима* и Живана Милисавца *Аутопортрети с њима*. (Обе књиге објављене су у Библиотеци „Документ”, по уверењу Миливоја Ненина: „најинспиративнијој и најпровокативнијој” едицији Издавачког предузећа Матице српске крајем 20. века.)

Писани током последњих неколико година и штампани у часописима, тек сабрани између корица књиге текстови Миливоја Ненина у којима тумачи, доноси и вреднује књижевну прошлост на основу чињеница сачуваних у писмима, добијају пуноћу и указују на основну ауторску интенцију: оно што ће сâм, у вези са једним од својих јунака, дефинисати као одговорност пред историјом српске литературе. Тај етички моменат, међутим, који упућује на постојање прецизних параметара, у овом случају не чини књигу (иначе бремениту подацима) сувопарном и тешко читљивом, већ напротив, провокативном и заводљивом. Тај већ препознатљив козерски тон и истраживачки војеризам као да су последица Нениновог афинитета према делима врлих портретиста и писмописаца без којих ни *Ситне књиге* не би било: Стоимировића, Кашанина, Винавера, Токина.

Наталија ЛУДОШКИ

ХЕТЕРОТОПИЈА КОНТИНЕНТА ВЛАДИСЛАВЕ ГОРДИЋ ПЕТКОВИЋ

Владислава Гордић Петковић, *На женском континенту*, „Дневник”, Нови Сад 2007

У тренутку многих неразријешених дилема, логичких контрадикција, политичких тенденција, скептичких културолошких реакција на дешавања у свијету, преиспитивања канона, класификација књижевности, инвазије лингвистике и филозофије на књижевну критику, владавине деконструкције и преговарања о значењима, нелогичности постмодернистичке логике, преиспитивања традиционалних представа о свијету, представа које су довела до кризе ауторитета и одбацивања сигурних лука културе у којима се Запад башкарио у протекла два вијека, критике универзалних теорија и прихватања скептицизма као методе за преиспитивање статуса књижевности и културе Владислава Гордић Петковић покушава да да свој одговор на нека од њих у збирци огледа о америчкој, српској и енглеској књижевности, насловљеној: *На женском континенту*.

Владислава Гордић Петковић полази од става Кети Екер, која каже да је „језик често једино средство, које стоји на располагању беспомоћним сегментима друштва, јер у друштву као што је наше”, додаје Екерова, „једина могућност за промјену, за мобилност, за политичко, економско и морално дјеловање садржана је у тактици герилског ратовања, у употреби фикције, језика”. Међутим, Гордић Петковићева прихвата и одговор Џонатана Калера који тврди да је некада историја критике била само дио историје књижевности док је данас историја књижевности дио историје критике. Овај драмски обрт, као што је познато, десио се у 20. вијеку и створио је рам за изучавање књижевности и културе у академским институцијама. Савремена теорија сада обликује изучавање књижевности и културе у академским институцијама, јер, као што је познато, теорија поставља и одговара на низ фундаменталних питања, како старих, тако нових, која се односе на читање и тумачење, књижевност и културу, традицију и нацију, жанр и род, значење и парафразу, оригиналност и интертекстуалност, ауторску интенцију и несвјесно, књижевно образовање и социјалну хегемонију, стандардни језик и хетероглосију, поетику и реторику, репрезентацију, једном ријечју књижевност и културу.

И то је управо онај рам из кога Владислава Гордић Петковић више од једне деценије посматра и покушава да одговори и протумачи како поетике појединих писаца од Рејмонда Карвера, преко Хемингвеја и Шекспира, до Биљане Јовановић, тако и остала питања: питања жанра и рода, интертекстуалних и компаративних веза. Владислава Гордић Петковић засијеца и по синхронији и дијахронији подједнако успјешно, успостављајући како временске тако и просторне везе између на први поглед недодирљивих текстова. Овако дефинисана поетика њене критике може се пратити не само у њеној најновијој књизи *На женском континенту*, већ и у двије претходне књиге: *Кореспонденција: џокови и ликови џосџмодерне џрозе*, и *Виртуелна књижевност*. Осим методолошке упућености, ауторка посједује и ону неопходну храброст да крене путевима изучавања бројних аутора тамо гдје се раније није окушало.

На свом *Женском континенту* Владислава Гордић Петковић најприје баца *Женску мрежу* у којој ће се прије свега наћи разлози за окупљање изабраних текстова под овим насловом дати у уводном тексту: „Урбана топографија у америчкој и српској прози: егзил и хетеротопија”. Објашњавајући условљеност језичке полифоније и онтолошког плуралитета, ауторка истовремено показује да они представљају „(пост)модерни топос и за европске и за америчке писце и списатељице”, јер се они „више не задовољавају спознавањем света, него конституишу своје приватне универзуме и свој вечито променљиви флукутирајући идентитет”. Управо стога, у књижевности двадесетог вијека „топос града као просторног и значењског оквира одрастања, сазревања и афирмације личности истовремено је парадигматичан и

пародичан”, с правом тврди Владислава Гордић Петковић. Урбани простор може постати мјесто контрадикторних очекивања, неостварених нада, изазов са којим се треба понијети или, просто речено, побјећи. За параметре модерне хетеротопије ауторка узима Хемингвеја и Хенрија Џејмса, док за параметар постмодерне узима Вудија Алена, јер његова „хетеротопија отвара могућност виртуелног присуства које је само ритуално а не и реално”. Следеће бацање мреже окупиће писце српске књижевности који ће показати како се елементи модерне и постмодерне хетеротопије преплићу и у њиховом наративном искуству, што се како Владислава Гордић Петковић истиче, „види по темама егзистенцијалног егзила, онтологији светова и ритуалном искуству”.

Да не бисмо збунили будуће читаоце помињањем мушких аутора у *Женској мрежи*, нагласимо да ауторка плете ову мрежу од свих оних питања која је дефинишу: род, идентитет, сазријевање, трансформација, реконструкција епохе, модели мускулинитета, мотиви и модели женскости, женски ликови, еманципација и маргинализација, метафоре... Зато ћемо на *Женском континенту* Владиславе Гордић Петковић сазнати много тога. Тако ћемо нпр. пратећи сазријевање и трансформацију јунакиња у прози Волтерсове и Јудите Шалго, сазнати да „без обзира да ли се потрага за Женским континентом окончава у новом физичком облику или вербализовању мита спасења, у оба случаја ради се о тријумфу појединачне свести и приватној борби за идентитет”, док ћемо пратећи анализу романа *Ноћна сјража* Саре Волтерс са задовољством прихватити ауторкин закључак и исправку дотадашњих тумачења, јер се читања која фаворизују историјски приступ и хомоеротску тематику показују „недостатним јер сужавају амбициозни захват Волтерсове: њено читање друштвено-историјске хронике са наглашеним еротским елементима”.

Разлог да се у мрежи нађе роман Емили Бронте *Оркански висови* јесте елементарна борба полова која тражи и гледиште родне равнотеже чиме се као једна од важних тема отвара тема кризе родних разлика, што Владислава Гордић Петковић успјешно показује закључујући да ће „Едгарова љубав према Катарини бити дуговечна и постојана као Хитклифова, и показати да разлике у сензибилитету нису пресудне, а да се родни конструкти стварају негде ван домаћаја појединца, утичући на животе и судбине без могућности бумеранг ефекта”. С друге стране, ауторка препознаје могућности егзила за женску прозу деведесетих (Мирјана Новаковић, Јелена Ленголд, Милица Димовска), који су тело, живот и љубав. Анализирајући њихове мотивске и стилске позајмице, ауторка препознаје различите узоре и констатује да се ове ауторке ипак најбоље разумију са апатридима (Киш, Црњански), јер је за све њих „егзил познато зло — тегобно искуство које их оснажује, али и могућност да се афирмише женскост”.

Међутим, потреба Владиславе Гордић Петковић да се нека дјела нађу на *Женском континенту* показује сву сложеност сваког покушаја њихове класификације, као нпр. у случају романа *Пад Авале* Биљане Јовановић, због чега мудро одустаје, констатујући да се овај роман може читати и као роман потраге слободне жене за оним што јој град може понудити, те би тиме могао да нађе мјесто „у континуитету јунакиња од Мол Фландерс до Брицит Џоунс: само, ако би се то удевање у континуитету јунакиња догодило, роман не би био болно сведочанство о инфантализацији и маргинализацији женскости против које се главна јунакиња безуспешно бори”. И, наравно исто тако мудро закључује: „Зато је можда најбоље задржати овај роман по страни од свих подела.” У овој мрежи наћи ће се још женски ликови, ликови Јована Стерије Поповића и Александра Тишме, двојника Хемингвеја и Марсела Пруста, по тврђењу ауторке, а ми ћемо додати — и Вилијама Фокнера: сви подједнако амбивалентни. Напустићемо мрежу женских ликова пренијевши закључак Владиславе Гордић Петковић који се односи на женске ликове Александра Тишме не само због тога да бисмо заокружили анализу првог дијела *Женског континента*, већ да бисмо још једном показали бриљантност ауторкиног стила, јасноћу израза, луцидност, прецизност анализе и примјене одабраног критичког кључа: „Помињање осећања само отвара нове обзоре за тајну женских ликова: иако понекад банализоване, површно мистификоване и често симболички кажњене због престанка тајне, жене су амбивалентни означитељи трпљења и испаштања, на граници између блуднице и мученице, али изнад свега неистражени, безмерни простор људске способности за патњу.”

Владислава Гордић Петковић насловила је други дио ове збирке огледа о књижевности *Shakespeareance*. Искуства (доживљаји) критичких читања Шекспира су бројна, што нам показује ауторка у текстовима које окупља под овим насловом. Један те исти текст (*Хамлет*) дозвољава примјену и психоанализе, и феминистичке теорије, и деконструкције. А и свих осталих, можемо слободно додати. Међутим, ауторка нам такође показује да многи Шекспирови јунаци и мотиви слободно путују по савременим српским драмама (*Чудо у Шаргану*, *Путијујуће њозоришће Шойаловић*, *Хасанагиница*, *Бановић Страхинја*) у овом или оном виду, али исто тако и по дјелима европске традиције (Бекет). Ово поглавље ауторка заокружује разматрањима досадашњих и садашњих тумачења Шекспира, и каже: „Читање Шекспира данас мора бити нешто између ритуалне изјаве љубави и суровог ругања: на то нас сили не само баласт интерпретација из времена прошлог, него и сенке времена садашњег које падају на драмски текст.” И додаје да: „поштовање масовне културе према Шекспиру произилази из чињенице да се ... његово дело није урушило под теретом баналних коментара, пакосних упадица, нити распало у серијском низу менгелеов-

ских обдукција”, оптимистички наговјештавајући његову даљу сјајну будућност.

Трећи дио огледа о књижевности Владиславе Гордић Петковић насловљен је *Идеологија и идентитети* и истражује етику, морал, идеологију, њихов тренутак, трајање и понављање код бројних аутора (Милета Продановић, Антоније Исаковић, Хемингвеј), компаративном методом. Ауторка проблематизује разна решења и поставља у једном тренутку кључно питање: да ли аутор има право да се управља ванкњижевним интересима с циљем да угради поуку у текст, да претпостави идеолошки суд приповиједању; смије ли читалац да пристане на „крајње некњижевни пакт са аутором — пакт о *идеолошком најадању*.” Мрежа огледа *На женском континенту* биће коначно спремна да се извуче јер ће се у њој наћи у неку руку закључни текст „Исидорина читања енглеског романа”. Читања Исидоре Секулић покупиће сваку нит мреже Владиславе Гордић Петковић снагом својих три стотине есеја из књижевности, истовремено нам показавши да је и Владислава Гордић Петковић „вешта плетиља мреже”, баш као што је Исидора дефинисала *Вирцинију Вулф*, док ће јој се Владислава одужити закључком у коме ће рећи: „Поетизујући тле на коме писци поникну и време у ком живе, Исидора је и њих саме претворила у фикционалне јунаке папирнатог царства, а да им при том ниједног тренутка није оспорила оригиналан стваралачки порив и таленат.”

Даље прелиставање књиге *На женском континенту* само ће показати да огледи из науке о књижевности могу бити и снажни и лијеви и креативни када Владислава Гордић Петковић покуша да укроти и проблематизује разна питања од урбане топографије, преко егила и хетеротопије до интертекстуалности, жанра, и књижевне критике. Зато, вјерујемо да ће ова књига изазвати озбиљну пажњу наше шире јавности. На крају, не можемо а да се не понадамо да ће Владислава Гордић Петковић ускоро забацили своју мрежу овако успјешно још који пут и да ће се у њој можда уловити један Хоторн, Куци, Уелбек или чак један Орхан Памук.

Радојка ВУКЧЕВИЋ

ФАКТОГРАФИЈА И ФИКЦИЈА

Миодраг Ђупић, *Повраћак у Елдорадо*, „Октоих” и УКЦГ, Подгорица 2007

Радња најновијег романа *Повраћак у Елдорадо* Миодрага Ђупића, по многим веома значајна романсијера Црне Горе, одвија се као у најзбудљивијем трилеру. Главни јунак, у намјери да расвијетли дав-

но убиство оца, долази из далеке Канбере у Црну Гору и упада у легло злочина, дроге и мрачних збивања из којих неће извући живу главу. Непријатељи ће се множити, док ће му новостечени пријатељи бити морална и емотивна заштита на путу остварења циља. Кроз један силовити приповједачки замах и узбудљив „говор”, аутор ће скинути образину корумпираној Црној Гори, али и приказати њезино друго, свјетлије лице за које се некад говорило да представља велику Хомерову пјесму и да чини част људском роду. У тој располућености, Монтенегро ће затамнити чисти образ негдашње Црне Горе.

Ђупић, који је одличан познавалац поетичких процеса у литератури, од њеног настанка до постмодернистичких и неопостмодерних настојања, што је најбоље демонстрирао у својој књизи есеја *Pro et contra*, која у неку руку представља његову поетику, а нарочито у збирци новела-есеја *Нове Шехерезадине ноћи*, у свом приповједном поступку занемаривао је васпостављене тезе и каноне структуре књижевног дјела (слој звуковних и звуковно-језичких творевина, значењски слој реченица, слој схематизованих аспеката, слој приказаних предметности, органску везу међу тим слојевима, вишеслојност структуре, основне, споредне, пратеће функције и сл.). Но, у спонтаности казивања то је, и нехотице, избијало на површину. При том, аутор је строго водио рачуна о основним цртама које карактеришу фабулу: њеном односу према животной вјероватноћи, мотивацији догађаја и степену њихове предвидљивости, о композицији, тј. начину на који се различити аспекти његовог романа (збивања, ситуације, ликови, теме, мотиви) повезују у јединствену умјетничку цјелину, што је у *Елдораду* доведено до савршенства. У вези са тим, поставља се оправдано питање: да ли су догађања у роману заснована на реалитету или су плод пишчеве фикције. Очито, посриједи је и једно и друго. Централни догађај у прошлости (убиство оца главног јунака) вјероватно се збио, као и посљедице произашле из тога, но већи дио збивања плод су фикције, као услов симболичке репрезентације фантастичног карактера, чиме дјелови представљеног свијета постају изразитији у својој функцији и важности. Познате су дилеме између оних који траже да роман (приповијетка, новела и сл.) буде на висини стварности, вјеран животу, реалистичан и жив, и других који се труде да дјело очисте од неумјетничког, што захтијева непристрасност, поетску чистоту, чисту форму. Дакле, с једне стране драмска животност, аутентичност, фактографија, стварност која се доживљава, с друге — контемплативна стварност, имагинарни узлет, фикција која ће створити реалност увјерљивију од постојеће. Ђупић је обје ове компоненте срећно спојио у свом роману: на тренутке све дјелује као фактички слијед збивања на локацијама Подгорице, Херцег Новог, Улциња, а с друге стране фантазмагоричне сцене и парапсихолошки феномени одлучно затамњују „фотографију” и фактографију, па на површину избија умјетничко као производ фикције изведене из премиса реалитета.

Ликови у роману приказани су кроз сцену и дијалог, без њихове карактеризације од стране аутора. То су живи, увјерљиви ликови који су у нераскидивој вези с радњом. Посебно су до изражаја дошли ликови главног јунака Владана Дракулића, његове новостечене љубави Иве и замршеног корисника дроге и могућег убице Игија. Уопште узев, у први план су истурене позитивне личности, са својим емотивним и менталним карактеристикама, док оне друге углавном представљају мрачни декор сцене. Је ли тиме пишчева неутралност пољуљана? Није, иако је уочљиво да су аутору ближе позитивне тенденције. Но, његово извјештавање о добру и злу непристрасно је, мада „естетичка фикција”, схваћена као слободно преобликовање стварности фантазијом, ублажава могућу пристрасност.

Ђупић, који је на овдашњим просторима препознат као „перфекциониста”, користи свој особени стил. Није то стил старе класификације (ниски, средњи, високи), нити онај платоновски („Какав карактер, такав стил”), Сенекин („Говор је физиогномија душе”), а ни онај Бифонов („Стил, то је сам човјек”). Ђупићев стил је јасан, уз пажљиво бирану и функционалну лексику која разбија локалне језичке баријере и ограде.

Могло би се расправљати и о многим другим аспектима овог наизглед једноставног али у суштини сложеног и вишезначног дјела, но то би „изискивало” дубљу и ширу елаборацију. Занимљив је аспект у коме главни јунак и наратор (В. Дракулић) у радњу укључује аутора романа означеног именом А. С. Бјелогорски који се у неочекиваном епилошком обрту обраћа читаоцу, дочаравајући трагично-фантазмагоричну атмосферу коју ће инвентивни читалац усмјерити у жељеном правцу. Из свега реченог може се извести закључак да је појавом романа *Повраћајак у Елдорадо* Миодрага Ђупића књижевност у Црној Гори добила једно особено дјело о чијој вредности и значају морамо размишљати у знатно ширем контексту.

Слободан МИЛИЋ

ЗБОРЕЊА КАО ПОДУПИРАЧИ ЖИВОТА

Живко Ђурковић, *Зборованье*, „Интерпрес”, Београд 2006

Нема вриједног дјела без утицаја уобразиље. Она развија лично ја у шири контекст. Боље рећи у наум дотад несагледаних спознаја. С правом му се даје моћ изласка из тзв. реалног рама и запути у простор могућег свијета. Оног свијета гдје се дух јавља као кормилар нових егзистентних датости. За праг сваке духовне знатижеље узима се — живот. Из њега се испредају бројни количници енигма, дакако са

личним и општим акцентима. Њихова збраћеност представља поље у које стваралац смјешта своје визије, не би ли путем таквог геста могао продријети до дубљих суштина живота.

Живко Ђурковић у роману *Збороване*, који је подијељен у три цјелине, заправо заговара истину да је вријеме недјељиво, ако се посматра са становишта одиграних драма. Литература превасходно сагледава вријеме кроз драме, ове или оне врсте. Најчешће су хировите, што значи да пружају уобразиљи могућност „пражњења” енергије и мисли. Уобразиља је сама по себи заводљива, јер увијек тежи изналажењу нових односа на релацији објект-субјект, успостављајући између њих што еквивалентнију позицију. Као писац живог маштеног склопа, Ђурковић зна да се вријеме не зауставља. Али у том његовом живом протоку ваља идентификовати оно што зовемо кључним фактором — вредносна компонента. Вријеме се открива зазивањем, а оно је овдје отјелотворено кроз три незаобилазна историјска лика — Бана Русена, Хаџи Саву и порофесора Павла.

Како дух установљава односе између времена и њих, рећи ћемо да је то у роману учињено нарацијски смјело. Коришћен је принцип вјештог визионирања радње, у коме се магичност ових ликова ни за трен не испушта из вида. Рекло би се да су у свим дионицама живота испојили пословичну снагу властите душе, у којој оптира, у свом пуном значењу, дух и воља. Важење ова два феномена постаје изразитије кад знамо да је у животопис ових личности уткан сложени миље њиховог доба. По много чему тајновит и интригантан. Тајна условљава *зборење* о непојамним силама које изазива Велика Гомила, у ствари већ мртво станиште камена: идентификациони знак древних житеља. Њега јунаци романа тумаче на разне начине. Плаше га се и уздижу до побожења, добивши снагу необјашњиве опсјене. Опсјена тражи „одмор” и ријечи, у зборењу. Зборење постаје трагалац туђег и свог поријекла и обитавалишта. Најчешће мистификованог. А ми знамо да су мистификације породилишта ријечи. Па и терапија за настале муке. И просудба за изгледност футура.

Потреба је да се докучи далеко вријеме и отворе његове двери, можда представља неку поремећеност у сфери појмљивости свијета. Достојевски га доводи до способности предосјећања које види даље од видљивог граничника. И Ђурковић је као писац кренуо том стазом. У тајанственом тражи рађање нарације. Нарација је метаморфизира живот!

Свако од јунака у одјелку *Бан Русен* има своја тумачења езги-стенције. Многа од њих исказују стање незадовољства и патње. У Великој Гомили сахрањено је једно вријеме. Живи хоће да га учине присутним *зборењем*, уз помоћ уобразиљног фактора. Писац га види до граница стварног свијета, отвореног ка спознаји. Исповједни поступак садржи све одлике модерне контрапунктике.

И други одјелак књиге, *Хаџи Сава (Косановић)*, који је пројигиран у биографској равни, садржи сличну нарацијску гравитацију. Не

можемо у њој игнорисати податак као важан атрибут приче, али је за нас важније да је писац, користећи модерни концепт визионирања, препустио јунаку да сâм *одзборује* свој богати унутрашњи свијет, дозволивши му да то што збори — збори са нагласком јаким осјећања, у којима ћемо наћи изворну чистоту и дубок осјет. Они се препознају у сваком Савином гесту. Његова прича, везана за разне прилике и средине, у Сарајеву, Цетињу, завичају и другим мјестима, изговорена је у некој врсти елегичног тона, испуњеног знацима исповједне пуноће. Искључиву заслугу за то има писац који је сва стања везана за име свог одабраника интерполирао финим приповједним ткањем, које треба схватити као *облик њреносног говора*. Тај говор запосједа високу нарацијску и етичку скалу. Ђурковић се, што је за похвалу, није држао поучне норме (то би роману сметало), већ доживљајног искуства, које је у случају овакве артикулације (зборена) добило снагу примјера.

На почетку текста рекли смо о неумитности протока времена. Па ипак, постоји сила која га може *зауставиши*. Ради се о јаком духу који је способен да вјешто *збори* и *зборује*. Гоњен фаустовском жељом за трајањем, овакво зборена у моћи је да заустави временске токове. Разумије се ако их је исказом досегло или превазишло. Мислим да је Ђурковић имао, гледано кроз призму романа, потребан квалификатив за испуњење таквог услова. Роман видовито сјенци и градира минулу прошлост, привољевајући је садашњем осјећању живота, које симболизује њено продужење.

И треће поглавље писано је у духу такве иницијације. Она би отприлике гласила: *осјећам своје биће*. Професор Павле има јако наглашено осјећање *ја*. Оно му помаже да овлада способношћу памћења, јер је оно предуслов за дубље и ефикасније зборена. Најефектније кад се дотиче бола и његових магновених удара, узрокованих нестанком ближњих, а и тумачењем који приређују припадници исте идеолошке пастве (комунисти), преобликујући чин неистомишљеништва у јерес, тешко кажњиву. Због мучења Павле је изгубио и моћ говора, а био је зборит и разборит човјек.

Писац не ламентира над злом судбином свога „штићеника”. Препушта јунаку да сам оживљава прошлост и њене црне стране, од младих до зрелих година. То што сјећања имају афективну страну, треба разумјети. Кад се обнавља бол, обнавља се уз осјећање притајеног гњева. Јунакова сјећања обузета су страхом од његовог горког умножавања. Повраћени говор, настао у манастирском здању и уз божји „налог”, донио је нову бригу. Могу професора и због тога поново отпремити у камени простор Голог отока, гдје је више година чамео, изложен мукама најгоре врсте! Да мало отворимо застор са животног мизансцена. У питању су три времена, која су јунаци овог романа, сваки на свој начин, претварали у ријечи наглашених емотивних слојева, што се кад се све сабере, мозаицира као апсурд или проклетство судбине.

Гдје је писац у овој материји зборења? Он је у њеном крвотоку. Бди као догађајна амплитуда, што кроз своје фокусе уједињује оно што је у њој најударније: да се путем зборења јунаци растерете мука које су у јату долазиле и мрвиле њихова уздања у живот, подарена на крају стазе пепелом ништавила. Ријеч је овдје о модерној пројекцији живота, датој кроз призму *зборења*. Јер, ако је нестао живот, остао је траг о њему. Путем личности које причом доминирају као њени историјски јарболи. Ако се збори живот, биће и зборована, кроз чије вене протиче и обнавља се загонетна игра егзистенције. Ђурковић ју је обликовао путем триптихне прозне цјелине као вриједно умјетничко остварење.

Жарко БУРОВИЋ

ПОЕТИЧКЕ ВЕЖБЕ

Жарко Золотић, *Magica laterna*, „Светови”, Нови Сад 2006

Прва песничка књига новосадског писца Жарка Золотића, *Magica laterna*, истовремено је и збирка сабраних песама које је аутор писао у временском распону од око две-три деценије. Овако оцртан широки стваралачки опус, заправо, даје паралелан преглед како свих стваралачких мена кроз које је Золотић пролазио, тако и пресек једног дела поетичких *реалности* унутар српског песништва друге половине двадесетог столећа. Стога би се интерес читаоца за ову поезију могао заснивати на праћењу песниковог креативног сусрета са различитим, књижевно-историјски посматрано, нама блиским поетикама, али и на *лијтерарној* актуелности и виталности такве праксе за данашњег читаоца. Другим речима, читање из данашње перспективе може бити „филтер” не само вредности саме Золотићеве поезије већ и значаја одређених песничких поступака и њихових (не)моћи успостављања консеквентнијег додира са савременим књижевним/песничким тренутком.

Први циклус песама носи у себи особине и неоавангардне и постмодерне поетике. С једне стране, песме одају експерименталан однос према језику, структури стихова, као и одређеним облицима графичких решења. Изграђене су на принципима досетке, језичко-изражајне анегдоте, неке врсте поетски проширеног афоризма, најчешће са хуморним или црнохуморним нијансама. Такође, први циклус, али и не само први, наглашено је реторички, рекло би се да су песме лабаво условљене смислом, те да је одликује једна специфична структура која намеће мисао о цикличном току значења. Наиме, непретенциозно се поигравајући разноврсним мотивима, песме на са-

мом крају уместо очекујућег поентирања бивају најчешће неочекивано прекинуте, односно завршене стихом који своју основну комуникацијску релацију успоставља са самим насловом. Тако крај упућује на почетак и постмодернистички сугерише једно те исто кружење не само песничке свести, већ и могућности песничког чина.

У том смислу, намеће се можда и најуспелија песма овог циклуса, *Високи јаблани*, која у себи садржи имплицитну основу такве структурно-семантичке равни, указујући тиме на постулате постмодерне поетике. Стихови ове Золотићеве песме у себи фигуративно, и кроз црнохуморну духовитост, опредмећују проблем песничког чина, песничке свести, феномен стварања из постмодерне перспективе, консеквентно обликујући поетску запитаност. Успостављајући интертекстуалну везу са Дучићевим *Јаблановима*, Золотић фингира постмодерну зебњу савременог ствараоца огледану кроз *страх од ујшцаја*, да употребим Блумов термин, једну дакле анксиозну димензију песничког стварања будући да је већ све испевано, *све њриче већ испричане*. Отуда аутор кроз пародичну и црнохуморну реактуализацију Дучићевих стихова, а у контексту постмодерног схватања, ефектно поентира мотивом суицида. Ова фигура као пренаглашени облик страха од поновљивости, од већ исказаних садржаја, и представља тај поетички сигнал окретања ка новим, помало експерименталним језичким и формалним решењима. Стваралачки императив је дати нешто ново, „освежавајуће”, дати нешто што има субјекатски печат, па макар на екстреман начин.

С друге стране, песма *Доказ број 3 да сам џеније*, *par excellence* представља неоавангардно начело експеримента с језиком и песничким чином, где се оспорава књижевна/песничка структура, промовише антиестетизација, а цела песма бива дата у облику азбучног низања слова, при чему песник игриво и духовито сугерише исходиште и невидљиво присуство властитог „песничког мајсторства”.

Други циклус доноси новине на формалном плану. Песме често бивају организоване на формулативном принципу, при чему долази до изражаја иронијско-пародична линија певања, и то најпре успостављена кроз уметање метричког решења епског десетерца у језички израз, стварајући препознатљиву ритмичку интонацију која у спреси са ироничном песничком свешћу ствара пародичан ефект. Ово је поезија кумулације исказа и гомилања мотива, чија би се једина функција могла препознати у опису савременог цивилизацијског духа и сензибилитета, у пројекцији контекста епохе у којем влада информација а смисао мањка, или се бар огледа у хиперинфлацији апсурдних релација. При том, присутне интертекстуалне релације Золотићевих песама карикирано сведоче о истинитости оне Бартове тезе о немогућности да се живи изван бескрајног текста. Песме бивају допуњаване најразличитијим цитатним односима према ширем цивилизацијском, кул-

туролошком, друштвено-историјском моменту, не доприносећи тиме уобличавању одређеног поетског смисла већ пре сведочећи о анксиозно-фрустрирајућем склопу модерног човека. Отуда се оне практично, по том питању, међусобно не разликују будући да не постоји мотивско-тематска особеност, нити њихова семантичка самосвојност. Постоји најчешће један незауостављиви реторички налет и метафорички презасићени израз.

Она формулативност песничког израза, која се појављује у другом циклусу, у трећем постаје основно језичко-изражајно начело. Песме бивају доследно организоване на анафорском обликовању стихова, на њиховим елиптичним конструкцијама које иницирају драматичност, или пак низању кроз синтаксичке или морфолошке паралелизме. И овде се наставља кумулативан израз, односно гомилање песничких слика, и овде је присутан ироничан тон, али и одређена нијанса патетике и меланхолије, чак и нека нота трагичног у доживљају света (*Перивоји бујни*). Циклус карактерише готово потпуна семантичка расутост стихова и неодрживост мотивско-тематског центра који се утапа у насумичну пројекцију субјекатског контекста. У том смислу, песма *О фоткоојиру марке Ксерокс што у ширажу цирка три стошине (ода цигарети коју прилаљујем)* своју структуру гради кроз апсурд нове субјекатске/цивилизацијске свести, где својеврсни „неоавангардно-постмодерни суматраизам” све доводи у везу са свим.

Ово је поезија фрагмента и на нивоу структуре песме и на нивоу језичког израза. Песма не поседује асоцијативно низање мотива које би допринело неком одрживом и целовитом формирању значења, већ је посредни апсолутна расутост песничких слика иза које се врло стидљиво промаља нешто што би се означило најпре као једна сугестија, и то нејасна по дејству. Овај степен произвољног повезивања мотива или песничких слика свакако може имати своју оправданост, јер и оваква ослобођеност веза може упућивати на одређени смисао, али проблем оваквог поступка садржан је у његовој естетској краткорочности, јер естетски доживљај једне песме испеване у овој поетици прети да замени доживљај читаве књиге, што је ризичан пут поезије према предвидивости. У том смислу, логички обрти којима Золотићева поезија обилује, наравно да доприносе рецепцијском очуђењу, али покаткад су сами себи сврха уместо да буду у функцији неке сложене песничке интенције. Инсистирање на песничком лудизму обавезно враћа дуг кроз низак степен рецепцијске комуникативности и замор на дуже стазе.

Са аспекта песничког израза такође се може говорити о фрагментарности будући да процес метафоризације и фигуративности, специфичан по својој засићености, нема неку повезујућу, поентирајућу линију, већ је сав дат у незауостављивом чину разлагања, смисаоно крајње лабавом, при чему метафора уместо разјашњења продужава у

слободно означујуће језичко поигравање које рачуна на звучне ефекте и неонадреалистичке, сомнабулне визије.

Овај циклус концептуално је изграђен, рекао бих, на „прецизно закомпликованом” стиху, на разбијању логичне синтаксе песничког језика, што је модификација поступка познатог још од међуратног периода (користе га сви правци авангарде: кубизам, футуризам, дадаизам, надреализам...). Отуда синтаксичко-семантичка непроходност ове поезије произилази из маниризма заснованог на инверзивно извитопереном језичком изразу, што је чини се њена основна слабост. Поезији игра није страна, али она мора бити у функцији естетског доживљаја и потребно је ипак уврдити јој меру за њену необавезујућу природу. Већина песама овог циклуса је на језичко-изражајном и семантичком нивоу на корак од произвољно успостављених асоцијативних релација чиме се обликовање естетског учинка доводи у питање. Па чак и да је смисао песме садржан у недостатку смисла или антиестетизму, да је продукт и текстуална пројекција шире контекстне (културолошке, друштвене, епохалне) стварности, таква поезија убрзо постаје истрошена, предвидива, неузбудљива, некомуникатива.

Овај лудистички замах, међутим, у последњем циклусу налази оправданију артикулисаност, налази примеренији и естетски сугестивнији оквир. Све песме дате су у форми дечиме, које чине десет хетерометричних стихова. Иако и овде Золотић негује онај отежали песнички израз, дотадашња еруптивна енергија добија своју уобрученост, а песнички израз своју семантичку целисходност. Песма иако дата у густом метафоричком колоплету, пуна асоцијативних сигнала, ипак допушта смисаоно назирање што у односу на претходна два циклуса представља право освежење. С друге стране, формална доследност песама сад је поспешена и присутном ритмичко-мелодичном линијом певања, као и проведеним римовањем, додуше, без правилније схеме, али са одређеним римованим решењима која доприносе хомогенизацији смисла.

Можда је истина да су све приче већ испричане, да су сви садржаји већ изречени, и да је једино преостало решење у новом начину презентовања оног већ познатог. Али, и потпуно нова форма било као пародија, било као нова естетска парадигма, мора рачунати на споразум са читаоцем, на одржавање минимума рецепцијске сарадње. Или да се послужим терминологијом Романа Ингардена, ако се „места неодређености” не могу *конкретизовати*, изостаје естетски доживљај. Тако поезија постаје „поезија геста”, а не језика, речи, искуства, заводљивих и узбудљивих конотативних импликација. Снага и сугестија такве поезије, као концептуално депоетизованог чина, убрзо се исцрпљује.

Као и у Золотићевом *Скуљачу њаучине* који је представљао његов сабрани приповедачки опус, и овде је присутна поетичка полифо-

нија од неоавангарде и лудистичке поезије, преко неосимболистичког круга песама до постмодернизма. Чини се да је Золотић најмање убедљив у неоавангардном/лудистичком поступку, док у првом и последњем, неосимболистичком циклусу, песник пружа знатно више. Ако је структура ове књиге, а по свему судећи јесте, преглед развоја поетичких назора и праксе онда од Золотића, иако представника тзв. „средње генерације”, тек треба очекивати поезију адекватну стваралачком потенцијалу. Јер, нема спора да аутор поседује песнички дар, али стице се утисак да се хотимично потискује јасније, отвореније изражавање песничке емоције и припадајућег смисла, који су у последњем циклусу ипак пробали дотадашњи пародично-ироничан дискурс. Отуда утисак скривања иза језичке отежалости, иза оне повремене непроходности стихова. Без обзира на то колико његови стихови у првом плану били „неемоционални”, у њима се на секундарном нивоу назире прилично снажна и аутентична емоција која се, рекао бих, из неког разлога суспреже првенствено *реторичком* буком. И тек у последњем циклусу избија права, снажна песничка имагинација, која носи одређени терет артистичког, али чија би евентуална будућа сведеност произвела свој убедљиви естетски израз.

Ђорђе ДЕСПИЋ

ДВА ГРАДА САШЕ ХАЦИ ТАНЧИЋА

Саша Хаџи Танчић, *Корен, коирена*, есеји, огледи и чланци, „Филекс”, Лесковац 2006

Саша Хаџи Танчић је рођен у Лесковцу, а живи у Нишу. Због тога је он своју љубав према местима из којих потиче и у којима живи поделио: у његовом срцу има места и за Лесковац и за Ниш. Ниш, или вилинград, има у легендама о свом постанку и трајању укључене виле, добре и зле, које су му предале своје дарове, па зато град стално устаје из пепела, руши се и гради. То је, каже Хаџи Танчић, пишући о историјским књигама које се баве прошлошћу Ниша, град Константина Великог, римског цара који је канонизовао хришћанство као државну религију, после векова прогона хришћана од стране паганских римских царева. Цар Константин родио се у Нишу, граду мученика (сведока и мученика) који су гинули на крсту да би посведочили верност истородном Христовом страдању. Хаџи Танчић се препушта бојама и мирисима, који, у додиру са његовим лектирама, прерастају у трагање за изгубљеним временом, налик Прустовом. Хаџи Танчић ће се сетити и Кишовог Андреаса Сама, нагнут над понором година које га узбуђују и подстичу на блажено чудо сећања у којем је меланхолија

позлатила својим невидљивим прахом сваку успомену. У Србији је мало тако значајних античких налазишта археолошке врсте као што је то Ниш и околина Ниша: можда још само Сирмијум (Сремска Митровица). Ниш је имао трагичну судбину у новијој историји: нису га бомбардовали само непријатељи, већ и савезници. Саша Хаџи Танчић набраја чиниоце у том окрутном сплету околности — прво нацисти, у рату априла 1941. — затим, комунистички устаници и њихови домаћи противници, ројалистички четници, потом англосаксонска и совјетска авијација, које су се чак сукобиле над Нишом, упркос томе што су словиле за узајамно савезничке. Сваки од ових набројаних чинилаца водио је рушењу и погибијама многих Нишлија, па и срамном бомбардовању Ниша при крају Другог светског рата, које су извели Англосаксонци, уз благослов партизана. Ниш је, уз то, и град трагичног песника Бранка Миљковића, који је, каже Хаџи Танчић, умирао са сваким својим стихом. У улози историјског актера, Хаџи Танчић сведочи о сусретима са Нишом великих стваралаца чији је био домаћин и издавач, као дугогодишњи уредник угледног нишког часописа *Градина*, а међу многима то су били и Миодраг Павловић и Љубомир Симовић.

Први део књиге *Корен, копрена* посвећен је Нишу, други Лесковцу. Саша Хаџи Танчић се сећа како је као дете за време распуста из Ниша долазио у Лесковац, град очеве и мајчине породице. „Аџитанци” и „Папирови” су били разгранате грађанске породице, у чијим је члановима писац с поштовањем препознавао своје најближе сроднике. У току боравка у Лесковцу, Хаџи Танчић је са мајком обилазио лесковачко Светоилијско гробље, да би одао пошту преминулим прецима. Ове посете, као и стишана гробљанска атмосфера, утиснули су снажан печат на младу душу песника, тако да је он касније, нарочито у збирци приповедака *Јеврем, сав у смрти*, прибегавао мотиву гробља и гробљанских скупова. Хаџи Танчић каже да је некад презирао писце који тону у сећање, а да сада и он сам има толика сећања као да му је сто година. Доиста, Лесковац из Хаџи Танчићевих огледа постаје средиште једног завета да све што се отргнути може, отргне од заборава, било да су то пишчев деда, отац или мајка, или, с друге стране, значајни лесковачки културни посленици, као Сима Бунић и Томислав Н. Цветковић. Хаџи Танчић је познат као прозни писац, аутор више збирки приповедака и неколико романа, али, он је писао и песме. Захваљујући наслеђу, по мајчиној и очевој линији, Хаџи Танчић има домове у Лесковцу и Накривњу, премда је сва имовина његове породице, осим једног мањег дела, била национализована после Другог светског рата. Накривањ је село у околини Лесковца где је писац обновио за становање стару воденицу, усред зеленила, надомак планине Кукавице. Хаџи Танчић описује благотворни утицај природе на њега, из чега се изродила његова књига песама *Пејзаж с душом*. Ова књига о два града, Нишу и Лесковцу, подиже у звездане висине

простор јужне Србије, и као аутентично сведочанство, нагони нас да размислимо о пределима који су нам драги, у чијем знаку протиче сав наш живот. Укратко, пред нама је још једно остварење из пера Саше Хаџи Танчића, које је он прожео живом и топлом емоцијом.

Драган ТАСИЋ

АНЂЕЛКО АНУШИЋ, рођен 1953. у Градини код Велике Кладуше, БиХ. Пише поезију, прозу, критику и есеје. Књиге песама: *Човјек ијева на радном мјесцу*, 1980; *Предикајно сћање*, 1987; *Међујад*, 1989; *Зимзелен и олово*, 1992; *Некршћени дани*, 1994; *Штај од њисмена*, 1996; *Крст од леда*, 2000; *Литургија за њоражене*, 2003; *Мислици у злату, чиници у сребру*, 2003; *Сребро и шамјан* (избор), 2004; *Ова чаща* (избор и нове), 2007; *Пахуља/Snowflake*, 2007. Књиге прича: *Христ са Дрине*, 1996; *Приче са маргине*, 1997; *Одблесци*, 1998; *Успомене из њакла*, 1999; *Прекодринчеви зајиси о Косову*, 2004. Романи: *Силазак сина у сан*, 2001; *Адресар изљубљених душа*, 2006. Књига публицистичких и новинарских текстова: *Да мрњи и живи буду на броју*, 2002. Књига есеја: *Мркаљев ламенј*, 2002. Књига мемоарско-дневничких записа: *Загребачке ефемериде*, 2003. Приредио: *Јадова јабука — изабране народне њјесме Срба у Хрватској*, 2005; *Насукани на лисци лирике — антологија српског њјесничтва у Босни и Херцеговини у другој њоловини ХХ вијека* (коаутор Ж. Малешевић), 2006.

МИЛЕТА АЃИМОВИЋ ИВКОВ, рођен 1966. у Богатићу код Шапца. Пише поезију, есеје и књижевну критику. Књига песама: *Дно*, 1995. Приредио: *Уска сџаза у забрђе јапанског класика Мацуа Башоа и Хајдук Сџанко Јанка Веселиновића*.

БРАНКО БРЂАНИН БАЈОВИЋ, рођен 1956. у Сарајеву, БиХ. Пише поезију, прозу, драме, студије, публицистику, есеје и критику. Књиге песама: *Лирика Аџике*, 1993; *Из небеске земунице*, 1994; *Тамница*, 1997; *На сарајевској цесџи*, 1997; *Трнов вијенац*, 2000; *Пророк на џори Љељеној*, 2001; *Преображење њошоње*, 2002. Књиге прозе: *Седми њечай*, 1989; *Рабош*, 2003. Романи: *Михаил*, 2003; *Памјай*, 2004. Дrame: *Црни анђео*, 1991; *Брак са унутрашњим саџоријевањем*, 1996; *Године и џомиле*, 2002; *Око у око*, 2002; *Пада кишца, Јаџодо*, 2004; *Тиса — Бан I*, 2004; *Бронзани човјек од снова*, 2004; *Немоџућа мисија*, 2004. Студија: *Марко Краљевић и српска драма*, 2003. Публицистика: *Духовни џеноцид над српским народом*, 1994. Монографија: *70 сезона Народног њозоришџа РС у Бањој Луци*, 1999.

ЛУЧИЈАН БЛАГА (Ланкрам код Себеша, 1895 — Клуџ, 1961, Румунија). Песник, филозоф, хуманиста, драматург, преводилац, универзитетски професор и дипломата. Од 1936. био је члан Румунске Академије. Прву песму је објавио 1910, прву књигу песама *Поеме светлости* објавио је 1919. године, а после тога објављене су и његове књиге *Кораџи мудраца*, *У великом пролажењу*, *Похвала сну*, *На двору жеља* итд. Године 1956. био је предложен за Нобелову награду за књижевност, али је Комунистичка партија Румуније спречила да се размотри кандидатура. На српски језик су га превели Петру Крду и Адам Пуслојић. (М. Н.)

ДРАГОМИР БРАЈКОВИЋ, рођен 1947. у Писаној Јели код Бијелог Поља, Црна Гора. Пише поезију, есеје и књижевну критику. Књиге песама: *Велико цутовање*, 1970; *Пролеће у Техерану*, 1972; *Крвава свадба у Брзави*, 1976; *Повраћак у Црну Гору*, 1981; *Ледене ђоре, јужна мора*, 1983; *Кроз покриве — у чипанке*, 1983; *Пућ у речи*, 1987; *Два детињства*, песме за децу, 1991; *Вајра у рукама*, 1991; *Слово о постојању*, 1994; *Discorso sulla genesi*, 1996; *Старославник*, 1999; *Троглас*, 2004; *За веком залазећи* (избор), 2005; *Причест у живом пољу* (избор), 2006; *Моје се зна — казивања из Писане Јеле*, 2007; *На бајцини — одзиви Филију Вишњићу*, 2007; *Нове и одабране*, 2007. Књига есеја: *Око сивојера*, 1989. Књига путописа: *Многوليца Кина*, 1983. Монографије: *Десанка Максимовић или слово о љубави*, 1995; *Повраћак Јована Дучића*, 2001; *Штоно стари веле — разна лица пословица*, 2006. Приредио више антологија.

ДАНИЦА ВУЈКОВ, рођена 1948. у Деспотову код Бачке Паланке. Пише прозу и есеје, преводи. Књиге приповедака: *Ноћ као знак*, 1978; *Земаљски ражањ*, 1993; *Кофери су празни* (избор), 2002. Есеји и критике: *Осми дан*, 2001; *Зрно живота*, 2003; *Дан је на измаку*, 2004. Књига песама за децу: *Слово А*, 2006. Приредила више књига.

РАДОЈКА ВУКЧЕВИЋ, рођена 1952. у Беранама, Црна Гора. Англиста, бави се америчком књижевношћу, преводи с енглеског. Објављене књиге: *Фокнер и мит — митолошки мотиви у Фокнеровом приповиједању*, 1997; *У сјенци мита — огледи о америчкој и канадској књижевности*, 2003; *A History of American Literature — then and now*, 2005. Приредила: *An Anthology of American Literature I—II*, 1988, 2000; *Завјештање — антологија женских гласова на енглеском језику*, 1999; *Reading American Literature: A Critical Anthology*, 2002; *Критика данас* (коаутор М. Букић), 2004; *A Revised Anthology of American Literature*, 2005.

СЛАВОМИР ГВОЗДЕНОВИЋ, рођен 1953. у Белобрешки, Румунија. Пише поезију, прозу и књижевну критику, преводи с румун-

ског. Књиге песама: *Крила и ѿмало вајре*, 1975; *Песме ѿред зору*, 1977; *Одбрана крила*, 1978; *Лирика*, 1981; *Ведро оћваране камена*, 1983; *Јуначене речима*, 1986; *Ућбеник о видаревој кући*, 1988; *Повлачене црће* (избор), 1988; *Бели сунчани круж*, 1989; *Камен за ѿлакане*, 1990; *Срјска молићва у Темишвару*, 1991; *Реч и свейлост*, 1994; *У кући са огњем и ледом*, 1995; *Раћане ѿрејка*, 1997; *И.*, 1999; *Црћански у Темишвару*, 2002; *Сћрах у клојци*, 2003; *Крсћ и крик 1—2*, 2003; *Вечерња школа* (избор), 2003; *Америка, Чикаго и Видовдан* (путописна проза и поезија), 2003; *Сћрашна ѿрича из Клисуре* (избор), 2005; *Александријске школе*, 2005; *Колико Косова у мени*, 2007. Приредио више антологија и зборника.

СЛАВКО ГОРДИЋ, роћен 1941. у Дабрици код Стоца, БиХ. Пише прозу, књижевну критику и есејистику. Потпредседник је Матице српске, а био је главни и одговорни уредник *Лейојиса* од 1992. до 2004. године. Књиге прозе: *Врховни силник*, 1975; *Друго лице*, 1998; *Оћић*, 2004. Књиге есеја, критика и огледа: *У видик у сћиха*, 1978; *Слаћане времена*, 1983; *Примарно и нијанса*, 1985; *Поезија и окружје*, 1988; *Образац и чин — оглед о роману*, 1995; „*Певач*” *Бошца Пећровића*, 1998; *Оглед о Вељку Пећровићу*, 2000; *Главни ѿсао*, 2002; *Профили и сћуацје*, 2004; *Размена дарова — оглед и зајиси о савременом срјском ѿснечћву*, 2006; *Савременост и наслеђе*, 2006.

НЕНАД ГРУЈИЧИЋ, роћен 1954. у Панчеву. Пише поезију, прозу, есеје и књижевну критику. Збирке поезије: *Матерњи језик*, 1978; *Линије на длану*, 1980; *Врвеч*, 1985; *Царска намићуша*, 1990; *Јадац*, 1993; *Пустиа срећа*, 1994; *Лож*, 1995; *Матерњи језик и ѿсеме ѿри руци*, 1995; *Цваст*, 1996; *Чистац*, 1997; *Сновиље*, 1998; *Жива дуца*, 1999; *И оћац и маћи* (избор), 2002; *Млеч*, 2004; *Свейлост и звуци* (изабране и нове песме), 2005. Књига приповедака: *Приче из ѿшјаје*, 2007. Алманах стихова: *Аух, шћо живоћ ушима сћриже*, 1989. Есеји и критике: *Прокрусћова ѿсћеља*, 1989; *Плес у нећвама*, 1998; *Полемике и одушци*, 2004. Студија: *Бранко — ѿсник младост*, 1984. Студија и антологија: *Ојкача*, 1988.

ЈОВАН ДЕЛИЋ, роћен 1949. у Борковићима код Плужина, Црна Гора. Пише књижевну критику и есеје. Објављене књиге: *Крићичареви ѿпарадокси*, 1980; *Срјски надреализам и роман*, 1980; *Пјесник „Патейтике ума” (о ѿјеснечћву Павла Појовића)*, 1983; *Традиција и Вук Сћефановић Карацић*, 1990; *Хазарска ѿризма — шумачене ѿрозе Милорада Павића*, 1991; *Књижевни ѿглед о Данила Кица*, 1995; *Кроз ѿрозу Данила Кица*, 1997.

БОРЉЕ ДЕСПИЋ, роћен 1968. у Ужицу. Пише књижевну критику и огледе. Објављене књиге: *Аксиолошци изазови*, 2000; *Сирални ѿрагови — крићике и есеји о срјском ѿснечћву*, 2005.

МИРЧА ДИНЕСКУ, рођен 1950. у Слобозији, Румунија. Песник и журналиста, најпознатији румунски дисидент (поред Ане Бландијане) за време Чаушескуове владавине. Један од иницијатора румунске револуције. Једно време био је председник Савеза књижевника Румуније. Објавио је књиге *Смрт чийа новине*, *Вама на располажању*, *Пијанство с Марксом* итд. Превођен је на све европске језике. Добитник је награде Савеза књижевника Румуније (1971, 1976, 1981), Хердерове награде за поезију (1999), а ове године је добио националну Еминескуову награду... Почасни је члан Универзитета у Аугсбургу, Немачка. (М. Н.)

ЖАРКО БУРОВИЋ, рођен 1928. у Богмиловићима код Даниловграда, Црна Гора. Пише поезију, прозу, есеје и сценарије за документарне филмове, члан је ЦАНУ. Књиге песама: *Нас иђи* (коаутор), 1951; *Предео без руба*, 1955; *Гора од мрамора*, 1957; *Пролеђомена за ноћ*, 1964; *Понор и звоно*, 1965; *Тајна и дим*, 1969; *Дјечак и мјесечеве руке* (за децу), 1969; *Изра дана и ласћа* (за децу), 1970; *Пшнице и несанице* (избор), 1971; *Свејковине* (за децу), 1972; *Неуротикон*, 1974; *Заручје свејлоси*, 1975; *Сан на вејавици*, 1975; *Удвојишћа*, 1976; *Раздан*, 1976; *Крилате даљине* (за децу), 1977; *Насјрам шуме и видика*, 1980; *Драгојлове послинице и друге песме*, 1981; *Безмирје* (избор), 1986; *Изушнице*, 1987; *Оркестар ишница* (за децу), 1987; *Небојави*, 1990; *Хијношички џонг* (избор), 1992; *Цврчак на кларинети* (за децу), 1993; *(Трампа за (не)видело*, 1995; *Под расушим небом*, 1995; *Сшазом неверног сна*, 1998; *Пресвлакачи*, 1998; *Чувар магновења* (избор), 1998; *Раст и смирај*, 1999; *Изнад ноћне ишнице*, 2001; *Пчелињаци машице* (избор), 2005; *Тајне нас зову*, 2006; *Засширање мраза*, 2007. Књиге приповедака: *Ишљански војници*, 1995; *Словаријум* (за децу), 1996. Остале књиге: *Избрана дјела I—V* (*Салве сна*, *Ноћ носталгије*, *Церебрални исијанс*, *Сунчев имендан* и *Мјера и шумачење*), 1994; *Небески излејници* (есеји), 1997; *Значења и домешти* (есеји), 1998; *Трн до шрна* (полемички текстови), 1998; *Чешљање илузија* (писма), 2000; *Свијет сигнализма* (огледи и рецензије), 2001; *Визуре свејшова* (есеји), 2003; *Грлом у сновиђење* (критички дијалози), 2007.

МИРОСЛАВ ЕГЕРИЋ, рођен 1934. у Риђевштици код Трстеника. Пише књижевну историју, критику и есеје. Објављене књиге: *Портрети и памфлети*, 1964; *Молишва на Чегру*, 1967; *Књижевни ишторичари и кришичари*, 1967; *Људи, књиже, дашуми*, 1971; *Кришике и огледи*, 1972; *Реч у времену — студија о делу Борђа Јовановића*, 1974; *Дела и дани I—V*, 1975, 1982, 1990, 1998, 2002; *Срећна рука — огледи о српским ишницима и кришичарима*, 1979, 1994, 2004; *Извор*, 1980; *Дервиш и смрт*, монографија, 1982; *Гласови и ћушања*, 1983; *Писма породичним људима*, 1986; *Гласови вредности*, 1995; *Његош у виђењу Иве Андрића*, 1999; *Дух и чин*, 2000; *Време и роман — студија о романима Добрице*

Госића, 2001; *Извор и молишва* — лирски есеји, 2002; *Пројланици и маџ-новења*, 2005; *Лирски есеји*, 2005. Саставио *Анџолоџију савремене српске саишуре*, 1970.

МАРИЈА ЈАКИМ, рођена 1956. у Куцури код Врбаса. Пише поезију. Књиге песама: *Буц жељени орех (Биши зелени орах)*, 1979; *Над розијацом нагнута (Над расијећем нагнута)*, 1991.

РАНКО ЈОВОВИЋ, рођен 1941. у Косићу код Даниловграда, Црна Гора. Пише поезију и есеје. Књиге песама: *Гвоздена шума*, 1968; *Додир шуме*, 1971; *Јемство*, 1974; *Дивљи њлач*, 1977; *Пса ми*, 1981; *Дружење са Сократом*, 1983; *Пољубац за Ану Ахматову*, 1985; *Гомилање стварања*, 1986; *Земља за укол*, 1987; *Залазак сунца заувјек*, 1989; *Избране њесме 1—4*, 1991; *Црњански*, 1994; *Пагани њед расијећем*, 1994; *Вуци у жалости* (избор), 1995; *Шта је човек без ѡдвиџа Госиоде*, 1998; *Мрачни хљеб*, 2001; *Најлепше њесме Ранка Јововића* (избор), 2004. Књиге разговора, говора и есеја: *Нека ми не буде ништа ѡрошћено*, 1995; *Мој дојринос разарању свијета*, 2007.

ПРЕДРАГ ЛАЗАРЕВИЋ, рођен 1929. у Бањалуци, БиХ. Бави се теоријом књижевности и позоришта, пише књижевну критику. Поред осталог објавио и: *Чишћење као ѡреисѡишћивање*, 1988; *Без ѡрава на ѡушћење*, 1996; *Саишуре мошћивисана родољубљем*, 2002; *Прекоуѡације (или књиџе + изложбе = ѡзоришће)*, 2005.

АЛЕКСАНДАР Б. ЛАКОВИЋ, рођен 1955. у Пећи. Пише поезију и књижевну критику. Књиге песама: *Ноћи*, 1992; *Заседа*, 1994; *Поврашак у Хиландар*, 1996; *Дрво сликоџ џаврана*, 1997; *Док нам кров ѡрокишњава*, 1999; *Ко да нам врашћи лица усћушћ изџубљена* (избор), 2004. Студије: *Од шћошема до сродника: мишћолошћки свети Словена у српској књижевности*, 2000; *Хиландарски ѡушћоисци*, 2002; *Токови ван шћокова — аушћеншћични ѡеснички ѡосћушћци у савременој српској ѡезији*, 2004; *Јези-кошћворци — џонџоризам у српској ѡезији*, 2006.

НАТАЛИЈА ЛУДОШКИ, рођена 1966. у Перлезу код Зрењанина. Пише огледе и књижевну критику, објављује у периодици.

ЖИВКО МАЛЕШЕВИЋ, рођен 1951. у Вагану код Гламоча, БиХ. Пише есеје и књижевну критику. Објављене књиге: *На ѡрви ѡошћед*, 2002; *Гласници новоџ Писма*, 2005. Приредио више књига.

САЊА МАЦУРА, рођена 1974. у Бањалуци, БиХ. Бави се савременом српском књижевношћу и теоријом књижевности. Радове из тих области објављује у периодици.

ДЕЈАН МЕДАКОВИЋ, рођен 1922. у Загребу, Хрватска. Историчар уметности, песник, путописац, мемоариста, академик. Објављене студије: *Београд у старим гравирама*, 1950, *Графика српских шtamпаних књига XV—XVII века*, 1958; *Београд у прошлости*, 1963; *Стари српски дрворез*, 1964; *Српски сликари XVIII и XIX века*, 1968; *Дунавски џушеви српске културе XVIII века*, 1969; *Пушеви српског барока*, 1971; *Трагом српског барока*, 1976; *Манастир Савина*, 1978; *Хиландар* (коаутори Д. Богдановић и В. Ј. Ђурић), 1978; *Српска уметност у XVIII веку*, 1980; *Српска уметност у XIX веку*, 1981; *Сенћандреја* (коаутор Д. Давидов), 1982; *Сведочења* (чланци), 1984; *Истраживања српских старина*, 1985; *Лейојис Срба у Трсту* (коаутор Ђ. Милошевић), 1987; *Барок код Срба*, 1988; *Косовски бој у ликовним уметностима*, 1990; *Избране српске теме I—IV*, 1996, 2001, 2002, 2005; *Срби у Бечу*, 1998; *Откривање Хиландара*, 2001; *Срби у Загребу*, 2004; *Писма и говори*, 2004; *Јосиф II и Срби*, 2006; *Свети дора фрушкогорска*, 2007. Књиге песама: *Мојиви*, 1946; *Каменови*, 1966; *Умир*, 1987; *Ниска*, 1989; *Знак на камену*, 1994; *Завештање* (избор), 1995; *Очи у очи*, 1997; *Све чудније је чудо* (сабране песме), 2000; *Печална тишина*, 2003. Књиге приповедака: *Парастос у Сремским Карловцима и друге приче*, 2006; *Лумен Карловачке гимназије*, 2007. Књиге аутобиографске и дневничке прозе: *Ефемерис I—V*, 1990—1994; *Дунав — река јединства Европe*, 2002; *Пролажење*, 2003; *Дани, сећања I—IV*, 2003—2006.

ОФЕЛИЈА МЕЗА, рођена 1952. у Долову код Панчева. Историчар књижевности, бави се историјом савремене књижевности, преводи с румунског. Објављена књига: *Поетика сна и сањарења — рецеиција поезије и филозофије Лучијана Благе*, 2005.

СЛОБОДАН МИЛИЋ, рођен 1954. у Орахову код Подгорице, Црна Гора. Пише поезију, прозу, есеје и критику, преводи с руског и пољског. Књиге песама: *Господар ђавола*, 1985; *Четири поеме*, 1996; *Црна вајра*, 1997; *Мој стих је моја станица*, 1997; *Сто два сонета*, 1998; *Загонејка просјора*, 1998; *Молитвени шайаи*, 2001; *25 њесама и једна бескрајна*, 2001; *У крилу Ураније*, 2007. Књига приповедака: *12 чудноватих прича*, 1998. Књига есеја: *Есеји и кришке*, 2007. Приредио више књига и антологија.

АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ, рођен 1930. у Битољу, Македонија. Лингвиста, бави се проучавањем историје српског народног и књижевног језика. Објављене књиге: *О народном језику Јована Рајића*, 1964; *Језик Петра Хекторовића*, 1968; *Језик владике Данила*, 1973; *Историја српског народа* (четврта књига, други том: *О језику код Срба у раздобљу од 1699. до 1804*), 1986; *Књига о Њеђошу*, 1989; *Славеносрпски језик*, 1989; *Прилози о Њеђошу*, 1996; *Повеље кнеза Лазара*, 2003; *Повеље и писма десјота Стефана*, 2007.

БОРИС НАД, рођен 1966. у Винковцима, Хрватска. Пише прозу, поезију и есеје. Објављене књиге: *Време империја*, избор (гео)политичких огледа, 2002; *Гозба победника*, кратки роман с епско-фантастичним сижеом, 2005.

ИВАН НЕГРИШОРАЦ, рођен 1956. у Трстенику. Пише поезију, прозу, драме и књижевну критику. Књиге песама: *Трула јабука*, 1981; *Ракљар. Желудац*, 1983; *Земљопис*, 1986; *Абракадабра*, 1990; *Тојло, хладно*, 1990; *Хой*, 1993; *Везници*, 1995; *Прилози*, 2002; *Пошљаник*, 2007. Роман: *Анђели умиру*, 1998. Драме: *Фреди умире*, 1987; *Куц-куц*, 1989; *Истарага је у шоку, зар не?*, 2000; *Видиш ли свице на небу?*, 2006. Књига студија: *Легишимаџија за бескућнике. Српска неоавангардна поезија — поетички идентитет и разлике*, 1996.

ДРАГАН НЕДЕЉКОВИЋ, рођен 1925. у Равњу код Мачванске Митровице. Слависта и компаратиста, пише есеје, проучава руску и француску књижевност XIX и XX века. Члан је САНУ и Европске академије наука и уметности у Паризу. Објављене књиге: *Епохе и њавци у књижевности* (коаутори М. Пантић и Р. Јосимовић), 1965; *Два вида реализма у „Тихом Дону” Михаила Шолохова*, 1967; *Romain Rolland et Stefan Zweig (Ромен Ролан и Штефан Цвајџ)*, 1970; *Универзалне њорукe руске књижевности XIX века*, 1973; *Ка обећаној земљи — ољеди о имагинацији руских њесника XX века*, 1974; *О Гољевим „Мртвим дуама”*, 1974; *Десанка Максимовић — њесник наше судбине*, 1974; *Умјетности шумачења поезије* (коаутор М. Радовић), 1979; *Проучавање књижевности дела I—II* (коаутор Д. Живковић), 1982; *Дом без крова — размишљања о великој драми Југославије*, 1993; *Дијаспора и ошљабина*, 1994; *Моћ и немоћ књижевности — ољеди о руској и зајадноевропској лиљератури*, 1996; *Издалека светлости*, 1996; *Речи Србима у смутно време*, 1996; *Тражење добра у недоба*, 1997; *Темељи српске духовности*, 2000; *Беседе њод зашвореним небом*, 2000; *Светлости избљиза — сјај и беда ушљије*, 2000; *Из дубине светлости — у њредворју смртњи*, 2003; *Врлетна сљаза њреображења — беседе, њорукe, разљовори*, 2004. Приредио: *Африка — лице иза маске: анљологија савремене њриповејке црне Африке*, 1979.

МАРИЈА НЕНАДИЋ, рођена 1986. у Зрењанину. Студент је рунистике на Филозофском факултету у Новом Саду, преводи с рунског и енглеског, објављује у периодици.

МИЛАН НЕНАДИЋ, рођен 1947. у Грковцима код Босанског Грахова, БиХ. Пише поезију и књижевну критику. Књиге песама: *Стефанос*, 1971; *Нови Стефанос*, 1974; *Ошљти одар*, 1978; *Усамљена историја*, 1979; *Освешта маска*, 1981; *Песме*, 1984; *Кљига четворнице*, 1984; *Песме* (коаутор И. Урсу), 1985; *Ошљти одар и друже њесме*, 1985;

Вриснула је мајка, 1985; *Почињем да бирам*, 1988; *Дрхџање у своду*, 1988; *Изабране њесме*, 1989; *Бели анђео*, 1990; *Венац за Гаврила*, 1991; *Ушочишће*, 1994; *Средовечан соко*, 1995; *Угрушак*, 1997; *Суви њечай*, 1998; *Ошџи одар и нове њесме*, 2000; *Ноћна слика*, 2001; *Дивљи бољ Балкана*, 2003; *Пола кайи росе* (изабране и нове песме), 2004; *Камен са именов*, 2006.

РАЈКО ПЕТРОВ НОГО, рођен 1945. у Борију код Калиновика, БиХ. Пише поезију, критику и есеје. Књиге песама: *Зимомора*, 1967; *Зверињак*, 1972; *Родила ме шџека коза* (за децу), 1977; *Безакоње*, 1977; *Планина и ѡчело*, 1978; *Колиба и шџека коза* (за децу), 1980; *На крају миленија*, 1987; *Лазарева субошa*, 1989; *Лазарева субошa и дружи дани*, 1993; *На кайијама раја*, 1994; *Лирика*, 1995; *Мало докуменшарних де-шaља*, 1998; *Нек ѡада снијељ Госиоде*, 1999; *Најлешце њесме Рајка Пе-шрова Ноља* (приредио Ђ. Сладоје), 2001; *Недремано око*, 2002; *Њије све ѡројало*, 2004; *У Виловоме долу* (изабране и нове песме), 2005; *Јечам и калойер — ѓлоса*, 2006. Књиге критика, есеја и студија: *Јеси ли жив*, 1973; *Обиље и расај машерије*, 1978; *На Вуковој сшaзи*, 1987; *Сузе и соколари*, 2003. Приредио више књига и антологија.

РАНКО ПАВЛОВИЂ, рођен 1943. у Шњеготини Горњој код Теслића, БиХ. Пише поезију, прозу, приче за децу и драмске текстове, бави књижевном критиком и есејстиком. Књиге песама: *Немир сна*, 1963; *Снови Јосија Броза*, 1983; *Дамари јасеновачки*, 1987; *Гроздови сребра* (хаику), 1991; *Косши и сјене*, 1994; *Небески лан* (хаику), 2001; *Срж*, 2005; *Дама из Госиодске*, 2006; *Лов*, 2007; *Шшa јушро доручкује* (за децу), 2007. Књиге приповедака: *Приче из Вакуфа*, 1978; *Бљесак у кошмару*, 1985; *Чисшач обуће и друље ѡриче*, 1985; *Бајке за лијево ухо*, 1985; *Јарац у ѡзоришшу*, 1985; *Човјек у љушшур*, 1986; *Кућа на изле-шу*, 1988; *Кула Кулина бана*, 1988; *Сшeфан на млијечном ѡуш*, 1994; *Воз, шашa и новине*, 1994; *Преображaји*, 1997; *Додир*, 1998; *Жушa бје-лина*, 1998; *У кући духова*, 2000; *Субоше без Илзе* (избор), 2000; *Злаш-нодолске бајке*, 2001; *Пријашељи*, 2001; *Био једном један*, 2003; *Траљач из кричне рељименше*, 2003; *Моћ дивље оскоруше и друље бајке*, 2005; *Библиошeкар и Књиља*, 2006; *Тринаесш несшрљивих ѡрича*, 2007. Романи: *Школа јахања*, 1990; *Јахачи и осшали*, 2001; *Како ухвашшши лейшшира*, 2002; *Тајне краљевољ ѓрада — дешекшивски роман за децу*, 2004. Обја-вљена су му и *Изабрана дјела*, 2004.

МИХАЈЛО ПАНТИЂ, рођен 1957. у Београду. Пише приповет-ке, књижевну критику, есеје и студије. Књиге прича: *Хроника собе*, 1984; *Вондер у Берлину*, 1987; *Песници, ѡсци & осшала менажерија*, 1992; *Не мољу да се сешим једне реченице*, 1993; *Новобеољрадске ѡриче*, 1994; *Седми дан кошаве*, 1999; *Јушро ѡсле*, 2001; *Ако је шo љубав*, 2003; *Најлешце ѡриче Михајла Паншшћа*, 2004; *Жена у мушким цшeла-*

ма — *the best of* (избор), 2006; *Овога љуџа о болу*, 2007; *Све љриче Михалја Панџића I—IV*, 2007. Студије, критике, огледи, критичка проза: *Искушења сажетости*, 1984; *Александријски синдром I—4*, 1987, 1994, 1998, 2003; *Против систематичности*, 1988; *Шум Вавилона* (коаутор В. Павковић), 1988; *Десећ љесама, десећ разговора* (коаутор С. Зубановић), 1992; *Нови љрилози за савремену српску љоезију*, 1994; *Puzzle*, 1995; *Шта чииам и шта ми се догађа*, 1998; *Киш*, 1998; *Модернисџичко љриповедање*, 1999; *Торџура џекста (puzzle II)*, 2000; *Огледи о свакодневици (puzzle III)*, 2001; *Свећ иза свећа*, 2002; *Кайеџан собне љловидбе (puzzle IV)*, 2005; *Свакодневник чииања*, 2004; *Живоћ је љураво у џоку (puzzle V)*, 2005. Приредио више књига и антологија.

ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, рођен 1935. у Косору код Подгорице, Црна Гора. Лингвиста, објавио је преко 270 радова у којима се највише бавио испитивањем српских дијалеката и више књига од којих су најзначајније: *О џовору Змијања*, 1973; *Говор Баније и Кордуна*, 1978; *Школа немуџиоџ језика*, 1996; *Сумрак српске ћирилице*, 2005. Као научни редактор приредио је књиге: Јован Кашић, *Трађом Вукове речи*, 1987; *Речник бачких Буњеваца*, 1990; *Именослов бачких Буњеваца*, 1994; Павле Ивић, *Целокујна дела* (четири тома), 1994—1998, Александар Белић, *Изабрана дела* (два тома), 1999; *Речник српских џовора Војводине I—VII*, 2000—2007.

ПРЕДРАГ ПИПЕР, рођен 1950. у Београду. Лингвиста, ужа специјалност му је граматика и семантика словенских језика. Пише научне радове, уџбенике, монографије и библиографије и преводи с руског. Објављене књиге: *Заменички љрилози (ђраматички сџаџус и семантички џиџови)*, 1983; *Заменички љрилози у српскохрватском, руском и љољском језику*, 1988; *Увод у славистџику*, 1991; *Пођлавља из науке о српском језику*, 1996; *Језик и љросџор*, 1997; *Меџодолођија линђвистичких исџраживања*, 2000; *Српски између великих и малих језика*, 2003; *Асоџијативни речник српскоџ језика I — од сџимуланса ка реакџији* (коаутори Р. Драгићевић, М. Стефановић), 2004; *Синџакса савременога српскога језика — љроста реченица* (коаутор), 2005.

ЈОВАН ПОПОВ, рођен 1962. у Новом Саду. Пише прозу, есеје, књижевну критику и преводи с француског. Објављене књиге: *Ослобођени чииалац: огледи о џеорџији и љракси чииања*, 1993; *Класицистичка љоеџика романа*, 2001; *Чииања неизвесности — огледи из комџаратистике*, 2006.

РАНКО ПОПОВИЋ, рођен 1961. у Залому код Невесиња, БиХ. Пише књижевну критику и студије, објављује у периодици.

СЕЛИМИР РАДУЛОВИЋ, рођен 1953. у Цетињу, Црна Гора. Пише поезију и књижевну критику. Књиге песама: *Последњи, Дани*, 1986; *Сан о ѝразнини*, 1993; *У сјенку улазим, оче*, 1995; *По лицу ноћи*, 1996; *Са виса сунчаноџ, стѝрашноџ*, 1999; *Књиџа очева* (избор), 2004; *О ѝтајни ризничара свих суза*, 2005; *Где Боџу се надах* (избор), 2006. Књи-га критика: *Повој и чланци*, 1987. Приредио: *Сметѝње на везама*, 1988; *Савремено ѝеснишѝтво у Војводини*, 1990.

РАНКО РИСОЈЕВИЋ, рођен 1943. у Календерима код Босанске Костајнице, БиХ. Пише поезију, прозу, књижевну критику и есеје и преводи. Књиге прича и монографије: *Умјетностѝ Марије Теофилове*, 1974; *Велики математѝчари*, 1981; *Слике за ушѝеху*, 1981; *Приче из но-вина*, 1982; *Приче великоџ љетѝа*, 1988; *Славни арайски математѝчари*, 1988; *Шум и друџе крајѝке ѝрозе*, 1995; *О души и друџи ѝекстѝови*, 1998; *Владо С. Милошевић — један вијек*, 2001; *Фрагментѝи*, 2002; *Правици развоја кулѝуре Републике Срѝске у ѝериоду 2004—2007*, 2004. Романи: *Насљедна болестѝ*, 1976; *Дјечаци са Уне*, 1983; *Тијело и остѝало*, 1987; *Тројѝца из Зриковије*, 1990; *Сабласни шинѝел*, 1993; *Иваново ошварѝање*, 2000; *Босански целѝш*, 2004; *Археолоџ*, 2006; *Симана*, 2007. Дrame: *Још један од снова љетѝње ноћи или Балада о Симеону*, 1972; *Јаблан*, 1984; *Пашуљци и бауци*, 1988; *Кочић* (коаутор Г. Бјелац), 1990; *Божѝћна ѝри-ча или Христѝово рођење*, 1994; *Поход на Мјесец*, 1997. Књиге песама: *Вид ѝапе*, 1967; *Време и врѝи*, 1971; *Тако, ѝонекад*, 1972; *Босанске еле-џије*, 1975; *Истѝрѝи ово драџање*, 1975; *Снови о вјечном и ѝјесме смрѝи*, 1979; *Озон*, 1986; *Прах*, 1988; *Брдо*, 1991; *Враѝа ѝапе*, 1997; *Месија*, 1997; *Самоћа, молишѝве*, 1999; *Одбрана свијеѝа*, 2000; *Први свијеѝ*, 2003; *Расвиш*, 2006.

ПЕТАР САРИЋ, рођен 1937. у Бањанима код Никшића, Црна Гора. Пише поезију и прозу. Књиге песама: *Беле клеѝве*, 1970; *Небе-ски дом*, 1972; *Врх ѝоља*, 1973; *Конак реке*, 1975; *Паклено ѝоље*, 1990. Романи: *Велики ахавски ѝрџ*, 1972; *Суѝира стѝиже џосѝодар 1, 2*, 1979, 1981; *Дечак из Ласѝве*, 1986; *Петѝрушѝа и Милушѝа*, 1990; *Стѝрах од све-шлосѝи*, 2005.

ЉУБОМИР СИМОВИЋ, рођен 1935. у Ужицу. Пише поезију, прозу, есеје и драме, члан је САНУ. Књиге песама: *Словенске елеџије*, 1958; *Весели џробови*, 1961; *Последња земља*, 1964; *Шлемови*, 1967; *Уочи ѝрећних ѝетѝлова*, 1972; *Субоѝта*, 1976; *Видик на две воде*, 1980; *Изабране ѝесме*, 1980; *Ум за морем*, 1982; *Десетѝ обраћања Богородици Тројеручи-ци хиландарској*, 1983; *Истѝочнице*, 1983; *Хлеб и со* (избор), 1985; *Горњи џрад*, 1990; *Иџла и конац*, 1992; *Истѝочнице и друџе ѝесме* (избор), 1994; *Учење у мраку* (избор), 1995; *Љуска од јајѝта*, 1998; *Сабране ѝесме I—II*, 1999; *Најлеѝше ѝесме Љубомира Симовића*, 2002; *Среда у субоѝу* (избор), 2002; *Тачка*, 2004; *Песме I—II*, 2005. Књиге прозе: *Сневник*,

1987; *Ужице с вранама*, 1996; *Гуске у магли*, 2005. Књиге есеја: *Дуило дно*, 1983; *Ковачница на Чаковини*, 1990; *Галои на џужевима*, 1994; *Нови галои на џужевима*, 1999; *Чишање слика*, 2006. Дrame: *Хасанагиница*, 1974; *Чудо у „Шаргану“*, 1975; *Пушчујуће позориште Шойаловић*, 1985; *Бој на Косову*, 1989; *Драме*, 2002. Књиге разговора: *Три вечери са Симовићем*, 1990; *Четири вечери са Љубомиром Симовићем*, 1999; *Рукопис времена*, 2005; *Обећана земља*, 2007.

БОРБО СЛАДОЈЕ, рођен 1954. у Клињу код Калиновика, БиХ. Пише поезију. Књиге песама: *Дневник несанице*, 1976; *Велики џосћ*, 1984; *Свакодневни ушорник*, 1989; *Трејейник*, 1992; *Плач Светиоџ Саве*, 1995; *Дани лијевљани* (избор), 1996; *Петозарни мученици*, 1998; *Далеко је Хиландар*, 2000; *Огледалце срјско*, 2003; *Немој да ме зазмајаващ — џесме за садашњу и бившу децу*, 2004; *Мала васкрсења*, 2006; *Пољед у авлију* (избор и нове песме), 2006.

ДРАГАН ТАСИЋ, рођен 1962. у Грделици код Лесковца. Пише поезију, огледе, есеје и критику. Књиге песама: *Зачарана кушција*, 1990; *Пресио џсоглава*, 2000. Књиге есеја и огледа: *Књижевни акценћи*, 2004; *Завичајни круџ и срјске шеме*, 2006.

МИРОСЛАВ ТИМОТИЈЕВИЋ, рођен 1950. у Краљеву. Историичар уметности, бави се изучавањем новије српске уметности. Објављене књиге: *Теодор Илић Чешљар*, 1979; *Црква Светиоџ Георгјија у Темичвару*, 1996; *Срјско барокно сликарство*, 1996; *Кајтарина Ивановић — џрва срјска сликарка* (коауторка Р. Михаиловић), 2004; *Рађање модерне џривајности — џривајни живоји Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до џочейка 19. века*, 2006.

СТЕВАН ТОНТИЋ, рођен 1946. у Грдановцима код Санског Моста, БиХ. Пише поезију, прозу и есеје, преводи са немачког. Књиге поезије: *Наука о души и друже веселе џриче*, 1970; *Тајна џрејиска*, 1976; *Наше жоре вук*, 1976; *Хулим и џосвећујем*, 1977; *Црна је маји не-дјеља*, 1983; *Тајна џрејиска и друже џјесме*, 1985; *Праџ*, 1986; *Ринџ*, 1987; *Изабране џјесме*, 1988; *Сарајевски рукопис*, 1993; *Лирика*, 1995; *Мој џсалам/Mein Psalm*, 1997; *Олујно јайто*, 2000; *Sonntag in Berlin*, 2000; *Блажослов изџнансћива*, 2001; *Сарајевски рукопис — 33 изабране џјесме/Handschrift aus Sarajevo — 33 ausgewählte Gedichte*, 2005. Роман: *Твоје срце, зеко*, 1998. Књига есеја: *Im Auftrag des Wortes — Texte aus dem Exil*, 2004. Саставио антологије: *Новије џјеснишћиво Босне и Херцеговине*, 1990; *Модерно срјско џјеснишћиво (велика књига модерне срјске џоезије од Косћића и Илића до данас)*, 1991.

ИЛЕАНА УРСУ, рођена 1954. у Зрењанину. Пише поезију и критику, преводи с румунског. Књиге песама: *Пансион у библиотеци*,

1978; *Врѝ речи*, 1979; *Вещѝина вещьѝице*, 1981; *Време за башѝе*, 1985; *Човек — црна ѝѝица*, 1990; *Јелабуѝа*, 1995; *Не зовем се Ноел*, 2004.

ЛАЗАР ЧУРЧИЋ, рођен 1926. у Тителу. Пише и објављује радове из културне и књижевне историје од средњег века до половине XIX века. Објављене књиге: *Срѝске књиѝе и срѝски ѝисци XVIII века*, 1988; *Казивања о Библиоѝеци Маѝице срѝске*, 1996; *Књиѝа о Захарији Орфелину*, 2002; *Исходи и сѝазе срѝских књиѝа 18. века*, 2006. Приредио: *Хронолоѝическая росѝис славянских књиѝ*, 1972; зборник *Орфелиново Жиѝије Пеѝра Великоѝ*, 1972; зборник *Шѝамѝарија у Римнику и обнова шѝамѝања срѝских књиѝа 1726*, 1976; Орфелинове *Песме*, 1983; Орфелинов *Искусни ѝодрумар*, 1986. и др.

НИКОЛА ШАНТА, рођен 1959. у Ђурђеву код Новог Сада. Пише поезију, прозу и драме. Књиге песама: *Водена иѝла*, 1985; *Зечеви*, 1985; *Ослуѝкивања*, 1989; *Плеѝеница*, 2004.

Приредио
Бранислав КАРАНОВИЋ